THE DEPARTMENT FOR ARCHIVES AND RECORDS KEEPING
OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF REPUBLIC OF BELARUS

BELARUSIAN ARCHIVAL SCIENCE AND RECORDS
MANAGEMENT RESEARCH INSTITUTE

ARCHEOGRAPHICAL COMMISSION

THE BELARUSIAN ARCHEOGRAPHICAL YEAR-BOOK

Founded in 2000

Volume 12

Minsk
2011

ДЭПАРТАМЕНТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
МІНІСТЭРСТВА ЮСТЫЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

БЕЛАРУСКІ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫ ІНСТЫТУТ
ДАКУМЕНТАЗНАЎСТВА І АРХІЎНАЙ СПРАВЫ

АРХЕАГРАФІЧНАЯ КАМІСІЯ

БЕЛАРУСКІ АРХЕАГРАФІЧНЫ ШТОГОДНІК

Заснаваны ў 2000 годзе

Выпуск 12

Мінск
2011

УДК 930.25(476)(058)

У дванаццатым выпуску «Беларускага археаграфічнага штогодніка» друкуюцца матэрыялы па археаграфіі, архівазнаўстве, крыніцазнаўстве, кадыкалогіі, тэксталогіі і гісторыі дзяржаўных устаноў. Публікуюцца дакументы па сярэдневяковай, новай і найноўшай гісторыі Беларусі, агляды архіўных фондаў і іншыя матэрыялы.

Прызначаны для архівістаў, гісторыкаў, краязнаўцаў, філолагаў.

Рэкамендавана да друку Вучоным саветам БелНДІДАС

У адпаведнасці з загадам Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 4 ліпеня 2005 г. № 101 (у рэдакцыі загада Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 2 лютага 2011 г. № 26) «Беларускі археаграфічны штогоднік» уключаны ў Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па гістарычных навуках

АРТЫКУЛЫ

О. А. Ледовская,
заместитель директора
Департамента по архивам и делопроизводству
Министерства юстиции Республики Беларусь;
e-mail: belcom@archives.gov.by

О ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЕ «АРХИВЫ БЕЛАРУСИ» НА 2011—2015 гг.

2010 год вошел в историю архивной отрасли как год принятия Государственной программы «Архивы Беларуси» на 2011—2015 гг. (далее — Государственная программа), которая была разработана в соответствии с поручением Главы государства А. Г. Лукашенко и утверждена постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 15 сентября 2010 г. № 1322.

Впервые на правительственном уровне одобрены и утверждены конкретные мероприятия, направленные на решение приоритетных задач, стоящих перед учреждениями Государственной архивной службы в 2011—2015 гг. Настоящая программа отличается от ранее принятых в архивной отрасли тем, что в ней определены конкретные объемы финансирования по каждому включенному в нее мероприятию.

В разработке Государственной программы приняли активное участие все органы управления архивным делом и архивные учреждения страны. Она прошла согласование и была поддержана областными исполнительными комитетами.

Целью Государственной программы является сохранение и пополнение Национального архивного фонда Республики Беларусь как составной части историко-культурного, информационного и интеллектуального достояния народа Беларуси, создание условий по обеспечению широкого доступа граждан к информационным ресурсам.

Заказчиками Государственной программы выступают Министерство юстиции и облисполкомы, заказчиком-координатором — Министерство юстиции.

На пятилетний срок реализации мероприятий Государственной программы предусмотрено выделение 89,2 млрд руб., из которых:

средства республиканского бюджета составляют 24 млрд руб. (27 процентов от общего объема финансирования Государственной программы);

средства местных бюджетов — 65,2 млрд руб. (73 процента от общего объема финансирования Государственной программы), в том числе по областям:

Брестская — 4,6 млрд руб.;
Витебская — 5,8 млрд руб.;
Гомельская — 22,1 млрд руб.;
Гродненская — 14,3 млрд руб.;

Минская — 13,6 млрд руб.;
Могилевская — 4,8 млрд руб.

Первоочередной задачей Государственной программы является реализация мероприятий по обеспечению сохранности документов Национального архивного фонда Республики Беларусь. Поэтому на эти цели запланирован основной объем финансовых средств Государственной программы — 79,2 млрд руб. (88,8 процента от общего объема финансирования Государственной программы), из которых средства республиканского бюджета составляют 16,4 млрд руб. (68 процентов от общего объема финансирования мероприятий Государственной программы из республиканского бюджета), средства местных бюджетов — 62,8 млрд руб. (96,3 процента от общего объема финансирования мероприятий Государственной программы из местных бюджетов).

В первую очередь, Государственной программой предусматривается строительство дополнительных архивохранилищ для хранения архивных документов. В течение пяти лет должен быть обеспечен ввод дополнительных площадей для государственных архивов Гомельской, Минской, Могилевской областей, государственного архива Гродненской области, зональных государственных архивов в Бобруйске, Лиде и Кричеве. Затраты на эти цели составят 46,3 млрд руб. из местных бюджетов.

В настоящее время показатель загруженности архивохранилищ приближается к критическому в 28 процентах государственных архивов. На 98 и более процентов загружены архивохранилища в Национальном историческом архиве Беларуси, государственных архивах Гомельской и Минской областей, государственных архивах общественных объединений Гомельской и Гродненской областей, зональных государственных архивах в Бобруйске, Кричеве, Слуцке, Витебском городском архиве. Тринадцать архивных учреждений находятся в приспособленных помещениях, а ряд архивов занимают здания — памятники архитектуры, в которых сложно поддерживать необходимые условия хранения документов.

Например, необходимо решить вопрос обеспечения сохранности и приема документов на государственное хранение в научно-методическом учреждении «Государственный архив общественных объединений Гродненской области», который размещается в двух приспособленных зданиях — памятниках архитектуры XVIII в., совершенно не соответствующим архивным требованиям хранения документов. Стены и перекрытия зданий имеют глубокие сквозные горизонтальные и вертикальные трещины и отслоения. Загруженность архивохранилищ составляет 100 процентов. В рамках Государственной программы планируется проведение полной реконструкции зданий с объемом финансирования 10 млрд руб.

Для учреждения «Кричевский зональный государственный архив» Государственной программой запланировано строительство пристройки к зданию

объемом финансирования 1,5 млрд руб. В настоящее время архив располагается на территории паркового комплекса Потемкинского дворца в пристройке к бывшим конюшням. Здание не имеет фундамента и вентиляции, что приводит к серьезным нарушениям в хранении документов. В зимний период температура воздуха в архиве не поднимается выше 8—10 градусов. Загруженность архивохранилищ составляет 99 процентов.

Остро стоят вопросы комплектования и хранения документов в учреждении «Государственный архив Минской области», который не располагает собственными площадями для хранения документов. Загруженность архивохранилищ составляет 98 процентов. Необходимо обеспечить прием на государственное хранение 250 тыс. дел, которые находятся в организациях сверх установленных сроков. Государственной программой предусматривается реконструкция здания для архива с объемом финансирования 12 млрд руб.

Одним из направлений в области организации безопасного хранения архивных фондов является осуществление ремонтных и восстановительных работ в 22 архивных учреждениях республики. На эти цели Государственной программой запланировано выделение 14,9 млрд руб., из которых средства республиканского бюджета составляют 7 млрд руб.; средства местных бюджетов — 7,9 млрд руб.

Сегодня в критическом состоянии находится здание государственного учреждения «Центральная лаборатория микрофильмирования и реставрации документов Национального архивного фонда Республики Беларусь» 1962 г. постройки, в котором за весь период функционирования ни разу не осуществлялся капитальный ремонт. Срочно требуется ремонт крыши, отопительной и калориферной систем, электросетей, системы канализации, внутренней и фасадной части здания, строительство ливневой системы стока поверхностных вод, замена окон. В осенне-зимний период температура в здании при максимальной нагрузке системы отопления составляет 7—8 градусов. Для проведения капитального ремонта здания Государственной программой предусмотрено 3,1 млрд руб.

Сложная ситуация сложилась в учреждении «Белорусский государственный архив кинофотофонодокументов» (г. Дзержинск), обеспечивающем хранение уникальных кинофотофонодокументов по истории Беларуси с XIX века по настоящее время, а также страховых копий документов Национального архивного фонда Республики Беларусь. Требуется завершение капитального ремонта и модернизации фасада здания, модернизация системы кондиционирования, капитальный ремонт системы отопления в архивохранилищах. Государственной программой предусмотрено проведение ремонтных работ объемом финансирования 1,6 млрд руб.

В ходе осуществления мероприятий Государственной программы предусмотрена замена противопожарного и охранного оборудования, сроки эксплуатации которого истекли, в 15 архивных учреждениях, на что предусмотрено 2,1 млрд руб., из которых средства республиканского бюджета составляют 0,7 млрд руб.; средства местных бюджетов — 1,4 млрд руб.

Важное место среди мероприятий Государственной программы принадлежит работе по реставрации архивных документов, созданию на них страхового фонда и копий фонда пользования.

В настоящее время более 900 тыс. дел нуждаются в реставрации, а около 100 тыс. особо ценных дел государственных архивов не имеют страховых копий. Активное использование этих документов может привести к их физической гибели. Имеющаяся в настоящее время материально-техническая база катастрофически устарела и не обеспечивает должного качества работ. Остро назрела необходимость технической модернизации специализированных лабораторий, занимающихся реставрацией, микрофильмированием и оцифровыванием архивного документального наследия. Также необходимо оснастить специальным оборудованием для хранения и создания страхового фонда и копий фонда пользования аудиовизуальных документов учреждение «Белорусский государственный архив кинофотофонодокументов».

Поэтому значительная часть средств Государственной программы направлена на оснащение архивных учреждений оборудованием и расходными материалами для проведения работ по реставрации, микрофильмированию и оцифровыванию архивных документов общим объемом финансирования 7,7 млрд руб., из которых средства республиканского бюджета составляют 6,4 млрд руб.; средства местных бюджетов — 1,3 млрд руб.

Одной из задач органов и учреждений Государственной архивной службы Республики Беларусь, имеющей политическую значимость, является работа по информационному обеспечению граждан и общества ретроспективной документной информацией. В данном направлении особое внимание уделяется предоставлению социально-правовой информации, связанной с социальной защитой граждан, предусматривающей их пенсионное обеспечение, а также получение льгот и компенсаций. Ежегодно государственными архивами исполняется свыше 40 тыс. запросов социально-правового характера, более 10 тыс. человек консультируется в архивах в ходе личного приема.

В условиях массового интереса к отечественной истории, к документальным источникам актуальной составляющей работы отрасли становится популяризация архивных документов. Развитие данного направления деятельности осуществляется путем совершенствования форм выставочной и публикационной деятельности государственных архивов.

Перспективным направлением деятельности государственных архивов должно стать углубленное изучение и дальнейшая публикация важных для понимания истории Беларуси XX в. ранее недоступных исследователям документальных комплексов, создание электронных публикаций документов, позволяющих представить документы в их подлинном виде (публикация электронных образов).

Государственной программой планируется дальнейшее расширение доступа к архивным документам путем организации издания 30 сборников документов и архивных справочников о составе и содержании документов Национального архивного фонда Республики Беларусь, проведения 350 историко-документальных выставок, создания электронных экспозиций архивных документов, участия Государственной архивной службы Республики Беларусь в организации совместных международных выставочных и издательских проектов.

В рамках решения задачи по расширению доступа к архивным документам планируется создание системы открытого доступа к информации Национального архивного фонда Республики Беларусь, которая обеспечит создание многоуровневой информационной системы, содержащей архивные описания фондов, описей, дел, отдельных документов и обеспечивающей доступ к цифровым копиям архивных документов и архивным документам в электронном виде. Также предусмотрены модернизация и дальнейшее развитие веб-сайта «Архивы Беларуси» — интернет-ресурса Государственной архивной службы Республики Беларусь, что расширит возможности ознакомления с документами Национального архивного фонда Республики Беларусь и деятельностью архивной отрасли, активизирует работу архивных учреждений по использованию имеющихся документов.

На осуществление мероприятий по расширению доступа к архивным документам и обеспечения граждан, общества, государства ретроспективной документной информацией Государственной программой предусматривается выделение 3 млрд руб., из которых средства республиканского бюджета составляют 2,5 млрд руб., средства местных бюджетов — 0,5 млрд руб.

Актуальным направлением деятельности органов и учреждений Государственной архивной службы Республики Беларусь является информатизация отрасли, направленная на повышение эффективности использования архивной информации путем внедрения современных информационных технологий. В настоящее время в архивной отрасли введены в промышленную эксплуатацию типовая автоматизированная информационная система государственного архива и автоматизированная информационная система Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь.

Для успешного решения задачи информатизации архивной отрасли требуется форсированное развитие ее технической составляющей: оснащение учреждений отрасли современным компьютерным оборудованием и специальным программным обеспечением. На сегодняшний день в архивных учреждениях 50 процентов компьютерного парка подлежит замене, в 20 государственных архивах необходима модернизация локальных вычислительных сетей.

Государственной программой определено создание и модернизация шести специализированных архивных информационно-поисковых систем и 100-процентное техническое обеспечение государственных архивных учреждений оборудованием для внедрения информационных продуктов и технологий в сфере архивного дела и делопроизводства. В результате работы в данном направлении будет осуществлена модернизация автоматизированной системы архива электронных документов, которая обеспечит создание технологии долгосрочного хранения информации в электронном виде, базирующейся на современных принципах и технических решениях. Планируется создание автоматизированной информационной системы для аудиовизуальных документов для автоматизации основных технологических процессов по комплектованию, хранению, учету аудиовизуальных документов, принимаемых на хранение в Белорусский государственный архив кинофотофонодокументов. Будет обеспечено наращивание функциональных возможностей программных модулей типовой автоматизированной системы архива, которое позволит поддерживать в актуальном состоянии автоматизированную технологию по комплектованию, обеспечению сохранности, учету и использованию документов на бумажных носителях в государственных архивах с учетом современных требований нормативных правовых и методических документов по архивному делу. Кроме того, Государственной программой предусматривается перевод на современные программные средства и конвертация информации баз данных «Сведения о необоснованно репрессированных гражданах», «Родовод», «Белорусская шляхта», ведение которых осуществляется в Национальном архиве Республики Беларусь и Национальном историческом архиве Беларуси.

На осуществление мероприятий по автоматизации архивной отрасли, созданию автоматизированных информационно-поисковых систем Государственной программой предусматривается выделение 6,9 млрд руб., из которых средства республиканского бюджета составляют 5,1 млрд руб., средства местных бюджетов — 1,8 млрд руб.

В результате выполнения мероприятий Государственной программы повысится эффективность работы государственных архивных учреждений и будет обеспечен новый качественный уровень развития архивного дела в Республике Беларусь.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 09.06.2011

А. Е. Рыбаков,
директор
Белорусского научно-исследовательского института
документоведения и архивного дела,
кандидат исторических наук;
e-mail: rybakou@belniidad.by

«ПРИНЯТЬ ПРЕДЛОЖЕНИЕ ТРУДОВОГО КОЛЛЕКТИВА…»

(к 20-летию Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела)

В 1991 г. в системе Государственной архивной службы Республики Беларусь был создан Белорусский научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела (далее — БелНИИДАД). Официальной датой рождения института (первоначальное его название — Белорусский научно-исследовательский центр документоведения и ретроинформации, или БелНИЦДР) считается 11 декабря 1991 г., день издания распоряжения Председателя Совета Министров Республики Беларусь № 680р[1].

Прошедшие 20 лет для БелНИИДАД оказались необычайно насыщенными, в чем-то противоречивыми и неоднозначными. Этапы становления и развития института, основные направления его деятельности, сведения о наиболее важных научных разработках, персональный состав руководителей и научных сотрудников, внесших наиболее весомый вклад в разработку научной проблематики института в разные годы, достаточно подробно освещены в юбилейном информационно-справочном издании, подготовленном к 10-летию института, ряде статей и интервью, опубликованных в профильных научных и научно-практических изданиях[2]. Изданные по результатам научных исследований монографии, нормативные правовые акты, методические и справочные пособия, сборники документов, списки персональных публикаций работников института за 20-летний период его деятельности отражены в соответствующих библиографических указателях[3].

[1] Архіўная справа на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921—1995 гг.) / Камітэт па архівах і справаводству Рэспублікі Беларусь, Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. — Мінск: БелНДІДАС, 1996. — № 42.

[2] Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 10-годдзя ўтварэння / У. В. Фядосаў, Н. М. Дзятчык і інш. — Мінск: БелНДІДАС, 2001. — 112 с.; Федосов В. Роль Білоруського науково-дослідного інституту документознавста та архівної справи у розвитку архівної галузі Республіки Білорусь // Студії з архівної справи та документознавста. — Київ, 1999. — Т. 4. — С. 174—176; Фядосаў У. В. Навуковая дзейнасць інстытута ў гады станаўлення // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск, 2001. — Вып. 2. — С. 318—326; Рыбаков А.: «У нас сложился боеспособный коллектив, способный решать самые сложные научные задачи» // Архівы і справаводства. — 2006. — № 6. — С. 119—122; Внедрение международных стандартов по делопроизводству в Республике Беларусь: проблемы и решения // Секретарское дело. — 2008. — № 3. — С. 30—36.

С учетом этого обстоятельства представляется целесообразным в данной юбилейной статье отойти от обычного в таких случаях подробного отчета о наиболее важных научных разработках, перечисления имен руководителей и наиболее отличившихся рядовых сотрудников. Гораздо более интересным и значимым сегодня представляется анализ причин, способствовавших появлению БелНИИДАД, а также повлиявших на трансформацию его структуры, кадрового состава, содержание тематики научных исследований и, конечно же, выявление основных «трендов» в развитии института на сегодняшний день, ближайшую и долгосрочную перспективу.

Прежде всего, следует отметить, что рождение и становление института происходило в непростых условиях, главными из которых явились обретение страной суверенитета и ликвидация органов управления СССР. Прекратило свое существование Главное архивное управление при Совете Министров СССР, детально регламентировавшее архивную жизнь некогда единого государства и обеспечивавшее архивные учреждения Беларуси необходимыми инструкциями, правилами и иными нормативно-методическими документами. В основе этих документов лежали результаты научных исследований, выполняемых, главным образом, московским Всесоюзным научно-исследовательским институтом документоведения и архивного дела (далее — ВНИИДАД) совместно с центральными архивами и Московским государственным историко-архивным институтом (МГИАИ). В существовавших условиях перед белорусскими архивистами не ставилась задача выполнения самостоятельных научно-исследовательских работ. Хотя они привлекались к разработке некоторых наиболее сложных тем в составе авторских коллективов, формируемых из представителей архивных учреждений различных союзных республик[4], занимались рецензированием выполненных во ВНИИДАД научно-методических разработок, выступали с докладами на общесоюзных научных конференциях, публиковали научные статьи в периодической отраслевой

[3] Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Бібліягр. паказ. / БелНДІДАС, Б-ка бел. ун-та культуры; Склад.: Т. А. Самайлюк, В. У. Скалабан, Т. А. Дзем'яновіч, Л. І. Доўнар. — Мінск: БелНДІДАС, 1997. — 98 с.; Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Бібліягр. паказ. (1997—2001) / БелНДІДАС; Склад.: В. І. Саітава [і інш]. — Мінск: БелНДІДАС, 2001. — 112 с.; Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 20-годдзя ўтварэння: Бібліягр. паказ. (2002—2010) / Склад.: В. А. Гапановіч [і інш.]. — Мінск: БелНДІДАС, 2011. — 80 с.

[4] Например, в подготовке Перечня типовых документов, образующихся в деятельности госкомитетов, министерств, ведомств и других учреждений, организаций, предприятий, с указанием сроков хранения (М., 1989) принимали участие работники ЦГАНТД БССР А. В. Воробьев и И. Г. Соколова.

печати, их основной обязанностью в научно-методическом плане являлась подготовка локальных инструкций, положений, иных нормативно-методических документов, фактически дублирующих аналогичные союзные разработки.

Социально-экономические изменения, происходившие в стране в начале 90-х гг. XX в., формирование национального законодательства, переход на коммерческую основу во взаимоотношениях с крупнейшими российскими научными центрами остро поставили вопрос о проведении в Беларуси собственных многоаспектных и комплексных научных исследований в области документоведения и архивоведения, разработки на их основе нормативной и методической базы в сфере делопроизводства и архивного дела.

Другой не менее важной проблемой для архивной отрасли Беларуси в этот период становится подготовка профессиональных кадров архивистов и документоведов, повышение их квалификации. Начиная с 1991 г. на работу в государственные архивные учреждения Беларуси перестали направляться выпускники МГИАИ, который на протяжении десятилетий готовил кадры историков-архивистов и документоведов для бывших союзных республик. Наладить практически с нуля подготовку специалистов с высшим образованием собственными силами было крайне сложно. Руководство архивной отраслью прекрасно осознавало, что решить эту задачу в кратчайшие сроки невозможно. Поэтому в первые годы независимости страны была предпринята попытка сделать ставку на повышение квалификации архивных работников, используя для этого наработки и практический опыт действовавших при Главном архивном управлении при Совете Министров БССР (далее — Главархив) соответствующих курсов.

Именно необходимость решения указанных выше задач явилась тем побудительным мотивом, который заставил руководство Главархива задуматься о создании отраслевого научно-исследовательского центра.

Установить доподлинно, когда, где и кем впервые была предложена идея создания такого центра в системе Государственной архивной службы Беларуси (далее — ГАС), достаточно сложно. Бесспорным является тот факт, что уже 9 сентября 1991 г. из Главархива в Правительство было направлено письмо с предложениями по созданию Белорусского центра документоведения и ретроинформации. Как вытекает из содержания письма, первоначально центр виделся в качестве научно-учебного подразделения в системе Главархива, реорганизуемого в Комитет по архивам и делопроизводству при Совете Министров БССР. В его структуре предполагалось создать учебно-консультационный отдел, который выполнял бы функции курсов по подготовке и повышению квалификации кадров архивистов и делопроизводителей[5], научно-

[5] Действующее в тот период законодательство позволяло проводить мероприятия по повышению квалификации без получения специального разрешения (лицензии) и не только в учреждениях образования.

исследовательский отдел поиска, обработки и издания архивных документов, редакционно-издательский отдел, главной задачей которого должен был стать выпуск ежеквартального научно-информационного бюллетеня «Историко-архивный вестник Белоруссии», и машинное бюро. Общую штатную численность центра предполагалось установить в количестве 26 человек[6]. Согласно данным архивных документов и по свидетельству очевидцев тех событий при продвижении идеи создания центра в правительственных структурах наиболее активную позицию занимали начальник Главархива А. Н. Михальченко, его заместитель Э. М. Савицкий, начальник отдела планирования и организационно-методической работы Главархива А. В. Воробьев.

Другим важнейшим фактором, оказавшим существенное влияние на формирование и развитие института в первые годы его существования, стало то, что БелНИЦДР был создан на базе Института историко-политических исследований Компартии Белоруссии (до октября 1990 г. — Институт истории партии при ЦК КПБ), получив в наследство от него не столько материально-техническую базу, сколько кадровый состав. Среди работников института, сокращенно именовавших его «Истпартом», на момент преобразования в архивное учреждение числилось 5 докторов и 10 кандидатов наук, которые являлись специалистами в области истории, философии, права, филологии. Они специализировались на разработке вопросов истории КПСС—КПБ, Великой Отечественной войны и партизанского движения на территории Беларуси, готовили для Центрального комитета партии проекты различных документов, аналитические и информационные записки и другие материалы.

После приостановления деятельности КПБ—КПСС, национализации ее имущества в связи с известными событиями августа 1991 г. Истпарт оказался на грани ликвидации, так как остался без вышестоящей руководящей структуры, помещений, источников финансирования. В этой ситуации дирекция Истпарта приложила максимальные усилия для принятия решений на правительственном уровне о перепрофилировании института и передаче его в систему Главархива. 17 сентября 1991 г. на имя заместителя Председателя Совета Министров — Председателя Госплана БССР С. С. Линга было направлено письмо с соответствующими предложениями за подписями директора Истпарта Р. П. Платонова, его заместителя Ю. П. Смирнова, ученого секретаря Э. А. Забродского, заведующих отделами Н. С. Сташкевича, Н. М. Жилинского и ведущего научного сотрудника В. И. Лемешонка:

«Нам известно, что в настоящее время рассматривается вопрос о создании в системе учреждений реорганизуемого Главархива Белорусского национального центра документоведения и ретроинформации. В этой связи один из наиболее реальных вариантов видится в том, чтобы в структуре этого центра

[6] Государственное учреждение (далее — ГУ) «Национальный архив Республики Беларусь». Ф. 249. Оп. 5. Д. 2283. Л. 94—96.

образовать на основе сложившегося коллектива научных и технических работников Института историко-политических исследований научное подразделение с возложением на него задач поиска, обработки и публикации архивных документов по важнейшим вопросам политической истории Белоруссии, ее государственности и культуры. Часть научных сотрудников этого структурного подразделения могла бы одновременно обеспечивать учебный процесс на курсах подготовки и переподготовки работников архивных служб, которые становятся постоянно действующими. Это тем более важно, что в последнее время практически распалась союзная система подготовки кадров архивистов.

В ведение Белорусского национального центра документоведения и ретроинформации, на наш взгляд, было бы целесообразно передать зарегистрированный научно-информационный бюллетень Института историко-политических исследований, преобразовав его в ежеквартальный научно-информационный бюллетень "Историко-архивный вестник"»[7].

Очевидно, что соответствующая инициатива ответственных работников Истпарта была предварительно согласована с Главархивом. Такой вывод можно сделать не только в связи с их полной осведомленностью о целях, задачах и предполагаемой структуре планируемого к созданию научного архивного центра. В уже упомянутом письме от 9 сентября в Правительство руководство Главархива не исключало возможности использования в Белорусском центре документоведения и ретроинформации потенциала Истпарта: «Ядром создаваемого Центра могут стать Республиканские курсы подготовки и переподготовки кадров системы Главархива БССР, Институт историко-политических исследований с информационно-научным бюллетенем «Партийный вестник», финансировавшийся до последнего времени из партийного бюджета»[8].

Трудно однозначно определить, чья инициатива — Главархива или Истпарта — явилась, в конечном счете, определяющей в решении вопроса о создании БелНИЦДР. Однако анализ сохранившихся архивных документов, воспоминаний активных участников и просто очевидцев тех событий позволяет с большой долей уверенности предположить, что изначально идея создания отраслевого научного центра возникла в Главархиве и лишь после августовских событий 1991 г. была подхвачена Истпартом как реальная возможность собственного перерождения и сохранения таким образом основы трудового коллектива. В пользу подобной точки зрения свидетельствует то, что в письме от 17 сентября на имя С. С. Линга ответственные работники Истпарта не исключали иных вариантов трудоустройства его сотрудников, в частности путем создания в составе образуемого на основе Центрального партийного

[7] ГУ «Национальный архив Республики Беларусь». Ф. 249. Оп. 5. Д. 2283. Л. 114—115.
[8] Там же. Л. 95.

архива КПБ Архива политической истории Белоруссии «группы специалистов», в обязанности которой можно было бы вменить поиск, обработку и публикацию документов по важнейшим вопросам политической истории Белоруссии, ее государственности и культуры, «подготовку для директивных органов соответствующих информационных и других записок и материалов»[9]. Очевидцы тех событий вспоминают, что руководители Истпарта искали и другие варианты его преобразования, при этом наиболее оптимальной для них виделась передача института в ведение Академии наук БССР с сохранением при этом относительной независимости и самостоятельности при определении тематики научных исследований[10].

С другой стороны, нельзя отрицать, что активная деятельность руководства Истпарта, в первую очередь Р. П. Платонова и Э. А. Забродского, по сохранению научного потенциала института и трудоустройству его бывших работников стала катализатором создания БелНИЦДР. Личные контакты в правительственных структурах, которые руководители Истпарта несомненно задействовали, в самой «коммунистической» республике бывшего СССР имели в то время немалое значение. История не терпит сослагательного наклонения, однако открытым остается вопрос, сумел ли бы Главархив столь быстро решить вопрос создания БелНИЦДР без лоббирования положительного решения этого вопроса в Правительстве со стороны руководства Истпарта[11]. Как бы то ни было, но зафиксированное в распоряжении Председателя Совета Министров Республики Беларусь от 11 декабря 1991 г. решение о передаче Истпарта в ведение Главархива и его преобразовании в БелНИЦДР начиналось словами «принять предложение трудового коллектива Института историко-политических исследований Компартии Белоруссии»[12].

Первым директором БелНИЦДР был назначен доктор исторических наук, профессор В. Н. Михнюк (1991—1996), бывший работник Истпарта, который незадолго до описываемых событий ушел из него и в создании БелНИЦДР участия не принимал.

[9] Там же. Л. 115.
[10] Документальное подтверждение этого факта будущим исследователям истории становления и развития архивной науки в Беларуси еще предстоит найти в фондах государственных или ведомственных архивов.
[11] Следует отметить, что, по воспоминаниям очевидцев тех событий, во время личной встречи А. Н. Михальченко с В. Ф. Кебичем по вопросу о передаче Истпарта в ведение Главархива бывшим Председателем Совмина было поставлено условие, согласно которому во главе вновь создаваемого института не должно было быть действовавших руководителей Истпарта.
[12] Архіўная справа на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921—1995 гг.) / Камітэт па архівах і справаводству Рэспублікі Беларусь, Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. — Мінск: БелНДІДАС, 1996. — № 42.

Создание БелНИЦДР на платформе Института историко-политических исследований Компартии Белоруссии было достаточно настороженно встречено многими архивистами в силу ряда причин, о которых будет сказано ниже. С другой стороны, ни опыта научной работы, ни достаточного количества квалифицированных научных кадров документоведов и архивистов на тот момент в архивных учреждениях Беларуси не было. О существовании национальной научной школы архивоведения и документоведения тем более не могло быть и речи. Именно поэтому научный коллектив Истпарта составил основу кадрового состава БелНИИДАД в первые годы его деятельности.

Хотя исследования в области архивоведения и документоведения относятся, главным образом, к отрасли «исторические науки»[13], они являются достаточно специфическими для историков и требуют от выполняющих их ученых специальных знаний. Естественно, что большинство бывших работников Истпарта имело довольно поверхностное представление не только о теории документа, но и о принципах практической работы с учрежденческой и архивной документацией[14]. Архивную работу они оценивали, главным образом, с позиции историка, работающего в читальном зале архива в качестве исследователя, вне поля зрения которого оставались такие специфические архивные вопросы, как комплектование, обеспечение сохранности, учет документов и т. д. Но если об архивном деле у работников Истпарта имелось хотя бы минимальное представление (в подчинении Института истории партии находился Центральный партийный архив КПБ, фонды которого в 1992 г. были включены в состав Национального архива Республики Беларусь[15]), то представление о содержании понятия «документоведение» и направлениях документоведческих исследований у большинства отсутствовало вовсе[16].

[13] Паспорта, программы | 05.00.00 | 05.25.02 — документалистика, документоведение, архивоведение, ист. // ВАК Беларуси [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: http://www.vak.org.by/index.php?go=Box&in=view&id=534. — Дата доступа: 01.09.2011.

[14] Едва ли не единственным исключением являлся М. Ф. Шумейко, имевший профессиональное историко-архивное образование и занимавший в центре должность заместителя директора по научной работе в период с 1992 по 1994 г.

[15] Архіўная справа на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921—1995 гг.)/ Камітэт па архівах і справаводству Рэспублікі Беларусь, Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. — Мінск: БелНДІДАС, 1996. — № 43.

[16] Когда автора этих строк после окончания высшего учебного заведения в 1993 г. пригласили на работу в БелНИИДАД и предложили заняться разработкой документоведческой проблематики, первым его вопросом, адресованным директору института В. Н. Михнюку, был следующий: «Что такое документоведение?». Затруднившись привести определение этой научной дисциплины, Владимир Николаевич попытался объяснить содержание документоведческих исследований на практическом примере: «В общественном транспорте имеются места, специально предназначенные для детей, инвалидов, пожилых людей. Как правильно писать: «Места пассажиров с детьми

В сложившейся ситуации на первом этапе своей истории (примерно до середины 90-х гг.) коллектив БелНИИДАД занимался завершением наиболее актуальных исследований из плановой тематики своего предшественника, скорректированных с учетом изменившейся политической конъюнктуры[17]. Необходимо отметить, что работники института внесли неоценимый вклад в изучение проблем истории национального возрождения и становления белорусской государственности в первые десятилетия XX в., политических репрессий 20—30-х гг., истории Великой Отечественной войны и партизанского движения на территории Беларуси[18]. Подготовленные в 1990-е гг. институтом работы по указанной проблематике вызвали широкий общественный резонанс и до настоящего времени активно востребованы при проведении научных исследований по соответствующей проблематике, а также в учебно-методической работе исторических факультетов вузов.

Вполне естественно, что в первые годы существования института его возможности и разрабатываемая им научная тематика не в полной мере соответствовали потребностям отрасли, которая нуждалась в нормативно-методическом обеспечении делопроизводства и архивного дела в республике. Хотя уже на первом этапе деятельности институтом разрабатывалась документоведческая и архивоведческая проблематика, в планах НИР она занимала подчиненное положение по отношению к аналитическим исследованиям и публикации документов по общественно-политической тематике первой половины XX в. Качество выполняемых институтом исследований и подготавливаемых по их результатам проектов нормативных и методических документов в

и инвалидов» или «Места для пассажиров с детьми и инвалидов»? Поиск ответов на подобные вопросы и есть суть документоведения». Понимая, что ответ на данный вопрос находится скорее в области филологии, чем истории, автор этих строк все же решил попробовать свои силы в этом новом, непонятном, а от того необычайно заманчивом научном направлении.

[17] Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 10-годдзя ўтварэння / У. В. Фядосаў, Н. М. Дзятчык і інш. — Мінск: БелНДІДАС, 2001. — С. 3.

[18] Нямецка-фашысцкі генацыд на Беларусі (1941—1944) /Камітэт па архівах і справаводству Рэспублікі Беларусь, БелНДЦДААС, Аддз. Навук. інфарм. па гуманіт. навуках АН Беларусі, Беларус. рэсп. фонд «Узаемаразуменне і прымірэнне»; Пад рэд. У. М. Міхнюка. — Мінск: БелНДЦДААС, 1995. — 416 с.; Міхнюк У. М. Арыштавацъ у высылцы: Дак. нарыс пра Алеся Дудара [На падставе дак. і матэрыялаў КДБ і Нац. архіва Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. архіва-музея літ. і мастацтва] / БелНДІДАС. — Мінск: БелНДІДАС, 1996. — 150 с.; Платонаў Р. П. Палітыкі. Ідэі. Лёсы: Грамад. пазіцыі ва ўмовах нарастання ідэолага-палітычнага дыктату ў Беларусі 20—30-х гадоў / БелНДІДАС, 1996. — 383 с.; Антон Луцкевич: Материалы следственного дела НКВД БССР: [Сб.] / БелНИИДАД; Науч. ред. В. Н. Михнюк. — Минск: БелНИИДАД, 1997. — 204 с.; Знешняя палітыка Беларусі: Зб. дак. і матэрыялаў. Т. 1 (1917—1922 гг.). — Мінск: БелНДІДАС, 1997. — 395 с. и др.

области архивного дела и делопроизводства не всегда соответствовало требуемому уровню.

Именно этот факт вызывал больше всего нареканий на институт как со стороны вышестоящего архивного органа, так и со стороны государственных архивов. В 1993 г. в названии института произошло изменение, призванное подчеркнуть его отраслевой характер, — он был переименован в Белорусский научно-исследовательский центр документоведения и архивного дела (БелНИЦДАД)[19].

Кроме объективных трудностей работе института мешал и субъективный фактор: бывшие работники Истпарта, многие из которых имели ученые степени докторов и кандидатов наук, пользовались высоким авторитетом в научной среде, сохраняли долгое время личные связи во властных структурах, могли иногда позволить себе открыто пойти на конфронтацию с руководством архивной отрасли при решении вопросов формирования плановой тематики научных исследований и построения взаимоотношений с государственными архивами. Последнее во многом было обусловлено спецификой взаимоотношений Истпарта и Центрального партийного архива КПБ, в которых институт занимал доминирующее положение, а архив призван был обслуживать его интересы. В изменившихся условиях для психологической перестройки, которая давалась крайне сложно, требовалось время.

Не следует думать, что руководство БелНИИДАД не видело существующих проблем и не прилагало усилий к их решению. Еще в 1992 г. с целью исправления кадровой ситуации в институте были организованы мероприятия, направленные на овладение бывшими «истпартовцами» нормативно-методическими документами в области архивного дела и делопроизводства. Однако эффективность подобных действий оказалась невысокой: проводить исследования в области архивоведения и документоведения на качественно высоком уровне бывшим работникам Истпарта по-прежнему было сложно. Позднее выход был найден в использовании их знаний и опыта при разработке научной архивной проблематики, наиболее близкой традиционной исторической науке, например при подготовке очерков истории архивного дела в Беларуси (надо отметить, что в реализации этого направления исследований белорусские ученые опередили своих коллег из России и Украины), справочников о документах по истории Беларуси, хранящихся в зарубежных архивах, справочников по истории государственных учреждений, сборников архивных документов[20].

[19] Архіўная справа на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921—1995 гг.) / Камітэт па архівах і справаводству Рэспублікі Беларусь, Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. — Мінск: БелНДІДАС, 1996. — № 47.

[20] Жумарь С. В., Карев Д. В., Шумейко М. Ф. Очерки истории архивного дела в Беларуси (XV в. — 1991 г.) / Науч. ред. А. Н. Михальченко. — Минск: БелНИИДАД, 1999. — 292 с.; Документы по истории Беларуси в Государственном архиве Российской Федерации, Российском государственном архиве экономики, Центральном государственном архиве Московской области, Центральном историческом архиве Москвы / Сост. М. К. Бобер. — Минск: БелНИИДАД, 2004. — 220 с.; Высшие органы государственной власти и центрального управления Белорусской ССР (1965—1991): В 3 ч. Ч. 1 / Редкол.: В. В. Федосов (гл. ред.) и др. — Минск: БелНИИДАД, 2000. — 214 с.; Ч. 2 / Редкол.: В. В. Федосов (гл. ред.) и др. — Минск: БелНИИДАД, 2000. — 258 с.; Ч. 3 / Редкол.: В. В. Федосов (гл. ред.) и др. — Минск: БелНИИДАД, 2000. — 204 с.; Высшие органы государственной власти и центрального управления Белорусской ССР (1944—1964): В 2 ч. Ч. 1 / Р. П. Платонов, В. К. Ракашевич, М. К. Бобер и др. — Минск: БелНИИДАД, 2003. — 266 с.; Ч. 2 / Р. П. Платонов, В. К. Ракашевич, М. К. Бобер и др. — Минск: БелНИИДАД, 2003. — 228 с. и др.

Представляется, что сложившаяся в начале 90-х гг. кадровая ситуация явилась одной из главных причин, по которой руководство института прилагало значительные усилия по приданию ему статуса археографического центра. Возложение на БелНИЦДАД соответствующих задач и функций позволило бы не только обеспечить большинство его сотрудников — бывших истпартовцев более близкой им по духу и пониманию научной работой, но и частично снять претензии вышестоящего архивного органа к содержанию планов научно-исследовательских работ. Особенно активную позицию в продвижении этой идеи занимали В. Н. Михнюк, Р. П. Платонов, А. Ф. Макаревич. Надо отметить, что для соответствующей постановки вопроса были все основания: в отличие от соседних стран, в первую очередь России и Украины, в Беларуси не было единого органа, координирующего археографическую работу ни в масштабах страны, ни в рамках архивной отрасли. В итоге распоряжением Председателя Совета Министров Республики Беларусь от 25 января 1994 г. № 79р БелНИЦДАД был преобразован в Белорусский научно-исследовательский центр документоведения, археографии и архивного дела (БелНИЦДААД)[21].

Однако данная трансформация не снимала необходимости решения стоящих перед центром задач по разработке теоретических вопросов архивоведения и документоведения и подготовке на их основе нормативно-методических пособий для архивной отрасли. Было очевидно, что для его полноценного превращения в отраслевой научно-методический центр необходимо было укомплектовать его квалифицированными научными кадрами. В условиях, когда в Беларуси не велась подготовка специалистов с высшим образованием в области документоведения и архивоведения, для решения этой задачи объ-

[21] Архіўная справа на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921—1995 гг.) / Камітэт па архівах і справаводству Рэспублікі Беларусь, Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. — Мінск: БелНДІДАС, 1996. — № 49. В распоряжении указано о переименовании в БелНИЦДААД не БелНИЦДАД, а БелНИЦДР. Причины этой неточности не выяснены, возможно, они обусловлены банальной бюрократической ошибкой.

ективно требовались не только значительные усилия, но и время[22]. Исходя из этого в первые годы после создания института в кадровой политике ставка была сделана на привлечение опытных работников государственных и ведомственных архивов, делопроизводственных служб организаций. Именно архивисты-практики и бывшие работники служб ДОУ на долгие годы составили основу коллектива института. Однако, обладая большим практическим опытом, они в большинстве своем оказались в недостаточной степени подготовленными к проведению собственно научных исследований, что было во многом обусловлено нехваткой теоретических знаний, а также отсутствием практических навыков ведения научной работы. Не легче приходилось и пришедшим в институт молодым историкам, которые с ходу должны были разбираться не только в теоретических аспектах архивоведения и документоведения, но и в практике работы с документами.

Ситуация в первой половине 90-х гг. XX в. осложнялась непростой экономической обстановкой в стране и как ее следствие — недостаточным финансированием научных организаций, низкими зарплатами научных работников. Резко упал престиж профессии ученого. В этих условиях привлекать на работу в институт не только опытных специалистов, но и молодежь было крайне непросто.

Тем не менее в этот период В. Н. Михнюку удалось укомплектовать кадрами ведущие профильные отделы института — документоведения, архивоведения, автоматизированных архивных технологий (далее — ААТ). В институт пришли специалисты, которые на протяжении ряда лет в меру своих возможностей «закрывали» почти всю архивоведческую и документоведческую научную проблематику: Г. Л. Горбачев, И. В. Дударь, С. В. Жумарь, Г. П. Краснокуцкая, П. А. Левчик, С. И. Павлович, Ф. М. Сороговец, А. Е. Рыбаков, Е. А. Сеченова.

Понимая важность переориентации института на профильную для архивной отрасли проблематику, его руководство в этот период стремилось создать условия для профессионального роста работников этих отделов. Например, молодым ученым оказывалась помощь с поступлением в аспирантуру, подготовкой и защитой диссертаций. В первые же месяцы после образования института в двухнедельную командировку во ВНИИДАД (Москва) был направлен заместитель директора института по научной работе М. Ф. Шумейко, детально ознакомившийся с работой практически всех отделов этого авторитетного научного учреждения. Несколько позже за опытом работы туда же выезжал заведующий отделом ААТ БелНИИДАД Г. Л. Горбачев. В 1994—1995 гг., несмотря на финансовые сложности, из ВНИИДАД для обмена опытом и проведения, как сейчас модно говорить, «мастер-классов» приглашались ведущие российские ученые-документоведы (В. Д. Банасюкевич, Л. П. Никитина).

[22] Соглашаясь в принципе с постоянно звучавшим требованием привести разрабатываемую научную тематику в соответствие с задачами отраслевого научно-исследовательского центра, закрепленными в его уставе, В. Н. Михнюк в качестве главного условия его реализации выдвигал следующее: «Дайте кадры!».

Приоритетным направлением для руководства института в это время явилась деятельность по открытию совета по защите диссертаций на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.09 — историография, источниковедение и методы исторического исследования. Совет был открыт в соответствии с приказом Государственного высшего аттестационного комитета Республики Беларусь от 28 июля 1996 г. № 88. При включении дополнительных членов он получил право принимать к защите диссертации по профильной для архивной отрасли специальности 05.25.02 — документалистика, документоведение и архивоведение[23]. Именно в этом совете в 1999 г. состоялась защита первой в Беларуси кандидатской диссертации по указанной специальности.

Открытие специализированного совета оказалось крайне непростой задачей, решение которой растянулось не на один год, потребовало подготовки многочисленных обоснований и согласования с различными инстанциями. Однако именно реализация комплекса мер, направленных на открытие совета по защите диссертаций, привела к утверждению института в его современном статусе. 31 января 1996 г. БелНИЦДААД был преобразован (по сути — переименован) в Белорусский научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела (БелНИИДАД). В приказе Председателя Комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь А. Н. Михальченко было указано стандартное основание этого преобразования: «в целях совершенствования работы и структуры»[24]. Реальным же поводом для преобразования отраслевого научно-исследовательского учреждения в институт стало то, что статус «центра» не соответствовал представлениям ВАК о ранге научной организации, при которой может функционировать совет по защите диссертаций, в связи с чем присутствие в расшифровке аббревиатуры БелНИЦДААД слова «центр» являлось для ВАК последним формальным основанием для отказа в открытии при нем спецсовета.

Преобразование центра в институт и открытие в нем совета по защите диссертаций оказались бы невозможными без огромных усилий В. Н. Михнюка, использовавшего для реализации этой идеи всю свою энергию и авторитет, а также поддержки, оказанной этому проекту бывшим руководством

[23] Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 10-годдзя ўтварэння / У. В. Фядосаў, Н. М. Дзятчык і інш. — Мінск: БелНДІДАС, 2001. — С. 19.

[24] Архіўная справа на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921—1995 гг.) / Камітэт па архівах і справаводству Рэспублікі Беларусь, Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. — Мінск: БелНДІДАС, 1996. — № 54.

вышестоящего органа управления по архивам и делопроизводству в лице А. Н. Михальченко и Э. М. Савицкого.

Как показало время, придание центру статуса института оказалось необычайно важным с точки зрения реализации дальнейших перспектив его развития. Едва ли без этого шага в 1999 г. при БелНИИДАД можно было бы открыть аспирантуру для подготовки научных работников высшей квалификации для учреждений архивной отрасли.

Подводя итоги начальному этапу деятельности БелНИИДАД, можно с уверенностью констатировать, что во второй половине 90-х гг. институт вступил в качественно новый этап развития, нашел свое место как среди научно-исследовательских учреждений гуманитарного профиля, так и в системе органов и учреждений ГАС. В этот период приоритетными для него становятся разработки актуальных научно-методических проблем документоведения, архивоведения, других специальных исторических дисциплин[25].

Эволюционирование БелНИИДАД в сторону отраслевого научно-исследовательского центра получило дополнительное ускорение на рубеже столетий. Причиной этого стало постепенное обновление коллектива: по мере оттока из института специалистов по партийной истории на их места приходили историки-архивисты, профессионалы-практики в области документационного обеспечения управления. Немалую роль в этом сыграло также назначение директором института в январе 1997 г. кандидата экономических наук В. В. Федосова, который не был связан с Истпартом номенклатурным прошлым, что позволяло ему смело проводить политику, направленную на решение актуальных задач ГАС.

Одним из наиболее значительных достижений этого периода истории института представляется то, что БелНИИДАД и вся ГАС получили уникальную возможность самостоятельно готовить для собственных нужд научных работников высшей квалификации: приказом Председателя Белкомархива от 31 декабря 1999 г. № 61 по согласованию с Государственным высшим аттестационным комитетом Республики Беларусь при БелНИИДАД была открыта аспирантура. С 2000 г., когда в аспирантуру при институте был осуществлен первый набор аспирантов, подготовка в ней ведется по двум профильным специальностям: 05.25.02 — документалистика, документоведение, архивоведение (исторические науки) и 07.00.09 — историография, источниковедение и методы исторического исследования (исторические науки).

Открытию аспирантуры в системе ГАС поспособствовало, в первую очередь, закрепление в главном архивном законе страны за государственны-

[25] Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 10-годдзя ўтварэння / У. В. Фядосаў, Н. М. Дзятчык і інш. — Мінск: БелНДІДАС, 2001. — С. 3—4.

ми архивами статуса научных организаций[26]. Благоприятно в этот период сложилась и внешняя конъюнктура: Президент и Правительство страны обратили серьезное внимание на проблемы роста документооборота и сохранности документов в организациях[27]. В решении вопроса об открытии аспирантуры самое деятельное участие приняли председатель Белкомархива А. Н. Михальченко, его заместитель В. И. Адамушко и директор института В. В. Федосов. Подготовку правового обоснования необходимости подготовки научных кадров высшей квалификации в архивной отрасли, а также методического обеспечения учебного процесса осуществлял доктор исторических наук Э. М. Савицкий, пришедший на работу в институт в качестве заместителя директора по научной работе одновременно с В. В. Федосовым.

В 1999 г. наконец-то решился вопрос создания Археографической комиссии (АК) на базе БелНИИДАД.

Идея создания в системе ГАС подобной структуры активно обсуждалась еще в начале 1990-х гг. Распоряжением Председателя Совета Министров Республики Беларусь от 25 января 1994 г. было предписано создать в БелНИЦДААД на общественных началах Белорусскую археографическую комиссию (БАК), возложив на нее разработку теоретико-методологических материалов по проблемам белорусской археографии и координацию научно-исследовательской деятельности в этой отрасли науки. Белкомархиву было поручено в месячный срок разработать и утвердить Положение о Белорусской археографической комиссии, определить ее состав и программу[28].

Однако в тот период распоряжение Председателя Совмина в части создания БАК осталось невыполненным. Более того, когда в 1996 г. произошло последнее переименование института, в его названии слово «археография» уже отсутствовало[29]. Во вновь утвержденном уставе института среди его основных задач на вопросах археографической работы внимание не акцентировалось, о БАК никаких упоминаний не содержалось. Причины этого остаются до конца невыясненными. Скорее всего, уже тогда стало понятно, что, дейст-

[26] Ст. 20 Закона Республики Беларусь от 6 октября 1994 г. № 3277-XII «О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь» // Ведамасці Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь. — 1994. — № 29. — Ст. 507; Закон Республики Беларусь от 6 октября 1994 г. «О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь» (в редакции Закона Республики Беларусь от 6 января 1999 г. № 236-З) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. — 1999. — № 4. — 2/11.

[27] Андрей Рыбаков. Направление движения, или попытка анализа состояния делопроизводства в Беларуси на рубеже тысячелетий с привлечением исторического опыта // Архівы і справаводства. — 2001. — № 1. — С. 15.

[28] Архіўная справа на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921—1995 гг.) / Камітэт па архівах і справаводству Рэспублікі Беларусь, Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. — Мінск: БелНДІДАС, 1996. — № 49.

[29] Там же. № 54.

вуя на общественных началах при отраслевом научном учреждении, не имея целевого финансирования, БАК будет неспособна выполнить в масштабах республики в полном объеме те задачи и функции, которые на нее предполагалось возложить. По мнению М. Ф. Шумейко, эта проблема усугублялась недостаточно четким определением направлений деятельности БАК, а также произошедшими в стране после первых президентских выборов изменениями общественно-политического характера[30].

Необходимо отметить, что статус АК, созданной на основании постановления коллегии Государственного комитета по архивам и делопроизводству Республики Беларусь от 28 октября 1999 г. и действующей на базе БелНИИДАД до настоящего времени, не в полной мере соответствует той идее, которая была заложена в распоряжение Председателя Совета Министров 1994 г. Хотя в уставе института записано, что АК формируется и действует на основании распоряжения Совета Министров Республики Беларусь от 25 января 1994 г. № 79р, в утвержденном Положении закреплен ее ведомственный статус. Кроме того, согласно Положению об АК, она является общественным формированием вышестоящего органа управления по архивам и делопроизводству, что закреплено в ее официальном названии, а БелНИИДАД осуществляет лишь организационное и материально-техническое обеспечение ее деятельности[31].

Создание АК при органе управления по архивам и делопроизводству придало ей дополнительный вес в глазах не только архивистов, но и всей научной общественности. Несмотря на ведомственный характер, в ее состав вошли представители государственных и ведомственных архивов, академических и отраслевых НИИ, учреждений культуры и образования, общественных организаций[32]. Начали создаваться филиалы АК в областях[33]. По инициативе АК было учреждено новое серийное научное издание — «Беларускі археаграфічны штогоднік» (БАШ), первый выпуск которого увидел свет в

[30] Шумейко М. Ф. Белорусская археография в XIX—XX вв.: Проблемы теории, истории, методики. — Минск: БелНИИДАД, 2007. — С. 361—362.

[31] Палажэнне аб Археаграфічнай камісіі Дзяржаўнага камітэта па архівах і справаводству Рэспублікі Беларусь // Архівы і справаводства. — 2000. — № 2. — С. 37—38; Палажэнне аб Археаграфічнай камісіі Дэпартамента па архівах і справаводству Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь // Документальный фонд БелНИИДАД. Номенклатура дел на 2011 г. Дело № 1—7.

[32] Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 10-годдзя ўтварэння / У. В. Фядосаў, Н. М. Дзятчык і інш. — Мінск: БелНДІДАС, 2001. — С. 22.

[33] Палажэнне аб Гродзенскім аддзяленні Археаграфічнай камісіі Камітэта па архівах і справаводству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск, 2003. — Вып. 4. — С. 332—334; Палажэнне аб Віцебскім аддзяленні Археаграфічнай камісіі дзяржаўнай установы «Нацыянальны цэнтр па архівах і справаводству» // Архівы і справаводства. — 2002. — № 2. — С. 119—120.

2000 г. Начиная с 2005 г., когда ВАК Беларуси утвердил Перечень научных изданий Республики Беларусь для опубликования результатов диссертационных исследований, БАШ неизменно состоит в указанном списке в разделе «исторические науки». В 2009 г. Международным центром ISSN ежегоднику присвоен международный стандартный номер серийного издания.

Несомненно, что в условиях отсутствия целевого финансирования и указаний «сверху» создание и дальнейшее функционирование АК могло оказаться возможным только благодаря энтузиазму группы заинтересованных ученых, среди которых в первую очередь следует назвать работников БелНИИДАД Р. П. Платонова (первый председатель АК), Ю. В. Нестеровича, В. К. Ракашевича, В. В. Скалабана, М. Ф. Шумейко, Я. Я. Янушкевича. Всестороннюю и неформальную поддержку реализации этой идеи оказали В. И. Адамушко, занимавший в 1999 г. должность заместителя председателя Госкомархива, а в 2002 г. возглавивший ГАС, и В. Д. Селеменев, бывший в то время директором Национального архива Республики Беларусь. Организационное и финансовое обеспечение деятельности АК, в первую очередь связанной с изданием БАШ, взяло на себя руководство БелНИИДАД по главе с В. В. Федосовым[34]. Для придания АК и ее руководящему составу дополнительного веса в штат института была введена должность заместителя директора по общим вопросам, основной обязанностью которого стало обеспечение деятельности АК и в целом археографической работы в институте.

Несомненно, что к началу нового столетия институт достиг существенных успехов, укрепился его авторитет среди коллег-архивистов, ученых-гуманитариев учреждений иных отраслевых систем. Тем не менее, в деятельности БелНИИДАД по-прежнему оставалось немало нерешенных проблем.

Прежде всего, «хромало» качество научных исследований и подготавливаемых на их основе нормативных правовых актов и методических документов по делопроизводству и архивному делу. Хотя подготовка проектов нормативных правовых актов не входит в задачи и функции института, вышестоящему органу управления требовался именно этот, по образному выражению С. В. Жумаря, конечный продукт «в сухом остатке», а не отчеты о НИР и содержащиеся в них результаты теоретических изысканий с предложениями общего характера о возможности внедрения.

Проблема существенно обострилась после принятия Закона Республики Беларусь «О нормативных правовых актах Республики Беларусь» и построения в стране жестко иерархически структурированной системы актов законодательства[35]. Следует отметить, что указанная проблема на рубеже столетий

[34] Начиная с 2006 г. на издание БАШ, равно как и иной печатной продукции, институтом расходуются исключительно внебюджетные средства.

[35] О нормативных правовых актах Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 10 января 2000 г. № 361-З // Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь

приобрела особую остроту не только для БелНИИДАД, но и в целом для ГАС. Сложилось впечатление, что в плане нормотворческой деятельности в течение определенного периода она оказалась в некоторой растерянности. Например, не были в установленном порядке утверждены и направлены на обязательную юридическую экспертизу правила работы архивов организаций, ряд иных разработанных БелНИИДАД и утвержденных вышестоящим архивным органом нормативных актов, имевших межведомственный характер[36]. Лишь постфактум в 2001 г. они были включены в Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, однако то, что при этом они так и не прошли официальную юридическую экспертизу, оставило их в «подвешенном» состоянии с точки зрения правового статуса и обязательности применения содержащихся в них норм. Долгое время директор БелНИИДАД В. В. Федосов и председатель Госкомархива А. Н. Михальченко возлагали надежды на подготовку и утверждение совместных с Федеральной архивной службой России правил работы государственных архивов, хотя изначально было ясно, что национальное законодательство обеих стран чисто технически такой возможности не допускает, не говоря уже об особенностях этого самого законодательства. В результате разработка правил была необоснованно отложена на несколько лет и была реализована непосредственно силами Комитета по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь. По сути, в период с 1995 по 2000 г. лишь Примерная инструкция по делопроизводству была утверждена в установленном порядке и прошла обязательную юридическую экспертизу[37].

В этой ситуации от научных сотрудников БелНИИДАД требовалась серьезная перестройка, прежде всего психологического характера. До этого в

[Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=H10000361. — Дата доступа: 01.09.2011.

[36] Основные правила работы архивов центральных и местных органов государственной власти и управления, учреждений, организаций и предприятий Республики Беларусь: Утв. решением коллегии Гос. комитета по архивам и делопроизводству Респ. Беларусь от 30.04.1997 № 5. — Минск: БелНИИДАД, 1997. — 184 с.; Примерная инструкция по работе с машиночитаемыми документами в организациях, на предприятиях и в ведомственных архивах Республики Беларусь: Утв. Председателем Комитета по архивам и делопроизводству Респ. Беларусь 26.07.1996. — Минск: БелНИИДАД, 1996. —47 с.; Правила учета и передачи электронных (машиночитаемых) документов на государственное хранение: Утв. приказом Председателя Гос. комитета по архивам и делопроизводству Респ. Беларусь от 03.04.1997 № 8. — Минск: БелНИИДАД, 1997. — 44 с.

[37] Примерная инструкция по делопроизводству в министерствах, госкомитетах и других центральных органах управления, учреждениях, организациях и на предприятиях Республики Беларусь: Утв. приказом Председателя Комитета по архивам и делопроизводству Респ. Беларусь от 23.05.1995 № 13 // Бюллетень нормативно-правовой информации. — 1995. — № 11.

проекты нормативных правовых актов их разработчики стремились включать в максимально большом объеме методическую составляющую, а в целях сведения в единый документ всей информации, прямо или косвенно касающейся регулируемого вопроса, в него включались дублирующие нормы из законов, других нормативных правовых актов. Во времена СССР и в первые годы независимости Беларуси даже применялся специальный термин — «нормативно-методическая база (литература) по делопроизводству и архивному делу»[38]. Теперь же необходимо было научиться строго разграничивать, какие положения закладывать в качестве общеобязательных норм в проекты нормативных правовых актов, а какие в виде рекомендательных отражать в методических пособиях. При подготовке проектов нормативных правовых актов от разработчиков требовалось более тщательно анализировать уже имеющуюся нормативную базу, отслеживать все изменения в ней, соблюдать предельную юридическую точность формулировок, лапидарность в стиле изложения.

В целом, в начале 2000-х гг. требования к содержанию и качеству выполняемых институтом работ существенно возросли. Время, отпущенное институту на перестройку, ушло, и объяснения имеющихся проблем отсутствием достаточного количества квалифицированных кадров в расчет более не принимались.

Тем не менее, именно кадровое обеспечение по-прежнему оставалось одной из главных проблем института. Невысокий уровень оплаты труда, поднять который в научной организации возможно только при наличии ученой степени, не позволял и до настоящего времени не позволяет привлекать к проведению научных исследований в институте наиболее квалифицированных и профессионально подготовленных архивистов-практиков и работников служб ДОУ — лишь немногие из них в итоге решились ступить на поприще научной деятельности. По указанным причинам в конце 1990-х — начале 2000-х гг. незначительным был приток в институт и молодых специалистов. В условиях БелНИИДАД комплектование кадрами усложняется также осознанием повышенной ответственности за качество научных разработок, ведь большинством подготавливаемых на их основе нормативных правовых актов и методических документов пользуется не только архивная отрасль, но и, без преувеличения, вся страна. Ошибки, неточности, недоработки, просочившиеся в итоговый документ, сразу становятся заметными профессионалам, могущим вызвать их авторов «на сцену». Выполнение рутинных обязанностей в

[38] См., например: Основные правила работы архивов центральных и местных органов государственной власти и управления, учреждений, организаций и предприятий Республики Беларусь: Утв. решением коллегии Гос. комитета по архивам и делопроизводству Респ. Беларусь от 30.04.1997 № 5. — Минск: БелНИИДАД, 1997. — С. 178.

архиве или службе ДОУ в этой ситуации представляется гораздо более спокойной работой[39].

В начале нового столетия стало очевидным, что проводившаяся до этого кадровая политика не дает в полной мере того результата, который от института ждала ГАС и требовал вышестоящий орган управления. Продолжая политику кадрового укрепления за счет профессионалов-практиков, необходимо было также обратить внимание и на подготовку нового поколения ученых, способных перенять и развить лучшие традиции прошлого, привнеся в них положительные новации современности. При этом работа с молодежью должна была быть рассчитана на перспективу и носить индивидуальный характер, начиная с селекции еще в стенах университета[40] и включая дальнейшее сопровождение вплоть до окончания обучения в аспирантуре и подготовки диссертации. Опыт показал, что определяющими в отборе молодежи должны были стать не только уровень базовой подготовки и способность к научному творчеству, но и морально-волевые качества, включающие преданность науке, отсутствие потребительского отношения к ней, а также к институту. Однако к кропотливой работе в этом направлении руководство БелНИИДАД в тот момент оказалось не готово.

Еще одним серьезным событием в деятельности института, оказавшим существенное влияние на его дальнейшее развитие, стала ликвидация в июле 2002 г. отдела автоматизированных архивных технологий (ААТ).

В конце XX в. белорусским архивистам пришлось столкнуться с серьезным вызовом времени — активным внедрением в управление и работу с документами новых информационных технологий, появлением электронного документа. Для решения этих задач в БелНИИДАД с 1992 г. функционировал отдел ААТ. В его задачи входили создание автоматизированных систем управления для архивных учреждений, подготовка нормативно-методических документов, регламентирующих работу с электронными, или, как их тогда чаще называли, машиночитаемыми документами в делопроизводстве, государственных архивах и архивах организаций.

Нельзя сказать, что в 1990-е гг. в решении поставленных задач отдел ААТ сумел добиться выдающихся успехов и решить насущные проблемы архивной отрасли в области автоматизации. Этому препятствовал ряд факторов, главными из которых являлись низкая оснащенность государственных

39 Достаточно отметить, что после назначения в 2000 г. С. В. Жумаря на должность заместителя директора по научной работе администрации института не удается найти кандидата на должность заведующего отделом архивоведения, несмотря на то что ряд соответствующих предложений был сделан специалистам государственных и ведомственных архивов.

40 Подготовка кадров по специальности «Историко-архивоведение» была начата в Белорусском государственном университете в 1992 г., по специальности «Документоведение. Информационное обеспечение управления» — в 2001 г.

архивов компьютерной техникой, ее стремительное устаревание, кардинальное обновление программного обеспечения[41]. Кроме того, длительное время в отрасли отсутствовала скоординированная политика по вопросу информатизации ГАС. Все это объективно не позволяло решать поставленные задачи комплексно и системно, а большинство разработок 1990-х гг. в отделе ААТ в основном было ориентировано для использования в операционной системе DOS.

Учитывая эти факторы, а также малочисленность штата отдела (3 человека, включая возглавлявшего отдел с момента создания в 1992 г. Г. Л. Горбачева), следует отметить его достаточно продуктивную работу. За 10 лет для архивной отрасли было разработано 8 информационных технологий в рамках плановой тематики и 4 технологии в рамках отдельных научных проектов; были подготовлены два нормативных правовых акта, методические рекомендации по созданию и использованию информационных технологий в архивном деле, а также Концепция информатизации архивной отрасли Республики Беларусь[42].

В 1998 г. в системе ГАС начинает функционировать новое учреждение — Белорусский научно-исследовательский центр электронной документации (БелНИЦЭД). Идея создания БелНИЦЭД принадлежала председателю Белкомархива А. Н. Михальченко и его будущему директору В. Л. Носевичу. Впервые она была документально зафиксирована в Указе Президента Республики Беларусь от 20 сентября 1996 г. № 373, согласно которому тогда еще несуществующий центр был включен в сеть государственных архивных учреждений Республики Беларусь[43]. Очевидно, что руководство Белкомархива для продвижения идеи создания новой структуры в системе ГАС использовало

41 Автор этой статьи вспоминает, что когда в 1996 г. за счет средств, вырученных от реализации Примерной инструкции по делопроизводству, ставшей первым коммерческим проектом БелНИИДАД в издательской сфере, был приобретен новый компьютер ЕС-486, сотрудники института приходили посмотреть на него как на чудо техники, а за саму машину развернулась «война» между отделами документоведения и ААТ. Хотя к середине 1990-х гг. уже получили некоторое распространение ранние версии текстового процессора Word под операционную систему Windows, основная масса пользователей персональных компьютеров для подготовки текстовых документов продолжала использовать старую советско-российскую разработку Lexicon. Приказы в БелНИИДАД до конца 1995 г. и вовсе печатались на пишущей машинке.

42 Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 10-годдзя ўтварэння / У. В. Фядосаў, Н. М. Дзятчык і інш. — Мінск: БелНДІДАС, 2001. — С. 38—39.

43 Указ Президента Республики Беларусь от 20 сентября 1996 № 373 «Об утверждении Положения о Национальном архивном фонде Республики Беларусь, а также сети государственных архивных учреждений Республики Беларусь» // Собрание указов Президента и постановлений Кабинета Министров Республики Беларусь. — 1996. — № 27. — Ст. 699.

благоприятную ситуацию, связанную с реформированием системы государственного управления в 1995 г., когда Комитет по архивам и делопроизводству был выведен из подчинения Правительству и оказался в ведении Администрации Президента Республики Беларусь.

В постановлении Совета Министров Республики Беларусь от 18 сентября 1998 г. № 1465 «О создании Белорусского научно-исследовательского центра электронной документации» были определены основные направления деятельности БелНИЦЭД[44]. С момента создания он сочетает в себе функции и научно-исследовательского учреждения, и государственного архива, осуществляющего постоянное хранение электронных документов. Таким образом, БелНИЦЭД стал вторым после БелНИИДАД специализированным научным учреждением в системе ГАС.

Одним из основных направлений деятельности БелНИЦЭД постановление Правительства определило «создание архивных автоматизированных информационных систем». Очень скоро стало понятно, что одновременное существование двух научных структур, выполняющих одинаковые функции в пределах одной отраслевой системы, едва ли продлится долго, так как выходит за рамки естественной логики. Приказом Председателя Национального центра по архивам и делопроизводству В. И. Адамушко от 13 мая 2002 г. № 18 «О реорганизации структур, связанных с автоматизацией архивной отрасли»[45] функции головной организации по разработке автоматизированных систем были возложены на БелНИЦЭД. С этой целью в его структуре создавался отдел автоматизированных архивных технологий. О судьбе отдела ААТ в структуре БелНИИДАД приказ вышестоящего органа ничего не говорил, однако его ликвидация в ближайшей перспективе в сложившихся условиях была неизбежной. По иронии судьбы именно невыполнение отделом ААТ БелНИИДАД ряда позиций, заложенных в им же самим разработанную Концепцию информатизации архивной отрасли, стало одним из формальных оснований для его ликвидации[46].

Создание специализированного архивного центра, выполняющего функции государственного архива по хранению электронных документов, без сомнения стало положительным шагом в деле изучения свойств и качеств электронного документа, проблем его использования в управлении, организации оперативного и архивного хранения. Следует отметить, что мировое научное архивное сообщество еще не определилось, какой из двух возможных

44 Зарегистрировано в Национальном реестре правовых актов Республики Беларусь 15 августа 2001 г. № 5/6868. // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2011.

45 Архив Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь. Ф. 249. Оп. 12. Д. 2. Л. 17.

46 Там же.

способов государственного хранения электронной документации является наиболее оптимальным: в одном специализированном государственном архиве или в различных государственных архивах с соблюдением такого классического принципа архивоведения, как неделимость фондов[47]. Представляется, что в Беларуси в условиях, когда электронные документы составляют пока незначительную часть общего объема образующейся документации, а государственные архивы не обеспечены в полной мере необходимой техникой, обученными кадрами и проверенными временем методическими разработками в области приема, хранения, учета и использования электронных документов, первый вариант является более приемлемым.

В то же время в научном изучении объекта документоведения и архивоведения с момента создания БелНИЦЭД произошло размежевание между ним и БелНИИДАД по принципу материального носителя документированной информации. Данный подход с научно-методологической точки зрения никак нельзя признать оправданным, так как разделение традиционных и электронных технологий работы с документами в настоящее время практически невозможно. Любая разработка в рамках «общего», или «традиционного», делопроизводства сегодня невозможна без учета применяемых современных информационных технологий и их результата — электронной документированной информации. С другой стороны, при проектировании систем электронного документооборота, разработке требований к организации оперативного и архивного хранения электронного документа невозможно обойтись без традиционных знаний, накопленных документоведением и архивоведением в течение десятилетий при изучении документа вне зависимости от его материальной основы.

С точки зрения эффективности проводимых научных исследований в области теории документа и методики работы с ним разделение двух научных центров создает проблемы не только научно-методического, но и практического характера. Наиболее ярко они проявились ближе к концу первого десятилетия нового века при подготовке нормативных правовых актов и методических документов в сфере делопроизводства и архивного дела, например, таких, как Инструкция по делопроизводству в государственных органах и организациях Республики Беларусь, Единый классификатор документной информации Национального архивного фонда Республики Беларусь[48]. Все

47 Кузнецов С. Л. Проблемы организации архивного хранения электронных документов // Делопроизводство. — 2011. — № 3. — С. 58—63; Сяо Цюхуэй. Управление электронными документами в Китае: состояние и перспективы // Отечественные архивы. —2010. — № 6. — С. 59—64.

48 Инструкция по делопроизводству в государственных органах и организациях Республики Беларусь / Авт.-разраб.: А. Е. Рыбаков, Э. Н. Давыдова, А. Н. Сукач. — Минск: БелНИИДАД, 2009. — 100 с.; Адамушко В., Рыбаков А., Давыдова Э., Сукач А. Комментарий к Инструкции по делопроизводству в государственных органах

большему кругу специалистов становится очевидным, что программисты без помощи и поддержки специалистов в области документоведения и архивного дела не в состоянии качественно решить задачи информатизации архивной отрасли, а также самостоятельно закрыть все вопросы нормативно-методического регулирования в соответствующей сфере. В свою очередь, разработчикам нормативных и методических документов в области делопроизводства и ДОУ требуются квалифицированная помощь и консультации специалистов в области информационных технологий. Представляется, что в будущем БелНИИДАД и БелНИЦЭД должны прийти, если и не к объединению, то, по крайней мере, к более тесной координации деятельности, касающейся выполнения научно-исследовательских работ.

Несмотря на значительные успехи в области научных разработок, повышение имиджа, решение целого ряда ключевых вопросов, к середине первого десятилетия XXI в. стало очевидным, что институту требуются встряска и определенное кадровое обновление. Возглавив БелНИИДАД в конце 2005 г., автор этих строк попытался придать его деятельности новый импульс. Был принят ряд мер, направленных на повышение качества научных исследований, укрепление его материально-технической базы, совершенствование деятельности аспирантуры при БелНИИДАД. Существенно обновился кадровый состав института.

С 2002 г. после ликвидации отдела ААТ структура института остается стабильной. Сегодня в БелНИИДАД функционируют три профильных отдела: документоведения, архивоведения, археографии.

Основными задачами отдела документоведения являются проведение теоретических и практических исследований в области документоведения, совершенствование систем документации и технологий работы с документами в государственных органах, общественных и коммерческих организациях, подготовка методических документов в сфере ДОУ. На протяжении многих лет деятельностью отдела успешно руководили П. А. Левчик, Н. А. Капмоле, Л. С. Янушко, А. Н. Сукач (с 2009 г.).

Среди приоритетных направлений научных исследований отдела последних лет — вопросы унификации документации и методов работы с ней, применения в Республике Беларусь международных стандартов в сфере управления документами, разработка специальной архивной и делопроизводственной терминологии[49]. В сферу научных и практических интересов отдела

и организациях Республики Беларусь // Архівы і справаводства. — 2009. — № 2. — С. 33—51; Документальный фонд Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь. Номенклатура дел на 2011 г. Дело № 1—7.

[49] Унифицированная система организационно-распорядительной документации: унифицированные формы, методические материалы по применению классификатора унифицированных форм / Рук. авт. коллект. Н. А. Капмоле и др. — Минск:

документоведения в последние годы все чаще стали включаться вопросы, связанные с использованием современных информационных технологий в ДОУ организаций[50].

По инициативе БелНИИДАД и на его базе Приказом Председателя Государственного комитета по стандартизации Республики Беларусь от 24 июня 2011 г. № 91 создан национальный технический комитет по стандартизации ТК BY 28 «Управление документами»[51]. Целью создания ТК является разработка государственных стандартов Республики Беларусь, предварительных государственных стандартов Республики Беларусь, межгосударственных стандартов и создание условий для участия в процессе стандартизации всех заинтересованных субъектов технического нормирования и стандартизации в области управления документами и архивного дела[52]. Наряду с заинтересованными архивными органами и организациями в состав ТК вошли такие солидные организации, как Национальный банк Республики Беларусь, Оперативно-аналитический центр при Президенте Республики Беларусь, Белорусский государственный университет, Научно-инженерное республиканское унитарное предприятие «Институт прикладных программных систем» (НИРУП «ИППС»), Научно-инженерное республиканское унитарное предприятие «Межотраслевой научно-практический центр систем идентификации и электронных деловых операций», Научно-производственное республиканское унитарное предприятие «Белорусский государственный институт стандартизации и сертификации» (БелГИСС), ООО «Электронное ДЕЛО», ОАО «БелАЗ»[53].

БелНИИДАД, 2007. — 116 с.; Методические рекомендации по составлению табеля унифицированных форм документов организации = Метадычныя рэкамендацыі па састаўленні табеля ўніфікаваных форм дакументаў арганізацыі / Авт.-разраб.: Н. В. Кондакова [и др.]. — Минск: БелНИИДАД, 2011. — 156 с.; Предварительный Государственный стандарт Республики Беларусь 2059-2010 «Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения»: Утв. и введен в действие постановлением Гос. комитета по стандартизации Респ. Беларусь от 05.05.2010 № 19. — Минск: Госстандарт, 2010. — 20 с. и др.

[50] Методические рекомендации по использованию электронной почты в деятельности организаций Республики Беларусь / Авт.-разраб.: А. Н. Сукач, А. Е. Рыбаков. — Минск: БелНИИДАД, 2010. — 72 с.

[51] Создан национальный технический комитет по стандартизации ТК BY 28 «Управление документами» // Архівы і справаводства. — 2011. — № 4. — С. 59—62.

[52] Положение о техническом комитете по стандартизации Республики Беларусь «Управление документами» // БелНИИДАД [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: http://belniidad.by/sites/default/files/polozhenie_o_tk28. pdf. — Дата доступа: 01.09.2011.

[53] Создан технический комитет «Управление документами» // БелНИИДАД [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: http://belniidad.by/content/sozdan-tekhnicheskii-komitet-upravlenie-dokumentami. — Дата доступа: 01.09.2011.

Создание ТК оказалось бы невозможным без соответствующей организационной поддержки, которую оказали институту директор Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь В. И. Адамушко и начальник отдела делопроизводства и формирования НАФ Республики Беларусь Э. Н. Давыдова, а также неподдельного энтузиазма Н. С. Максимовой, возглавляющей в институте соответствующее направление научных исследований, А. Н. Сукача, Е. В. Шумской и других работников отдела.

Отдел архивоведения ведет исследования, направленные на обеспечение эффективного функционирования архивных учреждений. Среди приоритетных следует выделить несколько крупных научных направлений: формирование Национального архивного фонда; классификация, систематизация и описание архивных документов, создание научно-справочного аппарата; сохранность архивных документов. Результаты этих исследований составляют основу методических рекомендаций, проектов нормативных документов.

В последние годы работники отдела (Г. А. Громыко, В. А. Евсеенко, С. В. Жумарь) применяют новые методологические подходы при разработке, прежде всего, перечней типовых документов, которые образуются в деятельности государственных органов и иных организаций страны, содержащих нормативные указания о сроках их хранения[54]. Особое внимание уделяется проблемам экспертизы ценности и отбора на государственное хранение научно-технической и иной специальной документации.

Одно из важнейших направлений исследований отдела — обеспечение сохранности документов, которое возглавляет Е. Л. Тарасевич. Подготовлена серия методических пособий по указанной проблематике, правила пожарной безопасности для государственных архивов и др.[55]

[54] Перечень типовых документов органов государственной власти и управления, организаций Республики Беларусь, индивидуальных предпринимателей по организации системы управления, ценообразованию, финансам, страхованию, управлению государственным имуществом, приватизации, внешнеэкономическим связям с указанием сроков хранения: Утв. постановлением Гос. комитета по архивам и делопроизводству Респ. Беларусь от 6 августа 2001 г. № 38 / Сост.: С. В. Жумарь [и др.]. — Минск: БелНИИДАД, 2011. — 243 с.; Перечень типовых документов органов государственной власти и управления, организаций Республики Беларусь по оперативному и статистическому учету и отчетности, электронным информационным ресурсам, трудовым отношениям, социальной защите, работе с кадрами, образованию, таможенному контролю, материально-техническому обеспечению, административно-хозяйственной деятельности, делопроизводству, работе архивов организаций с указанием сроков хранения: Утв. постановлением Министерства юстиции Респ. Беларусь от 14 декабря 2006 г. № 82 / Авт.-разраб.: С. В. Жумарь, Г. А. Громыко, Е. А. Каменко и др. — Минск: БелНИИДАД, 2007. — 152 с.

[55] Обеспечение защиты архивных документов на бумажных носителях и помещений от биологических вредителей: Метод. рекомендации / Комитет по архивам и делопроизводству Респ. Беларусь, БелНИИДАД; Сост. Е. Л. Тарасевич; Науч. ред. С. В. Жумарь. — Минск: БелНИИДАД, 2006. — 80 с.; Защита архивных документов от хищений и несанкционированного доступа: Метод. рекомендации / Департамент по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Респ. Беларусь, БелНИИДАД; Авт.-сост.: С. В. Жумарь, Е. Л. Тарасевич. — Минск: БелНИИДАД, 2008. — 42 с. и др.

Важной задачей отдела архивоведения является подготовка серии архивоведческих справочников по истории органов государственной власти и управления Республики Беларусь. В последние годы для реализации этой задачи в институте сформировался коллектив авторов из работников отделов архивоведения и археографии в составе Э. М. Савицкого (руководитель авт. коллектива), М. К. Бобер, А. К. Юзефовича.

На протяжении практически всего периода существования отдела архивоведения его деятельностью руководит С. В. Жумарь, который с 1992 г. занимал должность заведующего отделом, а в 2000 г. стал заместителем директора института по научной работе с сохранением функций руководителя отдела.

Отдел археографии создан в структуре института в 1994 г. на базе отдела публикаций и научного использования материалов Национального архивного фонда Республики Беларусь. Специалисты отдела исследуют широкий спектр проблем истории, теории и методики археографии, публикуют исторические документы. В разные годы деятельностью отдела руководили А. С. Король, В. К. Ракашевич, Я. Я. Янушкевич, В. С. Поздняков (с 2007 г.)

При разработке теоретических и методологических основ археографии основное внимание уделяется подготовке методических рекомендаций по публикации исторических источников различных исторических эпох и на различных языках (А. А. Жлутко, А. И. Шаланда). Рекомендации позволяют вовлечь в научный оборот большой массив исторических источников, который ранее был слабо освоен в археографическом отношении. Этой же цели служат и разработки в области латиноязычной актовой документации, интерес к которой в последние годы существенно возрос[56].

Большое место в работе отдела археографии занимает разработка проблем истории археографии в Беларуси. Это направление разрабатывают М. Ф. Шумейко, Ю. В. Нестерович, Г. Я. Голенченко, В. С. Поздняков[57]. Тео-

[56] Метадычныя рэкамендацыі да публікацыі лацінскіх дакументаў XIII—XIV стст. / Камітэт па архівах і справаводству Рэсп. Беларусь, БелНДІДАС; Аўт.-склад. А. А. Жлутка. — Мінск: БелНДІДАС, 2005. — 50 с.; Лацінска-беларускі слоўнік актавай мовы Вялікага Княства Літоўскага XIII—XVIII стст. / Склад. А. А. Жлутка. — Мінск: БелНДІДАС, 2011. — 389 с.

[57] Шумейко М. Ф. Белорусская археография в XIX — XX вв.: Проблемы теории, истории, методики / БелНИИДАД. — Минск: БелНИИДАД, 2007. — 498 с.; Археаграфічныя даследаванні і распрацоўкі ў Рэспубліцы Беларусь (1991—2008 гг.): Бібліягр.

ретические вопросы археографии изучаются Ю. В. Нестеровичем. В последние годы группой сотрудников отдела во главе с Г. Я. Голенченко разрабатываются проблемы выявления и археографического описания важнейших правовых памятников Беларуси XIV—XVI вв., истории и историографии Метрики Великого Княжества Литовского.

Несмотря на то что в начале данной юбилейной статьи автором было заявлено о стремлении отойти от традиционного в таких случаях перечисления имен руководителей, нельзя не отметить, что направлять научные исследования и разработки в правильное русло директорам института и заведующим отделами в разное время помогали и помогают заместители директора М. Ф. Шумейко (1992—1994), А. Ф. Макаревич (1995), В. В. Скалабан (1995—1996), Э. М. Савицкий (1997—2001), Р. П. Платонов (1999—2001), С. Е. Рассадин (2001—2002), С. В. Жумарь (2000 — до н. вр.), В. В. Федосов (2005 — до н. вр.). Проведение научных исследований на должном уровне невозможно без организационно-методического руководства ученого секретаря, должность которого в разное время занимали В. К. Ракашевич (1992), А. Ф. Макаревич (1992—1995), А. Е. Рыбаков (1995—1998), Н. М. Дятчик (1998 — до н. вр.), Е. Л. Тарасевич (2002—2004).

Следует отметить, что формирование отечественной школы документоведения и архивоведения работники БелНИИДАД осуществляют в тесном сотрудничестве с органами управления архивным делом, государственными архивами страны. Во многом благодаря финансовой и организационной поддержке Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь во главе с В. И. Адамушко институту удалось в 2006—2008 гг. найти дополнительные источники финансирования, позволившие приобрести самое современное оборудование для редакционно-издательского отдела, оргтехнику, почти полностью обновить компьютерный парк. Вышестоящий орган управления оказал и продолжает оказывать всемерную поддержку институту в решении вопросов размещения института и выделения ему дополнительных площадей.

Научная деятельность института не ограничивается только разработкой тем НИР и подготавливаемых на их основе проектов нормативных правовых актов и методических документов. БелНИИДАД активно организует и проводит научные конференции, его работники регулярно выступают с докладами и сообщениями на республиканских и международных научных форумах[58].

паказ. / Склад.: Ю. У. Несцяровіч, В. С. Пазднякоў, І. М. Шпілеўская. — Мінск: БелНДІДАС, 2010. — 89 с. и др.

[58] Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Бібліягр. паказ. / БелНДІДАС, Б-ка бел. ун-та культуры; Склад.: Т. А. Самайлюк, В. У. Скалабан, Т. А. Дзем'яновіч, Л. І. Доўнар. — Мінск: БелНДІДАС, 1997. — С. 80—83; Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Бібліягр. паказ. (1997—2001) / БелНДІДАС; Склад.: В. І. Саітава і інш. — Мінск:

Традиционно сильны позиции БелНИИДАД в сфере издания профильной научной и методической литературы[59]. Подготовку научной продукции института к публикации и ее издание осуществляет редакционно-издательский отдел, образованный в 1996 г. В создании материально-технической базы и подборе кадрового состава отдела определяющая роль принадлежала возглавлявшему его на протяжении многих лет П. П. Журкевичу (с 2008 г. отдел возглавляет В. А. Гапанович). Основную работу по выпуску печатной продукции в отделе выполняют Т. С. Тригубович, Т. Н. Мальцева, Л. Д. Ламзина, П. О. Резванов, Т. В. Соловей, Е. В. Хмелевская.

По-прежнему важное значение БелНИИДАД придает подготовке кадров для архивной отрасли. При институте продолжает функционировать аспирантура, усилиями С. В. Жумаря, Ю. В. Нестеровича и А. Е. Рыбакова подготовлены и в 2007 г. ВАК Беларуси утверждены Паспорт и Программа-минимум кандидатского экзамена по профильной для архивной отрасли специальности 05.25.02 — «Документалистика, документоведение, архивоведение»[60]. Работники института проводят занятия со студентами исторического факультета Белорусского государственного университета, получающими профессиональное образование по специальностям «Историко-архивоведение» и «Документоведение и информационное обеспечение управления». Проводимые БелНИИДАД научно-практические семинары пользуются большой популярностью у работников служб ДОУ, ведомственных и государственных архивов.

В последние годы существенно расширились и укрепились международные связи института. Традиционно сильные контакты у БелНИИДАД с профильными научными учреждениями России и Украины. В ноябре 2010 г.

БелНДІДАС, 2001. — С. 98—100; Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 20-годдзя ўтварэння: Бібліягр. паказ. (2002—2010) / Склад.: В. А. Гапановіч [і інш.]. — Мінск: БелНДІДАС, 2011. — С. 60—69.

[59] Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Бібліягр. паказ. / БелНДІДАС, Б-ка бел. ун-та культуры; Склад.: Т. А. Самайлюк, В. У. Скалабан, Т. А. Дзем'яновіч, Л. І. Доўнар. — Мінск: БелНДІДАС, 1997. — С. 7—14; Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Бібліягр. паказ. (1997—2001) / БелНДІДАС; Склад.: В. І. Саітава і інш. — Мінск: БелНДІДАС, 2001. — С. 7—20; Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 20-годдзя ўтварэння: Бібліягр. паказ. (2002—2010) / Склад.: В. А. Гапановіч [і інш.]. — Мінск: БелНДІДАС, 2011. — С. 5—13.

[60] Паспорта, программы | 05.00.00 | 05.25.02 — документалистика, документоведение, архивоведение, ист. // ВАК Беларуси [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: http://www.vak.org.by/index.php?go=Box&in=view&id=534; Паспорта, программы | 05.00.00 — технические науки | 05.25.02 — документалистика, документоведение, архивоведение, ист. // ВАК Беларуси [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: http://www.vak.org.by/ index.php?go=Box&in=view&id=709. — Дата доступа: 01.09.2011.

заключен трехсторонний договор о сотрудничестве между БелНИИДАД, ВНИИДАД и УНИИАДД, определивший основные направления сотрудничества архивистов и документоведов трех стран[61].

С 2003 г. институт является членом Евро-азиатского отделения Международного совета архивов, принимает активное участие в проводимых под его эгидой международных архивных форумах. С 2006 г. БелНИИДАД поддерживает регулярные контакты с Международным институтом архивоведения в Триесте и Мариборе (Италия—Словения), а также ежегодно организуемой на его базе Осенней архивной школой, в мероприятиях которой работники института участвуют в качестве лекторов и слушателей. БелНИИДАД является одним из организаторов ежегодной Международной конференции архивов славянских стран[62].

Безусловно, в деятельности БелНИИДАД по-прежнему остается немало проблем. Главная из них в последние годы связана с ограничением бюджетного финансирования, что вынуждает институт начиная с 2009 г. направлять на разработку научных тем для нужд отрасли значительную часть собственных средств, добываемых за счет коммерческой деятельности.

По-прежнему актуальным для института остается вопрос кадрового обеспечения. Отсутствие достаточного количества квалифицированных специалистов существенно ограничивает его возможности в выборе тематики научных исследований, а также в сроках выполнения НИР. В частности, в настоящее время существенно возросла потребность архивных учреждений в решении вопросов обеспечения сохранности архивных документов, разработки методики проведения реставрационных работ. Проведенный в институте анализ мирового опыта показывает, что для качественного проведения исследований в этой сфере необходимы не только соответствующая материально-техническая база, но и наличие специалистов с практическим опытом работы. К сожалению, ресурсов для привлечения соответствующих кадров и приобретения необходимого оборудования на сегодняшний день в институте нет, и в ближайшей перспективе улучшения ситуации в этом вопросе ожидать сложно.

С 2002 г. не работает специализированный совет по защите диссертаций при БелНИИДАД. После ряда успешных защит его деятельность была приостановлена по формальным основаниям: после выхода из состава совета В. Н. Михнюка в институте не нашлось специалистов, соответствующих критериям ВАК Беларуси для занятия должности председателя совета. Кроме то-

[61] Договор о сотрудничестве между БелНИИДАД, ВНИИДАД и УНИИАДД // БелНИИДАД [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа:: http://belniidad.by/content/dogovor-o-sotrudnichestve-mezhdu-belniidad-vniidad-i-uniiadd. — Дата доступа: 01.09.2011.

[62] Информация об указанных мероприятиях регулярно публикуется на страницах профессионального журнала белорусских архивистов «Архівы і справаводства».

го, значительно ужесточились требования ВАК Беларуси к персональному составу совета. Несмотря на все попытки руководства института и действенную поддержку директора Департамента по архивам и делопроизводству Минюста В. И. Адамушко, решение вопроса о возобновлении полномочий совета по защите диссертаций при БелНИИДАД остается отложенным на неопределенный срок.

На сегодняшний день сложилась ситуация, при которой в Беларуси нет ни одного специализированного совета по защите диссертаций, соответствующих специальности 05.25.02. В связи с этим у выпускников аспирантуры при БелНИИДАД, которая в последние годы начала работать более эффективно, возникают проблемы с выбором места защиты. Возможным решением вопроса могла бы стать защита диссертаций по документоведению и архивоведению в специализированных советах, действующих у наших коллег во ВНИИДАД (Москва) и УНИИАДД (Киев), однако ситуация осложняется негативным отношением ВАК Беларуси к защите диссертаций за пределами Республики Беларусь.

Нереализованной осталась идея превращения института в Археографический общереспубликанский центр, еще в 1994 г. закрепленная в распоряжении Председателя Правительства Республики Беларусь[63]. Несмотря на определенные успехи в области координации соответствующей работы в архивной системе, приходится констатировать, что деятельность государственных архивов по публикации архивных документов в основном носит локальный характер и определяется сложившейся конъюнктурой, в первую очередь политической и финансовой. По сути, не план публикации документов НАФ, разработанный Археографической комиссией, определяет перспективные направления археографических публикаций в архивах, а архивы определяют содержание плана, исходя из своих возможностей и финансовых средств. Учреждения иных отраслевых систем вообще не считают нужным согласовывать с АК Департамента по архивам и делопроизводству свои действия в области публикации документов.

В последние годы у руководства Департамента по архивам и делопроизводству и БелНИИДАД сложилось понимание того, что, несмотря на всю актуальность проблемы, она объективно трудноосуществима в рамках не только одного архивного учреждения, но и всей архивной отрасли. Координация археографических исследований и подготовки сборников документов на общереспубликанском уровне — задача явно непосильная для отраслевого НИИ как с организационной, так и материально-финансовой точки зрения. Сегодня, учитывая аналогичный опыт России и Украины, представляется целесообразным передать функции общереспубликанской археографической

[63] Архіўная справа на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921—1995 гг.) / Камітэт па архівах і справаводству Рэспублікі Беларусь, Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. — Мінск: БелНДІДАС, 1996. — № 49.

комисии учреждению, имеющему внеотраслевой характер (например, НАН Беларуси), сохранив за АК Департамента статус одного из ее подразделений. Насколько удастся реализовать эту идею, покажет время, так как по-прежнему нерешенными остаются вопросы целевого финансирования деятельности АК, общественный характер работы ее членов. Известно, что любой энтузиазм, не подкрепленный материально, как правило, быстро исчезает либо плавно перетекает в формальную плоскость.

Уже много лет в институте ведутся разговоры о необходимости создания на базе БелНИИДАД отраслевого центра научно-технической информации (ОЦНТИ), аналогичного соответствующей службе ВНИИДАД. Идею создания ОЦНТИ на базе БелНИИДАД еще в первой половине 1990-х гг. выдвигал бывший начальник отдела организационной работы и международных связей Белкомархива А. В. Воробьев, подготовивший проект положения об этой службе. Позднее эта идея была развита С. В. Жумарем. Несмотря на наличие в институте хорошей информационной базы для создания такого центра, в нынешних условиях материально-техническое и финансовое обеспечения института не позволяют пока воплотить эту идею в жизнь. Кроме того, необходимо решить целый ряд формальных вопросов с Государственным комитетом по науке и технологиям Республики Беларусь, в том числе относительно перспектив финансирования соответствующего направления научной деятельности института.

В связи со спецификой национального законодательства остался нерешенным также вопрос об организации на базе института курсов повышения квалификации работников архивных учреждений и служб ДОУ. Недавно вступивший в силу Кодекс Республики Беларусь об образовании предусматривает такую возможность только в учреждениях образования, к числу которых БелНИИДАД не относится[64].

Достижения и проблемы, успехи и неудачи последних лет в истории БелНИИДАД еще ждут своего серьезного осмысления. Тем не менее, сегодня можно с уверенностью констатировать, что, несмотря на существование целого ряда проблем, к своему 20-летию институт подошел вполне сформировавшимся отраслевым научным учреждением. Научная продукция института, его ученых широко востребована в деятельности органов государственной власти и управления, организаций всех форм собственности. Выполненные сотрудниками БелНИИДАД исследования способствуют более глубокому пониманию значимости делопроизводства как одной из важнейших составляющих управленческого процесса, помогают совершенствовать организацию

[64] Пункт 1.21 статьи 1, статья 245 Кодекса Республики Беларусь об образовании // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. — 2011. — № 13. — 2/1795.

работы архивов, внедрять современные подходы к комплектованию, хранению и использованию документов, созданию научно-справочного аппарата.

Артыкул пастуnіў у рэдакцыю 25.10.2011

А. М. Сарокін,
прафесар Інстытута кіравання і прадпрымальніцтва,
доктар гістарычных навук

УКЛАД БелНДІДАС У РАСПРАЦОЎКУ ГІСТОРЫІ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ БЕЛАРУСІ

(з 1919 г. — па цяперашні час)

Сярод асноўных накірункаў даследаванняў інстытута знаходзіцца тэма па выяўленні характару станаўлення і эвалюцыі ўпраўленчых структур у рэспубліцы з 1919 г. па цяперашні час. Тэму выконвала група аўтарскага калектыву на чале з Р. П. Платонавым, У. К. Ракашэвічам, Э. М. Савіцкім. Сваё бачанне асэнсаваных пытанняў праекта аўтары завяршаюць у рознага роду публікацыях. Асобае месца сярод іх займаюць даведачныя выданні ў трох і дзвюх кнігах, апублікаваныя ў 2000 і 2003 гг. (гал. рэд. У. В. Фядосаў).

Трохтомнае выданне «Высшие органы государственной власти и центрального управления Белорусской ССР (1965—1991)» (Минск, 2000), як і двухтомны праект «Высшие органы государственной власти и центрального управления Белорусской ССР (1944—1964)» (Минск, 2003), з'яўляюцца працягам працы правазнаўцаў Інстытута філасофіі і права АН БССР і супрацоўнікаў Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Кастрычніцкай рэвалюцыі і сацыялістычнага будаўніцтва БССР пад назвай «Органы государственного управления Белорусской ССР (1919—1967 гг.)» (Минск, 1968).

Адразу заўважым: аналізуемыя выданні на фоне шматлікіх прац свайго часу адрозніваюцца больш узважаным падыходам. У цэлым аўтары пазбягаюць аднабаковых захапленняў змяненнямі ці ўдасканаленнямі ў кампетэнцыі і структуры органаў кіравання. Крыніцазнаўчая база кніг уключае апублікаваныя нарматыўныя прававыя акты, выданні зборнікаў дакументаў і матэрыялаў, статыстычныя штогоднікі, матэрыялы перыёдыкі, навуковыя працы. Шырока выкарыстаны раней неапублікаваныя крыніцы архіваў. Усё гэта спрыяла доказнаму і паглыблена-пашыранаму выкладанню аналізуемых пытанняў.

Развіваючы тэматыку даследавання папярэднікаў, творчы калектыў інстытута не толькі працягнуў адлюстраванне статусу, задач, фунцыянальнае прызначэнне, а таксама структуры вышэйшых органаў дзяржаўнай улады і цэнтральнага кіраўніцтва БССР у іх развіцці з 1944 па 1991 год, але істотна пашырыў кола аналізуемых аб'ектаў кіравання, удакладніў час і ўмовы існавання шмат якіх з іх. У прыватнасці, новымі (у параўнанні з 1968 г.) з'яўляюцца раздзелы аб Вярхоўным Савеце БССР, Пастаянным прадстаўніцтве Савета Міністраў БССР пры ўрадзе СССР, Вярхоўным судзе, Пракуратуры, Дзяржаўным арбітражы рэспублікі, Акадэміі навук БССР і інш.

Новы падыход аўтарскага калектыву да ўспрымання пытанняў тэмы бачыцца і ва ўключэнні ў сферу творчага пошуку падведамнай сеткі разглядаемых органаў кіравання, змяненняў, якія адбываліся ў іх. Інфарматыўная каштоўнасць аналізуемых выданняў павышаецца дзякуючы наяўнасці звестак аб прозвішчах старшыняў Вярхоўнага Савета, Савета Міністраў, Савета народнай гаспадаркі БССР, першых сакратароў ЦК КПБ, міністраў, старшыняў камітэтаў, кіраўнікоў ведамстваў з пазначэннем часу іх знаходжання на займаемых пасадах.

Трэба прызнаць удалым уключэнне ў кнігі раздзела аб органах і апараце Камуністычнай партыі Беларусі (неад'емнай часткі КПСС) з мэтай асэнсавання яе як пэўнага механізма кіравання народнай гаспадаркай рэспублікі. Будучы паводле Канстытуцый Беларускай ССР 1937 і 1978 гг. ядром палітычнай сістэмы, дзяржаўных органаў і грамадскіх арганізацый, яна, як адзначана ў выданнях, накіроўвала і каардынавала іх дзейнасць і фактычна валодала манаполіяй на уладу ў рэспубліцы. Адначасова заўважана, што фактычна назіралася зліццё вышэйшых кіруючых партыйных структур з аналагічнымі або блізкімі па рэалізуемых задачах дзяржаўнымі структурамі.

Разам з тым аналіз прайграе з-за таго, што не заўсёды адлюстроўвае абумоўленасць арганізацыйнай перабудовы і змяненняў у кампетэнцыі органаў дзяржаўнай улады БССР дзейнасцю ўпраўленчага механізма ўсяго СССР. Гэта значыць, у прыватнасці, што вырашаемыя беларускай партыйнай арганізацыяй пытанні дзяржаўнага будаўніцтва, кіраванне развіццём народнай гаспадаркі і культуры з'яўляліся не толькі вынікам ініцыятывы мясцовых сіл, але і следствам рэалізацыі жорсткіх установак цэнтральнага, саюзнага партыйна-дзяржаўнага апарату. У выніку ўскладнялася выкананне рашаемых задач ва ўсіх сферах жыццядзейнасці грамадства, у тым ліку ў развіцці нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва, сістэмы земляробства, рацыянальнай меліярацыі і г. д.

Ашчадныя, так бы мовіць, адносіны аўтарскага калектыву да ацэнкі цэнтралізавана жорсткай сістэмы кіравання з боку Цэнтра не дазволілі яму, гледзячы па ўсім, звярнуць належную ўвагу на факт няўхільнага павелічэння колькасці і аб'ёму паўнамоцтваў саюзна-рэспубліканскіх упраўленчых структур, а таксама на тое, што працяглы час справы аб найбольш цяжкіх дзяржаўных злачынствах знаходзіліся па-за сферай кампетэнцыі абласных і Вярхоўнага судоў рэспублікі. У выніку, як паказала жыццё, сярод кіраўнікоў распаўсюджваліся ўтрыманскія настроі, з другога боку — стрымлівалася выяўленне высокага прафесійнага мыслення кіруючых кадраў рэспублікі.

Пры ўсім тым, праведзеная аўтарамі сістэмная рэканструкцыя гісторыі ўпраўленчых структур БССР у цэлым пераконвае ў тым, што кіраўнікі БССР і ў такіх умовах імкнуліся рацыяналізаваць упраўленчую дзейнасць у народнай гаспадарцы рэспублікі, палепшыць планаванне, як мага больш прыстасаваць механізм кіравання да рашэння як стратэгічных, так і надзённых гаспадарчых і сацыяльна-культурных задач — ад пярвічных звенняў вытворчага апарату да цэнтральных гаспадарчых органаў. Кіраванне ў рэспубліцы спрашчалася (двухзвеннявы ўзровень), станавілася больш выніковым. Гэтыя і іншыя меры

ў БССР давалі, у параўнанні з іншымі саюзнымі рэспублікамі, большы эканамічны эфект і аддачу. Праўда, у велічынях ніжэй за планавыя і пераважна на аснове экстэнсіўных фактараў.

Відавочна і тое, што адыход аўтараў ад ацэнкі рашаючай ролі саюзнага Цэнтра ў вызначэнні складу першых асоб рэспубліканскага партыйнага і дзяржаўнага кіраўніцтва (ЦК КПБ, Вярхоўнага Савета і інш.) не садзейнічае грунтоўнаму адказу. Не можа не непакоіць адмова выканаўцаў ад персанальнай адказнасці за дасягнутае на карысць калектыўнай: маецца на ўвазе адсутнасць прозвішчаў выканаўцаў таго або іншага тэксту. Гэты «здабытак», на жаль, ужо падхоплены іншымі ўстановамі. Хаця, уяўляецца, вядома: на беларускіх землях яшчэ з часоў Сярэднявечча набыла моц (і не без падстаў) персанальная адказнасць за дзеянні. Ёсць сэнс звярнуць увагу і на непажаданасць выкарыстання ў ключавых навукова-даведачных выданнях спрошчанага спосабу афармлення спасылак, «сціплага» звяртання да набыткаў гістарыяграфіі.

Але будзем шчырымі: ва ўмовах стварэння незалежнай дзяржавы і абуджэння нацыянальнай самасвядомасці такія пытанні адыходзілі на другі план. Жыхару краіны патрэбна была лагічная канцэпцыя, якая звязвала б мінулае і сучаснае, тлумачыла прычыны адставання БССР, стымулявала і натхняла людзей на паскоранае развіццё. Такое тлумачэнне было прапанавана былымі і цяперашнімі супрацоўнікамі БелНДІДАС — і ў гэтым яго заслуга. Акрамя таго, дасягненні навукоўцаў інстытута па пытаннях праблемы не толькі абудзілі навуковую думку, але і прасунулі навуку наперад.

І апошняе. Ёсць падставы меркаваць, што з выхадам у свет заключнай часткі тэмы (рэдакцыйная падрыхтоўка якой да друку пачалася з пачатку бягучага 2011 года) уся серыя набывае фундаментальны характар. З другога боку — яна закладвае падмурак паглыбленага вывучэння гісторыі асобных упраўленчых структур Беларусі.

Супрацоўнікі БелНДІДАС актыўна даводзілі вынікі сваёй творчай дзейнасці па тэме гісторыі дзяржаўных органаў Беларусі на старонках перыядычных выданняў, на канферэнцыях і «круглых сталах». З канца 2000 г. пераважна сіламі інстытута выдаецца «Беларускі археаграфічны штогоднік» (БАШ). На цяперашні час апублікавана 11 выпускаў. Штогоднік асаблівую ўвагу ўдзяляе навуковым артыкулам, паведамленням і матэрыялам па гісторыі дзяржаўных устаноў, палітычных і грамадскіх аб'яднанняў.

Маштабнасцю вырашэння заяўленых пытанняў вылучаецца артыкул Э. М. Савіцкага па гісторыі станаўлення органаў дзяржаўнай улады Беларусі ў першай палове 1990-х гг. Працэс мадэрнізацыі дзяржаўных структур на прынцыпова новых прававых і дэмакратычных прынцыпах забяспечыў, як сведчыць аўтарскі аналіз, правядзенне значнай работы па станаўленні новай сістэмы дзяржаўнага кіравання, стварэнні «касцяка» ўласных органаў кіравання, інстытутаў, атрыбутаў самастойнай дзяржавы. Пры гэтым у тэксце прыведзены пераканаўчыя сведчанні таго, што фарміраванне новых структур, сістэмы кіравання ўсіх узроўняў адбывалася эмпірычна, з пралікамі і памылкамі. Аднак, дзякуючы стварэнню ў асноўным заканадаўчай базы, скіраванай пераважна на дэмакратызацыю працэсаў кіравання, былі дасягнуты і пэўныя станоўчыя вынікі яе рэалізацыі [1].

Слушнымі з'яўляюцца і назіранні Э. М. Савіцкага аб этапах шляху Беларусі і Расіі да стварэння самага глыбокага інтэграцыйнага праекта на тэрыторыі былога СССР — Саюзнай дзяржавы Беларусі і Расіі, характары яго рэалізацыі. Выкарыстанне пакета дакументаў па асноўных напрамках будаўніцтва Саюзнай дзяржавы, а таксама дасягненняў навуковай думкі дазволіла аўтару аднавіць структуру ўпраўленчых органаў і іх паўнамоцтвы ў развіцці, адлюстраваць іх пазітыўны ўплыў на захаванне дзвюх дзяржаў. Разам з тым бясспрэчна: узважаная танальнасць аналізу складанай праблемы мае на мэце ўмацаванне не толькі новай Беларусі, але і развіццё беларуска-расійскай інтэграцыі. Структура органаў Саюзнай дзяржавы ўключае Вышэйшы Дзяржаўны Савет, Парламент, Савет Міністраў, Пастаянны Камітэт, Суд, Падліковую палату, галіновыя і функцыянальныя камітэты [2]. Хочацца, аднак, убачыць працяг меркаванняў аб уплыве інтэграцыйных структур на ўздым эканомікі або стварэнне роўных умоў уздыму ўзроўню жыцця народаў і духоўнага развіцця асобы, аб праблемах і складанасцях працэсу беларуска-расійскай інтэграцыі.

Высокім узроўнем інфарматыўнасці вылучаецца артыкул У. К. Ракашэвіча «Главлит БССР (1923—1991)» [3]. Тэкст падрыхтаваны пераважна на аснове архіўнага матэрыялу і істотна пашырае нашы ўяўленні аб задачах і функцыях спецыяльнай ідэалагічнай установы — савецкай цэнзуры — у сістэме кіравання грамадскім жыццём у рэспубліцы на розных этапах яе развіцця. Матэрыял пераконвае: дзейнасць Галоўліта БССР і яго мясцовых органаў будавалася пераважна на падставе нарматыўных дакументаў, якія паступалі з Масквы, «на падставе строгага выканання саюзных нарматыўных актаў» (с. 179, 183). Не страцілі свайго значэння прыведзеныя аўтарам факты дзейнасці органаў цэнзуры ў 1980-я гг. Цікава і тое назіранне, што ва ўмовах рэалізацыі «палітыкі перабудовы» пры істотным скарачэнні апарату Галоўліта БССР аб'ём работы ў цэнзараў «не скарачаўся, а павялічваўся» (с. 187).

Малавядомыя пытанні стварэння і функцыянавання Дзяржарбітражу ў БССР і Міжнароднага арбітражнага суда ў Рэспубліцы Беларусь давялі да чытачоў У. К. Ракашэвіч і А. К. Юзэфовіч [4].

Н. У. Ніхамкіна на прыкладзе інстытута ўпаўнаважаных Савета па справах рускай праваслаўнай царквы пры СНК СССР па Беларускай ССР выявіла галоўныя аспекты ўзаемаадносін праваслаўнай царквы ў Беларусі з дзяржаўнымі структурамі ў 1940—1960-х гг. [5].

Прадстаўленыя на старонках «Беларускага археаграфічнага штогодніка» матэрыялы В. Н. Жука дазваляюць прызнаваць вызначальнай ролю цэнтральнай партыйнай улады СССР у вызначэнні зместу нацыянальна-культурнага

будаўніцтва і народнай адукацыі ў саюзных рэспубліках на працягу 1920—1930-х гг. [6].

А. М. Сарокін выклаў новае прачытанне вопыту перабудовы структуры і зместу дзейнасці праваахоўных органаў Беларусі ў 1953—1958 гг. Зроблена выснова: на фоне агульнай дэмакратызацыі сацыяльна-эканамічнага і палітычнага жыцця папярэднія прынцыпы (шмат у чым спрошчаныя) функцыянавання правахоўных органаў былі надламаны [7].

Э. М. Савіцкі ў дакладзе на «круглым стале», прысвечаным 60-годдзю з дня нараджэння прафесара У. М. Міхнюка, паслядоўна выклаў няпросты шлях фарміравання ўласных органаў кіравання, інстытутаў і атрыбутаў новай беларускай дзяржаўнасці на працягу 1990—2007 гг. Праводзіцца думка, што працэс удасканалення апарату ўлады ішоў непарыўна, паступова і паэтапна ў мэтах эфектыўнага кіравання і пераадолення крызісных з'яў. Ён быў звязаны як з надзяленнем ранейшых структур улады новымі функцыямі і паўнамоцтвамі або са скасаваннем ранейшых інстытутаў, так і са стварэннем новых органаў кіравання. Разам з тым, на думку аўтара, да цяперашняга часу ў Рэспубліцы Беларусь пошук аптымальнай арганізацыйнай структуры выканаўчай улады працягваецца. У аснову аўтарскага аналізу пакладзены шырокі спектр заканадаўчых актаў [8]. У перспектыве для выяўлення эфектыўнасці рэфарміравання апарату ўлады мэтазгодна больш смела звяртацца да сацыяльна-эканамічнай статыстыкі.

Працяглы час у полі зроку вучоных інстытута (У. М. Міхнюк, У. В. Фядосаў, Н. М. Дзятчык, У. К. Ракашэвіч, Я. С. Фалей, І. Г. Яцкевіч і інш.) знаходзілася тэма «Знешняя палітыка Беларусі». Яна выконвалася ў цесным супрацоўніцтве з Міністэрствам замежных спраў Рэспублікі Беларусь і Беларускім дзяржаўным універсітэтам. У выніку падрыхтавана і выдадзена, па словах М. Ф. Шумейкі, першая археаграфічная публікацыя дакументаў дыпламатычнай гісторыі Беларусі ў форме серыі [9]. На цяперашні час гэта 8 тамоў зборніка «Знешняя палітыка Беларусі» за перыяд з 1917 па 2000 год (выдадзены на працягу 1997—2008 гг.).

Значнасць серыйнага выдання ў тым, што пытанні знешнепалітычнай гісторыі і гісторыі дыпламатыі Беларусі, яе эканамічнага і культурнага супрацоўніцтва з'яўляюцца найменш распрацаванымі ў айчыннай гістарыяграфіі. Апублікаваныя крыніцы адлюстроўваюць геапалітычнае і знешнепалітычнае становішча БССР і яе статус у складзе СССР, складанасць выканання ўмоў Рыжскага дагавору 1921 г., гандлёвыя і культурныя зносіны з Польшчай, першае і другое ўзбуйненне БССР у 20-я гг., дзейнасць партыйных і дзяржаўных органаў рэспублікі па дзяржаўным будаўніцтве ў 30-я гг., замацаванне яго на далучанай да БССР у 1939 г. заходнебеларускай тэрыторыі. Зборнікі выяўляюць таксама захады органаў савецкай улады па арганізацыі дыпламатычных і ваенных польска-савецкіх і польска-беларускіх адносін у дачыненні да вызначэння беларуска-польскай граніцы, захавання цэласнасці беларускай дзяржавы ў гады Вялікай Айчыннай вайны і пасля разгрому фашысцкай Германіі, актывізацыі міжнародных сувязей пасля яе вызвалення ад захопнікаў і ўдзелу БССР у стварэнні ААН, рабоце ў ёй у наступныя гады. Пры гэтым значны блок дакументаў сведчыць аб актыўным удзеле БССР у развіцці міжнародных эканамічных, навукова-тэхнічных і культурных сувязей Савецкага Саюза з іншымі краінамі.

Не засталіся па-за ўвагай складальнікаў дакументы і матэрыялы, якія адлюстроўваюць знешнепалітычную дзейнасць Рэспублікі Беларусь з канца 1991 па 2000 г. Знешняя палітыка Беларусі гэтага часу была накіравана, як сведчаць крыніцы, на адстойванне нацыянальных інтарэсаў дзяржавы, стварэння спрыяльных умоў для развіцця нацыянальнай эканомікі, пашырэння супрацоўніцтва з іншымі дзяржавамі і міжнароднымі арганізацыямі. Гэта праявілася ў развіцці працэсу дыпламатычнага прызнання Рэспублікі Беларусь і ўстанаўлення дыпламатычных зносін з замежнымі дзяржавамі. Па стану на 1999 г. Рэспубліку Беларусь афіцыйна прызналі 137 дзяржаў свету, з іх 124 мелі з беларускай дзяржавай дыпламатычныя зносіны (т. 8, с. 3).

Крыніцы зборніка сведчаць, што ў 1996—2000 гг. Рэспубліка Беларусь канчаткова вызначыла асноўныя прынцыпы знешняй палітыкі. Канцэптуальныя падыходы да знешнепалітычнага курсу беларускай дзяржавы знайшлі адлюстраванне ў выступленнях Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнкі (т. 8, с. 59—60, 81—90, 101—105, 224—226, 307—321, 501—506), міністраў замежных спраў Рэспублікі Беларусь (У. Л. Сянько, І. І. Антановіча, У. Р. Латыпава (т. 8, с. 54—59, 150, 204—210, 227—232, 282—291 і інш.), якія змешчаны ў зборніку.

Калі паспрабаваць вызначыць больш ёмiста значэнне аналізуемага выдання, то тут яно бясспрэчна для фарміравання сапраўды навуковай карціны знешняй палітыкі Беларусі ў працяглай рэтраспектыве. З другога боку — зборнікі могуць выкарыстоўвацца студэнтамі, спецыялістамі па міжнародных адносінах і дыпламатамі. Так ці інакш, у інтарэсах Беларусі. І яшчэ: уяўляецца неапраўданым згортванне ўдзелу супрацоўнікаў інстытута ў складанні выдання, якое ўзбагачае як айчынную гістарыяграфію, так і археаграфію.

Апрача ахарактарызаваных прац, значная іх колькасць па тэме навукоўцамі інстытута змешчана ў зборніках, энцыклапедыях і энцыклапедычных даведніках. У прыватнасці, тэматыка змешчаных у іх артыкулаў У. М. Міхнюка, Р. П. Платонава, В. У. Скалабана, М. Ф. Шумейкі, А. І. Валахановіча, Я. А. Фалей і інш. адлюстроўвае як пытанні гісторыі дзяржаўных устаноў, так і рэканструкцыі дзейнасці тых ці іншых дзяржаўных, палітычных, грамадскіх і культурных дзеячаў (М. Галадзеда, А. Дудара, З. Жылуновіча, У. Ігнатоўскага, М. Калмановіча, Я. Канчара, А. Крывіцкага, Я. Купалы, А. Луцкевіча, Б. Тарашкевіча, А. Чарвякова і інш.).

Прынцыпова важна адзначыць шырокія магчымасці ўкаранення аналізуемых публікацый. Яны звычайна ўлічваюцца архівістамі, кадрамі кіраўніцкіх

структур рэспублікі, а таксама аўтарамі навуковых прац, навучальных дапаможнікаў і праграм, выкладчыцкім корпусам. Выходзіць — спрыяюць вырашэнню пытання далейшага развіцця дзяржавы.

Такім чынам, калектыў БелНДІДАС у супрацоўніцтве з іншымі ўстановамі сказаў сваё важкае слова ў распрацоўцы складаных пытанняў гісторыі беларускай дзяржаўнасці XX — пачатку XXI ст. У цяперашні час калектыў прыступіў да падрыхтоўкі даведачнага выдання «Органы местного управления и самоуправления (1991—2010 гг.)». Гэта значыць, наперадзе складаная і плённая праца. Падстаў для сумненняў тут няма.

Літаратура

1. Савицкий, Э. М. Становление органов государственной власти суверенной Беларуси (25 августа 1991 — 14 марта 1994 г.) / Э. М. Савицкий // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2008. — Вып. 9. — С. 3—25.
2. Савицкий, Э. М. Органы союзного государства Беларуси и России / Э. М. Савицкий // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2010. — Вып. 11. — С. 32—71.
3. Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2000. — Вып. 1. — С. 178—198.
4. Ракашевич, В. К. Государственный арбитраж в Белорусской ССР (1921—1991) / В. К. Ракашевич // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2001. — Вып. 2. — С. 237—243; Юзефович, А. К. Международный арбитражный (третейский) суд в Республике Беларусь / А. К. Юзефович // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2008. — Вып. 9. — С. 26—33.
5. Нихамкина, Н. В. Институт уполномоченных Совета по делам русской православной церкви при СНК СССР по Белорусской ССР / Н. В. Нихамкина // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2004. — Вып. 5. — С. 213—217.
6. Жук, В. Н. Национально-культурное строительство среди польского национального меньшинства в БССР в 1920-е годы / В. Н. Жук // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2004. — Вып. 5. — С. 194—212; Он же. Развитие образования и культуры среди польского населения в БССР в 1930-е годы / В. Н. Жук // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2005. — Вып. 6. — С. 176—196.
7. Сарокін, А. М. Рэарганізацыя праваахоўных органаў Беларусі (1953—1958) / А. М. Сарокін // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2004. — Вып. 5. — С. 218—224.
8. Савицкий, Э. М. Формирование и развитие организационной структуры государственного управления суверенной Беларуси: проблемы периодизации. 1990—2007 гг. / Э. М. Савицкий // Праблемы гістарыяграфіі, крыніцазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі ў Беларусі: матэрыялы «круглага стала», прысвеч. 60-годдзю з дня нараджэння праф. У. М. Міхнюка (Мінск, 28 верас. 2007 г.) / склад. В. С. Пазднякоў, П. П. Журкевіч; навук. рэд. У. І. Адамушка, А. Я. Рыбакоў. — Мінск: БелНДІДАС, 2008. — С. 4—12.

9. Шумейко, М. Ф. Внешняя политика Беларуси в документах и материалах / М. Ф. Шумейко // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2002. — Вып. 3. — С. 227.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21.03.2011

В. В. Баландин,
директор
Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов;
Е. И. Третьяк,
ведущий архивист отдела НСА
Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов;
e-mail: akffd@tut.by

70 ЛЕТ БЕЛОРУССКОМУ ГОСУДАРСТВЕННОМУ АРХИВУ КИНОФОТОФОНОДОКУМЕНТОВ

В этом году исполняется 70 лет с момента основания Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов — единственного в республике государственного хранилища аудиовизуальных документов, а также научно-исследовательского учреждения, занимающегося комплектованием, хранением, описанием и использованием этих документов.

Датой основания нашего архива (первоначальное название — Центральный государственный архив фотофонокинодокументов БССР (ЦГАФФКД БССР)) принято считать 29 марта 1941 г., т. к. в этот день было издано постановление Совета Народных Комиссаров СССР № 723 «Об утверждении положения о Государственном архивном фонде и сети государственных архивов Союза ССР». В соответствии с этим документом необходимо было включить в Государственный архивный фонд СССР все документальные материалы, «имеющие научное, политическое и практическое значение, независимо от времени их происхождения, содержания, оформления, техники и способа воспроизводства» [9]. Вместе с тем следует заметить, что еще 15 октября 1930 г. Президиум Центрального Исполнительного Комитета БССР утвердил «Положение об архивном управлении БССР» за № 25, в котором указывалось о необходимости организовать при Центральном архиве Октябрьской революции архив кинофильмов и негативов фотоснимков [1]. Однако на данный момент неизвестно, какие и в каком количестве документы там были собраны.

О реальной деятельности архива можно говорить лишь с 1944 г., после полного освобождения территории БССР от немецко-фашистских захватчиков. Хотя еще 16 ноября 1943 г. постановлением Совета Народных Комиссаров БССР № 172 была утверждена структура и штатное расписание ЦГАФФКД НКВД БССР, состоящего из 5 человек. Первоначально основу фонда архива составили 10 000 трофейных фотодокументов, принадлежавших отделу пропаганды генерального комиссариата Беларутения, а также фотокарточки гебитскомиссариатов Беларутения [3]. Все они подлежали тематическому анализу, систематизации и каталогизации.

По архивным данным можно установить первый состав работников ЦГАФФКД. Так, в 1945 г. начальником архива был Х. О. Петросян, назначенный на эту должность еще в 1944 г. Старшим научным сотрудником являлась старший сержант интендантской службы Л. И. Буханова, научным сотрудником — бывший партизан Л. К. Гаевский, архивариусами — С. Г. Дмитрович (по мужу Щербакова), а в конце 1945 г. — Я. В. Наркевич, техническим работником — А. В. Шабан. Однако 1 февраля 1946 г. Х. О. Петросян был уволен с должности начальника ЦГАФФКД, а на его место назначена Л. И. Буханова. 20 мая 1946 г. она была переведена в распоряжение УМВД Ростовской обл., а на ее место временно был назначен научный сотрудник архива Л. К. Гаевский. С 3 сентября 1949 г. начальником ЦГАФФКД стал В. Р. Ходорковский (пробыл в этой должности до сентября 1953 г.), затем его место занял А. Н. Кастрицкий. В 1955 г. коллектив ЦГАФФКД выглядел следующим образом: начальник архива А. Н. Кастрицкий, старший научный сотрудник Л. Н. Яновская, научный сотрудник Г. И. Буянова, затем — И. В. Репницин, архивариус М. Я. Гук, затем — А. А. Артишевская, технические работники А. М. Десятникова (уборщица) и Г. И. Емельянов (вахтер) [5]. Следует отметить, что первоначально только трое из сотрудников имели среднее образование, остальные были с начальным образованием. Однако уже к 1954 г. уровень подготовки кадрового состава изменился. В это время в ЦГАФФКД БССР работало двое сотрудников с высшим образованием (один из них с незаконченным вторым высшим историческим); один сотрудник имел среднее техническое образование. Без образования оставалось три человека, причем один сотрудник имел незаконченное среднее образование и два сотрудника были с начальным образованием [6].

Приводя характеристику наполняемости архивных фондов, следует отметить, что еще 20 апреля 1946 г. под председательством начальника архива Л. И. Бухановой была создана экспертная комиссия для отбора фотодокументов на постоянное хранение в составе научного сотрудника Л. К. Гаевского и архивариуса Я. В. Наркевич. В то время весь комплекс документальных материалов был сосредоточен в одном шкафу, который находился в актохранилище Государственного архива Минской области. Объем хранящихся фондов постоянно менялся. Так, на 1 января 1947 г. в фондах архива находилось 13 014 ед. хр., на 1 января 1949 г. — 6880 ед. хр., на 1 января 1951 г. — 8212 ед. хр. негативов и позитивов [6]. В дальнейшем их количество постоянно росло.

Основную группу составляли, конечно, фотодокументы периода Великой Отечественной войны. В первую очередь сюда входили трофейные снимки различного вида вооружения, войск, фото командования немецко-фашистской армии, а также оборонительных сооружений на оккупированной территории и угон местного населения на работы в Германию. Особо следует выделить фотодокументы, связанные со зверствами немецко-фашистских захватчиков. Это снимки массовых расстрелов советских военнопленных, казни гражданского населения в городах Белоруссии, карательные операции против мирного населения, разрушения общественных, промышленных и жилых до-

мов, а также фото, связанные с лагерем смерти Тростенец и деятельностью Чрезвычайной комиссии по расследованию злодеяний фашистов. Вторая группа фотодокументов отражала организацию партизанского движения и борьбу партизан в тылу врага. В документах этой группы были показаны боевые действия партизанских отрядов, подрыв вражеских эшелонов, встреча населением г. Минска партизан после освобождения столицы, парад партизан. В данный раздел были также помещены снимки боев Советской Армии за города Минск, Гомель, Полоцк, Оршу и др., водружение Красного Знамени над Домом правительства в Минске, снимки Героев Советского Союза, участвовавших в боях за освобождение Белоруссии, а также фото взятых в плен немецких генералов в районе Бобруйска, разбитой техники противника. Третью группу документов составили фотографии, отражающие восстановление разрушенного войной народного хозяйства: возрождение из руин городов и деревень, строительство автомобильного, тракторного, велосипедного и др. заводов, восстановление зданий, библиотек, вокзалов и т. д. В четвертую группу входили материалы довоенного периода. Это фотографии съездов и сессий ЦИК БССР, окружных совещаний ЛКСМБ, демонстрации, митинги и т. д. Особо следует отметить фотодокументы, относящиеся к Западной Беларуси. В основном материал был представлен фотографиями политзаключенных, членов КПЗБ, КСМЗБ, участников Народного собрания Западной Беларуси [7]. Большая часть фондов ЦГАФФКД в то время являлась засекреченной.

Что касается фоно- и кинодокументов, то, не имея первоначально возможности хранить их в здании самого архива, сотрудники архива брали их на учет и располагали в тех организациях, которые имели непосредственное отношение к документам подобного рода. Такими организациями являлись киностудия «Беларусьфильм» и Комитет радиоинформации при Совете Министров БССР [4].

Вся деятельность сотрудников ЦГАФФКД БССР регламентировалась «Инструкцией о порядке учета и хранения фотодокументов в учреждениях, предприятиях и организациях Союза ССР» от 31 июля 1944 г. Данный документ предписывал «выявить и взять на учет все учреждения, организации и предприятия, в работе которых накапливаются аудиовизуальные документы, а также оказывать помощь этим учреждениям, организовать ведомственные архивы и научить заведующих фототек и фотокорреспондентов учитывать документы, хранить и готовить их к передаче на постоянное хранение в государственный архив» [2]. К началу 50-х гг. XX в. таких учреждений в БССР было 43. Среди них — Управление Белорусского телеграфного агентства (БелТА), Белорусское общество культурных связей с заграницей (БелОКС), Белорусское театральное общество, редакции областных и районных газет и др. [8].

В 1951 г. в ЦГАФФКД БССР были переданы уникальные трофейные киноленты — агитационно-пропагандистский материал, отснятый в годы оккупации на территории Белоруссии немецкими кинооператорами, а также фотодокументы из 63 немецких трофейных альбомов, вывезенных из Германии в 1945 г. Министерством иностранных дел БССР [8].

В процессе работы сотрудники архива не ограничивались только сбором документов от учреждений и организаций республики. Коллектив архива проявил большую инициативу по сбору документов дореволюционного и довоенного периода, не сохранившихся в БССР. В результате их деятельности за два-три года было выявлено и получено из других республик и городов Советского Союза значительное количество ценных документов.

Так, в архивах Литовской ССР были выявлены и приняты на постоянное хранение фотодокументы, отражающие быт и культуру белорусского народа начиная с XVII века, более 80 ценных фотодокументов было безвозмездно передано от Грузинской ССР. Из архивов, музеев и библиотек Москвы, Ленинграда и Киева было получено более 3 тыс. фотодокументов, отражающих события Великой Октябрьской Социалистической революции, партизанскую борьбу в тылу врага на территории Белоруссии в период гражданской войны и иностранной интервенции (1918—1920 гг.), восстановление народного хозяйства молодой республики. В областных архивах и музеях Гродно и Бреста были выявлены интересные фотодокументы, касающиеся, в первую очередь, политической жизни в Западной Беларуси. Это снимки политзаключенных, фотографии, сделанные во время забастовок рабочих. Особое место занимали документы, связанные с воссоединением Западной Беларуси с БССР.

Помимо этого, сотрудниками архива велась работа по выявлению кинодокументов, относящихся к истории БССР. В 1958 г. ЦГАФФКД СССР было безвозмездно передано 600 ед. хр. хроникальных фильмов союзного значения. Эти документы в дальнейшем активно использовались студией «Беларусьфильм» при съемках хроникальных и художественных фильмов, а также студиями телевидения при создании тематических телепередач. Следует заметить, что с 1956 г. кинофонды стали храниться в фильмохранилищах архива.

Что касается фонодокументов, то их в тот период было принято незначительное количество. В основном это выступления государственных деятелей, депутатов съездов КПСС, деятелей культуры, в том числе речи первого секретаря ЦК КПСС Н. С. Хрущева и первого секретаря ЦК КПБ К. Т. Мазурова, делегатов от Минской и Гомельской партийных организаций на XXI съезде КПСС тов. Барашкина и Ковалевой, народного поэта БССР Якуба Коласа и др.

В это же время коллектив ЦГАФФКД БССР стал стремиться к тому, чтобы на государственное хранение поступали не только документы учреждений, организаций и предприятий, но и частных коллекционеров. Одним из первых на просьбу архивистов откликнулся Герой Советского Союза, бывший командир спецгруппы Н. А. Михайлашев, передавший архиву ценные

фотодокументы о боевых действиях спецгруппы в тылу врага на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны. В то же время коллекцию фотоснимков архиву передала сотрудница Центрального Комитета общества Красного Креста БССР А. Ф. Петрова. Фото запечатлели деятельность членов общества Красного Креста в БССР с самого начала его основания в республике и до 60-х гг. XX в. Около 2500 негативов, запечатлевших восстановление белорусских городов, передал на хранение в ЦГАФФКД БССР студент Минского художественного техникума И. И. Новиков.

Таким образом, на 1 января 1961 г. в ЦГАФФКД БССР на постоянное хранение было принято 50 651 ед. хр. фотодокументов, 2271 ед. хр. кинодокументов, 102 ед. хр. фонодокументов [8].

Рост фондов требовал увеличения площадей архива, поэтому 27 октября 1949 г. решением Минского городского Совета депутатов трудящихся № 811 архиву было передано здание церкви-часовни Святой Марии Магдалины на закрытом Сторожевском кладбище г. Минска. Однако культовое здание мало соответствовало требованиям специализированного архива. Поэтому в 70-х гг. прошлого века в г. Дзержинске Минской обл. началось строительство нового здания архива, завершившееся в 1987 г. В 1993 г. постановлением Совета Министров Республики Беларусь № 336 архив приобрел современное название (БГАКФФД) и был включен в сеть республиканских государственных архивных учреждений. В настоящий момент в архиве функционируют 8 отделов и 3 лаборатории, а в фондах хранятся 256 751 ед. хр. фотодокументов, 37 147 ед. хр. кинодокументов, 14 708 ед. хр. фонодокументов, 1734 ед. хр. видеодокументов. БГАКФФД продолжает пополнять свои фонды.

Из всего вышеперечисленного видно, что попытки организовать работу по сбору аудиовизуальных документов в БССР предпринимались еще до войны, однако на сегодняшний день трудно говорить об их успехах. Реальная деятельность первого в республике специализированного архива документов такого рода (ЦГАФФКД БССР) началась после 1944 г. В настоящий момент работниками БГАКФФД ведется работа по сбору, оценке и сохранности аудиовизуальных документов для будущих поколений.

Здание ЦГАКФФД по ул. Сторожевской, 78 в г. Минске. Октябрь 1974 г.

0-92998

Нем. альб. № 15. Фото № 4
Оккупация немецкими пехотинцами советской деревни. 1941 г. Фотограф Этцольд

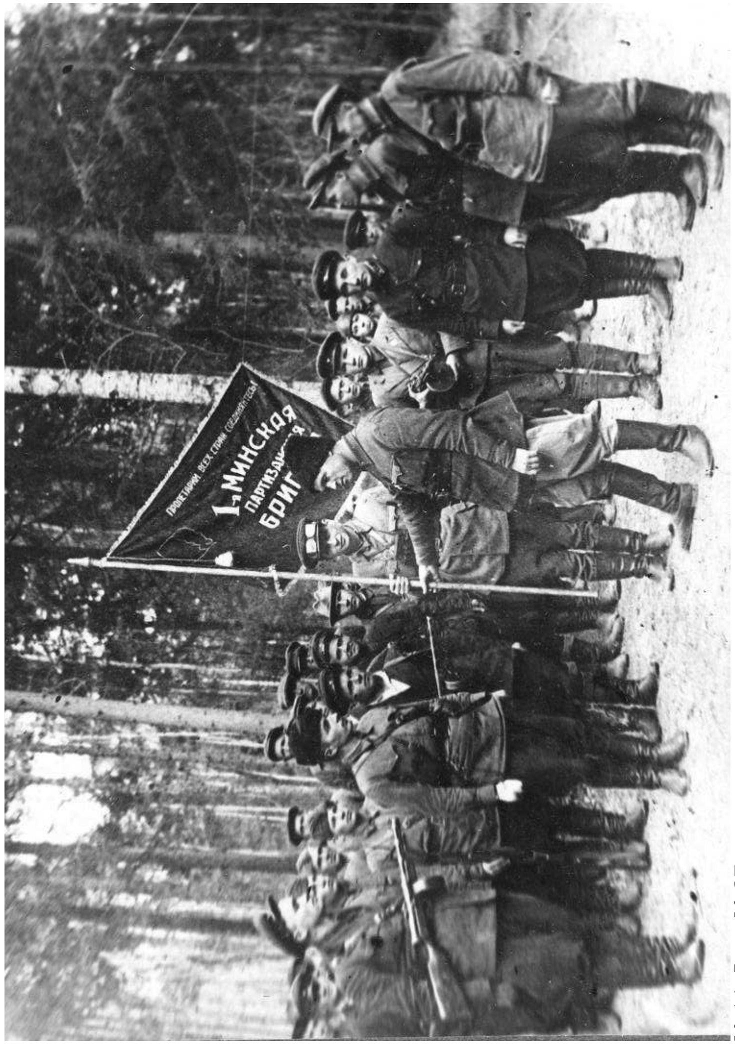

Сов. альб. № 14. Фото № 27
Вручение боевого знамени партизанскому отряду им. газеты «Правда». Октябрь 1942 г.

1-2666
Вид на строительство на Привокзальной площади на углу ул. Свердлова в г. Минске. 1950 г. Коллекционер И. И. Новиков.

Сов. альб. № 10. Фото № 6
Танкисты Красной Армии, освободившие м. Сморгонь, беседуют с местным населением. Сентябрь 1939 г.

С п и с о к л и т е р а т у р ы

1. Архивное дело в БССР (1918—1968): сб. законодательных и руководящих документов; под ред. А. И. Азарова. — Минск: Полымя, 1972. — 141 с.
2. Инструкция о порядке учета и хранения фотодокументов в учреждениях, предприятиях и организациях Союза ССР: утв. Начальник Главного Архивного Управления НКВД СССР, комиссар госбезопасности Никитинский: текст по состоянию на 31 июля 1944 г. — Москва, 31 июля 1944 г. / Главное Архивное Управление НКВД СССР. — 11 с.
3. Национальный архив Республики Беларусь. Ф. 1189. Оп. 1. Д. 2. Л. 8.
4. Там же. Д. 4. Л. 2—5, 13—17.
5. Там же. Д. 5. Л. 16—17, 24, 40.
6. Там же. Д. 7. Л. 5, 16, 24.
7. Там же. Д. 13. Л. 1—4.
8. Там же. Д. 118. Л. 42—51.
9. Положение о Государственном архивном фонде и сети государственных архивов Союза ССР: утв. Постановлением Совнаркома Союза ССР: текст по состоянию на 29 марта 1941 г. — Москва / Управление Государственными архивами НКВД СССР. — 12 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 22.03.2011

В. В. Федосов,
заместитель директора
Белорусского научно-исследовательского института
документоведения и архивного дела, кандидат экономических наук;
e-mail: secretar@belniidad.by

О ВЗАИМОСВЯЗЯХ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ АРХИВОВЕДЕНИЯ И ТЕОРИИ ЭКСПЕРТИЗЫ ЦЕННОСТИ ДОКУМЕНТОВ

Постижение теоретических основ архивоведения объективно требует выяснения его связей внутри самой этой научной дисциплины, определения взаимозависимостей общей теории архивоведения с частными архивоведческими теориями, в состав которых входит исследование теоретической проблематики, связанной с многофункциональностью решаемых архивоведческих задач (накопление документальной ретроспективной информации, ее упорядочение, организация в пределах государственного архивного фонда, хранение, поиск, организация использования).

По словам создателя общей теории и исследователя теоретических проблем архивоведения В. Н. Автократова, частные архивоведческие теории (теория экспертизы ценности документов, теории фондирования, архивного описания и традиционного архивного поиска, использования) определяются установками общей теории [1, с. 292] и в то же время сами располагают богатым понятийным аппаратом и специфическими научными методами [1, с. 81].

В данной статье попытаемся подойти к проблеме познания взаимосвязей общей теории архивоведения и теории экспертизы ценности документов, которая имеет решающее значение для формирования и обеспечения возможности сохранения научного, культурного, интеллектуального наследия общества. При этом будем руководствоваться теми сложившимися постулатами, что любая теория имеет право на существование, если определены ее объект, предмет, методология, связь с другими науками.

Под экспертизой ценности документов понимается определение научно-исторической, социально-культурной ценности и практической значимости документов на основе принципов и критериев их ценности для определения сроков хранения и отбора на постоянное хранение. Итогом ее должно выступать полноценное комплектование государственных архивов и всего архивного фонда страны, формирование архивных фондов, которые концентрируются в государственных архивах [2, с. 61; 3, с. 23; 4, с. 84—85].

В разработке теории экспертизы ценности документов важнейшее место принадлежит трудам известного российского архивиста В. В. Цаплина. Именно он, по мнению ученых, внес значительные новшества в разработку этого направления, а именно: определение стратегических задач комплектования государственных архивов; уточнение критериев отнесения организаций к источникам комплектования; совершенствование теоретического аппарата экспертизы ценности; разработка методики их информационного анализа; про-

работка вопросов оптимизации состава и содержания документов, принимаемых в государственные архивы; оценка возможности применения методики выборочного отбора документов; развитие системы нормативно-методических пособий по экспертизе ценности и отбору документов; разработка методических основ перестройки системы комплектования в конце 1950-х — начале 1960-х гг. [5, с. 20—21].

С учетом теоретических достижений В. Н. Автократова и В. В. Цаплина, исходя из значимости вопросов, решаемых теорией экспертизы ценности документов, и стоит задача выяснения ее связей с общей теорией архивоведения. При этом мы считаем, что поиск взаимосвязей следует рассматривать по аналогии с общей теорией архивоведения, выясняя объект, предмет, методологию частной теории, связи с другими частными теориями архивоведения.

Многообразие исследовательских направлений, развивающихся в рамках архивоведения, ни в коей мере не отрицает того общего, что существует в общей и частных теориях архивоведения. По нашему мнению — и это основная взаимосвязь между общей и всеми частными теориями архивоведения — общим является объект науки, под которым мы понимаем «архивный фонд или совокупность документов, образующихся в результате деятельности учреждений, организаций, предприятий всех форм собственности, частных лиц, определяемых для архивного хранения, выступающих в качестве объективной реальности, обладающих определенными качественными взаимосвязями» [6, с. 72]. Именно наличие единого объекта в архивоведении (того, на что направлена познавательная и преобразующая деятельность архивистов) позволяет рассмотреть архивный фонд в качестве основополагающего понятия общей и частных теорий архивоведения как науки.

Вполне приемлемо, по нашему мнению, рассматривать архивный фонд в широком смысле как объект общей теории архивоведения и теории экспертизы ценности документов, и архивный фонд в узком смысле — как совокупность архивных документов, исторически и логически связанных между собой. В этом случае архивный фонд выступает основой теории фондирования. Такой подход позволяет глубже уяснить систему взаимосвязей между теорией экспертизы ценности документов и общей теорией архивоведения. Кроме того, здесь четко прослеживается деятельностное значение общей теории архивоведения, которая через частные теории выходит на практическую деятельность архивистов.

Выделение предмета теории экспертизы ценности документов следует проводить в соответствии с задачами, решаемыми архивистами на стадии формирования архивного фонда, свойствами, отношениями, закономерностями, научными принципами рассматриваемого этапа.

В качестве предмета теории экспертизы ценности документов следует выделять все то, что вытекает из его непосредственной связи с родовым понятием — объектом, преобразуется и развивается в необходимый результат.

Предмет — это то в объекте, на что направлено в первую очередь или в данный момент внимание субъекта как познающего или практического работника [7, с. 493]. Развитие теоретических и методических исследований показывает, что понятие предмета научной теории выполняет роль ступени, опираясь на которую возможно дальнейшее расширение и углубление понятий теории экспертизы ценности документов, ее дальнейшее развитие. При этом понятие предмета научной теории экспертизы может постоянно конкретизироваться и обогащаться.

В. Н. Автократов отмечал, что теория экспертизы основывается на анализе функциональных качеств документов. При этом в качестве предмета экспертизы он предлагал считать отбор документов, исходя из того, что исходный гносеологический момент теории сводится к факту неравноценности документов перед лицом исторического познания [1, с. 135]. Поддерживая в определенной степени этот подход, считаем все же необходимым уточнить понятие предмета теории экспертизы.

Исходя из специфичности задач, решаемых этой теорией и практикой, по нашему мнению, следует выделять то основное, на что направляется функциональная деятельность архивистов. По нашему мнению, предметом этой частной теории экспертизы ценности документов выступает такое ключевое понятие, как «ценность документов». В философской литературе под ценностью вообще понимается «сложившаяся в условиях цивилизации и непосредственно переживаемая людьми форма их отношения к общезначимым образцам культуры и к тем предельным возможностям, от осознания которых зависит способность каждого индивида проектировать будущее, оценивать «иное» и сохранять в памяти прошлое» [8, с. 788]. При этом отмечается, что ориентация на ценность — это не одномоментный акт, а достаточно долговременное жизненное состояние, включающее в себя некоторое множество проб и ошибок, частичных решений и поступков, за которые приходится платить иногда дорогую цену [8, с. 790].

Учитывая специфику этого понятия в архивоведении и предлагаемого подхода к пониманию предмета теории экспертизы, мы считаем, что ценность документов, отбираемых на архивное хранение, есть совокупность их наиболее существенных свойств и качеств, определяющих потенциальную значимость как для отдельных исследователей, так и для государства и общества в целом. При этом, в нашем понимании, ценность архивных документов следует рассматривать не только с точки зрения сохранения в памяти людей прошлого, что само по себе имеет немаловажное значение, но и, в первую очередь, с учетом возможности на основе заключенной в них информации оценить настоящее и спрогнозировать будущее. Информация, отобранная на хранение с помощью экспертизы ценности, призвана превратиться в самостоятельный фактор социального и экономического развития общества, должна увеличиваться ее роль для принятия решений в различных сферах деятель-

ности, обладание такой информацией необходимо для получения политических и экономических преимуществ.

Анализ имеющейся научной литературы показывает, что необходимость проведения экспертизы ценности документов, задачи, которые она призвана решать, цели, которые при этом преследуются, нашли достаточное отражение в работах ученых [1, с. 133—175; 3, с. 22—26; 4, с. 76—98; 9, с. 13—16; 10, с. 37—47 и др.]. В то же время даже наличие множества наработок, как отмечают отдельные исследователи, не позволяет полностью устранить субъективизм, обусловленный уровнем профессионализма, ответственности соответствующих специалистов при оценке информационной ценности и потенциальной значимости документов, отборе дел на хранение и уничтожение [11, с. 106—107]. Проблемными в настоящее время являются и вопросы экспертизы ценности электронных документов, которым еще не уделяется должного внимания среди ученых и практиков [10, с. 38].

Во многих случаях, по нашему мнению, это связано с методологическими характеристиками теории экспертизы ценности документов, необходимостью их дальнейшей разработки, учетом взаимосвязей между общей теорией архивоведения и теорией экспертизы.

Методология теории экспертизы ценности документов выступает как одна из форм теоретического осмысления предпосылок, средств и методов рационализации и оптимизации механизма отбора документов с точки зрения оценки перспектив ретроспективного использования возникающих в них информационных ресурсов. Поэтому анализ методологических основ теории экспертизы ценности документов, как и в общей теории, следует начинать с анализа методологических принципов, выступающих в виде основы, начала, исходного пункта, основополагающего теоретического знания [12, с. 363], на которые опираются методы исследования, критерии, вырабатываются понятия и категории.

Нам представляется, что здесь существует тесная связь между методологией общей теории архивоведения и методологией теории экспертизы. И в первом, и во втором случае в качестве методологических принципов выступают принципы научной объективности, историзма, всестороннего и комплексного подхода к методам отбора, неделимости архивного фонда. Причем важнейшим теоретико-методологическим требованием в теории экспертизы является принцип научной объективности. Он, с точки зрения В. В Цаплина и В. Н. Автократова, обеспечивает ценностный подход к государственному архивному фонду, объективность отбора, непредвзятость суждений, предполагает оценки, которые вытекают из самого изучения предмета, а не привносятся извне, не навязываются симпатиями или антипатиями к тем или иным реалиям социальной жизни [1, с. 140—141; 5, с. 23].

Принцип научной объективности предполагает использование научных подходов при проведении отбора документов на хранение на основе установления устойчивой зависимости или, как отмечал В. Н. Автократов, «закономерности», закономерного отношения [1, с. 77]. Эти закономерности проявляются как в общей теории архивоведения, так и в частных архивоведческих теориях, в том числе и в теории экспертизы ценности документов. Однако в ней они приобретают свою особую специфику в виде частных научных методологий, определяемых структурой архивоведения как комплексной научной дисциплины. Проявление этих зависимостей в теории экспертизы ценности может быть более подвижным, так как обусловлено тесной связью принципа научной объективности с принципами историзма в оценке документов, всестороннего и комплексного подхода при отборе документов.

По мнению белорусских исследователей, принцип историзма предполагает рассмотрение явлений на основе объективных закономерностей их возникновения и развития с учетом конкретных исторических условий. Историзм в оценке документов требует выявления закономерностей происхождения и развития документов, их роли и места в составе данного фонда, взаимосвязи и взаимозависимости с материалами других связанных с ним фондов, НАФ в целом.

Принцип всесторонности предполагает изучение и объективную оценку документов путем рассмотрения всех его сторон, с выделением как главных, определяющих, так и всех других связей. В конечном счете он сводится к требованию установления закономерностей внутренней структуры данного документа или вида документов.

При проведении экспертизы важную роль играет комплексность, предполагающая оценку документов с учетом их места в общем документальном массиве. Необходимо одновременно подвергать оценке документы не отдельных, а всех взаимосвязанных между собой учреждений в процессе документирования управленческих решений.

В соответствии с принципом социально-политической нейтральности на хранение должны приниматься документы, отражающие деятельность всех социальных групп общества, союзов, организаций, политических партий [3, с. 24].

Следует отметить, что вопрос о закономерностях в развитии теории экспертизы ценности, как и в других частных теориях архивоведения, пока не нашел достаточно полного отражения в исследованиях ученых. Однако имеющиеся теоретические наработки по вопросам теории экспертизы ценности уже дают возможность говорить о таких закономерностях.

По нашему мнению, существуют три группы таких зависимостей:

— тесная связь между оценкой и отбором документов на хранение и событиями, наиболее полно отражающими историю государства и общества в ее решающих проявлениях, имеющими огромное историческое значение;

— взаимосвязь между оценкой и отбором документов на хранение и содержанием подвергшихся документированию событий, наличием докумен-

тов, подтверждающих или опровергающих те или иные явления, связанные с происхождением документов;

— тесная зависимость между оценкой и отбором документов на хранение с определением их подлинности, авторства, места создания, сохранности.

Эти устойчивые существенные зависимости выступают в виде частных методологий теории экспертизы ценности документов и одновременно являются составной частью общей методологии архивоведения.

В исследовании и выявлении закономерностей теории экспертизы ценности документов, по мнению ученых, важнейшее место принадлежит двум научным подходам, выработанным источниковедением и теорией информации. Источниковедческий подход применяется для сопоставления документов, уже включенных в состав документальных или архивных фондов. С его помощью решается задача избежать потерь исторически ценной информации (потенциальных источников), не допустить приема малоинформативных документов. По словам В. Н. Автократова, архивоведческая теория отбора, являющаяся этапом источниковедческого анализа, вступает в действие тогда, когда необходимо разрешить противоречие между необходимостью обеспечить максимальную полноту сохраняемой информации при минимальном объеме документов. Она возникает на грани источниковедческого подхода и практической необходимости уничтожить значительную массу документов [1, с. 138].

Информационный подход используется архивистами в основном при определении ценности целых комплексов документов в границах широких документальных систем — внутриотраслевых, межотраслевых, государственных. Он вооружает архивоведение пониманием общих свойств информации (показывает ее способность уплотняться, изменять форму), что ведет к увеличению числа функций и усилению интенсивности управленческого процесса, возрастанию разнообразия информации. Задача архивистов состоит в том, чтобы отобрать на хранение минимум вариантов документированной информации из общего разнообразия дублирующих, поглощающихся и прочих сведений [10, с. 41].

Именно понятия исторической ценности документов и их информативности составляют основу теории экспертизы. Однако приоритет принадлежит все же источниковедческому подходу, так как он нацеливает теорию экспертизы на отбор исторически ценного материала.

Сочетание источниковедческого и информационного подходов позволяет определить и то общее, что объединяет общую теорию архивоведения и частную теорию экспертизы ценности документов. В первую очередь это касается методологии в целом и сочетания общенаучных и конкретно-научных (частных) методов познания. Основанная на диалектическом подходе, теория экспертизы ценности документов рассматривает вопросы комплектования государственного архивного фонда в их исторической обусловленности. При

этом могут использоваться как общенаучные методы (анализ и синтез, индукция и дедукция, аналогия и моделирование и др.), так и конкретно-научные методы. Последние развиваются на базе общенаучных и используются в частных теориях архивоведения. В экспертизе ценности документов это анализ функциональных качеств документов, метод экспертных оценок, выборочный метод комплектования архивов, метод моделирования информационных потоков.

Сочетание источниковедческого и информационного подходов в теории экспертизы ценности документов позволило выделить и критерии, с помощью которых стало возможно снижение уровня повторяемости информации в архивных фондах.

Под критериями экспертизы ценности документов в научной литературе понимается система научно обоснованных признаков, на основе которых определяется ценность документов [4, с. 86]. Несомненная научная заслуга в разработке таких критериев принадлежит В. В. Цаплину. Он предложил несколько новых критериев, ранее не применявшихся архивистами: значимость события, явления, предмета в подготовке, проведении или изучении которого участвовало учреждение; значимость функций учреждения; назначение документа; новизна, насыщенность и уникальность содержания документа. В. В. Цаплин выработал научно обоснованную систему критериев, признанную архивоведением канонической и дожившую практически до нынешних дней [5, с. 23—24].

В то же время следует отметить, что в современных условиях критерии ценности документов постоянно уточняются, дополняются и снова обобщаются в уже сложившихся ранее формулировках, т. е. происходит их интерпретация [13, с. 9].

Это обусловлено и необходимостью разработки дополнительных критериев ценности в экспертизе отбора электронных документов, при работе с документами личного происхождения, развитии представлений об уровнях ценности документов и т. д. Появление новых критериев приведет к необходимости выявления новых устойчивых зависимостей (закономерностей) в развитии теории экспертизы ценности документов, углублению ее связей и взаимодействия с общей теорией архивоведения.

Теория экспертизы ценности документов тесно связана и с другими частными теориями архивоведения (фондирования, описания и архивного поиска, использования документной ретроспективной информации). Имея в своей основе единый объект исследования (архивный фонд), частные архивоведческие теории развиваются на основе общей теории архивоведения, тесно соприкасаются в методологическом плане между собой, при этом используя свои специфические методы и понятия.

Литература

1. Автократов, В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения. — М.: РГГУ, 2001. — 396 с.
2. Правила работы государственных архивов Республики Беларусь / Ред. кол.: В. И. Адамушко и др. — Минск: БелНИИДАД, 2006. —256 с.
3. Шумейко, М. Ф., Козак, К. И., Селеменев, В. Д. Архивоведение Беларуси. Учебное пособие для студентов исторических факультетов вузов в двух частях. Часть II: Теория и методика архивного дела. — Минск: Издательский центр РИВШ, 1998. — 196 с.
4. Алексеева, Е. В. и др. Архивоведение: Учебник для нач. проф. образования: Учебное пособие для сред. проф. образования / Е. В. Алексеева, Л. П. Афанасьвева, Е. М. Бурова; Под ред. В. П. Козлова. — М.: ПрофОбрИздат, 2002. — 272 с.
5. Черешня, А. Г. Вклад В. В. Цаплина в отечественное архивоведение // Отечественные архивы. — 2004. — № 6. — С. 19—33.
6. Федосов, В. В. О проблематике научных исследований в архивоведении Беларуси // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2008. — Вып. 9. — С. 68—75.
7. Балашов, А. Е. Философия: Учеб. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2004. — 608 с.
8. Современный философский словарь / Под общ. ред. д. ф. н. В. Е. Кемерова. —3-е изд., испр. и доп. — М.: Академический проект, 2004. — 864 с.
9. Козлов, В. П. Документ в состоянии покоя: архивный, источниковедческий, археографический аспект // Вестник архивиста. — 2002. — № 4—5 (70—71), июль—октябрь. — С. 7—17.
10. Тихонов, В. Н. Применение традиционных методов в экспертизе ценности электронных документов // Отечественные архивы. — 2009. — № 3. — С. 37—47.
11. Кошелева, Е. Ю. Организация экспертизы ценности документов в органах государственного управления и самоуправления Саратовской губернии. Вторая половина XIX в. — 1917 г. // Вестник архивиста. — 2011. — № 1 (113), январь—март. — С. 106—121.
12. Философский энциклопедический словарь. — М.: ИНФРА, 2004. — 576 с.
13. Жукова, М. П. Теоретико-методические аспекты отбора документов на постоянное хранение в свете нового архивного законодательства // Вестник архивиста. — 2005. — № 5—6 (89—90), сентябрь—декабрь. — С. 7—19.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 23.05.2011

А. Н. Сукач,
заведующий отделом документоведения
Белорусского научно-исследовательского института
документоведения и архивного дела; e-mail: ans@belniidad.by

КРИТЕРИИ ВЫДЕЛЕНИЯ ИЗ МАССИВА ЭЛЕКТРОННОЙ ПЕРЕПИСКИ ДОКУМЕНТОВ, ПОДЛЕЖАЩИХ ВКЛЮЧЕНИЮ В ДОКУМЕНТНУЮ СИСТЕМУ ОРГАНИЗАЦИИ

Легкость создания и отправки документов посредством электронной почты приводит к значительному росту объемов электронной переписки во многих организациях. В некоторых из них ежегодный рост объемов электронной переписки достигает 200% [21, с. 42]. При этом нередко среди пересылаемой электронной корреспонденции в организациях Республики Беларусь значительное место занимают сообщения неофициального характера, в т. ч. создание которых не обосновано потребностями деловой деятельности и/или вполне может быть заменено бездокументными формами коммуникаций [12, с. 74]. В целом, экспоненциальный рост объемов электронной переписки характерен для многих технологически развитых стран, активно внедряющих и использующих современные информационно-коммуникационные технологии [1; 10; 30; 48, p. 20; 56].

Учитывая значительные объемы пересылаемой посредством электронной почты документированной информации, особую актуальность приобретают вопросы оптимизации формирования документальных фондов организаций такой информацией. Одним из важнейших вопросов, требующих решения, является определение критериев, на основе которых из массива электронной переписки будут выделяться документы, являющиеся объектами делопроизводства, т. е. подлежащие включению в документную систему организации* путем регистрации (при необходимости), формирования в дела и, потенциально, дальнейшего архивного хранения.

Традиционно начальным этапом включения большинства документов в документную систему организации является их регистрация, т. е. запись учетных данных о документах в регистрационной форме, фиксирующая факт их создания, получения или отправки [4, п. 3.2.28; 8, п. 139.1]. Регистрация является одним из основных этапов придания документам юридической силы, так как фиксирует, подтверждает факт их создания или получения, обеспечивает доказательство существования документов в документной системе организации [8, п. 18; 40, clause 9.4]. Как отмечают некоторые специалисты, пока доку-

* Документная система организации рассматривается в настоящей статье в понимании международного стандарта ИСО 15489-1:2001 [40] как информационная система организации, обеспечивающая включение документов в систему, управление документами и доступ к ним в течение времени.

мент не зарегистрирован, не получил своего номера, он как бы еще не существует [3, с. 241; 14, с. 179].

Необходимо отметить, что регистрация документов не всегда является обязательным условием, формализующим включение документов в документную систему организации. Например, без дополнительной внутренней регистрации включаются в дела уставы организаций. Также, например, порядок формирования личных дел подразумевает включение в такие дела юридически значимых документов либо их копий, которые в организации не регистрируются, но при этом имеют важное значение для отражения условий приема гражданина на работу, характеристики его личных и профессиональных качеств и др. (личный листок по учету кадров (анкета), автобиография, копии документов об образовании, характеристики и др.) [6].

Законодательство Республики Беларусь по делопроизводству содержит два взаимодополняющих подхода к определению того, какие документы подлежат регистрации, а какие — нет. Первый из них заключается в установлении общих критериев, гласящих, что регистрации подлежат документы, требующие учета и исполнения [8 п. 139.2]. Таким образом, регистрация становится начальным этапом работы с документами, которые должны учитываться и контролироваться. Вместе с тем, о возможных целях учета документов умалчивается, что создает некоторую неопределенность. Без целей учет сам по себе теряет всякий смысл. В этом контексте можно обратить внимание на отдельные акты законодательства Республики Беларусь, которые в рамках определенной сферы правоотношений определяют цели учета конкретных категорий документов [5, п. 17; 7, п. 14; 9, глава 18; 15, п. 12; 16].

Норма, устанавливающая необходимость регистрации в отношении документов, требующих исполнения, несколько поясняет цели регистрации и более точно очерчивает круг попадающих под нее документов. Необходимость исполнения определенных категорий документов определяется как в законодательстве по делопроизводству, так и в ряде актов законодательства, регламентирующих различные сферы правоотношений [2, ст. 148; 22, ст. 327; 23, ст. 248; 24, ст. 328 и др.].

В целом, помимо указанных выше критериев (необходимость учета и исполнения документов), законодательство Республики Беларусь по делопроизводству не содержит какие-либо иные общие (рамочные) критерии того, в каких случаях документы должны регистрироваться.

В определенной степени указанные критерии дополняет второй из закрепленных в законодательстве Республики Беларусь по делопроизводству подходов к выделению документов, подлежащих регистрации. Он базируется на методе исключения и заключается в том, что из процесса регистрации и дальнейшего учета, контроля исполнения и хранения исключаются определенные категории документов, закрепляемые в локальных нормативных правовых актах организации. К таким категориям относятся присланные для сведения документы оперативно-информационного характера (письма, сводки и др.), заявки, наряды, разнарядки, поздравительные письма и ряд других [8, приложение 5].

Таким образом, законодательство Республики Беларусь не содержит исчерпывающий перечень критериев отнесения документов к категории тех, которые подлежат включению в документную систему организации, в т. ч. посредством регистрации и включения в дела. В полной мере это проявляется и при работе с электронной почтой.

Необходимо отметить, что делопроизводственные традиции стран СНГ содержат принципы и методы определения документов, подлежащих регистрации и включению в дела, схожие с теми, которые закреплены в нормативной и методической базе Республики Беларусь. Так, в ряде нормативных документов и методических публикаций отмечается, что регистрации подлежат все документы, требующие специального учета, исполнения и использования в справочных целях, независимо от способа получения, а из массива документов, образующихся в деятельности организаций, выделяется и закрепляется в локальных нормативных правовых актах организации та их часть, которая регистрации не подлежит [3, с. 242; 14, с. 179; 17, п. 3.3.2—3.3.3].

В контексте рассматриваемой проблемы представляет интерес международный и зарубежный опыт. Как на международном уровне, так и в передовых зарубежных англоязычных странах при решении вопроса о выделении среди документированной информации, образующейся в деятельности организаций, той ее части, которая подлежит включению в документную систему организации, ставится вопрос о делении такой информации на две группы: документы (records)* и «недокументы» (nonrecords) [28: 29; 34; 42; 43; 46; 48; 49; 51 и др.]. Зачастую вторая из указанных групп определяется как «документы временного характера» (transitory records, ephemeral records). Подобное деление осуществляется на основе анализа функций, выполняемых документированной информацией, с учетом контекста ее создания и использования. В случае, если сообщения электронной почты (e-mail messages) соответствуют установленным признакам, их также относят к категории документов, подлежащих включению в документную систему организации.

* В настоящее время в отечественном документоведении отсутствует общепризнанный эквивалент англоязычного понятия «record», под которым в зарубежных источниках в сфере управления документами, как правило, понимается «информация, созданная, полученная и сохраняемая организацией или лицом в доказательных или справочных целях в процессе выполнения правовых обязательств или осуществления своей деятельности» [40]. Для целей настоящей статьи наиболее приемлемым переводом понятия «record» является понятие «документ», которое в зависимости от контекста конкретизируется как «документ, подлежащий включению в документную систему организации».

Одним из ключевых международных актов, который определяет признаки документов для целей управления документами в оперативной деятельности организаций, является международный стандарт ISO 15489-1:2001 [40]. Указанный стандарт определяет документ (record) как «информацию, созданную, полученную и сохраняемую организацией или лицом в доказательных или справочных целях в процессе выполнения правовых обязательств или осуществления своей деятельности» [40, clause 3.15]. Дополнительно в стандарте закреплено, что «документ должен правильно отражать то, о чем было сообщено или решено, или какие были предприняты действия. Он должен отвечать потребностям деловой деятельности, к которой он относится, а также использоваться в целях отчетности» [40, clause 7.2.1]. Таким образом, стандарт выделяет следующие ключевые признаки документа (record), подлежащего включению в документную систему организации:

создание в процессе выполнения деловой деятельности организации (при выполнении организацией (ее должностным лицом) своих функций и обязанностей, принятии решений);

доказательный или справочный (в т. ч. для целей отчетности) характер информации о процессах и результатах деловой деятельности.

Указанное понятие документа используется также в иных международных стандартах, принятых в развитие ISO 15489-1:2001 [38; 39; 41 и др.].

Схожего подхода придерживается Организация Объединенных Наций, где под документами, выступающими в качестве объекта делопроизводства, также понимаются те, которые могут служить в качестве доказательства или источника сведений о деловой деятельности организации [46]. В этом контексте отмечается, что сообщения электронной почты необходимо рассматривать в качестве документов (records), подлежащих включению в документную систему организации, если они используются для доказательства (отражения) и контроля деловой деятельности организации, осуществления процессов деловой деятельности и их документирования, принятия решений, отчетности об осуществленной деловой деятельности [,35 p. 2; 46]. Помимо этого, отмечается, что сообщения электронной почты относятся к категории документов (records), подлежащих включению в документную систему организации, если они инициируют, санкционируют или завершают выполнение операции деловой деятельности; являются копиями, но содержат больше информации, чем оригинал; содержат официальные инструкции о порядке выполнения операций деловой деятельности; содержат повестки дня и протоколы заседаний (совещаний), отчеты об осуществленной деятельности и т. п. К категории документов (records) также относят сообщения, содержащие черновики (предварительные варианты), используемые в качестве доказательства создания итогового документа, отражающие этапы и особенности его разработки, если сохранение таких сведений важно для отражения процессов создания итогового документа, сохранения сведений о факторах, повлиявших на принятие окончательного решения, и т. п.

Помимо определения признаков сообщений электронной почты, представляющих собой документы (records), подлежащие включению в документную систему организации, ООН использует метод исключения, при котором определяются признаки и категории «временных документов электронной почты» (transitory email records), т. е. документов, не являющихся объектом делопроизводства и необходимых лишь на протяжении короткого периода времени, в т. ч. для выполнения рутинных операций или же для подготовки официального документа [35, p. 3; 46]. К подобным сообщениям обычно относятся копии оригинальных документов, созданные лишь для удобства использования/пересылки; неформальные (неофициальные) сообщения и черновики, не используемые в качестве доказательства создания официального документа; проекты документов, информация из которых в качестве составной части полностью вошла в последующие версии; уведомления о рабочих заседаниях, встречах, праздниках, днях рождения и т. п.; информация, отправленная/полученная исключительно в справочных или информационных целях и не являющаяся официальным документом; сообщения личного характера; дубликаты сообщений внутренней служебной рассылки (за исключением «оригинала», который остается у отправителя).

В зарубежных странах, как правило, определение и признаки документов (records), подлежащих включению в документную систему организации, в т. ч. на основе которых электронную переписку относят к категории таких документов, закрепляются на законодательном уровне. Так, в Великобритании понятие и признаки таких документов закреплены в Своде практических указаний по управлению документами Лорда-канцлера Великобритании [42], принятого в развитие 46-й части Закона о свободе информации [33] и Закона о государственных документах [54]. Согласно указанному акту документ (record) — это информация, созданная, полученная и сохраняемая организацией или лицом в доказательных или справочных целях в процессе выполнения правовых обязательств или осуществления своей деятельности [42, p. 26]. Подобная трактовка полностью совпадает с определением документа, содержащимся в британском стандарте BS ISO 15489-1:2001 [26], который, в свою очередь, дублирует положения международного стандарта ISO 15489-1:2001.

В отношении электронной почты указанные положения детализируются в методических документах Национального архива Великобритании. Так, Национальный архив дополнительно разъясняет, что документированная информация, пересылаемая по электронной почте, относится к категории документов (records), если она содержит сведения о событиях, относящихся к деловой деятельности организации, о принятых решениях, совершенных действиях, процессах выполнения организацией своих уставных функций, процессах оказания услуг сторонним лицам [34, p. 3; 36, p. 28]. Британские архивис-

ты отмечают, что в качестве документов (records), подлежащих включению в документную систему организации, могут рассматриваться не только итоговые подписанные и/или утвержденные документы, но и промежуточные проекты, переписка по их обсуждению, если содержащаяся в них информация необходима для понимания логики принятых решений, совершенных действий и т. п. В качестве примера приводятся электронные сообщения, созданные в процессе обсуждения и подготовки тендерных документов (по вопросам того, какую информацию такие документы должны или не должны содержать). Подобные сообщения согласно позиции британских специалистов также подлежат учету и включению в документную систему организации [36, p. 28].

В США сообщения электронной почты рассматриваются в качестве документов (records), подлежащих включению в документную систему организации, если они соответствуют ряду критериев, предъявляемых к таким документам, под которыми понимаются различные документальные материалы независимо от их физической формы и характеристик, созданные или полученные государственным органом (организацией) в соответствии с федеральным законодательством или в процессе выполнения своих функций и сохраненные (подлежащие сохранению) в качестве доказательства деятельности органа (организации), выполнения им своих функций, принятия решений и иной деятельности либо вследствие информационной ценности документов [49, § 1220.18]. Указанное определение активно используется при отнесении сообщений электронной почты к категории документов (records) в различных нормативных актах и методических документах [28; 37; 45; 51].

Таким образом, согласно нормам американского законодательства, отнесение сообщения электронной почты к категории документа (record), подлежащего включению в документную систему организации, будет осуществляться, если подобное сообщение:

создано организацией в процессе выполнения своих функций, принятия должностными лицами организации решений при выполнении этих функций;

может быть использовано в качестве доказательства деятельности организации (ее должностных лиц);

имеет важную информационную ценность для деятельности организации.

В качестве документов (records), подлежащих включению в документную систему организации, также рассматриваются, например, рабочие записи (черновики, проекты документов), в т. ч. пересылаемые посредством электронной почты, если они использовались при подготовке итогового официального документа не только его создателем, но и рассылались другим работникам в целях комментирования, согласования и т. п. (т. е. содержат информацию, отражающую существенные условия подготовки документа, повлиявшие на его окончательную редакцию), а также если они содержат уникальную информацию (например, самостоятельные аннотации и комментарии, позволяющие точнее понять политику организации, принятые должностными лицами решения, осуществленные действия и т. д.) [50, § 1222.12]. В качестве примеров сообщений электронной почты, которые необходимо включать в документную систему организации, в нормативных и методических документах США рассматриваются различного рода служебная внутренняя переписка и иные документы по вопросам управления, финансирования, производства (например, заявки на материалы, табели учета отработанных часов, дорожные чеки и др.); протоколы рабочих совещаний, а также расшифровки их стенограмм; сообщения, касающиеся жизненно важной публичной информации (например, сведения и отчеты о состоянии окружающей среды); указания о порядке организации работы; рабочие графики; документы, которые инициируют, санкционируют и документируют итоги операций деловой деятельности; отчеты о проделанной работе, рекомендации на их основе и др.

Документированную информацию, не попадающую под определение документа (record), американские специалисты относят к категории «недокументных материалов» (nonrecord materials) [50, § 1222.14]. К таким материалам относят, в частности, различного рода печатную продукцию (книги, каталоги, справочные издания), не требующие от организации какой-либо реакции (действия) в ответ на содержащуюся в них информацию; дополнительные копии, используемые лишь в справочных целях. Среди сообщений электронной почты к «недокументам» относят «рутинную» служебную переписку структурных подразделений по вопросам ежедневной деятельности (например, пересылка рабочих файлов; письменные служебные «разговоры»); неофициальные сообщения, в т. ч. личного характера (например, анонсы планируемых корпоративных праздников, поздравлений работников, иных внеслужебных мероприятий); приглашения на рабочие собрания/заседания и ответы на них; рекламные сообщения (спам); сообщения, получаемые работниками в ходе внутренних информационных рассылок (за исключением исходного сообщения, остающегося у отправителя, если оно попадает под определение документа) [28, p. 8; 37, p. 10; 45, p. 2].

Необходимо отметить, что согласно законодательству США, если невозможно четко определить, относится ли документальный материал (documentary material) к категории документа (record), то его необходимо относить к категории документа и включать в документную систему организации [50, § 1222.16]. Помимо этого, отмечается, что документальные материалы, не отнесенные к категории документов, должны быть физически (в случае с бумажными документами) или логически (в случае с электронными документами) отделены от документов в процессе ведения делопроизводства.

В Австралии понятие и существенные признаки документа (record) закреплены в таких ключевых нормативных актах, как Закон о государствен-

ных документах [55] и Закон о доказательствах [31]. Согласно австралийскому законодательству документами (records) признаются документальные доказательства деятельности организации, созданные или полученные ей (ее должностными лицами) в процессе осуществления своих функций и обязанностей. Таким образом, например, сообщения электронной почты, создаваемые и получаемые государственными служащими в процессе выполнения своих функций, признаются государственными документами (public records) [29; 43]. К подобным сообщениям относятся те, которые [29; 44; 47]:

имеют доказательную ценность, в т. ч. если информация, содержащаяся в сообщениях, больше нигде не содержится;

документируют официальное одобрение (согласие) должностных лиц на выполнение тех или иных действий;

являются средством официальных документированных коммуникаций между работниками (например, служебная записка, отчет, заявление) либо между работниками и сторонними лицами/организациями, в т. ч. представляют собой ответные сообщения на присланные в организацию официальные запросы;

документируют разъяснение/обоснование политики организации, совершаемых действий, принимаемых решений, в т. ч. в отношении направлений дальнейшей работы;

определяют необходимость выполнения работником действий в рамках возложенных служебных функций и задач.

Устанавливая критерии выделения в массиве электронной переписки документов (records), подлежащих включению в документную систему организации, австралийские специалисты также определяют категории сообщений электронной почты временного характера (ephemeral e-mail, transitory e-mail), т. е. не представляющих собой интерес в качестве объекта делопроизводства. К ним обычно относят сообщения, присланные исключительно для сведения (т. е. не подразумевающие выполнение каких-либо действий на их основе), в т. ч. присланную для сведения общедоступную информацию; различного рода извещения о рабочих совещаниях и повестки дня; копии официальных документов (при наличии в организации оригинала); рекламные сообщения; дубликаты (копии) внутренних сообщений (т. е. полученные не основным получателем и предназначенные лишь для его информирования); дубликаты (копии) документов, оригиналы которых уже включены (должны быть включены) в документную систему организации [29; 44]. В целом, подобные сообщения зачастую рассматриваются как источник информации, необходимый лишь на протяжении короткого периода времени (от нескольких часов до нескольких дней или недель).

В работах различных зарубежных исследователей также определяются критерии отнесения электронных писем к категории документов (records), подлежащих включению в документную систему организации. Как правило,

подобные критерии основываются на общих правилах отнесения документированной информации к категории документов (records). Так, американские специалисты Н. Флинн и Р. Кан предлагают относить к категории документов (records) сообщения электронной почты, если [32, p. 63—69]:

они могут быть использованы в качестве доказательства деловой деятельности, каких-либо событий или действий;

они могут быть использованы в качестве источника (первоисточника) важной информации о фактах, условиях совершения каких-либо действий, лицах, событиях деловой деятельности организации (в т. ч. условиях заключения контрактов и т. п.);

сохранение сообщений требуется законодательством или условиями конкретных договорных правоотношений;

сообщения имеют длительную управленческую, производственную или правовую ценность, в т. ч. если могут использоваться в ходе судебного разбирательства.

В качестве примеров приводятся сообщения от клиентов или партнеров о согласии и условиях сотрудничества (т. е., документирующих намерения клиентов/партнеров сотрудничать и условий, на которых они стремились это делать), сообщения от клиентов или партнеров с жалобами/претензиями.

Британский специалист М. Пеннок предлагает относить к категории документов (records) сообщения электронной почты, удовлетворяющие критериям, отраженным в определении документа, содержащемся в стандарте ISO 15489-1:2001, отмечая, при этом, что в первую очередь доказательная функция таких сообщений, а также содержание сообщений и контекст использования в деловой деятельности определяют их статус как документов (records) [52, p. 10—13; 53, p. 5]. Подобного подхода придерживается ряд других зарубежных специалистов [25, p. 9—10; 27; ,37 p. 8—9].

Таким образом, на международном уровне, в законодательстве ряда технологически развитых англоязычных стран, а также работах специалистов этих стран существуют схожие подходы к определению критериев выделения в массиве электронной переписки документов, являющихся объектами делопроизводства и подлежащих включению в документную систему организации. В большинстве проанализированных источников при определении таких критериев основной упор делается на их доказательную, правовую и текущую информационную ценность (т. е. с точки зрения нужд текущей деловой деятельности организации). При этом также необходимо отметить, что согласно позициям, закрепленным в проанализированных зарубежных нормативных и методических источниках, включению в документную систему организации в ряде случаев подлежат документы, которые согласно отечественным традициям делопроизводства в качестве объектов делопроизводственного учета, оперативного и архивного хранения не рассматриваются. Так, в ряде случаев согласно положениям зарубежных нормативных актов в документ-

ную систему должны включаться повестки дня, черновики и промежуточные проекты документов, иные документы, которые, как правило, в отечественной традиции не рассматриваются в качестве объекта текущего делопроизводства и, тем более, архивного хранения. Это еще раз подчеркивает преобладание в развитых зарубежных странах функционального подхода в определении того, какие документы подлежат включению в документную систему организации, а какие — нет. Подобный подход подразумевает анализ не только формальных признаков документов (соответствие установленным требованиям к оформлению, наличие тех или иных реквизитов и т. п.), но и выполняемых документом функций, а также контекста его использования в деловой деятельности организации.

В результате проведенного анализа белорусского законодательства, а также зарубежных источников и работ различных исследователей можно определить ряд критериев содержательного характера, на основе которых среди массива электронной переписки организации может осуществляться выделение документов, подлежащих включению в документную систему организации, в т. ч. подлежащих регистрации (при необходимости) и формированию в дела. К таким критериям относятся:

создание пересылаемой информации в процессе осуществления организацией (должностным лицом) деловой деятельности, в т. ч. при выполнении закрепленных за организацией (должностным лицом) функций, реализации прав и обязанностей;

доказательный или справочный характер пересылаемой информации о процессах и результатах деловой деятельности, в т. ч. использование для целей отчетности;

использование пересылаемой информации для осуществления деловой деятельности, в т. ч. для принятия решений, установления прав и обязанностей работников;

использование пересылаемой информации для контроля деловой деятельности;

наличие у пересылаемой информации научно-исторической и/или социально-культурной ценности.

Согласно законодательству Республики Беларусь соответствие электронной переписки указанным выше критериям не всегда будет создавать формальные основания для ее отнесения к категории документов, имеющих юридическую силу. В частности, согласно законодательству документ в электронном виде имеет юридическую силу в том случае, если соблюдается ряд формальных условий, среди которых [2; 8; 13]:

соответствие содержания документа компетенции его автора по составлению (принятию, утверждению) такого документа;

отсутствие правовых ограничений на составление в электронном виде полученного/отправленного посредством электронной почты документа;

наличие установленных законодательством реквизитов, придающих документу юридическую силу (дата, подпись (электронная цифровая подпись) и др.), или условий, при которых документы приобретают юридическую силу без наличия таких реквизитов;

соответствие оформления документа (формы внешнего представления) установленным требованиям.

Таким образом, при выделении в массиве электронной переписки документов, которые являются объектами делопроизводства, следует использовать как формальные, так и содержательные критерии. Вместе с тем, в ряде случаев несоответствие формальным критериям (например, отсутствие должного оформления) не должно являться препятствием для отнесения электронных писем к категории документов, подлежащих включению в документную систему организации. Так, например, если сообщение электронной почты содержит информацию, отражающую существенные условия подготовки итогового официального документа, повлиявшие на его окончательную редакцию, либо содержит уникальную информацию (например, самостоятельные аннотации и комментарии), позволяющую точнее понять логику принятых должностными лицами решений, такое сообщение представляется целесообразным включить в документную систему организации, поместив его в соответствующее дело. Также в качестве примера можно привести не содержащие собственноручной подписи электронные обращения граждан, на которые, тем не менее, в ряде случаев даются ответы.

Необходимо отметить, что отечественная судебная практика содержит факты, свидетельствующие о том, что электронная переписка может стать важным документальным доказательством совершения тех или иных действий в процессе осуществления деловой деятельности организации [18; 19; 20].

С учетом указанных выше критериев можно определить примерный перечень категорий электронных писем, включение которых в документную систему организации нецелесообразно. Среди них:

неофициальные сообщения и черновики, не используемые в качестве доказательства создания официального документа, а также проекты документов, информация из которых полностью вошла в последующие версии;

уведомления о рабочих заседаниях, встречах, праздниках, днях рождения и др.;

сообщения, полученные несколькими работниками путем массовой рассылки (за исключением исходного сообщения, находящегося у отправителя — в случае, если оно подлежит включению в документную систему организации);

информация, отправленная/полученная исключительно в справочных или информационных целях и не являющаяся официальным документом, в т. ч. электронные копии бумажных документов, созданные лишь для удобства оперативного использования;

рекламные сообщения;

сообщения личного характера, отправленные/полученные при помощи системы электронной почты организации.

В случае, если невозможно четко определить, относится ли сообщение электронной почты к категории документа, подлежащего включению в документную систему организации, целесообразно относить его к такой категории, регистрировать (при необходимости) и хранить в течение установленного срока.

Для оптимизации состава регистрируемых документов электронной почты необходимо, чтобы категории электронных писем, не подлежащих регистрации, были включены в общий перечень документов, не подлежащих регистрации в организации [8, п. 139.3; 11, с. 35].

Использование в практике деятельности организаций Республики Беларусь рассмотренных в статье критериев выделения из массива электронной переписки документов, подлежащих включению в документную систему организации, может стать важным инструментом совершенствования формирования документальных фондов организаций, позволяя избежать их загромождения «информационным мусором», не представляющим практической и исторической ценности, и позволяя при этом сохранить действительно важную и полезную информацию как для нужд текущей деятельности, так и для целей ретроспективного использования в будущем.

Список использованных источников

1. Волков, Л. Принцип единого окна / Л. Волков // PC Week/RE (508) 46’2005 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.pcweek.ru/themes/detail.php?ID=74897. — Дата доступа: 08.04.2010.
2. Гражданский кодекс Республики Беларусь, 7 декабря 1998 г., № 218-З // Эталонн. банк данных правовой информ. Респ. Беларусь «Эталон-Беларусь» [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2011.
3. Делопроизводство (Организация и технологии документационного обеспечения управления) / Кузнецова Т. В. [и др.] ; Под ред. Т. В. Кузнецовой. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002 — 359 с.
4. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения: Предварительный государственный стандарт Республики Беларусь СТБ П 2059-2010. — Введ. 01.01.2011. — Минск: БелГИСС, 2010. — 20 с.
5. Инструкция о порядке изъятия (истребования) документов, касающихся производственной и финансово-хозяйственной деятельности юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, и (или) их копий органами внутренних дел: утв. постановлением Министерства внутренних дел Республики Беларусь от 16 апреля 2004 г. № 88 // Эталонн. банк данных правовой информ. Респ. Беларусь «Эталон-Беларусь» [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2011.
6. Инструкция о порядке формирования, ведения и хранения личных дел работников: утв. постановлением Комитета по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь от 26 марта 2004 г. № 2 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. — 2004. — № 58. — 8/10795.

7. Инструкция о порядке функционирования автоматизированной системы межбанковских расчетов Национального банка Республики Беларусь и проведения межбанковских расчетов в системе BISS: утв. постановлением Правления Национального банка Респ. Беларусь от 26 июня 2009 г. № 88 // Эталонн. банк данных правовой информ. Респ. Беларусь «Эталон-Беларусь» [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2011.
8. Инструкция по делопроизводству в государственных органах и организациях Республики Беларусь: утв. постановлением Министерства юстиции Республики Беларусь от 19 января 2009 г. № 4 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. — 2009. — № 42. — 8/20434.
9. Инструкция по исполнительному производству: утв. постановлением Министерства юстиции Республики Беларусь от 20 декабря 2004 г. № 40 (в ред. постановления Министерства юстиции Респ. Беларусь от 15 марта 2010 г. № 19) // Эталонн. банк данных правовой информ. Респ. Беларусь «Эталон-Беларусь» [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2011.
10. Лукоев, О. Электронная почта через призму исследования / О. Лукоев // PC Week/RE (510) 48’2005 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.pcweek.ru/themes/detail.php?ID=75092. — Дата доступа: 16.03.2011.
11. Методические рекомендации по использованию электронной почты в деятельности организаций Республики Беларусь / авт.-разраб.: А. Н. Сукач, А. Е. Рыбаков. — Минск: БелНИИДАД, 2010. — 72 с.
12. Носевич, В. Л. Электронный документооборот: в процессе преодоления проблем и поиска решений / В. Л. Носевич // Архивы и делопроизводство. — 2007. — № 4. — С. 71—75.
13. Об электронном документе и электронной цифровой подписи: Закон Респ. Беларусь, 28 декабря 2009 г., № 113-З // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. — 2010. — № 15. — 2/1665.
14. Организация работы с документами / Под. ред. В. А. Кудряева — М.: ИНФРА-М, 2001. — 592 с.
15. Положение о порядке ведения делопроизводства по обращениям граждан в государственных органах, иных организациях и о мерах по совершенствованию работы с обращениями граждан: утв. постановлением Совета Министров Респ. Беларусь от 26 мая 2005 г. № 544 // Эталонн. банк данных правовой информ. Респ. Беларусь «Эталон-Беларусь» [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2011.
16. Положение о порядке учета контролирующими (надзорными) органами выданных предписаний на проведение проверок: утв. постановлением Совета Министров Респ. Беларусь от 29 декабря 2009 г. № 1732 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. — 2010. — № 6. — 5/31003.
17. Примерная инструкция по делопроизводству в министерствах, других центральных органах исполнительной власти, Совете Министров Автономной Республики Крым, местных органах исполнительной власти: утв. постановлением Кабинета Министров Украины от 17 октября 1997 г. № 1153 // Нормативні акти України. НАУ-Русскоязычная [Электронный ресурс] / ЗАО «Информтехнология». — Киев, 2010.

18. Решение Международного арбитражного суда при Белорусской торгово-промышленной палате, 24 декабря 2004 г. (дело № 451/26-04) // Консультант Плюс: Беларусь. Судебная практика [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2011.
19. Решение Международного арбитражного суда при Белорусской торгово-промышленной палате, 24 июля 2006 г. (дело № 533/48-05) // Консультант Плюс: Беларусь. Судебная практика [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2011.
20. Решение Международного арбитражного суда при Белорусской торгово-промышленной палате, 21 декабря 2007 г. (дело № 637/72-06) // Консультант Плюс: Беларусь. Судебная практика [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2011.
21. Сукач, А. Н. Использование электронной почты в организациях Республики Беларусь / А. Н. Сукач // Архівы і справаводства. — 2010. — № 1. — С. 38—46.
22. Таможенный кодекс Республики Беларусь, 4 января 2007 г., № 204-З // Эталонн. банк данных правовой информ. Респ. Беларусь «Эталон-Беларусь» [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2011.
23. Трудовой кодекс Республики Беларусь, 26 июля 1999 г., № 296-З // Эталонн. банк данных правовой информ. Респ. Беларусь «Эталон-Беларусь» [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2011.
24. Хозяйственный процессуальный кодекс Республики Беларусь, 15 декабря 1998 г., № 219-З // Эталонн. банк данных правовой информ. Респ. Беларусь «Эталон-Беларусь» [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2011.
25. Boudrez, F. Archiving E-mail / Filip Boudrez, Sofie Van den Eynde, eDavid Project. — 2002. — [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.edavid.be/davidproject/teksten/Rapporten/Report4.pdf. — Date of access: 26.08.2010.
26. BS ISO 15489-1:2001 Information and documentation. Records management. General. — London: BSI, 2001. — 28 p.
27. Cisco, Susan L. Managing E-mail as Records / Susan L. Cisco [and others] // School of information [Electronic resource]. — 1998. — Mode of access: http://www.gslis.utexas.edu/~scisco/lis389c.5/email/index.html. — Date of access: 14.06.2011.
28. Developing a Policy for Managing Email // New York State Archives [Electronic resource]. — New York, 2008. — Mode of access: http://www.archives.nysed.gov/a/records/mr_pub85_large.pdf. — Date of access: 14.06.2011.
29. Email as Records: Advice to Victorian Government Agencies // Public Record Office Victoria [Electronic resource]. — 2007. — Mode of access: http://www.prov.vic.gov.au/publications/publns/PROVRMadvice3.pdf. — Date of access: 03.04.2011.
30. Email Management. Industry Watch / AIIM [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.aiim.org/PDFDocuments/36327.pdf. — Date of access: 13.04.2010
31. Evidence Act 2008 // Victorian Consolidated Legislation [Electronic resource]. — 2010. — Mode of access: http://www.austlii.edu.au/au/legis/vic/consol_act/ea200880.txt/cgi-bin/download.cgi/download/au/legis/vic/consol_act/ea200880.rtf. — Date of access: 14.06.2011.
32. Flynn, N. E-mail Rules: a Business Guide to Managing Policies, Security, and Legal Issues, for E-mail and Digital Communications / N. Flynn, R. Kahn. — New York: AMACOM, 2003. — 273 p.

33. Freedom of Information Act 2000 // Legislation [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/36/contents. — Date of access: 16.06.2011.
34. Guide 1. What is records management? // The National Archives [Electronic resource]. — 2010. — http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/rm-code-guide1.pdf.
35. Guidelines for managing electronic mail (email) messages as records // The UN Archives and Records Management Section [Electronic resource]. — Mode of access: http://archives.un.org/unarms/doc/ic_managing_email_as_record_march2006.doc. — Date of access: 16.06.2011.
36. Guidelines on developing a policy for managing email // The National Archives [Electronic resource]. — 2004. — Mode of access: http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/managing_emails.pdf. — Date of access: 03.04.2011.
37. Huth, G. Managing Email Effectively / Geof Huth // New York State Archives [Electronic resource]. — 2002. — Mode of access: http://www.archives.nysed.gov/a/records/mr_pub62.pdf. — Date of access: 14.06.2011.
38. Information and Documentation — Records management processes — Metadata for records — Part 1: Principles: ISO 23081-1:2006. — First edition 15.02.2006. — Geneva: the International Organization for Standardization, 2006. — 20 p.
39. Information and Documentation — Records management processes — Metadata for records — Part 2: Conceptual and implementation issues: ISO 23081-2:2009. — First edition 01.07.2009. — Geneva: the International Organization for Standardization, 2006. — 33 p.
40. Information and Documentation — Records Management, Part 1: General: ISO 15489-1:2001 — First edition 15.09.2001. — Geneva: the International Organization for Standardization, 2001. — 19 p.
41. Information and Documentation — Work process analysis for records: ISO/TR 26122:2008. — First edition 15.06.2008. — Geneva: the International Organization for Standardization, 2008. — 20 p.
42. Lord Chancellor's Code of Practice on the management of records // The Justice [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.justice.gov.uk/guidance/docs/foi-section-46-code-of-practice.pdf. — Date of access: 16.06.2011.
43. Management of Email as Official Records. Policy, Guidelines and Technical Considerations. Guideline. Version 2.2 // Government of South Australia [Electronic resource]. — 2002. — Mode of access: http://www.archives.sa.gov.au/files/ management_guidelines_managementemail.pdf. — Date of access: 14.06.2011.
44. Management of Email Records. State Records Office Guideline // State Records Office of Western Australia [Electronic resource]. — 2009. — Mode of access: http://www.sro.wa.gov.au/documents/ Guideline-Email-Management-Final.pdf. — Date of access: 14.06.2011.
45. Managing E-mail Records // Missouri Secretary of State [Electronic resource]. — 2001. — Mode of access: http://www.sos.mo.gov/records/recmgmt/e-mailguidelines.pdf. — Date of access: 14.06.2011.
46. Managing emails as Records // The United Nations Archives and Records Management Section [Electronic resource]. — Mode of access: http://archives.un.org/unarms/en/unrecordsmgmt/electronicrecords/manageemailrecs.html. — Date of access: 16.06.2011.
47. Managing the Message. Guidelines on managing formal and informal communications as records // New South Wales Government. Department of Services, Technology & Administration. State Records Authority of New South Wales [Electronic resource]. — 2005. —

Mode of access: http://www.records.nsw.gov.au/recordkeeping/government-recordkeeping-manual/documents/recordkeeping-guidelines/Managing%20message%20 Dec%2005.pdf. — Date of access: 03.04.2011.

48. Messaging News Resource Guide. Archiving and Backup Tools // Messaging News. [Electronic resource]. — 2009. — Mode of access: http://www.messagingnews.com/sites/default/files/magazine/MN_ November-09-web2.pdf. — Date of access: 07.04.2011.
49. NARA Code of Federal Regulations — 36 CFR 1220 — Federal Records; General // National Archives and Records Administration [Electronic resource]. — 2009. — Mode of access: http://www.archives.gov/about/regulations/part-1220.html. — Date of access: 14.06.2011.
50. NARA Code of Federal Regulations — 36 CFR 1222 — Creation and Maintenance of Federal Records [Electronic resource]. — 2009. — Mode of access: http://www.archives.gov/about/regulations/part-1222.html. — Date of access: 14.06.2011.
51. NARA Code of Federal Regulations — 36 CFR 1236 — Electronic Records Management // National Archives and Records Administration [Electronic resource]. — 2009. — Mode of access: http://www.archives.gov/about/regulations/part-1236.html. — Date of access: 11.05.2011.
52. Pennock, M. Curating E-mails: A Life-Cycle Approach to the Management and Preservation of E-Mail Messages. Version 1.0 / Maureen Pennock // ERPANET Project [Electronic resource]. — 2006. — Mode of access: http://eprints.erpanet.org/113/01/curating-e-mails.pdf. — Date of access: 07.04.2011.
53. Pennock, M. Emails as Records. From Creation to Curation / Maureen Pennock // Digital Curation Centre, UKOLN [Electronic resource]. — 2006. — Mode of access:. — http://www.ukoln.ac.uk/ukoln/staff/m.pennock/presentations/curating-emails_200604.ppt. — Date of access: 14.06.2011.
54. Public Records Act 1958 // Legislation [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/6-7/51. — Date of access: 16.06.2011.
55. Public Records Act 1973 // Victorian Consolidated Legislation [Electronic resource]. — 2010. — Mode of access: http://www.austlii.edu.au/au/legis/vic/consol_act/pra1973153.txt/cgi-bin/download.cgi/download/au/legis/vic/consol_act/pra1973153.rtf. — Date of access: 14.06.2011.
56. Weddle, B. Open Government in the Digital Age Summit: David Ferriero / Bonnie Weddle. — L'Archivista [Electronic resource]. — Mode of access: http://larchivista.blogspot.com/2010/03/open-government-in-digital-age-summit_20.html. — Date of access: 01.04.2011.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11.07.2011

Я. С. Мальчэўскі,
галоўны спецыяліст аддзела кантролю і справаводства Нацыянальнага цэнтра інтэлектуальнай уласнасці, аспірант гістарычнага факультэта БДУ, магістр гістарычных навук; e-mail: jmalcheuski@tut.by

СТАНАЎЛЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ ДЗЯРЖАЎНАЙ ПАТЭНТАВАЙ СЛУЖБЫ Ў РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ

Дзяржаўныя органы і арганізацыі, якія ажыццяўляюць функцыі па ахове прамысловай уласнасці, у сукупнасці складаюць дзяржаўную патэнтавую службу. Ядром дзяржаўнай патэнтавай службы Рэспублікі Беларусь з'яўляецца Нацыянальны цэнтр інтэлектуальнай уласнасці (патэнтавы орган). Трэба адзначыць, што дзяржаўная патэнтавая служба ў цэлым і патэнтавы орган у прыватнасці прайшлі даволі складаны і насычаны падзеямі шлях развіцця. Разгляд працэсаў станаўлення і развіцця органаў і арганізацый дзяржаўнай патэнтавай службы (асабліва патэнтавага органа) дапаможа не толькі зразумець, якім чынам адбывалася іх фарміраванне ў сучасным выглядзе, але і вызначыць тэндэнцыі далейшага развіцця патэнтавай сістэмы Беларусі.

Неабходна адзначыць, што пытанні станаўлення і функцыянавання дзяржаўнай патэнтавай службы ў Рэспубліцы Беларусь айчыннымі даследчыкамі амаль не закранаюцца. Напрыклад, С. А. Сударыкаў у сваёй фундаментальнай манаграфіі «Інтэлектуальная ўласнасць» толькі павярхоўна закранае пытанні фарміравання заканадаўства ў сферы прамысловай уласнасці ў Рэспубліцы Беларусь, не засяроджваючы ўвагі на ролі органаў дзяржаўнай патэнтавай службы ў дадзеным працэсе [1, с. 363, 537].

З улікам сказанага вышэй можна зрабіць выснову аб выключнай актуальнасці праблемы і неабходнасці распрацоўкі пытанняў, якія звязаны са станаўленнем і развіццём дзяржаўнай патэнтавай службы ў Рэспубліцы Беларусь. Мэтай дадзенага даследавання з'яўляецца вызначэнне і характарыстыка асноўных этапаў фарміравання дзяржаўнай патэнтавай службы ў Рэспубліцы Беларусь.

Працэс дзяржаўнага будаўніцтва ў Рэспубліцы Беларусь, які пачаўся пасля атрымання ёю незалежнасці ў 1991 г., прадугледжваў стварэнне ўласных органаў дзяржаўнага кіравання ў розных галінах грамадскай дзейнасці. Не абмінуў гэты працэс і сферу аховы інтэлектуальнай уласнасці. Імклівы рост яе значэння ў эканамічным развіцці краіны, абумоўлены навукова-тэхнічным прагрэсам, выклікаў неабходнасць стварэння адпаведных дзяржаўных структур для рэгулявання адносін, якія ўзнікаюць у сувязі са стварэннем і выкарыстаннем вынікаў інтэлектуальнай дзейнасці (інтэлектуальнай уласнасці). У дачыненні да прамысловай уласнасці трэба дадаць адсутнасць установы, адказнай за дзяржаўную рэгістрацыю і выдачу ахоўных дакументаў на аб'екты патэнтавага права.

Пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 9 красавіка 1992 г. № 199 у мэтах забеспячэння фарміравання і правядзення эканамічнай, прававой і тэхнічнай палітыкі ў галіне прамысловай уласнасці было ўтворана Дзяржаўнае патэнтавае ведамства Рэспублікі Беларусь пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь — патэнтавы орган Рэспублікі Беларусь [2]. Акрамя поўнага найменне патэнтавага органа, дадзенай пастановай было ўстаноўлена яго скарочанае найменне — «Белдзяржпатэнт» (цікава, што скарочанае найменне патэнтавага органа не змянялася да 2001 г., нягледзячы на шматлікія пераўтварэнні і рэарганізацыі апошняга, падчас якіх поўнае найменне змянялася два разы — у 1994 і 1997 гг.).

Шэсць функцый, якія былі ўскладзены на Белдзяржпатэнт паводле дадзенай пастановы [2], можна падзяліць на дзве групы: 1-я, 2-я і 3-я ў сукупнасці складаюць агульную функцыю афармлення дзяржаўнай рэгістрацыі аб'ектаў прамысловай уласнасці; апошнія тры ўтвараюць агульную функцыю інфармацыйна-метадалагічнага забеспячэння патэнтавай дзейнасці. Такім чынам, першапачаткова было нарматыўна замацавана, што Белдзяржпатэнт ажыццяўляе афармленне дзяржаўнай рэгістрацыі аб'ектаў прамысловай уласнасці і інфармацыйна-метадалагічнае забеспячэнне дадзенай дзейнасці.

Для дэталёвай рэгламентацыі дзейнасці нацыянальнага патэнтавага органа было неабходным прыняцце адпаведнага арганізацыйнага дакумента. Палажэнне аб Дзяржаўным патэнтавым ведамстве Рэспублікі Беларусь пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь было зацверджана пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 31 ліпеня 1992 г. № 472. У адпаведнасці з дадзеным палажэннем на Дзяржаўнае патэнтавае ведамства Рэспублікі Беларусь пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь былі ўскладзены задачы, якія адрозніваліся ад асноўных функцый, што выконваў Белдзяржпатэнт паводле пастановы Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 9 красавіка 1992 г. № 199 [3].

Аналіз асноўных задач (функцый), ускладзеных на Белдзяржпатэнт у адпаведнасці з Палажэннем, дазваляе канстатаваць пашырэнне кампетэнцыі патэнтавага органа. Так, у Белдзяржпатэнта з'яўляецца шэраг новых функцый: рэгістрацыя дагавораў аб перадачы правоў на патэнты і ліцэнзійных дагавораў; камплектаванне і захоўванне дзяржаўнага патэнтавага фонду; выданне афіцыйнага бюлетэня; аказанне метадычнай дапамогі. Аднак галоўным новаўвядзеннем было замацаванне за патэнтавым органам функцыі па распрацоўцы нарматыўнай базы (заканадаўства) прамысловай уласнасці, што пераўтварала Белдзяржпатэнт з дзяржаўнай установы ў паўнапраўны орган дзяржаўнага кіравання Рэспублікі Беларусь у сферы патэнтавага права.

Акрамя паўнамоцтваў па фарміраванні нарматыўнай базы ў адпаведнай сферы, яшчэ адной сутнаснай прыкметай органа дзяржаўнага кіравання з'яўляецца наяўнасць падведамасных арганізацый. Паводле пастановы ў вядзенне Дзяржаўнага патэнтавага ведамства Рэспублікі Беларусь пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь былі перададзены Рэспубліканская навукова-тэхнічная бібліятэка пры Беларускім навукова-даследчым інстытуце навукова-тэхнічнай інфармацыі і тэхніка-эканамічных даследаванняў Дзяржаўнага Камітэта Рэспублікі Беларусь па эканоміцы і планаванню і Мінскі вучэбна-кансультацыйны пункт Усесаюзнага інстытута павышэння кваліфікацыі і падрыхтоўкі кадраў у сферы аховы прамысловай уласнасці [3].

У верасні 1993 г. Дзяржаўнае патэнтавае ведамства Рэспублікі Беларусь пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь на базе вучэбна-кансультацыйнага пункта заснавала падведамасную арганізацыю на дзяржразліковай аснове — Дзяржаўнае прадпрыемства «Вучэбна-даследчы цэнтр прамысловай уласнасці» з мэтай падрыхтоўкі кадраў у галіне патэнтазнаўства і аказання паслуг па абароне правоў на аб'екты прамысловай уласнасці [4, с. 12].

Усе практычныя пытанні стварэння патэнтавай сістэмы Беларусі трэба было вырашаць з нуля. Асноўнымі напрамкамі дзейнасці патэнтавага органа ў адпаведнасці з яго асноўнымі функцыямі на пачатковым этапе былі: стварэнне і ўдасканаленне прававой базы аховы аб'ектаў прамысловай уласнасці і распрацоўка нарматыўных падзаконных актаў; далучэнне да міжнародных дагавораў у галіне аховы прамысловай уласнасці; стварэнне Апеляцыйнага савета і арганізацыя яго працы па разглядзе заяў, скарг і пярэчанняў заяўнікаў, вынаходнікаў і патэнтаўладальнікаў; стварэнне патэнтавай калегіі па патэнтавых справах Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь; стварэнне фонду дзяржаўнай экспертызы вынаходстваў; камп'ютарызацыя ведамства і стварэнне лакальнай аўтаматызаванай сеткі з выкарыстаннем дасягненняў у галіне інфармацыйных тэхналогій; арганізацыя падрыхтоўкі да публікацыі афіцыйных выданняў і стварэнне паліграфічнай базы; абмен патэнтавай дакументацыяй з патэнтавымі ведамствамі замежных краін; камплектаванне агульнадаступнага дзяржаўнага фонду патэнтавай дакументацыі як асновы патэнтава-інфармацыйнай сістэмы Рэспублікі Беларусь.

Першачарговая ўвага была нададзена распрацоўцы праектаў законаў па ахове прамысловай уласнасці, падборы кадраў для ведамства, падрыхтоўцы патэнтавых павераных, арганізацыі прыёму і разгляду заявак на вынаходствы, прамысловыя ўзоры, таварныя знакі, а таксама распрацоўцы палажэнняў аб пошлінах, патэнтавых паверaных і іншых нарматыўных дакументаў [5, с. 6]. 5 лютага 1993 г. Вярхоўным Саветам Рэспублікі Беларусь былі прыняты Законы «Аб патэнтах на вынаходствы», «Аб патэнтах на прамысловыя ўзоры», «Аб таварных знаках і знаках абслугоўвання», вызначаны парадак увядзення іх у дзеянне і парадак перарэгістрацыі ахоўных дакументаў СССР.

Распрацоўка і ўдасканаленне законаў і іншых нарматыўных прававых актаў у сферы аховы інтэлектуальнай уласнасці ажыццяўляліся з улікам патрабаванняў міжнародных дагавораў і дагавораў, да якіх далучылася Рэспубліка Беларусь. Так, 14 красавіка 1993 г. Беларусь здала на захоўванне Генеральнаму дырэктару Сусветнай арганізацыі інтэлектуальнай уласнасці

(САІУ) дэкларацыю аб працягу дзеяння ў адносінах да яе Парыжскай канвенцыі па ахове прамысловай уласнасці (1883 г.), Пагаднення аб патэнтавай каапераццыі (1970 г.) і Мадрыдскага пагаднення аб міжнароднай рэгістрацыі знакаў (1891 г.) [4, с. 34].

Прыём заявак на вынаходствы, прамысловыя ўзоры і таварныя знакі пачаўся з 20 лістапада 1992 г. [6], г. зн. яшчэ да стварэння нарматыўнай базы, а ўжо ў снежні было зацверджана «Часовае палажэнне аб патэнтавых пошлінах і зборах». Правядзенне экспертызы заявак на выдачу патэнтаў на вынаходствы ажыццяўлялася створаным у структуры Белдзяржпатэнта Упраўленнем экспертызы вынаходстваў [5, с. 18]. Законам «Аб патэнтах на прамысловыя ўзоры» прадугледжвалася правядзенне экспертызы на адпаведнасць меркаванага прамысловага ўзору крытэрыям аховаздольнасці. З прычыны адсутнасці інфармацыйнай базы заяўкі, якія прайшлі папярэднюю экспертызу, накіроўваліся для правядзення інфармацыйнага пошуку ў Федэральны інстытут інтэлектуальнай уласнасці Расійскай Федэрацыі, па заканчэнні якога праводзілася экспертыза па сутнасці. У 1993 г. былі перарэгістраваны пасведчанні СССР на таварныя знакі па заяўках уладальнікаў з выдачай пасведчанняў Рэспублікі Беларусь (агульная колькасць перарэгістраваных знакаў склала 3391) [5, с. 29].

У 1994 г. пачалася экспертыза знакаў, заяўленых у Рэспубліцы Беларусь па працэдуры Мадрыдскага пагаднення аб міжнароднай рэгістрацыі знакаў [7, с. 9].

Колькасць заявак на ўсе аб’екты прамысловай уласнасці, якія падаваліся ў патэнтавае ведамства, з 1993 г. штогод павялічвалася [4—12].

У 1994 г. была вызначана наменклатура афіцыйных выданняў патэнтавага органа і пачалася публікацыя афіцыйных бюлетэняў і апісанняў вынаходстваў да патэнтаў на вынаходствы Рэспублікі Беларусь [7, с. 12].

Кадравыя пытанні патэнтавага ведамства вырашаліся шляхам прыцягнення найбольш падрыхтаваных патэнтазнаўцаў, якія мелі шматгадовы вопыт працы ва ўстановах, арганізацыях і на прадпрыемствах. Падрыхтоўка спецыялістаў грунтавалася на засваенні вопыту працы рэгіянальных патэнтавых арганізацый, патэнтавых ведамстваў замежных краін, праз стажыроўкі супрацоўнікаў і іх удзел у навуковых семінарах, сімпозіумах і канферэнцыях.

5 лютага 1993 г. пастановай Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь № 62 зацверджана «Часовае палажэнне аб патэнтавых павераных». Адначасова з распрацоўкай гэтага важнага дакумента вялася падрыхтоўка першых патэнтавых паверaных. Праграмы навучання былі падрыхтаваны з улікам замежнага вопыту, заняткі праводзілі вядучыя спецыялісты Рэспублікі Беларусь і Расійскай Федэрацыі. Вялікую дапамогу аказалі таксама патэнтавыя паверaныя і спецыялісты з ЗША, Вялікабрытаніі і Германіі [5, с. 6]. У выніку атэстацыі ў 1993 г. было зарэгістравана першых 29 патэнтавых паверaных.

Дзяржаўнае патэнтавае ведамства пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь існавала даволі непрацяглы перыяд. Паводле Указа Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь «Аб змене структуры цэнтральных органаў кіравання Рэспублікі Беларусь» ад 23 верасня 1994 г. № 122 Дзяржаўнае патэнтавае ведамства Рэспублікі Беларусь пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь было рэарганізавана шляхам яго далучэння да Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь са стварэннем указаным міністэрствам у сваёй структуры адпаведна Дзяржаўнага патэнтавага ведамства (Белдзяржпатэнта) з правамі юрыдычнай асобы [13]. Нягледзячы на паніжэнне свайго палажэння ў іерархіі дзяржаўных органаў Рэспублікі Беларусь, патэнтавы орган захаваў статус рэспубліканскага органа дзяржаўнага кіравання.

Загадам Міністра адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь ад 12.12.1995 г. № 461 было зацверджана Палажэнне аб Дзяржаўным патэнтавым ведамстве Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь. Функцыі Белдзяржпатэнта паводле дадзенага палажэння істотна не змяніліся. Акрамя асноўных задач, замацаваных за патэнтавым органам Палажэннем 1992 г., новым Палажэннем на Белдзяржпатэнт былі ўскладзены функцыі (у Палажэнні — галоўныя задачы) разгляду скаргаў і спрэчак паводле заканадаўства Рэспублікі Беларусь аб прамысловай уласнасці і ўстанаўлення формы дакументаў, неабходных для афармлення аховы аб’ектаў прамысловай уласнасці і дзейнасці патэнтавых паверaных Рэспублікі Беларусь [14].

Рэспубліканская навукова-тэхнічная бібліятэка была выведзена з падначалення Белдзяржпатэнта з 13 студзеня 1995 г.

Адным з прыярытэтных накірункаў дзейнасці патэнтавага ведамства паранейшаму з’яўлялася стварэнне і ўдасканаленне прававой базы аховы інтэлектуальнай уласнасці ў Рэспубліцы Беларусь. Асноўны блок патэнтавых законаў 1993 г. папоўніўся Законам «Аб патэнтах на сарты раслін», прынятым у 1995 г.

Для рэалізацыі функцыі па разглядзе скарг на рашэнні экспертызы і спрэчак наконт выдачы ахоўных дакументаў 7 лістапада 1995 г. быў утвораны Апеляцыйны савет пры Белдзяржпатэнце (з 2001 г. — пры патэнтавым органе) [15]. З моманту свайго ўтварэння ў адпаведнасці са сваёй кампетэнцыяй Апеляцыйны савет разглядаў [16]: скаргі фізічных і юрыдычных асоб на рашэнне экспертызы патэнтавага органа ў адносінах да заявак на аб’екты прамысловай уласнасці; пярэчанні фізічных і юрыдычных асоб супраць выдачы патэнтаў, сведчанняў і рэгістрацый на аб’екты прамысловай уласнасці.

На Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь была ўскладзена вялікая колькасць функцый, што абумовіла яго складаную структуру. Акрамя Дзяржаўнага патэнтавага ведамства ў падначаленні Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь былі Камітэт па справах моладзі, Камітэт па навуцы і тэхналогіях, Камітэт па метралогіі, стандартызацыі і сертыфікацыі і Камітэт па аўтарскіх і сумежных правах [17]. Складаная структура і вялікая колькасць функцый не дазвалялі эфектыўна вырашаць праблемы ў сферы аховы выключных правоў на вынікі інтэлектуальнай дзейнасці, у тым ліку аб’ектаў

прамысловай уласнасці, якія ў Міністэрстве не з'яўляліся праблемамі першараднымі.

Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь «Аб сістэме рэспубліканскіх органаў дзяржаўнага кіравання, падпарадкаваных Ураду Рэспублікі Беларусь» ад 11 студзеня 1997 г. № 30 Дзяржаўнае патэнтавае ведамства Міністэрства адукацыі і навукі было пераўтворана ў Дзяржаўны патэнтавы камітэт Рэспублікі Беларусь (Белдзяржпатэнт). Указам была зацверджана сістэма рэспубліканскіх органаў дзяржаўнага кіравання, падпарадкаваных Ураду Рэспублікі Беларусь, у склад якой быў уключаны Дзяржаўны патэнтавы камітэт Рэспублікі Беларусь [18]. Статус Белдзяржпатэнта быў роўны ўзроўню міністэрства і яго старшыня ўваходзіў у склад Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь.

Палажэннем аб Дзяржаўным патэнтавым камітэце Рэспублікі Беларусь, зацверджаным пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 11 красавіка 1997 г. № 322, была вызначана кампетэнцыя Белдзяржпатэнта.

Трэба адзначыць з'яўленне новых для патэнтавага органа функцый распрацоўкі і ажыццяўлення мерапрыемстваў, накіраваных на рэалізацыю дзяржаўнай палітыкі ў галіне аховы прамысловай уласнасці, і правядзення адзінай дзяржаўнай палітыкі ў рэспубліцы і міжнароднага супрацоўніцтва па пытаннях патэнтавай дзейнасці і аховы прамысловай уласнасці [19], што было абумоўлена, галоўным чынам, павышэннем яго статусу.

Дзейнасць па фарміраванні заканадаўства ахоплівала ўсё новыя віды вынікаў інтэлектуальнай дзейнасці. Так, 7 снежня 1998 г. быў прыняты Закон Рэспублікі Беларусь «Аб прававой ахове тапалогій інтэгральных мікрасхем». У Крымінальны кодэкс і Кодэкс аб адміністратыўных правапарушэннях унесены артыкулы, якія прадугледжваюць крымінальную і адміністратыўную адказнасць за парушэнне аўтарскіх, сумежных і патэнтавых правоў. У 2001 г. прыняты Закон Рэспублікі Беларусь «Аб унясенні дапаўненняў у Мытны кодэкс Рэспублікі Беларусь», якім былі ўведзены нормы аб абароне аб'ектаў інтэлектуальнай уласнасці пры перамяшчэнні тавараў праз мытную мяжу Рэспублікі Беларусь.

З 1997 г. у Рэспубліцы Беларусь ажыццяўляецца прававая ахова карысных мадэляў. Пасля прыняцця ў 1997 г. Закона «Аб патэнтах на вынаходствы і карысныя мадэлі» прырост паступлення заявак на карысныя мадэлі на працягу першых трох гадоў складаў каля 70 у год, а ў 2001 г. дасягнуў ужо 105 [5, с. 24].

У 1999 г. Белдзяржпатэнтам былі выдадзены першыя патэнты на сарты раслін [12, с. 20] (як было адзначана вышэй, Закон «Аб патэнтах на сарты раслін» быў прыняты яшчэ ў 1995 г.).

У 2001 г. былі прыняты Правілы прызнання таварнага знака агульнавядомым, зацверджаныя пастановай Дзяржаўнага патэнтавага камітэта Рэспублікі Беларусь ад 8 верасня 2001 г. № 2. У адпаведнасці з дадзенымі Правіламі на Апеляцыйны савет ўскладалася яшчэ адна функцыя — разгляд заяў фізічных і юрыдычных асоб аб прызнанні таварных знакаў агульнавядомымі на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь [20]. Першым агульнавядомым таварным знакам на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь 25 верасня 2002 г. быў прызнаны таварны знак «Мілавіца» [21, с. 18].

Неабходна заўважыць, што, нягледзячы на статус патэнтавага органа, кіраўніцтву і супрацоўнікам Белдзяржпатэнта прыходзілася вырашаць мноства праблем для забеспячэння эфектыўнага функцыянавання патэнтавай сістэмы ў Беларусі. Узяць, да прыкладу, хоць бы той факт, што на працягу васьмі гадоў ад стварэння патэнтавага органа яго структурныя падраздзяленні знаходзіліся ў розных месцах г. Мінска, што не дазваляла стварыць адзіную аўтаматызаваную сетку, якая спрыяла б эфектыўнаму ўзаемадзеянню структурных падраздзяленняў Белдзяржпатэнта.

Лік неразгледжаных заявак увесь час рос, а штат экспертаў не павялічваўся. Працаёмкасць работ па правядзенні патэнтавай экспертызы з 1999 г. узрасла ў сувязі з пераходам на выкананне поўнага аб'ёму прац па інфармацыйным пошуку. Адсутнасць фонду для дзяржаўнай экспертызы вынаходстваў вымушала праводзіць пошук па дамове з патэнтавым ведамствам Расійскай Федэрацыі, а яго ажыццяўленне з-за невялікага памеру фінансавання затрымлівалася, расла запазычанасць па разглядзе заявак [5, с. 8]. У сувязі з гэтым пытанне стварэння фонду дзяржаўнай экспертызы вынаходстваў знаходзілася пад сталым кантролем патэнтавага органа і толькі ў пачатку 2000-х гадоў яно было ў асноўным вырашана.

Нягледзячы на тое, што Дзяржаўны патэнтавы камітэт з'яўляўся рэспубліканскім органам дзяржаўнага кіравання на ўзроўні міністэрства, у яго падначаленні знаходзілася толькі адна арганізацыя — Вучэбна-даследчы цэнтр прамысловай уласнасці. У адпаведнасці з загадам Дзяржаўнага патэнтавага камітэта Рэспублікі Беларусь «Аб перарэгістрацыі ўстаноўчых дакументаў» ад 13 кастрычніка 1999 г. № 35 падведамасная арганізацыя Дзяржаўнае прадпрыемства «Вучэбна-даследчы цэнтр прамысловай уласнасці» (ДП ВДЦПУ) была перайменавана ў Вучэбна-даследчае рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства інтэлектуальнай уласнасці «РУПІУ» (РУП «РУПІУ») [22].

Аднак у верасні 2001 г. патэнтавы орган быў пазбаўлены статусу рэспубліканскага органа дзяржаўнага кіравання і перамешчаны на ўзровень дзяржаўнай установы. У адпаведнасці з Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь «Аб удасканаленні сістэмы рэспубліканскіх органаў дзяржаўнага кіравання і іншых дзяржаўных арганізацый, падпарадкаваных Ураду Рэспублікі Беларусь» ад 24 верасня 2001 г. № 516 Дзяржаўны патэнтавы камітэт Рэспублікі Беларусь быў пераўтвораны ў Дзяржаўную ўстанову «Нацыянальны цэнтр інтэлектуальнай уласнасці» у структуры Камітэта па навуцы пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь [23].

Варта адзначыць, што разам з паніжэннем статусу адбылося пашырэнне кампетэнцыі патэнтавага органа. Нацыянальнаму цэнтру інтэлектуальнай

уласнасці былі перададзены функцыі Камітэта па аўтарскіх і сумежных правах пры Міністэрстве юстыцыі Рэспублікі Беларусь, ліквідаванага Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 24 верасня 2001 г. № 516. Да Нацыянальнага цэнтра інтэлектуальнай уласнасці перайшлі адпаведныя правы і абавязкі па дагаворах, якія былі заключаны адпаведным Камітэтам з аўтарамі і іншымі ўладальнікамі аўтарскага права і сумежных правоў.

Дэкрэтам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 5 сакавіка 2002 г. № 7 на зноўутвораны Камітэт па навуцы і тэхналогіях пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь была ўскладзена функцыя дзяржаўнага рэгулявання ў сферы аховы правоў на аб'екты інтэлектуальнай уласнасці [24]. А паводле Палажэння аб Камітэце па навуцы і тэхналогіях, зацверджанага пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 25 ліпеня 2002 г. № 1002, дзяржаўная ўстанова «Нацыянальны цэнтр інтэлектуальнай уласнасці» была ўведзена ў структуру дадзенага Камітэта [25].

Дзейнасць дзяржаўных устаноў Рэспублікі Беларусь рэгламентуецца статутам, які рэгіструецца ў Адзіным дзяржаўным рэгістры юрыдычных асоб і індывідуальных прадпрымальнікаў Рэспублікі Беларусь. Статут Нацыянальнага цэнтра інтэлектуальнай уласнасці быў зацверджаны загадам Камітэта па навуцы пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 30 лістапада 2001 г. № 32.

Дзяржаўная ўстанова «Нацыянальны цэнтр інтэлектуальнай уласнасці» была зарэгістравана ў Адзіным дзяржаўным рэгістры юрыдычных асоб і індывідуальных прадпрымальнікаў (АДР 190310695) паводле рашэння Мінскага гарадскога выканаўчага камітэта ад 18 снежня 2001 г. № 1745 [26].

Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь «Аб некаторых мерах па аптымізацыі сістэмы рэспубліканскіх органаў дзяржаўнага кіравання і іншых дзяржаўных арганізацый, падпарадкаваных Савету Міністраў Рэспублікі Беларусь, а таксама структуры і колькасці супрацоўнікаў дзяржаўных органаў, іншых дзяржаўных арганізацый» ад 12 лютага 2004 г. № 66 Нацыянальны цэнтр інтэлектуальнай уласнасці быў падпарадкаваны ўтворанаму паводле дадзенага Указа Дзяржаўнаму камітэту па навуцы і тэхналогіях Рэспублікі Беларусь (ДКНТ) [27]. ДКНТ прыраўноўваўся міністэрству Рэспублікі Беларусь, а яго старшыня стаў членам Урада Рэспублікі Беларусь. Павышэнне статусу вышэйстаячай арганізацыі абумовіла ўскоснае павышэнне статусу і патэнтавага органа.

31 мая 2004 г. пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь № 641 было зацверджана Палажэнне аб Нацыянальным цэнтры інтэлектуальнай уласнасці. Як было адзначана вышэй, дзейнасць рэспубліканскіх дзяржаўных устаноў, як правіла, рэгламентуецца статутамі, зацверджанымі адпаведнымі рэспубліканскімі органамі дзяржаўнага кіравання. Палажэнне больш характэрнае для рэспубліканскага органа дзяржаўнага кіравання. Такім чынам, ад дакумента і ўзровень яго зацвярджэння фармальна яшчэ больш павысілі статус патэнтавага органа. Аднак Статут Нацыянальнага цэнтра інтэлектуальнай уласнасці не страціў сілу з прыняццем Палажэння і Нацыянальны цэнтр інтэлектуальнай уласнасці не выключылі з Адзінага дзяржаўнага рэгістра юрыдычных асоб і індывідуальных прадпрымальнікаў.

Склалася даволі цікавая сітуацыя, калі адначасова для патэнтавага органа дзейнічаюць два рознаўзроўневыя арганізацыйныя дакументы, якія рэгламентуюць яго дзейнасць. З улікам вышэйадзначанага можна зрабіць выснову, што з моманту зацвярджэння Палажэння Нацыянальны цэнтр інтэлектуальнай уласнасці займае прамежкавае месца паміж рэспубліканскім органам дзяржаўнай улады і дзяржаўнай установай рэспубліканскага значэння.

Нягледзячы на тое, што фармальна функцыя па фарміраванні і ўдасканаленні заканадаўства аб інтэлектуальнай уласнасці была ўскладзена на Камітэт па навуцы пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь (з 2004 г. — ДКНТ), непасрэдна рэалізоўваць яе працягваў нацыянальны патэнтавы орган.

17 ліпеня 2002 г. быў прыняты Закон Рэспублікі Беларусь «Аб геаграфічных указаннях», у адпаведнасці з якім у Рэспубліцы Беларусь прадстаўляецца прававая ахова яшчэ аднаму аб'екту прамысловай уласнасці. 16 снежня 2002 г. быў прыняты новы Закон Рэспублікі Беларусь «Аб патэнтах на вынаходствы, карысныя мадэлі, прамысловыя ўзоры», які ўступіў у сілу 4 ліпеня 2003 г. З гэтага моманту згубілі сілу Законы Рэспублікі Беларусь «Аб патэнтах на прамысловыя ўзоры» 1993 г. і «Аб патэнтах на вынаходствы і карысныя мадэлі» 1997 г. Практыка ўжывання гэтых заканадаўчых актаў выявіла шэраг прабелаў і недакладнасцей у прававым рэгуляванні па асобных пытаннях і паказала наступныя накірункі для ўдасканалення патэнтавага заканадаўства. У свеце з'явіліся новыя міжнародныя стандарты ў галіне інтэлектуальнай уласнасці, замацаваныя ў міжнародных пагадненнях, што таксама запатрабавала ўнесці карэктывы ў дзеючыя на той момант законы. Акрамя таго, было прынята рашэнне аб'яднаць прававое рэгуляванне адносін у галіне аховы вынаходстваў, карысных мадэляў, прамысловых узораў у адзіным заканадаўчым акце.

Працягвалася актыўнае супрацоўніцтва з міжнароднымі і рэгіянальнымі арганізацыямі ў сферы інтэлектуальнай уласнасці (САІУ, Еўрапейскае патэнтавае ведамства), а таксама з замежнымі патэнтавымі ведамствамі. Да 2003 г. колькасць міжнародных пагадненняў, удзельніцай якіх з'яўляецца Рэспубліка Беларусь, павялічылася да 17 [5, с. 15].

5 снежня 2002 г. Рэспубліка Беларусь перадала на захоўванне дакумент аб далучэнні да Міжнароднай канвенцыі па ахове новых сартоў раслін (Акт 1991 г.) у офіс Міжнароднага саюза па ахове новых сартоў раслін. 5 студзеня 2003 г. Рэспубліка Беларусь стала пяцьдзясят другім членам Саюза. У 2002 г. Беларусь далучылася да Канвенцыі аб ахове інтарэсаў вытворцаў фанаграм ад незаконнага ўзнаўлення іх фанаграм (1971 г.) (Указ Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 7 жніўня 2002 г. № 439) і Міжнароднай канвенцыі аб ахове правоў

выканаўцаў, вытворцаў фанаграм і вяшчальных арганізацый (1961 г.) (Указ Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 7 жніўня 2002 г. № 440) [5, с. 15].

Станаўленне і развіццё патэнтавага органа Рэспублікі Беларусь з'яўляецца цэнтральным працэсам станаўлення дзяржаўнай патэнтавай службы ў сучасным выглядзе. Менавіта таму ён і будзе служыць асновай для выдзялення этапаў станаўлення дзяржаўнай патэнтавай службы ў нашай краіне.

Падчас пераўтварэнняў патэнтавага органа статус яго істотна змяняўся, што ў сваю чаргу цягнула адпаведныя змены кампетэнцыі. Менавіта таму ў якасці асноўнага крытэрыю выдзялення этапаў станаўлення дзяржаўнай патэнтавай службы даследчык выбраў сутнасныя змяненні статусу патэнтавага органа, якія былі абумоўлены асноўнымі рэарганізацыямі апошняга паводле Указа Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 11 студзеня 1997 г. № 30 і Указа Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 24 верасня 2001 г. № 516. Рэарганізацыя Белдзяржпатэнта ў 1994 г., нягледзячы на змяненне статусу патэнтавага органа, на думку даследчыка, не насіла сутнасны характар — Белдзяржпатэнт застаўся рэспубліканскім органам дзяржаўнага кіравання, яго функцыі амаль не змяніліся.

Дэталёвы аналіз станаўлення і развіцця патэнтавага органа Рэспублікі Беларусь дазваляе выдзяліць наступныя этапы фарміравання дзяржаўнай патэнтавай службы:

1. Этап Дзяржаўнага патэнтавага ведамства (1992—1997 гг.). На дадзеным этапе адбываецца ўтварэнне патэнтавага органа дзяржаўнага кіравання рэспубліканскага ўзроўню: вызначэнне яго асноўных функцый, кадравае забеспячэнне, арганізацыйнае забеспячэнне і стварэнне патэнтавай сістэмы Беларусі: падрыхтоўка першых законаў аб аб'ектах прамысловай уласнасці, пачатак прыняцця і разгляду заявак на аб'екты прамысловай уласнасці (у тым ліку на перарэгістрацыю патэнтаў, аўтарскіх пасведчанняў і таварных знакаў СССР), падрыхтоўка і атэстацыя першых патэнтавых паверaных.

2. Этап Дзяржаўнага патэнтавага камітэта (1997—2001 гг.). На дадзеным этапе адбываецца павышэнне статусу патэнтавага органа да ўзроўню рэспубліканскага органа дзяржаўнага кіравання, наданне функцый па распрацоўцы і ажыццяўленні мерапрыемстваў, накіраваных на рэалізацыю дзяржаўнай палітыкі ў сферы аховы прамысловай уласнасці, развіццё міжнароднага супрацоўніцтва па пытаннях патэнтавай дзейнасці і аховы прамысловай уласнасці, далейшае фарміраванне заканадаўства ў адпаведнай сферы, рост колькасці заявак на аб'екты прамысловай уласнасці.

3. Этап Нацыянальнага цэнтра інтэлектуальнай уласнасці (2001 г. — па сучасны момант). На дадзеным этапе адбываецца паніжэнне статусу патэнтавага органа да ўзроўню дзяржаўнай установы з элементамі органа дзяржаўнага кіравання, рэгламентацыя дзейнасці патэнтавага органа адначасова двума арганізацыйнымі дакументамі рознай юрыдычнай сілы і статусу, наданне функцый па абароне аўтарскага і сумежных правоў і калектыўным кіраванні

правамі аўтараў, афармленне сістэмы заканадаўства ў сферы прамысловай уласнасці, актывізацыя міжнароднага супрацоўніцтва.

Крыніцы і літаратура

1. Судариков, С. А. Интеллектуальная собственность. — М.: Издательство деловой и учебной литературы, 2007. — 800 с.
2. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об образовании Государственного патентного ведомства при Совете Министров Республики Беларусь» от 09.04.1992 № 199 // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэсурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2010.
3. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Вопросы Государственного патентного ведомства при Совете Министров Республики Беларусь» от 31.07.1992 № 472 // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэсурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2010.
4. Государственное патентное ведомство Республики Беларусь: Годовой отчет 1993. — Минск: Белгоспатент, 1994. — 42 с.
5. Национальный центр интеллектуальной собственности: Годовой отчет 2002. — Минск: НЦИС, 2003. — 56 с.
6. Архіў Нацыянальнага цэнтра інтэлектуальнай уласнасці. — Воп. 1-УД. — Спр. 5.
7. Государственное патентное ведомство Республики Беларусь: Годовой отчет 1994. — Минск: Белгоспатент, 1995. — 55 с.
8. Государственное патентное ведомство Республики Беларусь: Годовой отчет 1995. — Минск: Белгоспатент, 1996. — 24 с.
9. Государственное патентное ведомство Республики Беларусь: Годовой отчет 1996. — Минск: Белгоспатент, 1997. — 32 с.
10. Государственный патентный комитет Республики Беларусь: Годовой отчет 1997. — Минск: Белгоспатент, 1997. — 36 с.
11. Государственный патентный комитет Республики Беларусь: Годовой отчет 1998. — Минск: Белгоспатент, 1998. — 36 с.
12. Государственный патентный комитет Республики Беларусь: Годовой отчет 1999. — Минск: Белгоспатент, 1999. — 37 с.
13. Указ Президента Республики Беларусь «Об изменении структуры центральных органов управления Республики Беларусь» от 23.09.1994 № 122 // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэсурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2010.
14. Положение о Государственном патентном ведомстве (утверждено приказом Министра образования и науки Республики Беларусь от 12.12.1995 № 461) // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэсурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2010.
15. Архіў Нацыянальнага цэнтра інтэлектуальнай уласнасці. — Воп. 1-УД. — Спр. 19.
16. Приказ Министерства образования и науки Республики Беларусь «Об утверждении положения об Апелляционном совете при Белгоспатенте и правил подачи жалоб, возражений и их рассмотрения Апелляционным советом при Белгоспатенте» от 12.12.1995 № 462 // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэ-

сурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2010.
17. Положение о Министерстве образования и науки Республики Беларусь (утверждено постановлением Кабинета Министров Республики Беларусь от 22.06.1995 № 318) // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэсурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2010.
18. Указ Президента Республики Беларусь «О системе республиканских органов государственного управления, подчиненных Правительству Республики Беларусь» от 11.01.1997 № 30 // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэсурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2010.
19. Положение о Государственном патентном комитете Республики Беларусь (утверждено постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 11.04.1997 № 322) // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэсурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск. 2010.
20. Правила признания товарного знака общеизвестным в Республике Беларусь (утверждены постановлением Государственного патентного комитета Республики Беларусь от 09.08.2001 № 2 // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэсурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2010.
21. Шевчук, П. «Милавица» — первый общеизвестный // Интеллектуальная собственность в Беларуси. — 2007. — № 1. — С. 18—19.
22. Архіў Нацыянальнага цэнтра інтэлектуальнай уласнасці. — Воп. 1-УД. — Спр. 38.
23. Указ Президента Республики Беларусь «О совершенствовании системы республиканских органов государственного управления и иных государственных организаций, подчиненных Правительству Республики Беларусь» от 24.09.2001 № 516 // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэсурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2010.
24. Декрет Президента Республики Беларусь «О совершенствовании государственного управления в сфере науки» от 05.03.2002 № 7 // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэсурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2010.
25. Положение о Комитете по науке и технологиям при Совете Министров Республики Беларусь (утверждено постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 25.07.2002 № 1002) // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэсурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2010.
26. Архіў Нацыянальнага цэнтра інтэлектуальнай уласнасці. — Воп. 1-УД. — Спр. 48.
27. Указ Президента Республики Беларусь «О некоторых мерах по оптимизации системы республиканских органов государственного управления и иных государственных организаций, подчиненных Совету Министров Республики Беларусь, структуры и численности работников государственных органов, других государственных организаций» от 12.02.2004 № 66 // Консультант плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронны рэсурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. — Минск, 2010.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11.03.2011

А. М. Таратута,
выкладчык спецыяльных дысцыплін
УА «Навапольскі дзяржаўны аграрна-эканамічны каледж»,
аспірант гістарычнага факультэта БДУ,
магістр гістарычных навук; e-mail: liolikmolo@mail.ru

ОРГАНЫ МЯСЦОВАГА КІРАВАННЯ І САМАКІРАВАННЯ НА ТЭРЫТОРЫІ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ Ў 1919—1939 гг.

Арганізацыя справаводства ў органах мясцовага самакіравання, яго канкрэтныя формы павінны вызначацца з улікам гістарычных, геаграфічных, дэмаграфічных і іншых асаблівасцей краіны. Таму для вырашэння акрэсленых пытанняў неабходна дасканала вывучыць не толькі ўласны вопыт будаўніцтва сістэмы справаводства, але і гістарычны вопыт такога будаўніцтва ў іншых дзяржавах.

З вядзеннем справаводства і архіўнага захавання дакументаў цесна ўзаемазвязана гісторыя дзяржаўных устаноў. Менавіта пры апісанні справаводных праблем даследчык найбольш блізка закранае праблемы гісторыі стварэння, станаўлення і развіцця дзяржаўных устаноў таго ці іншага рэгіёна. Доўгі час гісторыя дзяржаўных устаноў Заходняй Беларусі знаходзілася ў цені. Як беларускія, так і замежныя навукоўцы не надавалі ёй значнай увагі, таму многія праблемы і аспекты станаўлення і развіцця апарату дзяржаўнага кіравання на далучаных да Польшчы тэрыторыях заставаліся нераспрацаванымі.

Такім чынам, месца, якое займае азначаная тэма ў агульнагістарычным працэсе, з'яўляецца неадназначным, а таму вельмі важным з пункту погляду гісторыка-архівіста і дакументазнаўца. Вызначэнне і выяўленне асаблівасцей гістарычнага развіцця дзяржаўных устаноў, што дзейнічалі на тэрыторыі Заходняй Беларусі падчас польскай акупацыі, з'яўляецца неад'емнай часткай гісторыі станаўлення дзяржавы і права ў Беларусі, гісторыі дзяржаўных устаноў XX стагоддзя.

Мэтай даследавання з'яўляецца выяўленне асноўных накірункаў дзейнасці дзяржаўных устаноў Польшчы на тэрыторыі Заходняй Беларусі, а таксама абаснаванне ўзаемасувязі справаводства і архіўнага захавання дакументаў з вывучэннем гісторыі дзяржаўных устаноў.

Пры вывучэнні азначанай тэмы аўтарам выкарыстоўвалася значная колькасць архіўных матэрыялаў па гісторыі Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы. За аснову былі ўзяты матэрыялы дзяржаўных архіваў у Гродне і Маладзечне. Незакранутымі засталіся архіўныя дакументы дзяржаўнага архіва ў Брэсце. Гэта звязана, у першую чаргу, з тым, што супрацоўнікамі архіва ўжо была праведзена значная работа з дакументамі азначанага перыяду, якая адлюстравана ў разнастайных артыкулах і падрыхтаваным да друку даведнікам па архіўных дакументах перыяду 2-й Рэчы Паспалітай. Зразумела, што ў далейшай працы над тэмай аўтар не абміне ўвагай і гэтыя матэрыялы.

Згодна з другім артыкулам Рыжскага дагавора ад 18 сакавіка 1921 г. да Польшчы адышла амаль палова сучаснай тэрыторыі Беларусі. Каб захаваць на далучаных тэрыторыях непарушнасць рэжыму, польскія ўлады пачалі ствараць выканаўчыя, карна-надзорныя (дзяржаўную паліцыю) і судовыя органы.

У траўні 1919 г. у Заходняй Беларусі быў створаны спецыяльны орган Грамадзянскай адміністрацыі «Галоўнае ўпраўленне ўсходніх зямель» (ГУУЗ). Тэрыторыя, на якую распаўсюджвалася дзейнасць ГУУЗ (Віленская, Гродзенская і заходняя частка Мінскай губерні), была падзелена на акругі, а тыя, у сваю чаргу, на паветы [1].

24 студзеня 1921 г. акругі быліператвораны ў ваяводствы, якія падзяляліся на паветы і гміны. Такім чынам, на тэрыторыі Заходняй Беларусі былі ўтвораны чатыры ваяводствы — Віленскае, Беластокскае, Навагрудскае і Палескае).Значнай падзеяй у гісторыі краіны стала прыняцце 17 сакавіка 1921 г. новай канстытуцыі (так званай «сакавіцкай канстытуцыі»).

Польшча (Рэч Паспалітая) абвяшчалася рэспублікай, вярхоўная ўлада ў якой прыналежыць народу. Канстытуцыя 1921 г. засноўвалася на прынцыпе падзелу ўлад, замацоўвала ў Польшчы парламенцкую дэмакратыю. Заканадаўчая ўлада прыналежала парламенту, які складаўся з дзвюх палат — сойма і сената. Выбары ў парламент былі ўсеагульнымі, роўнымі, прамымі пры таемным галасаванні. Выканаўчую ўладу ажыццяўлялі прэзідэнт і ўрад (Рада Міністраў). Прэзідэнт абіраўся парламентам. Найважнейшыя пытанні ён мог вырашаць толькі са згоды сойма, а ўрад адказваў перад парламентам. Канстытуцыя гарантавала дэмакратычныя свабоды, 8-гадзінны працоўны дзень, бясплатную адукацыю.

Згодна з законам Савета Міністраў Польскай Рэспублікі кіраўніцтва ваяводствамі адыходзіла да Міністэрства ўнутраных спраў [2]. Міністэрствам былі створаны ваяводскія праўленні на чале з ваяводамі, да якіх адышла поўная ўлада ў ваяводствах.

Ваявода меў неабмежаваную ўладу і з'яўляўся галоўнай службовай асобай у ваяводстве. Да кампетэнцыі ваяводы адыходзілі амаль усе накірункі дзейнасці ваяводства, пачынаючы адміністрацыйнымі і заканчваючы ваеннымі. Ваяводзе падпарадкоўваліся адміністрацыйныя і гаспадарчыя органы, прамысловыя, сельскагаспадарчыя, фінансавыя, транспартныя і гандлёвыя прадпрыемствы і ўстановы. Ваявода кантраляваў дзейнасць паліцыі, органаў аховы здароўя, працы і сацыяльнай бяспекі, ажыццяўляў нагляд за дзейнасцю прафсаюзных, рэлігійных і легальных палітычных арганізацый [3].

Ваяводскія праўленні спачатку дзяліліся на пяць аддзелаў, дзе ў сваю чаргу вылучаліся рэфераты і аддзяленні. Акрамя таго, па распараджэнні Савета Міністраў Польшчы 13 сакавіка 1921 г. ва ўсходніх ваяводствах былі ўтвораны дарадчыя органы пры ваяводскіх праўленнях — ваяводскія рады [4], якія ўзначальваліся ваяводамі і служылі для вырашэння бягучых праблем ваяводства.

Да 1929 г. ваяводскія праўленні складаліся з 5—6 аддзелаў. Затым, пасля рэфармавання адміністрацыйнай улады, колькасць аддзелаў павялічылася да 10—12, а ў 1934 г. аддзелаў у ваяводскім праўленнні стала 17 [5]. Такім чынам, адбывалася пастаяннае рэфармаванне мясцовых органаў улады, што было выклікана неабходнасцю паляпшэння сітуацыі ў рэгіёнах.

Асноўнымі аддзеламі ваяводскага праўлення былі агульны і адміністрацыйны аддзелы. Агульны аддзел кантраляваў працу павятовых старостваў, бюджэтную, прававую, прамысловую, рэлігійную дзейнасць у ваяводстве. У склад агульнага аддзела ўваходзілі канцылярыя, адміністрацыйна-выканаўчы рэферат, рэфераты агульнай бяспекі, па ваенных справах, статыстыкі і персанальны рэферат. Узначальваў агульны аддзел начальнік аддзела (у большасці выпадкаў ён жа з'яўляўся віцэ-ваяводам — намеснікам ваяводы) [6].

Адміністрацыйны аддзел займаўся пытаннямі адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу, улікам і дзейнасцю прамысловых прадпрыемстваў, аховай помнікаў мінуўшчыны. Акрамя таго, да кампетэнцыі адміністрацыйнага аддзела датычыліся пытанні грамадзянства і міграцыі насельніцтва.

Акрамя вышэйназваных аддзелаў, у склад ваяводскага праўлення ўваходзілі аддзел самакіравання, землекарыстання, агульна-палітычны, ваенны, па справах веравызнання і інш. Трэба адзначыць, што праца аддзелаў рэгулявалася палажэннямі і нарматыўнымі інструктыўнымі дакументамі, якія выдаваліся Міністэрствам унутраных спраў, ваяводскім праўленнем і былі абавязковымі да выканання [7].

26 чэрвеня 1925 г. адбылася адміністрацыйна-тэрытарыяльная рэформа, пасля якой адбыўся падзел некаторых значных па плошчы і колькасці насельніцтва паветаў на больш дробныя [8].

У сваю чаргу, паветы дзяліліся на гміны і раёны. У склад кожнага павета ўваходзілі 3—5 гмін і столькі ж раёнаў [9]. Галоўным органам улады павета з'яўлялася павятовае староства альбо «ўрад земскі». На чале староства стаяў павятовы староста. Староства кантралявала дзейнасць павятовых, гарадскіх, гмінных і сельскіх устаноў, за выключэннем воінскіх часцей і чыгуначных станцый. Згодна з канцылярскай інструкцыяй для старостваў, апошнія падзяляліся на 7—9 рэфератаў (агульны, бяспекі і грамадскага парадку, адміністрацыйны, ваенны і інш.), якія ўключалі ў сябе некалькі аддзяленняў [10].

Акрамя таго, мясцовая ўлада ў паветах была прадстаўлена павятовымі саюзамі самакіравання, створанымі 4 чэрвеня 1920 г. [11]. Павятовыя саюзы самакіравання складаліся з павятовых соймікаў, якія выконвалі ролю распарадчых і кантралюючых органаў, павятовых аддзелаў і службы пажарнай аховы. Павятовыя аддзелы сачылі за выкананнем сваіх абавязкаў службовымі асобамі гмін і раёнаў.

У склад праўлення павятовага староства ўваходзілі намеснікі павятовага старасты, канцылярыя, начальнікі раёнаў, старшыні гмінных праўленняў (войты).

Павятовы староста і яго намеснікі былі падначалены непасрэдна ваяводскаму земскаму праўленню і ваяводзе. Павятовыя старасты, як правіла, прызначаліся на пасаду Міністэрствам унутраных спраў з ліку служачых ваяводскага праўлення і былі па нацыянальнасці палякамі [12]. Сваіх намеснікаў, канцылярыю, начальнікаў раёнаў і войтаў павятовы староста выбіраў і прызначаў на пасаду самастойна з ліку членаў павятовага староства. Як правіла, гэта былі асобы з добрым узроўнем адукаванасці, у большасці выпадкаў — палякі. Такім чынам, адзначаецца прыхільнасць польскіх улад не да мясцовага насельніцтва, а да стаўленнікаў польскага паходжання ў якасці кіруючых асоб у гмінах.

Начальнікамі раёнаў называліся службовыя асобы, якія прызначаліся на пасаду павятовым старастам і былі падначалены павятоваму староству і павятовай камендзе паліцыі. Начальнік раёна выконваў выканаўчыя і надзорныя функцыі ў так званых раёнах — адміністрацыйных адзінках, створаных у павеце незалежна ад гмін, у склад якіх уваходзілі населеныя пункты дзвюх-трох гмін адначасова [13]. Раёны ствараліся спецыяльна на памежных тэрыторыях некалькіх гмін з мэтай больш пільнага кантролю як за дзейнасцю мясцовай улады, так і за дзейнасцю «антыўрадавых элементаў» — нацыянальна-вызваленчых і іншых арганізацый, таварыстваў і суполак, якія змагаліся за ўз'яднанне Беларусі і яе незалежнасць, а таксама за правы мясцовага насельніцтва.

Начальнік раёна цесна супрацоўнічаў з паліцыяй, меў добрыя кантакты з мясцовымі жыхарамі, валодаў і кіраваў асабістай агентурнай сеткай, сачыў за працай солтысаў беларускага паходжання. Начальнік раёна меў пячатку, штамп, спецыяльнае памяшканне, дзе знаходзіліся яго працоўнае месца і архіў дакументаў (у асноўным скаргі грамадзян і рашэнні па іх). Дапамагалі начальніку раёна ў яго дзейнасці сакратар, што займаўся дакументацыяй, і памочнік начальніка. Часта разам з начальнікам раёна працаваў і натарыус.

Гмінныя праўленні, якія існавалі на тэрыторыі паветаў, выконвалі самыя разнастайныя ўладныя функцыі. Перш за ўсё, да кампетэнцыі гмінных праўленняў адносілася вырашэнне набалелых жыхарам гміны пытанняў. Гэта і вырашэнне нязначных зямельных спрэчак, і пытанні нарыхтоўкі кармоў, збожжа, арганізацыі сельскагаспадарчай вытворчасці ў гміне і г. д. [14].

На чале гміннага праўлення стаяў войт гміны, які прызначаўся на пасаду павятовым старастам з найбольш адукаваных жыхароў гміны, як правіла, польскага паходжання. Гэта рабілася з мэтай больш пільнага і дакладнага кантролю за справамі ў гміне, больш пэўнага вызначэння напрамкаў працы гміннага праўлення.

Войт падпарадкоўваўся павятоваму старасту ў гаспадарча-адміністрацыйных справах і начальніку раёна — у справах крымінальных. У склад гміннага праўлення, акрамя войта, уваходзілі яшчэ сакратар праўлення (ён выконваў тую ж ролю, што і начальнік канцылярыі ў павятовым старостве), пісар гміны (памочнік сакратара), які займаўся складаннем і афармленнем дакументаў, солтысы і намеснікі солтысаў. Пры гмінным праўленні заўсёды ствараўся і паліцэйскі пастарунак.

Солтысаў і іх намеснікаў выбіралі адкрытым галасаваннем у кожнай грамадзе (вёсцы) на грамадскіх сходах у азначаны дзень і час. Солтысамі маглі стаць мужчыны і жанчыны, узрост якіх быў большы за 21 год [15]. У большасці выпадкаў солтысамі выбіраліся мясцовыя жыхары польскага паходжання і каталіцкага веравызнання. Аднак вельмі часта солтысамі і іх памочнікамі станавіліся грамадзяне беларускага паходжання праваслаўнага веравызнання. Прычым у пратаколах агульных сходаў сялян па выбарах солтысаў і іх намеснікаў адназначна ўказвалася: «… narodowosci bialoruskej, wyznania prawoslawnego …» (народнасці беларускай, вызнання праваслаўнага) [16].

Пасля абрання солтысы і іх намеснікі прыносілі прысягу павятоваму старасту. Тэкст прысягі быў замацаваны ў канцылярскай інструкцыі для павятовых староств. Солтысы павінны былі мець адпаведныя службовыя адзнакі і насіць урадавую ўніформу [17].

Акрамя названых дзяржаўных устаноў, уладныя і адміністрацыйныя функцыі ў павеце выконвалі:

павятовыя зямельныя праўленні. Да іх юрысдыкцыі былі аднесены ўсе зямельныя пытанні: рэгістрацыя зямельных надзелаў, іх афармленне, замер, вырашэнне зямельных спрэчак, тэрытарыяльна-адміністрацыйныя пытанні. Узначальваў павятовае зямельнае ўпраўленне намеснік павятовага старасты па зямельных пытаннях;

павятовыя камітэты зямельнай дапамогі займаліся выдзяленнем малаэмасным асобам ці тым, хто пацярпеў ад ваенных дзеянняў і страціў маёмасць увогуле, зямельных надзелаў. Таксама павятовыя камітэты зямельнай дапамогі займаліся адшукваннем звестак аб наяўнасці у той ці іншай асобы зямлі ў павеце, якая страцілася раней ці была перададзена па спадчыне;

павятовыя камітэты надзялення зямлёй дзейнічалі пры павятовых зямельных праўленнях і займаліся выключна выдачай зямельных надзелаў у карыстанне;

дзяржаўныя бюро аднаўлення павета былі створаны спецыяльна толькі ў паветах Заходняй Беларусі з мэтай поўнага аналізу і дакладнага ўстанаўлення звестак аб стратах, якія панёс павет пасля сусветнай і грамадзянскай войнаў. Затым дзейнасць гэтых дзяржаўных устаноў крыху змянілася і ператварылася з назіральна-апісальнай у рэальна працуючую;

камісіі па рэгістрацыі ваенных страт займаліся апісаннем пасляваеннага становішча і працавалі толькі 1—2 гады, пасля чаго былі ліквідаваны;

школьныя павятовыя інспектарыяты. Гэтыя дзяржаўныя органы сачылі за сістэмай школьнай адукацыі на тэрыторыі ўсходніх паветаў Польшчы. Га-

лоўнай мэтай іх дзейнасці было недапушчэнне пранікнення ў навучальны працэс варожых элементаў — беларускай мовы і літаратуры;

павятовыя камунальныя ашчадныя касы былі своеасаблівай налогавай інспекцыяй рэгіёна. Яны займаліся зборам падаткаў з насельніцтва, выдавалі дазвол на гандаль падчас павятовых кірмашоў, выдзялялі грашовую пазыку насельніцтву пад невялікі працэнт. Яшчэ адной са шматлікіх функцый ашчадных кас было прыняцце каштоўных рэчаў у залог (т. зв. ламбард);

апякунскія павятовыя саветы займаліся пытаннямі дзяцей-сірот, бацькі якіх загінулі падчас ваенных дзеянняў. Саветамі былі складзены спіскі такіх дзяцей з указаннем іх дат нараджэння, якія адшукваліся па царкоўных кнігах метрыкі. Акрамя таго, саветы займаліся размеркаваннем дзяцей па навучальных установах павета і ваяводства. Так, дзякуючы дзейнасці такой установы больш за 800 дзяцей Маладзечанскага павета атрымалі сярэднюю адукацыю ў школах і семінарыях рэгіёна [18].

У гарадах таксама ствараліся мясцовыя ўладныя органы — магістраты. У склад магістрата ўваходзілі 4—8 аддзелаў (у залежнасці ад памераў горада і колькасці насельніцтва), а таксама гарадская рада. На чале горада стаяў прэзідэнт (Prezydent miasta) ці бурмістр (у невялікіх гарадах) [19].

Гарадская рада з'яўлялася дарадчым органам пры магістраце, накшталт ваяводскай. У склад рады ўваходзілі 10—15 чалавек, але на пасяджэннях прысутнічалі таксама запрошаныя члены магістрата, якія фактычна ў склад рады не ўваходзілі, а з'яўляліся адказнымі за тое ці іншае пытанне, што разглядалася на пасяджэнні [20].

Пастаяннымі членамі гарадской рады былі прэзідэнт (бурмістр), яго намеснік (віцэ-прэзідэнт ці віцэ-бурмістр), лаўнічыя (2—3 чалавекі), сакратар магістрата і яго памочнік. Названыя службовыя асобы складалі прэзідыум гарадской рады і абавязаны былі прысутнічаць на кожным яе пасяджэнні.

Як адзначалася вышэй, магістрат дзяліўся на некалькі аддзелаў. Да 1932 г. такіх аддзелаў было не больш за восем [21]. Галоўнымі з іх сталі: прэзідыяльны, адміністрацыйны, культуры і асветы, аховы здароўя, гаспадарчы, фінансава-падатковы. На чале аддзелаў стаялі начальнікі, якія падпарадкоўваліся непасрэдна прэзідэнту (бурмістру).

Пасля рэформы магістрацкіх улад 1 снежня 1932 г. некаторыя аддзелы былі скасаваны ўвогуле, а іншыя — аб'ядналіся [22]. Такім чынам, у склад кожнага магістрата сталі ўваходзіць 5 аддзелаў. Аб'яднанне прэзідыяльнага з адміністрацыйным аддзелам прывяло да стварэння агульнага аддзела. Агульны аддзел узначальваў кіраўнік сакратарыята — сакратар магістрата, які, акрамя службовых функцый, сачыў за працай адміністрацыйнага рэферата. Адміністрацыйны рэферат узначаліў лаўнік магістрата.

Грамадзянскі аддзел быў створаны на аснове аб'яднання аддзелаў культуры і асветы і аховы здароўя. У аддзеле было створана два рэфераты: рэферат культуры і рэферат асветы, якія ўзначальвалі лаўнікі магістрата. Гаспадарчы і тэхнічны аддзелы аб'ядналіся ў тэхнічна-гаспадарчы аддзел на чале з лаўнікам магістрата. Падатковы аддзел узначаліў віцэ-прэзідэнт горада. Такім чынам, была створана арганізаваная абасобленая ўлада ў гарадах.

Паліцыя, як у ваяводстве, так і ў паветах, з'яўлялася дзяржаўным органам службы бяспекі. У яе функцыі ўваходзілі:

1) ахова грамадскага парадку і бяспекі;

2) барацьба з рэвалюцыйнымі і антыўрадавымі элементамі.

Паліцыя сачыла праз свае органы за настроем большасці і вяла барацьбу з рэвалюцыйнымі элементамі, выкараняючы ўсялякі дэмакратычны рух, накіраваны на звяржэнне дзеючага парадку.

Польская паліцыя была створана на падставе ўхвалы Рэспублікі Польшча ад 24 ліпеня 1919 г. [23]. Згодна з гэтым дакументам выдзяляліся тры тыпы паліцэйскага падначалення. У гмінах ствараліся пастарункі, якія падпарадкоўваліся ў сваёй дзейнасці павятовым камендам. Павятовыя каменды былі галоўнымі органамі паліцыі ўсяго павета, у якія маглі таксама ўваходзіць ізалятары часовага ўтрымання злачынцаў («вязні») і органы транспартнай паліцыі (як правіла, гэта былі пастарункі чыгуначных станцый). У сваю чаргу павятовыя каменды падпарадкоўваліся камендам акруговым, да кампетэнцыі якіх адносілася і ўтрыманне турмаў.

На чале ўсёй польскай паліцыі стаяў галоўны камендант паліцыі, які ў сваёй дзейнасці падпарадкоўваўся непасрэдна Міністэрству ўнутраных спраў. Акружны камендант быў падначалены галоўнаму каменданту і, як правіла, з'яўляўся членам калегіі міністэрства [24].

У кожным павеце па пытаннях арганізацыі, забеспячэння, папаўнення і навучання паліцэйскія органы падпарадкоўваліся галоўнаму і акружному камендантам, а па пытаннях бяспекі і дзяржаўнай адміністрацыі — мясцовым органам адміністрацыйнай улады.

У склад праўлення павятовых каменд уваходзілі: павятовы камендант, намеснік павятовага каменданта, канцылярыя, начальнікі пастарункаў у гмінах і на чыгуначных станцыях.

Павятовы камендант падпарадкоўваўся непасрэдна акружному каменданту. Павятовы камендант з'яўляўся членам праўлення акружной каменды паліцыі і прызначаўся на пасаду пастановай калегіі Міністэрства ўнутраных спраў. Акрамя таго, павятовы камендант знаходзіўся ва ўскосным падпарадкаванні павятоваму старасту. У сваёй дзейнасці гэтая службовая асоба карысталася нарматыўнымі дакументамі, загадамі і распараджэннямі акружнога каменданта, пастановамі, распараджэннямі і ўказаннямі павятовага старосты [25].

Намеснік павятовага каменданта прызначаўся на пасаду непасрэдна павятовым камендантам. Да яго абавязкаў адносіліся вядзенне першапачатковага разбору крымінальных спраў і кіраўніцтва павятовай турмой. Намеснік павятовага каменданта праводзіў нагляд за дзейнасцю пастарункаў у гмінах і на

чыгуначных станцыях, а таксама сачыў за працай начальнікаў раёнаў. Больш таго, за наместнікам павятовага каменданта захоўвалася кіраўніцтва асабістым складам павятовай каменды.

У склад канцылярыі каменды ўваходзілі адказны сакратар і два паліцыянты-пісары, якія вялі справаводства і займаліся тэхнічнай працай. Узначальваў канцылярыю начальнік [26]. Вельмі часта начальнік канцылярыі адначасова з'яўляўся наместнікам павятовага каменданта. Гэта адбывалася з-за недахопу кваліфікаваных спецыялістаў у сістэме праваахоўных органаў.

Гмінныя пастарункі складаліся з начальніка пастарунка, адміністрацыйнага сакратара і некалькіх паліцыянтаў. Начальнік гміннага пастарунка падпарадкоўваўся павятоваму каменданту і начальніку раёна. Па некаторых пытаннях мог таксама падпарадкоўвацца і войту. Начальнік гміннага пастарунка прызначаўся на пасаду з ліку службовых асоб павятовай каменды, якія адслужылі ў органах паліцыі не менш за пяць год і мелі сем класаў адукацыі. Начальнікамі гмінных пастарункаў праводзілася значная работа па ўтрыманні грамадскага парадку, а таксама па недапушчэнні распаўсюджвання антыўрадавых ідэалогій сярод сялянства [27].

На чыгуначных станцыях пастарункі выконвалі функцыю аховы грамадскага парадку на транспарце, сачылі за выкананнем правілаў праезду пасажырамі мяжы, займаліся афармленнем транспартных дакументаў, выконвалі ролю пагранічнага нагляду за перавозкамі грузаў па чыгунцы. У склад пастарункаў на чыгуначных станцыях уваходзілі начальнік пастарунка, пісар і да 20 чалавек супрацоўнікаў паліцыі і ваенных.

Спецыфіка працы дзяржаўных устаноў, арганізацыя архіўнага захавання дакументаў у органах мясцовай улады цесна ўзаемазвязана з палітычным і эканамічным станам акупіраваных тэрыторый. Сярод іншага, можна адзначыць фарміраванне асабовага складу дзяржаўных органаў улады, паліцыі, судоў. Спецыфічнай для гэтых зямель з'ўлялася таксама і ўвядзенне пасады начальніка раёна, які сачыў за працай як паліцыі, так і выканаўчай улады.

Такім чынам, гісторыя дзяржаўных устаноў 2-й Рэчы Паспалітай, немагчымая без вывучэння польскага справаводства ў цэлым і справаводства пэўных уладных устаноў (паліцыі, мясцовых органаў улады, судоў і пракуратуры) у прыватнасці, з'яўляецца неад'емнай часткай у даследаванні гісторыі Беларусі. Тым больш што з Польшчай нас звязвае не толькі агульная мяжа, але і шматгадовае сумеснае гістарычнае развіццё і супрацоўніцтва. Улічваючы недаследаванасць гэтай тэмы, можна сцвярджаць, што яе дасканалае вывучэнне можа быць карысным для ўдасканалення сучаснай гістарычнай навукі ў Беларусі.

Спіс выкарыстанных крыніц

1. История Зонального архива в Молодечно // Официальный сайт города [Электронный ресурс]. — 2010. — Режим доступа: . — Дата доступа: 19.01.2011.

2. Cialkowski, R. System prawno-finansowy samorzajdu terytorialnego w Polsce w latach 1918—1939 / R. Cialkowski // Nauki humanistyczno-spoleczne. — 1967. — Zesz. 52. — S. 55—87.
3. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці. — Прадмова да вопісу № 1 спраў пастаяннага захавання за 1920—1939 гг. «Наваградскае ваяводскае праўленне». — С. 4—9.
4. Там жа.
5. Там жа.
6. Там жа.
7. Маладзечанскі занальны дзяржаўны архіў. — Ф. 9. — Воп. 1. — Спр. 123. Загады і распараджэнні Віленскага ваяводскага праўлення.
8. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці. — Прадмова да вопісу № 1 спраў пастаяннага захавання за 1920—1939 гг. «Нясвіжскае павятовае староства». — С. 3—6.
9. Там жа.
10. Там жа.
11. Там жа.
12. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці. — Ф. 46. — Воп. 1. — Спр. 366. Ведамасці на выдачу заробкаў працаўнікам і служачым устаноў і прадпрыемстваў.
13. Маладзечанскі занальны дзяржаўны архіў. — Ф. 9. — Воп. 1. — Спр. 123. Загады і распараджэнні Віленскага ваяводскага праўлення.
14. Там жа.
15. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці. — Ф. 103. — Воп. 1. — Спр. 7. Пратаколы агульных сходаў сялян па выбарах солтысаў і іх наместнікаў.
16. Там жа.
17. Там жа.
18. Маладзечанскі занальны дзяржаўны архіў. — Ф. 15. — Воп. 1. — Спр. 10. Перапіска Маладзечанскага павятовага староства з начальнікам 2-га раёна.
19. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці. — Ф. 46. — Воп. 1. — Спр. 281. Пратаколы нарад гарадской рады (г. Гродна).
20. Там жа.
21. Там жа.
22. Там жа.
23. Маладзечанскі занальны дзяржаўны архіў. — Ф. 9. — Воп. 1. — Спр. 159. Загады каменданта Дзяржаўнай паліцыі Маладзечанскага павета.
24. Там жа.
25. Там жа.
26. Там жа.
27. Там жа.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11.03.2011

А. І. Буча,
аспірант кафедры гісторыі паўднёвых і заходніх славян гістарычнага факультэта БДУ, магістр гістарычных навук;
e-mail: buchaandrei@yandex.ru

МАТЭРЫЯЛЫ АБ ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ ДЫЯСПАРЫ Ў ЧЭХАСЛАВАКІІ (1921—1935) У ФОНДАХ НАЦЫЯНАЛЬНАГА АРХІВА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Міжваенны перыяд стаў якасна новым этапам у жыцці беларускай дыяспары. Менавіта ў гэты час за мяжой з'яўляюцца беларускія нацыянальныя арганізацыі, адбываецца згуртаванне беларускага насельніцтва на чужыне вакол ідэі беларускай дзяржаўнасці. Адным з цэнтраў, дзе праходзілі вышэйадзначаныя працэсы, з'яўлялася Чэхаславацкая Рэспубліка (ЧСР). У гэтай краіне ў 1920—1930-я гг. пражывала значная колькасць беларусаў. Асаблівасцю беларускай дыяспары ў ЧСР з'яўляўся высокі адукацыйны ўзровень яе прадстаўнікоў (90% былі студэнтамі ВНУ, астатнія — прадстаўнікамі эміграцыйнага ўрада БНР, а таксама розных палітычных партый). Дадзены факт і абумовіў актыўную грамадска-палітычную пазіцыю беларусаў у ЧСР, што выявілася ў стварэнні шматлікіх суполак і таварыстваў, выданні часопісаў, прадуктыўнай навуковай дзейнасці, актыўным супрацоўніцтве з рускай і ўкраінскай дыяспарамі.

Вывучэннем грамадска-палітычнай дзейнасці беларускай дыяспары ў ЧСР (1921—1935) займаліся навукоўцы як у Беларусі, так і за яе межамі. Сярод беларускіх даследчыкаў трэба адзначыць У. Ляхоўскага, працы якога прысвечаны агульнаму разгляду грамадска-палітычнай дзейнасці беларускай дыяспары ў ЧСР у міжваенны перыяд [3; 4]. Сярод замежных публікацый трэба вылучыць даследаванні чэхаславацкай навукоўцы Д. Каленоўскай аб жыцці беларускай эміграцыі ў ЧСР (1918—1939) [44], украінскіх гісторыкаў В. Зубко і В. Ямковай аб беларуска-ўкраінскім культурным і навуковым супрацоўніцтве ў ЧСР [1; 2; 43]. Але грамадска-палітычная дзейнасць беларускай дыяспары ў ЧСР (1921—1935) да гэтага часу не стала прадметам комплекснага даследавання з дэталёвым вывучэннем усіх аспектаў праблемы (колькаснага і якаснага складу дыяспары, дзейнасці прасавецкіх арганізацый, удзелу прадстаўнікоў дыяспары ў міжнародных акцыях і мерапрыемствах). У сувязі з гэтым высокую каштоўнасць прадстаўляе адносна шырокае кола архіўных матэрыялаў Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь (НАРБ), зварот да якіх дапаможа праліць святло на шмат якія старонкі гісторыі беларускай дыяспары ў Чэхаславакіі ў 1920-я — першай палове 1930-х гг. Вывучэнне гэтых дакументаў, праведзенае аўтарам дадзенага даследавання ў НАРБ на працягу некалькіх гадоў, дазваляе гаварыць аб наяўнасці шэрагу дакументаў, якія да сённяшняга дня былі незапатрабаванымі і не знаходзіліся ў навуковым ужытку. Таму ёсць патрэбнасць прадставіць кароткі агляд даследаваных архіўных фондаў і спраў НАРБ па гісторыі грамадска-палітычнай дзейнасці беларускай дыяспары ў Чэхаславакіі (1921—1935).

Крыніцы НАРБ па вывучаемай праблеме варта падзяліць на чатыры групы: 1) матэрыялы справаводства: а) арганізацыйна-распарадчая дакументацыя; б) улікова-кантрольная дакументацыя; в) справаздачная дакументацыя; 2) публіцыстычныя творы; 3) эпісталярныя крыніцы; 4) перыядычны друк [42].

Дакументы справаводства. Яны з'яўляюцца найбольш маштабнай і інфармацыйна насычанай групай крыніц. Таму дадзеная група падзелена на тры падгрупы.

Арганізацыйна-распарадчая дакументацыя. Да яе адносяцца статуты Беларускай рады ў Празе [27] і Аб'яднання беларускіх студэнцкіх арганізацый (АБСА) [41], дэкларацыя Таварыства студэнтаў беларусаў і маларосаў «Адзінства рускай культуры» [23]. Гэтыя дакументы даюць уяўленне аб задачах, формах і метадах дзейнасці дадзеных арганізацый. Так, напрыклад, згодна статуту, АБСА абавязвалася абараняць беларускае студэнцтва перад уладамі ў публічным жыцці, у міжнародных і дабрачынных студэнцкіх і грамадскіх арганізацыях.

Сярод інфармацыйна-даведачных матэрыялаў варта вызначыць даклад аб беларуска-эсэраўскім руху, падрыхтаваны сакрэтным аддзелам Дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення БССР у 1925 г. [5, л. 7]. У дадзеным дакладзе паведамлялася, што ў Празе існуе значны беларускі эсэраўскі цэнтр, які кіруе эсэраўскім рухам у БССР. Беларускія студэнты, якія пасля атрымання вышэйшай адукацыі ў ЧСР ехалі на працу ў БССР, называліся эсэраўскімі агентамі. Акрамя гэтага, цікавасць прадстаўляе «Паведамленне» замежнага бюро Цэнтральнага камітэта Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (БПС-Р), матэрыялы якога адлюстроўваюць складаную ідэалагічную сітуацыю ў беларускім асяроддзі ў ЧСР [10, л. 70—70адв.].

Шырока прадстаўлена ў НАРБ бягучая перапіска беларускіх арганізацый у ЧСР з беларускімі арганізацыямі ў Вільні. Шмат важных звестак аб размеркаванні стыпендый паміж беларускімі грамадска-палітычнымі арганізацыямі, адборы прэтэндэнтаў на стыпендыі, арганізацыі пераезду ў ЧСР змешчана ў перапісцы Таварыства беларускай школы ў Вільні (ТБШ) з Беларускай грамадой у Празе, Беларускім студэнцкім гуртком імя Ф. Скарыны, беларускім аддзелам Міністэрства адукацыі Латвіі [34, л. 6—6адв., 10, 22адв., 48—48адв., 50, 60, 75, 86; 35]. Так, інфармацыя пра тое, што ў ЧСР для беларусаў выдзелены стыпендыі на навучанне ў ВНУ, друкавалася ў віленскіх часопісах і газетах. Частка стыпендый прызначалася беларускім грамадска-палітычным арганізацыям у Латвіі, дзе значная колькасць беларускай моладзі не мела магчымасці атрымаць вышэйшую адукацыю з-за дрэннага матэрыяльнага становішча.

Перапіска Беларускага студэнцкага саюза ў Вільні (БСС) з АБСА і іншымі беларускімі арганізацыямі ў ЧСР дазваляе даследаваць змест і характар дзейнасці найбуйнейшай беларускай студэнцкай арганізацыі міжваеннага перыяду — АБСА, а таксама скласці ўяўленне аб спектры беларускіх арганізацый, якія дзейнічалі ў ЧСР у пачатку 1930-х гг. [40]. Асабліва актыўна перапіска паміж АБСА і БСС вялася ў канцы 1920-х — першай палове 1930-х гг. Дадзеныя арганізацыі плённа супрацоўнічалі паміж сабой. Больш таго, у канцы 1920-х гг. БСС увайшоў у склад АБСА, а ў 1930 г. эканамічны, прэсавы і спартыўны аддзелы АБСА былі перанесены ў Вільню і склалі разам «Аддзел урада АБСА ў Вільні». Таму невыпадкова, што ў перапісцы абедзве арганізацыі давалі вельмі падрабязны агляд сваёй дзейнасці.

У пісьмах АБСА да Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры ў Вільні (БІГІК) за 1931—1932 гг. змешчаны просьбы аб матэрыяльнай дапамозе для ўдзелу ў міжнародных канферэнцыях, арганізаваных пад эгідай Міжнароднай канфедэрацыі студэнтаў [32, л. 102—103; 33, л. 90е].

Працэс фарміравання беларускай дыяспары ў ЧСР адлюстраваны ў дыпламатычнай перапісцы Дыпламатычнага прадстаўніцтва Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР) у ЧСР за 1921—1924 гг. Так, пісьмы паўнамоцнага прадстаўніка БНР у ЧСР М. Вяршыніна да старшыні ўрада БНР В. Ластоўскага тычацца фінансавага боку дзейнасці беларускага прадстаўніцтва ў ЧСР за 1921 г. [11, л. 34, 37, 46, 58—59адв.]. У перапісцы Дыпламатычнага прадстаўніцтва БНР у ЧСР з міністрам замежных спраў БНР А. Цвікевічам за 1921—1923 гг. утрымліваецца каштоўная інфармацыя пра змест дзейнасці М. Вяршыніна ў адзначаны перыяд [11, л. 3—7, 21, 33, 38, 43—45адв., 67—68]. Апошні, у прыватнасці, кожны тыдзень рабіў агляды чэшскай прэсы (дасылаў іх А. Цвікевічу), змяшчаў у чэшскім друку артыкулы аб становішчы ў Беларусі. Акрамя ўсяго гэтага, М. Вяршынін займаўся непасрэднай падрыхтоўкай Першай Усебеларускай палітычнай канферэнцыі, якая адбылася ў верасні 1921 г. у Празе. Цікавыя звесткі аб арганізацыі прыезду беларусаў на вучобу ў ВНУ ЧСР выяўлены ў перапісцы Дыпламатычнага прадстаўніцтва БНР у ЧСР з Дыпламатычным прадстаўніцтвам БНР у Літве за 1922—1923 гг. [11, л. 8—9адв., 14, 15, 20; 14]. З гэтых пісьмаў можна даведацца аб тым, што М. Вяршынін адносіў спісы студэнтаў, якія мусілі прыехаць на навучанне, у Міністэрства замежных спраў (МЗС) ЧСР для зацвярджэння, а апошняе накіроўвала распараджэнні аб выдачы віз для беларускіх студэнтаў сваім консулам у Коўне, Рызе, Варшаве і Сафіі. Меркаваць аб пачатку арганізацыйнага жыцця беларускіх студэнтаў у ЧСР, а таксама пра ідэалагічную атмасферу ў іх асяроддзі дазваляе копія пісьма М. Вяршыніна прадстаўніку МЗС ЧСР пры Чэшска-ўкраінскім камітэце [14, л. 105—106адв.]. Так, у другой палове 1921 г. пры Беларускай грамадзе ў Празе была створана студэнцкая секцыя, а ўжо вясной 1922 г. адбыўся першы ідэалагічны раскол сярод беларускіх студэнтаў. Паводле даных перапіскі Дыпламатычнага прадстаўніцтва БНР у Літве з Чэхаславацкім і Нямецкім консульствамі ў Літве можна вызначыць лік беларускіх службовых асоб і студэнтаў, якія выехалі ў ЧСР у 1922—1923 гг. [15].

Даволі змястоўна ў фондах НАРБ прадстаўлена пратакольная дакументацыя беларускіх арганізацый, якія дзейнічалі ў ЧСР на працягу 1920-х — першай паловы 1930-х гг.

Асноўныя накірункі дзейнасці Беларускай рады ў Празе з лістапада 1923 г. (пачатак функцыянавання) і да снежня 1925 г. адлюстраваны ў пратаколах пасяджэнняў прэзідыума дадзенай арганізацыі [28]. На гэты час прыпаў найбольш актыўны перыяд грамадска-палітычнай дзейнасці Беларускай рады ў Празе, якая спрабавала заняць лідыруючае становішча сярод іншых арганізацый беларускай дыяспары ў ЧСР. Менавіта 1924—1925 гг. сталі для беларусаў у ЧСР вельмі багатымі на розныя мерапрыемствы. У 1924 г. Беларуская грамада ў Празе святкавала 40-я ўгодкі смерці В. Дуніна-Марцінкевіча, 6-я ўгодкі незалежнасці БНР. Падрабязныя даныя пра правядзенне гэтых урачыстасцей змяшчаюць адпаведныя пратаколы [20; 30]. ЧСР таксама стала месцам працягу дзейнасці групы беларускіх эсэраў на чале з Т. Грыбам. Пратакол нарады сяброў БПС-Р прысвечаны акурат пытанню падрыхтоўкі сталай партыйнай арганізацыі ў ЧСР [19]. Пратаколы камісіі па разглядзе справы па абвінавачанні студэнтамі-беларусамі братоў Вацлава і Францішка Пяткевічаў у шпіянажы і падробцы дакументаў для атрымання пенсіі сведчаць пра складаныя ўзаемаадносіны ў беларускім студэнцкім асяроддзі [29]. У пратаколе рэвізійнай камісіі Беларускай рады ў Празе змешчаны каштоўныя звесткі аб дзейнасці дадзенай арганізацыі ў канцы 1920-х гг. [31, л. 3—5]. Цікава, што ў гэты час у склад кіраўніцтва Беларускай рады ў Празе ўваходзілі ў пераважнай большасці прадстаўнікі беларускага студэнцтва. Пратаколы пасяджэння ўправы Дапамаговага фонду ўкраінскіх і беларускіх студэнтаў у Празе дазваляюць прааналізаваць узровень беларуска-ўкраінскага супрацоўніцтва ў справе арганізацыі матэрыяльнай падтрымкі незабяспечаных студэнтаў ва ўмовах пагаршэння эканамічнага становішча і значнага скарачэння фінансавай падтрымкі з боку чэхаславацкіх улад у першай палове 1930-х гг. [21].

Улікова-кантрольная дакументацыя даволі шырока прадстаўлена ў фондах НАРБ. Заявы на атрыманне стыпендый на навучанне ў ЧСР за 1922—1923 гг. адлюстроўваюць маштабы кампаніі па выбары кандыдатаў у Заходняй Беларусі [36—38]. Так, беларускія гімназіі ў Заходняй Беларусі не давалі сваім выпускнікам так званых «правоў публічнасці». Выпускнікі беларускіх гімназій, каб паступіць ва ўніверсітэт, былі вымушаны самастойна рыхтавацца да здачы дзяржаўных экзаменаў у польскай гімназіі, каб атрымаць атэстат сталасці. Да таго ж навучанне ва ўніверсітэце было платным. Таму магчымасць бясплатнага навучання ў ЧСР была, напэўна, адзіным шанцам для заходнебеларускай моладзі на атрыманне вышэйшай адукацыі. Колькасць жадаючых вучыцца ў разы перавышала колькасць выдзеленых стыпендый. У

сувязі з гэтым праводзіўся вельмі жорсткі адбор. Пры прызначэнні ў лік стыпендыятаў бралася пад увагу сацыяльнае і матэрыяльнае становішча, удзел у беларускім руху, наяўнасць рэкамендацый ад беларускіх дзеячаў, навучальная ўстанова, якую скончыў кандыдат на атрыманне стыпендыі. Акрамя гэтага, тыя, хто ехаў на вучобу ў ЧСР па накіраванні віленскіх беларускіх арганізацый, падпісвалі абавязацельства, згодна з якім пасля заканчэння навучання павінны былі вярнуцца працаваць на Бацькаўшчыну, напісаць і выдаць па сваёй спецыяльнасці адну кнігу на роднай мове, дапамагчы аднаму беларусу, вызначанаму ТБШ, атрымаць адукацыю за мяжой [39]. Прааналізаваўшы пасведчанні ТБШ аб накіраваннні беларускіх студэнтаў на навучанне ў ЧСР [34, л. 7—9, 11, 17—18, 20, 45, 47, 51—55, 71—73], спіс студэнтаў-беларусаў, якія навучаліся ў Празе ў 1922 г. [35, л. 26], спіс кандыдатаў на стыпендыі на 1922/23 навучальны год, прадстаўленыя на зацвярджэнне ў МЗС ЧСР [35, л. 62—63], можна скласці ўяўленне аб колькасным складзе беларускага студэнцтва ЧСР у 1922 г. Так, у маі 1922 г. па стыпендыях чэхаславацкага ўрада ў ЧСР навучаліся 25 беларусаў, восенню 1922 г. лік нашых студэнтаў павялічыўся да 62 чалавек.

Справаздачная дакументацыя. Гэтая крыніца таксама знайшла адлюстраванне ў фондах НАРБ. Фінансавыя справаздачы дыпламатычнага прадстаўніка БНР у ЧСР за 1921—1922 гг. змяшчаюць вельмі важныя звесткі пра фінансавы аспект дзейнасці Дыпламатычнага прадстаўніцтва БНР у ЧСР у першыя гады існавання [12, л. 27; 13, л. 1—6]. Дзейнасць беларусаў у ЧСР не заставалася па-за ўвагай кіраўніцтва БССР, якое было зацікаўлена ў ідэалагічнай пераарыентацыі беларускай моладзі з мэтай яе прыезду, пасля атрымання вышэйшай адукацыі, на працу ў Савецкую Беларусь. Таму неаднаразова арганізоўваліся паездкі беларускіх пісьменнікаў і навукоўцаў у ЧСР. Так, у справаздачах У. Пічэты і З. Жылуновіча аб заграністых камандзіроўках сустракаюцца каштоўныя даныя аб іх знаходжанні ў ЧСР і кантактах з прадстаўнікамі беларускай моладзі [6, л. 25—32; 8, л. 31—35].

Публіцыстычныя творы. Грамадска-палітычная дзейнасць беларускай дыяспары ў ЧСР (1921—1935) паказана ў іх у значна меншай ступені ў параўнанні з дакументамі справаводства, прадстаўленымі ў фондах НАРБ. Да гэтай групы адносяцца прамовы, артыкулы і нататкі актыўных дзеячаў беларускай дыяспары ў Празе Т. Грыба і В. Русака. Найбольшую цікавасць выклікае артыкул Т. Грыба «Тэзісы аб культурна-нацыянальным аб’яднанні беларускага студэнцтва ў Празе», напісаны ў маі 1925 г. Галоўную прычыну раз’яднанасці ў беларускім студэнцкім асяроддзі Т. Грыб бачыў у тым, што беларускія студэнты былі ў пераважнай большасці ўцекачамі з Заходняй Беларусі, а не палітычнымі эмігрантамі (як гэта было ў рускіх і ўкраінцаў), вельмі маладога ўзросту, не мелі акрэсленага светапогляду, таму і падпадалі пад розныя ўплывы і мянялі свае настроі і перакананні. Выхад з дадзенай сітуацыі аўтар артыкула бачыў у стварэнні культурна-навуковага таварыства, якое аб’яднала б

рознае па палітычных перакананнях беларускае студэнцтва на агульнай культурна-навуковай глебе [24]. Неўзабаве ў Празе было створана Беларускае (Крывіцкае) таварыства імя Ф. Скарыны, найбольш дынамічны перыяд дзейнасці якога прыйшоўся на другую палову 1920-х — першую палову 1930-х гг. Крывіцкае таварыства праводзіла актыўную асветніцкую працу шляхам чытання дакладаў і рэфератаў на розныя тэмы і выдання часопіса «Іскры Скарыны». Акрамя гэтага, сведчанні аб грамадскай дзейнасці беларусаў у ЧСР адлюстраваны ў прамове Т. Грыба на ўрачыстым адкрыцці помніка на магіле П. Крачэўскага ў 1930 г. [25]. Нататкі і артыкул «Студэнцтва і ягоныя арганізацыі» В. Русака прадстаўляюць інфармацыю аб удзеле гэтага дзеяча ў грамадска-палітычным жыцці беларускай дыяспары ў ЧСР [5, л. 1—5; 17]. Так, В. Русак, паводле вышэйадзначаных крыніц, з’яўляўся старшынёй Беларускага нацыянальнага камітэта за мяжой, які знаходзіўся ў Празе. Ад імя дадзенага камітэта ў 1931 г. былі пададзены два мемарандумы ў Лігу Нацый. Акрамя гэтага, В. Русак у 1932 г. удзельнічаў у падрыхтоўцы і фінансаванні выдання мемарандума прэзідыума Рады БНР на французскай мове.

Эпісталярныя крыніцы. Дакументы гэтага кшталту, якія знаходзяцца на захаванні ў НАРБ, маюць важнае значэнне ў вывучэнні жыцця і дзейнасці прадстаўнікоў беларускай дыяспары ў ЧСР у 1920-я гг. У прыватных пісьмах П. Крачэўскага да В. Ластоўкага і А. Цвікевіча ўтрымліваюцца звесткі аб удзеле П. Крачэўскага, які ў снежні 1921 г. — лютым 1922 г. знаходзіўся ў Празе, у арганізацыі беларускай дыяспары ў ЧСР, а таксама наладжванні кантактаў з прадстаўнікамі розных нацыянальнасцей былой Расійскай імперыі, для якіх ЧСР таксама стала месцам сталага жыхарства [11, л. 23—23адв., 26—26адв., 29—32адв.]. У пісьме Т. Грыба і Я. Мамонькі ў Віленскі акруговы камітэт БПС-Р падкрэсліваецца, каб на навучанне ў Прагу пасылаліся такія студэнты, якія пасля атрымання вышэйшай адукацыі маглі быць карыснымі грамадзянамі роднага краю і актыўнымі змагарамі за народную волю [26, л. 1]. У перапісцы Л. Зайца, В. Захаркі, П. Крачэўскага, У. Пракулевіча з А. Цвікевічам за верасень—снежань 1924 г. можна знайсці рознабаковую інфармацыю пра грамадска-палітычную дзейнасць беларускай дыяспары ў ЧСР у адзначаны перыяд [9, л. 106—108адв., 110—110адв., 153—155адв., 157—166адв.]. Гэта і даныя пра дзейнасць Беларускай рады ў Празе і драматычнага гуртка, спробы стварэння кафедры беларусазнаўства, даклад В. Ластоўскага на сходзе беларускай дыяспары ў Празе ў кастрычніку 1924 г., расстаноўку палітычных сіл у асяроддзі беларускага студэнцтва ў Празе і інш. Пісьмы Л. Зайца і У. Пракулевіча ў рэдакцыю часопіса «Прамень» за 1926 г. маюць на мэце інфармаванне беларусаў ЧСР аб выніках Берлінскай канферэнцыі, дыскрэдытацыю пазіцыі П. Крачэўскага, прапаганду ідэі вяртання на сталае жыхарства ў БССР [16, л. 53—58адв., 61—62адв.].

Перыядычны друк. Гэтыя матэрыялы па вывучаемай праблеме, знойдзеныя ў фондах НАРБ, не надта шматлікія, але вельмі каштоўныя. У пер-

шую чаргу цікавасць прадстаўляюць даныя часопіса «Беларускі студэнт», які ў 1923 г. выдаваўся ў Празе [22]. Так, інфармацыя, пададзеная ў раздзеле «Хроніка» гэтага часопіса, дае магчымасць скласці даволі дакладную карціну грамадска-палітычнага жыцця беларускай дыяспары ў ЧСР у канцы 1922—1923 гг. У аглядзе замежнага друку, падрыхтаваным Упраўленнем справамі Савета Народных Камісараў (СНК) і Эканамічнай нарадай БССР, прысутнічаюць даныя пра Сацыялістычную Лігу Новага Усходу, арганізацыю, у дзейнасці якой актыўны ўдзел прымалі беларускія эмігранты ЧСР (Т. Грыб, В. Чарнецкі, В. Захарка, П. Крачэўскі) [7, л. 4—5].

Такім чынам, матэрыялы фондаў Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь уяўляюць значную цікавасць і навуковую каштоўнасць для раскрыцця тэмы, прысвечанай грамадска-палітычнай дзейнасці беларускай дыяспары ў Чэхаславакіі (1921—1935). Найбольш рэпрэзентаванай групай крыніц з'яўляюцца матэрыялы справаводства, прычым у пераважнай большасці гэта арганізацыйна-распарадчая дакументацыя (статуты, інфармацыйна-даведачныя матэрыялы, бягучая перапіска арганізацый і ўстаноў, пратакольная дакументацыя). У значна меншай ступені прадстаўлена ўлікова-кантрольная (заявы, спісы, абавязацельствы, пасведчанні) і справаздачная дакументацыя. Астатнія групы крыніц (публіцыстычныя творы, эпісталярныя крыніцы і перыядычны друк) не знайшлі шырокага адлюстравання ў фондах НАРБ, але, нягледзячы на гэта, дадзеныя матэрыялы па інфармацыйнай насычанасці не нашмат уступаюць матэрыялам справаводста і з'яўляюцца вельмі запатрабаванымі пры вывучэнні грамадска-палітычнай дзейнасці беларускай дыяспары ў Чэхаславакіі (1921—1935). Выходзячы з пункту гледжання раскрыцця даследуемай тэмы, лепш за ўсё ў фондах дадзенага архіва прадстаўлены наступныя аспекты праблемы: фарміраванне беларускай дыяспары, грамадска-палітычная дзейнасць беларусаў у Чэхаславакіі ў 1920-я гг., функцыянаванне Аб'яднання беларускіх студэнцкіх арганізацый у першай палове 1930-х гг. Таму для глыбокага і змястоўнага вывучэння грамадска-палітычнай дзейнасці беларускай дыяспары ў Чэхаславакіі (1921—1935) неабходна выкарыстанне ўсяго комплексу крыніц, якія знаходзяцца на захаванні ў іншых беларускіх і замежных архівах.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1. Зубко, В. Беларуская пражская эміграцыя і Украінскі педагагічны інстытут імя М. Драгаманава (1923—1933) / В. Зубко // Кантакты і дыялогі. — 2001. — № 2—3. — С. 14—17.
2. Зубко, О. Громадсько-культурна діяльність білоруської та української діаспор у Чехо-Словаччіні в 1921—1939 рр. / О. Зубко // Дыяспара, культуралогія, гісторыя. — Мінск: Голас Радзімы, 2006. — С. 67—75.
3. Ляхоўскі, У. Грамадска-культурная чыннасць беларускай дыяспары ў Чэхаславакіі ў 1921—1938 гг. / У. Ляхоўскі // Грамадска-культурная чыннасць беларускай і расійскай эміграцыі ў Чэхаславакіі, 1921—1938: Каталог: Выстава ў Нац. музеі гісторыі і культуры Беларусі, з 27 мая па 3 ліп. 2002 г. / Уклад.: Т. Р. Воранава і інш. — Мінск: НАРБ, 2002. — С. 21—31.

4. Ляхоўскі, У. Чэхія і беларускі вызвольны рух у першай трэці XX ст. / У. Ляхоўскі // Białoruś w XX stuleciu. W kręgu kultury i polityki / pod red. D. Michaluk. — Toruń, 2007. — S. 491—522.
5. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). — Ф. 4п (Цэнтральны камітэт КП(б)Б). — Воп. 1. — Спр. 2482. Рэзалюцыі пленума ЦК КПЗБ, даклад пра беларуска-эсэраўскі шавіністычны рух (па матэрыялах сакрэтнага аддзела ДПУ БССР) на 29 кастрычніка 1925 г., прывітанне ЦК КПЗБ ЦК КП(б)Б у сувязі з 6-й гадавінай вызвалення Беларусі ад белапалякаў (ліпень 1926 г.), ліпень — 13 лістапада 1926 г.
6. Там жа. — Спр. 2498. Выпіскі з пратаколаў бюро ЦК КП(б)Б і Прэзідыума ЦК КП(б)Б, 1926—1928 гг.
7. Там жа. — Спр. 3736. Агляды замежнага друку (выданне Кіравання справамі СНК і Эканамічнай нарады БССР), 26 жніўня 1927 г. — 20 красавіка 1928 г.
8. Там жа. — Ф. 205 (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт). — Воп. 1. — Спр. 6335. Асабістая справа У. Пічэты.
9. Там жа. — Ф. 325 (Рада Народных Міністраў БНР). — Воп. 1. — Спр. 9. Пратаколы сходаў членаў прэзідыума Рады і ўрада БНР у Празе, даклад аб становішчы беларускіх школ і гімназій у Латвіі, 1918—1926 гг.
10. Там жа. — Спр. 56. Дакументы аб стварэнні і дзейнасці БПС-Р і яе груп за мяжой (рэзалюцыі, дэкларацыі, адозвы, звароты, заклікі), 1922—1924 гг.
11. Там жа. — Спр. 131. Перапіска з паўнамоцным прадстаўніком БНР у Чэхаславакіі аб яго дзейнасці. Праект статута Саюза народаў Усходняй Еўропы (дата адсутнічае). Кароткі пералік міжнародных і мясцовых палітычных падзей, 1920—1923 гг.
12. Там жа. — Спр. 176. Каштарысы выдаткаў на ўтрыманне канцылярыі Рады Народных Міністраў, Міністэрства фінансаў БНР і Дыпламатычнай місіі БНР у Празе, 1921 г.
13. Там жа. — Спр. 187. (Інфармацыя) «Прэсы аб Беларусі», тэкст артыкула «Голас Беларуса» (аб літоўска-беларускіх адносінах), фінансавыя справаздачы паўнамоцнага прадстаўніка ўрада БНР у Чэхаславакіі, 1921—1922 гг.
14. Там жа. — Спр. 200. Адносіны Дыпламатычнага прадстаўніцтва БНР у Літве Дыпламатычнаму прадстаўніцтву БНР у Чэхаславакіі, 1922—1923 гг.
15. Там жа. — Спр. 201. Перапіска Дыпламатычнага прадстаўніцтва БНР у Літве з Чэхаславацкім консульствам у Літве аб выдачы віз на ўезд у Чэхаславакію службовым асобам і беларускім студэнтам, 1921—1923 гг.
16. Там жа. — Спр. 222. Лісты ў рэдакцыю бюлетэня Рады БНР, часопіса «Новы Прамень» у сувязі з ліквідаваннем урада БНР, 1923—1927 гг.
17. Там жа. — Ф. 459 (Асабісты фонд В. М. Русака). — Воп. 1. — Спр. 1. Сшытак В. М. Русака з вершамі, аўтабіяграфіяй, нататкамі і іншымі запісамі, [1923]—1942 гг.
18. Там жа. — Спр. 5. В. М. Русак «Студэнцтва і ягоныя арганізацыі», «З сям'і складаюцца народы і людствы», [В. М. Русак] «Паведамляючы аб гэтым і з'яўляючыся выразнікам волі народу, Слуцкая Рада …» (няма канца). Артыкулы, 1927—[1940-я] гг.
19. Там жа. — Спр. 44. Пратакол нарады сяброў БПС-Р у Чэхаславакіі, 1923 г.
20. Там жа. — Спр. 53. Пратакол і спіс прысутных беларусаў на арганізацыйным сходзе па правядзенні ўрачыстага святкавання 40-х угодкаў смерці В. Дуніна-Марцінкевіча, 1924 г.

21. Там жа. — Спр. 54. Дакументы Дапамаговага фонду ўкраінскіх і беларускіх студэнтаў у Празе (пратаколы і спіс прысутных агульнага сходу фонду, грашовая справаздача за перыяд 01.03—30.11.1931 г., пратаколы № 1—7, 9 пасяджэння ўправы фонду і інш.), 1931—1935 гг.
22. Там жа. — Спр. 55. «Беларускі студэнт». Штомесячны часопіс. № 1—5. — Прага, 1923 г.
23. Там жа. — Спр. 56. Дэкларацыя Таварыства студэнтаў беларусаў і маларосаў «Адзінства рускай культуры», 1925 г.
24. Там жа. — Ф. 567 (Асабісты фонд Т. Т. Грыба). — Воп. 1. — Спр. 2. Т. Т. Грыб. «Тэзісы аб культурна-нацыянальным аб'яднанні беларускага студэнцтва ў Празе». Артыкул, 1925 г.
25. Там жа. — Спр. 14. Прамова Т. Т. Грыба на ўрачыстым адкрыцці помніка на магіле П. А. Крачэўскага, выступленне [Т. Т. Грыба] у дыскусіі па дакладзе старшыні Усерасійскага ўстаноўчага сходу В. М. Чарнова «Сучасны стан Расіі і пазіцыя партыі эсэраў», [1930 г.].
26. Там жа. — Спр. 23. Пісьмы Т. Т. Грыба і Я. А. Мамонькі, Т. Т. Грыба ў Віленскі акруговы камітэт БПС-Р, дырэкцыі г. Прага (Чэхаславакія), У. Шалешку, М. Я. Шапавалу, 1922, 1931, 1932 гг.
27. Там жа. — Ф. 571 (Беларуская рада ў Празе). — Воп. 1. — Спр. 1. Статут Беларускай рады ў Празе, [1923 г.].
28. Там жа. — Спр. 2 — Дакументы аб дзейнасці Беларускай рады ў Празе (пратакол устаноўчага сходу ініцыятыўнай групы заснавальнікаў, пратаколы сходаў прэзідыума, спісы студэнтаў, прадстаўленых на залічэнне ва ўкраінскія вышэйшыя школы Чэхаславакіі і інш.), 1923—1925 гг.
29. Там жа. — Спр. 3. Дакументы па абвінавачанні студэнтамі-беларусамі братоў Вацлава і Францішка Пяткевічаў у шпіянажы і падробцы дакументаў для атрымання пенсіі (заява ў Беларускую раду ў Празе, акт і пратаколы камісіі па разглядзе справы і інш.), 1923—1924 гг.
30. Там жа. — Спр. 4. Дакументы аб арганізацыі і правядзенні святкаванняў з нагоды 6-х угодкаў незалежнасці БНР у Празе (запрашэнні, віншавальныя адрасы, пратаколы і інш.), 1924 г.
31. Там жа. — Спр. 5. Абвестка аб рэгістрацыі беларусаў у Чэхаславакіі і пратакол рэвізійнай камісіі Беларускай рады ў Празе, 1924, 1929 гг.
32. Там жа. — Ф. 880 (Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры). — Воп. 1. — Спр. 10. Матэрыялы аб працы беларускіх школ і гурткоў (пратаколы, планы, справаздачы, перапіска і інш.), 1930—1931 гг.
33. Там жа. — Спр. 11. Перапіска з беларускімі школамі і гурткамі па арганізацыйных і гаспадарчых пытаннях, 1927—1931 гг.
34. Там жа. — Ф. 883 (Таварыства беларускай школы). — Воп. 1. — Спр. 17. Пасведчанні аб заканчэнні школ і гімназій, 1922 г.
35. Там жа. — Спр. 18. Заявы сяброў таварыства аб прыёме іх на навучанне, накіраванні на навучанне ў Пражскі ўніверсітэт, 1922 г.
36. Там жа. — Спр. 21. Заявы студэнтаў аб выплаце ім стыпендыі ў пражскіх навучальных установах і дакументы аб адукацыі, 1922—1923 гг.
37. Там жа. — Спр. 22. Заявы студэнтаў аб выплаце ім стыпендыі ў пражскіх навучальных установах і дакументы аб адукацыі, 1922 г.

38. Там жа. — Спр. 31. Заявы студэнтаў аб выплаце стыпендыі ў Пражскім ўніверсітэце, 1922—1923 гг.
39. Там жа. — Спр. 32. Абавязацельствы студэнтаў Пражскага ўніверсітэта аб вяртанні на працу ў Беларусь, 1922—1923 гг.
40. Там жа. — Ф. 884 (Беларускі студэнцкі саюз у Вільні). — Воп. 1. — Спр. 1, 3, 6а, 6б, 8, 9, 12, 13, 27, 47. Перапіска БСС у Вільні з «Беларускім Саколам» у Празе, Беларускім студэнцкім гуртком імя Ф. Скарыны ў Празе, АБСА, 1922—1934 гг.
41. Там жа. — Спр. 52. Статут АБСА.
42. Ходзін, С. М. Крыніцы гісторыі Беларусі (гісторыка-генетычнае і кампаратыўнае вывучэнне) / С. М. Ходзін. — Мінск: БДУ, 1999. — 192 с.
43. Ямкова, О. Белорусское студенчество в украинских высших школах Чехословакии в 1920—1930-е гг. / О. Ямкова // Беларускі гістарычны зборнік. — 2005. — № 24. — С. 96—117.
44. Kolenovská, D. Běloruská emigrace v Československu (1918—1939) / Daniela Kolenovská // Soudobé déjiny. — 2007. — № 1. — S. 78—93.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11.03.2011

А. В. Бурачонак,
аспірант кафедры гісторыі Беларусі новага і найноўшага часу гістарычнага факультэта БДУ, магістр гістарычных навук;
e-mail: burchik3000@mail.ru

ФАРМІРАВАННЕ СЛОЯ ПРАДПРЫМАЛЬНІКАЎ У ФАБРЫЧНА-ЗАВОДСКАЙ СФЕРЫ ВЫТВОРЧАСЦІ БЕЛАРУСІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX — ПАЧАТКУ XX ст.: АНАЛІЗ КРЫНІЦ

Прамысловыя прадпрымальнікі з'яўляліся новым тыпам арганізатараў капіталістычнай вытворчасці з глыбокім веданнем яе тэхнікі і тэхналогіі. Яны праводзілі пэўную сацыяльную палітыку на сваіх прадпрыемствах і прымалі актыўны ўдзел у грамадска-палітычным жыцці рэгіёна. У той жа час праблема фарміравання слоя прадпрымальнікаў у фабрычна-заводскай сферы вытворчасці Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст. дагэтуль не з'ўлялася прадметам спецыяльнага даследавання і таму не знайшла належнага адлюстравання ў айчыннай гістарыяграфіі. Вывучэнне адзначанага пытання дазволіць высветліць, якую ролю адыгрываў новы слой насельніцтва ў эканамічным жыцці Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст. Даследаванне праблемы фарміравання прамысловай эліты без прыцягнення шырокага кола крыніц немагчыма, таму мэтай артыкула з'яўляецца дэталёвы аналіз захаваўшыхся крыніц, якія вельмі разнастайныя па сваёй сутнасці і складзе.

Каб аб'ектыўна ацаніць ролю фарміраваўшагася слоя прамысловых прадпрымальнікаў у Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст., неабходна з дастатковай увагай аднесціся да вывучэння архіўных матэрыялаў і прааналізаваць як мага больш даведачна-інфармацыйных выданняў. Прынцыповым пытаннем застаецца таксама апрацоўка і групоўка даных, што будзе спрыяць больш нагляднаму ўспрыманню інфармацыі і пабудове высноў адносна ролі і месца прамысловых прадпрымальнікаў. Асабліва цікавымі з'яўляюцца матэрыялы, якія тычацца такіх аспектаў, як сацыяльны склад прамысловай эліты і ўдзел яе ў эканамічным жыцці рэгіёна. Можна вылучыць наступныя віды крыніц, якія неабходныя для даследавання пастаўленага пытання: матэрыялы справаводства, статыстычныя матэрыялы, даведачна-інфармацыйныя выданні.

Дакументы справаводства складаюць адну з самых вялікіх па колькасці і разнастайных па відах груп гістарычных крыніц. Можна вылучыць некалькі комплексаў такіх дакументаў у сувязі з іх паходжаннем: дакументы справаводства цэнтральных і губернскіх дзяржаўных устаноў, дакументацыя гаспадарча-эканамічных устаноў, арганізацый і асобных прадпрыемстваў.

У архівах адклалася прадстаўнічая група матэрыялаў справаводства цэнтральных і губернскіх дзяржаўных устаноў, якія тычацца прамысловых прадпрымальнікаў. Значную ролю пры правядзенні даследавання адыгралі дакументы Дэпартамента гандлю і мануфактур Міністэрства фінансаў, якія захоўваюцца ў фондзе 20 Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (РДГА) ў Санкт-Пецярбургу [25]. Між тым большасць інфармацыі носіць абагульнены характар і хутчэй дазваляе гаварыць пра тэндэнцыі развіцця прамысловасці ў асобных губернях Расійскай імперыі, чым прасачыць становішча беларускіх фабрык і заводаў. Так, асобныя справы прыводзяць статыстычныя даныя Дэпартамента гандлю і мануфактур з пагаліновым размеркаваннем прамысловых прадпрыемстваў у асобных губернях, сумай вытворчасці і колькасцю занятых на іх рабочых за 1890—1895 гг. [25, воп. 12, спр. 18—23, 45—47, 112—118, 254]. Такая інфармацыя дазваляе параўнаць узровень развіцця прамысловасці ў розных губернях, аднак, відавочна, справы з'яўляюцца няпоўнымі і даюць інфармацыю толькі па асобных паветах і галінах прамысловасці беларускіх губерняў. Да гэтай жа важнай групы належыць дакументацыя канцылярый грамадзянскіх губернатараў Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай губерняў [1; 5; 13; 14]. Перш за ўсё, трэба адзначыць важнае інфармацыйнае значэнне фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ) і Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Гродна (НГАБ у г. Гродна). У вывучаемы перыяд гаспадары прамысловых прадпрыемстваў запаўнялі ў двух экзэмплярах ведамасці па сваіх прадпрыемствах паводле зацверджанага законам фармуляра. Адзін экзэмпляр праз канцылярыю губернатара дасылаўся ў Дэпартамент гандлю і мануфактур Міністэрства фінансаў. Большасць з адзначаных штогадовых прамысловых картак, якія павінны былі застацца ў Міністэрстве фінансаў, была знішчана, але чарнавыя выпускі гэтых ведамасцей часткова захаваліся ў архіўных фондах канцылярый губернатараў.

Фонд 1430 «Канцелярия Витебского гражданского губернатора» [13] змяшчае велізарную колькасць аглядаў і ведамасцей амаль што за ўсе гады даследуемага перыяду. У фондзе ўтрымліваюцца фактычныя матэрыялы пра рачное суднаходства, сельскую гаспадарку, жывёлагадоўлю, добраахвотныя пажарныя каманды, колькасць гарадскіх крам, пра палітычна ненадзейных жыхароў губерні, асуджаных і сасланых, медыцынскія і культурныя ўстановы, склад дзяржаўных служачых і адстаўных вайскоўцаў і інш. Таксама ў фондзе змешчаны агляды губернскай прамысловасці. На жаль, большасць тэкставых аглядаў змяшчаюць толькі даныя пра агульную колькасць прадпрыемстваў, рабочых і суму іх вытворчасці па Віцебскай губерні (усе 11 паветаў). Неабходна адзначыць, што ў ведамасцях ці аглядах дзяржаўная статыстыка ўлічвала рамесныя і дробнатаварныя майстэрні як фабрыкі і заводы, таму больш дакладным з'яўляецца ўлік прадпрыемстваў, падпарадкаваных нагляду фабрычнай інспекцыі, што кантралявала найбольш буйныя з іх.

Фонд 1 НГАБ у г. Гродна «Канцелярия гродненского губернатора» змяшчае шмат дакументаў, якія тычацца фарміравання слоя прамысловых прадпрымальнікаў [1]. Справы фонду даюць агляд дэмаграфічнага становішча губерні, адукацыйнага, нацыянальнага, а таксама складу насельніцтва па веравызнанні. У справах фонду таксама змяшчаецца інфармацыя аб рачным

суднаходстве і сельскай гаспадарцы. Уласна звесткі аб прамысловых адзінках Гродзенскай губерні знаходзяцца ў справах «Ведомости о количестве фабрик и заводов по уездам губернии» за розныя гады [1, воп. 6, спр. 129; воп. 8, спр. 1408; воп. 9, спр. 1429; воп. 14, спр. 964; воп. 15, спр. 143, 531, 965, 983, 1343; воп. 16, спр. 184, 591, 952, 953, 1241; воп. 17, спр. 204, 415—417, 617, 860, 1100; воп. 18, спр. 38, 40, 149, 221, 285, 332, 369, 549; воп. 22, спр. 1250, 1251, 1338, 1339, 1660, 1662, 1823, 1824; воп. 23, спр. 12, 159, 160, 477, 479]. Некаторыя з іх маюць даволі вялікі аб'ём першасных анкет аб прамысловых прадпрыемствах і майстэрнях. Менавіта апошнія складалі пераважную большасць у агульным складзе губернскай прамысловасці. Дробнатаварныя і рамесныя майстэрні выраблялі ў год на некалькі тысяч ці нават соцень рублёў, а працавала там звычайна па некалькі чалавек. Асноўным жа прамысловым цэнтрам губерні быў Беластоцкі павет, дзе знаходзілася большая частка прадпрыемстваў лёгкай прамысловасці [1].

У дакументах фонду 295 «Минского гражданского губернатора» ўтрымліваюцца звесткі аб прамысловых прадпрыемствах губерні толькі за 1868, 1876 і 1902 гг. [5, воп. 1, спр. 1935, 2818, 7293]. На жаль, справа 7293 не змяшчае звестак пра наяўнасць паравога рухавіка, наяўнасць якога была адным з крытэрыяў прыналежнасці прадпрыемства да фабрычна-заводскай вытворчасці, натуральны аб'ём вытворчасці, а дзве справы 1935 і 2818, відавочна, з'яўляюцца няпоўнымі і даюць інфармацыі аб стане прамысловасці толькі па асобных паветах Мінскай губерні.

Матэрыялы фонду 2001 «Канцелярия Могилевского гражданского губернатора» [14] таксама даюць карысную аглядную інфармацыю. Так, у невялікай справе 869 1-га вопісу «Ведомости о винных заводах Могилевской губернии» [14, воп. 1, спр. 869] знаходзяцца даныя па асобных вінакурнях, аб'ёме іх вытворчасці ў розныя гады, прыводзяцца звесткі пра гаспадароў. У іншай справе знаходзяцца даныя па агульнай колькасці вінакурань і наконт прайшоўшых колькасных змен. У фондзе 2001 таксама ўтрымліваюцца дакументы, якія даюць падрабязную інфармацыю аб прамысловых прадпрыемствах Магілёўскай губерні за 1862, 1864, 1866 і 1902 гг. [14, воп. 1, спр. 868, 956, 1011, 1862].

Важкая інфармацыя змешчана ў справах фондаў 2593 «Витебское губернское по фабричным и горнозаводским делам присутствие» [18], 2592 «Канцелярия старшего фабричного инспектора Витебской губернии» [17], 310 «Минское губернское по фабричным и горнозаводским делам присутствие» [6], 311 «Старший фабричный инспектор Минской губернии» [7] НГАБ, а таксама ў фондзе 1007 «Старший фабричный инспектор Гродненской губ.» [3] НГАБ у г. Гродна. У дакументах адзначаных фондаў утрымліваецца інфамацыя аб колькасці ўсталяваных паравых катлоў па губернях, скаргі рабочых, даныя аб здарэннях і зафіксаваных парушэннях на прадпрыемствах. Калі падрабязна спыніцца на фондзе 311, то патрэбна адзначыць, што ў ім,

акрамя цыркуляраў Міністэрства фінансаў, Дэпартамента паліцыі і справаздач старэйшага фабрычнага інспектара за 1900—1912 гг. [7, воп. 1, спр. 18, 21, 25, 29, 34, 38, 41, 43, 44, 48], утрымліваюцца даныя па асобных прадпрыемствах, такіх, як машынабудаўнічы завод Янішэўскага [7, воп. 1, спр. 120], тытунёвая фабрыка Цукермана [7, воп. 1, спр. 150], шклозавод Краеўскага [7, воп. 1, спр. 204], фанерная фабрыка «Прыма» ў Мазыры [7, воп. 1, спр. 239], суконная фабрыка Скірмунта ў маёнтку Парэчча [7, воп. 1, спр. 242] і інш. Апошнія справы змяшчаюць цікавыя дакументы (правілы ўнутранага распарадку, ведамасці па заработнай плаце, скаргі працоўных, накладныя на пастаўку тавара і інш.), што дазваляюць прасачыць з дапамогай якіх крокаў у сацыяльным і эканамічным кірунку ўладальнікі фабрык ці заводаў ператваралі іх ў магутныя прамысловыя ці, наадварот, адсталыя прадпрыемствы.

Гэтыя ж механізмы можна прасачыць па матэрыялах архіўных фондаў, створаных у выніку дзейнасці асобных буйных прадпрыемстваў тых часоў. Напрыклад, «Обойная фабрика К. М. Канторовича» [11], «Машиностроительные, чугунно-меднолитейные заводы Товарищества Якобсон, Лифшиц и К°» [8], «Пивоваренный завод «Богемия» П. Ю. Леккерт» [9], «Пинская спичечная фабрика И. А. Гальперина «Прогресс-Вулкан» [12], «Спичечная фабрика «Березина» С. Х. Лурье» [10] і г. д.

Другой вялікай групай крыніц, якія былі выкарыстаны пры даследаванні дадзенай праблемы, з'яўляюцца статыстычныя матэрыялы. Вялікую цікавасць для даследавання маюць матэрыялы, знойдзеныя сярод спраў фондаў 21 «Минский губернский статистический комитет», 2187 «Могилевский губернский статистический комитет», 2502 «Витебский губернский статистический комитет» [4; 15; 16] НГАБ, а таксама фонду 14 «Гродненский губернский статистический комитет» [2]. Статыстычныя камітэты былі створаны з мэтай збору і абагульнення звестак аб прамысловасці, сельскай гаспадарцы і народанасельніцтве. Акрамя гэтага, камітэты складалі статыстычныя табліцы і ведамасці, якія прыкладаліся да справаздач губернатараў. Некаторыя справы ўключаюць звесткі пра род дзейнасці прадпрыемства, уладальніка, месца знаходжання, грашовае выражэнне аб'ёму вытворчасці і, нарэшце, колькасць пастаянных рабочых. На жаль, не даецца інфармацыя пра наяўнасць ці адсутнасць паравога катла ці рухавіка [4; 15; 16]. Больш падрабязная інфармацыя ўтрымліваецца ў асобных справах фонду 14 «Гродненский губернский статистический комитет» [2, воп. 1, спр. 372, 376, 378, 381, 392, 394, 399, 405, 414—416; воп. 2, спр. 59, 73, 93; воп. 3, спр. 36—38, 79]. У іх пералічаны прамысловыя адзінкі, што згрупаваны паводле роду дзейнасці і ў залежнасці ад павета, дзе яны знаходзіліся. Акрамя таго, прыводзяцца звесткі аб гаспадару, аб'ёме вытворчасці і колькасці рабочых. На жаль, пералік не змяшчае даных аб наяўнасці паравога рухавіка ці катла. Знойдзеныя матэрыялы яшчэ раз сведчаць аб тым, што прадпрыемствы за рэдкім выключэннем былі дробнатаварнымі па характары вытворчасці. Прыводзіцца інфармацыя не толькі аб

працуючых прадпрыемствах, але і аб тых, што спынілі сваё існаванне ў прамежак часу з 1873 па 1899 г.

Афіцыйная статыстычная інфармацыя пра жыццё беларускіх губерняў прыведзена ў «Всеподданейших обзорах губерний». Друкаваныя агляды амаль што цалкам захаваліся пачынаючы з 1881 г. і да канца даследуемага перыяду. Дадзеныя выданні даюць абагульненую тэкставую інфармацыю па розных сферах сацыяльна-эканамічнага жыцця губерняў і падмацоўваюць яе статыстычнымі данымі. Статыстычныя табліцы змешчаны ў канцы зборнікаў [19—23]. У іх уносіліся даныя аб колькасці прадпрыемстваў і вартасці гадавой вытворчасці, а таксама аб ліку рабочых. Аднязначныя звесткі размяркоўваліся па відах вытворчасці, па гарадах і паветах, але без указання населеных пунктаў у гэтых паветах [19—23]. На жаль, табліцы маюць зводны характар, але нават па зводных лічбах можна канстатаваць невысокі ўзровень развіцця прамысловасці Беларусі. Калі падрабязна спыніцца на аглядах фабрычна-заводскай вытворчасці, патрэбна адзначыць, што ў асноўным яны складзены па шаблонах — абавязкова ўказвалася колькасць прадпрыемстваў і працоўных, а таксама прадукцыйнасць працы ў грашовым эквіваленце. У справаздачах некаторых губернатараў узгадвалася, колькі фабрык і заводаў знаходзілася ў гарадах, а колькі ў паветах [23], якая колькасць працоўных прыходзілася на 1000 жыхароў губерні [19], на колькі адсоткаў павялічылася або зменшылася сума вытворчасці [20—22].

У другой палове XIX ст. гаспадары запаўнялі ў двух экзэмплярах ведамасці па сваіх прадпрыемствах паводле зацверджанага законам фармуляра. Адна копія праз канцылярыю губернатара дасылалася ў Дэпартамент гандлю і мануфактур Міністэрства фінансаў. На падставе сабранай інфармацыі Міністэрствам фінансаў было выдадзена некалькі даведнікаў [29—31], дзе змешчаны поўныя даныя аб прамысловых адзінках па розных губернях Расійскай імперыі і Царства Польскага за пэўныя гады. Усе пералічаныя ў зборніках прадпрыемствы ўзгадваюцца як фабрычна-заводскія, але складальнікі даведнікаў трактавалі тэрмін «фабрычна-заводская вытворчасць» вельмі шырока, а таму ў спісы, акрамя ўласна фабрычна-заводскіх прадпрыемстваў, трапілі мануфактуры і нават дробнатаварныя прадпрыемствы з гадавым зваротам больш за 1 ці 2 тыс. рублёў. Апошнія па храналогіі даведнікі, акрамя даных Міністэрства фінансаў, змяшчаюць дадатковую інфармацыю, што была атрымана рэдакцыяй уласна ад гаспадароў прамысловых прадпрыемстваў, якія не трапілі ў афіцыйную статыстыку.

Роля даведнікаў шматкроць узрастае, калі ўлічваць тое, што першасныя ведамасці пасля апрацоўкі даных ліквідаваліся, а да нашых дзён захаваліся толькі асобныя іх экзэмпляры. Таму прамысловыя даведнікі застаюцца адзіным сродкам атрымання звестак пра фабрычна-заводскія прадпрыемствы за пэўныя гады даследуемага перыяду. Храналагічна першы даведнік «Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского. Материалы для фабрично-заводской статистики» быў выдадзены ў 1881 г., а потым перавыдадзены ў 1887 і 1894 гг. У наступных выданнях змешчана дадатковая інфармацыя пра некалькі тысяч раней не ўлічаных прадпрыемстваў. Даведнік дае беглы агляд прамысловасці з агульнай характарыстыкай развіцця галоўных галін прамысловасці за пяць гадоў, размеркаванне прадпрыемстваў у залежнасці ад сумы гадавой вытворчасці, даныя па колькасці рабочых і размеркаванні апошніх паводле полу, узросту і інш. [29—31].

Указальнікі былі арыентаваны на дзелавыя колы тагачаснага грамадства, што і прадвызначала спецыфіку — паказаць прадпрыемствы пэўнай спецыялізацыі ў зручным месцы. Першаснай асновай для групоўкі прадпрыемстваў з'яўляецца іх спецыялізацыя (у залежнасці ад выдання 9 ці 10 спецыялізаваных груп з 90 падгрупамі).У кожнай спецыялізаванай групе фабрыкі і заводы змешчаны па губернях. Сярод даных па кожнай прамысловай адзінцы ёсць інфармацыя пра яе назву або прозвішча гаспадара, месцазнаходжанне прадпрыемства, пра колькасць паравых машын, выробленую за год прадукцыю, суму вытворчасці (за выключэннем вінакурняў і мукамольняў) і колькасць рабочых [29—31]. У канцы змешчаны алфавітны спіс з прозвішчамі прамыслоўцаў.

На мяжы XIX і XX стст. былі праведзены тры буйныя абследаванні прамысловасці (1900 г., 1908 г. і 1910—1912 гг.), якія па праву лічацца вышэйшым дасягненнем расійскай прамысловай статыстыкі. Даследаванні 1900 і 1908 гг. у цэлым праводзіліся па аднатыпнай праграме і таму іх даныя цалкам прыдатныя для супастаўлення. Разам з тым, інфармацыйныя магчымасці прамысловых перапісаў не абмяжоўваюцца колам пытанняў, якія звязаны з праблемамі стану прамысловасці і прамысловай вытворчасці. З дапамогай выкарыстання шэрагу даных аб фабрычна-заводскіх установах і аб іх уладальніках можна зрабіць высновы аб сацыяльным складзе прамысловых прадпрымальнікаў. Вынікам названых перапісаў стала публікацыя статыстычных зборнікаў «Список фабрик и заводов Европейской России» ў 1903, 1910 і 1912 гг. [26—28], якія з'яўляліся неабходным працягам папярэдніх указальнікаў. Амаль што 32 тыс. прадпрыемстваў былі падзелены на 11 груп і 87 падгруп. У кожнай групе прадпрыемствы таксама былі прадстаўлены ў алфавітным парадку. У адрозненне ад указальнікаў там паказаны і арандатар (калі такі існаваў), асноўны капітал і галоўны прадукт вытворчасці, а яшчэ тэлеграфны і паштовы адрас прадпрыемства [27, с. XXVII—XXIX].

Для вывучэння сацыяльнага складу прамысловай эліты цяжка пераацаніць важнасць матэрыялаў «Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г.» [24]. Яны, у сукупнасці з данымі прамысловых перапісаў, даюць магчымасць вызначыць удзельную вагу прадпрымальнікаў у пэўнай саслоўнай катэгорыі насельніцтва.

Такім чынам, захаваўшыйся комплекс дакументаў, якія тычацца фарміравання слоя прадпрымальнікаў у фабрычна-заводскай сферы вытворчасці

Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст., дастаткова разнародны па сваім складзе. Для правядзення ўсебаковага аналізу дадзенай праблемы неабходна звярнуцца да матэрыялаў фондаў НГАБ, НГАБ у г. Гродна, а таксама РДГА. Аднак архіўныя матэрыялы па прычыне сваёй фрагментарнасці не даюць магчымасці цалкам скласці ўяўленне аб фарміраваўшымся слоі насельніцтва, таму неабходна звярнуцца да апублікаваных крыніц, і ў першую чаргу да даведачна-інфармацыйных выданняў. Сістэмны аналіз усіх гэтых крыніц дазваляе даследчыку з высокай ступенню верагоднасці вызначыць сацыяльны склад прамысловых прадпрымальнікаў і характар іх удзелу ў эканамічным жыцці Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.

Літаратура і крыніцы

1. НГАБ у г. Гродна. — Ф. 1. Канцелярия Гродненского губернатора.
2. Там жа. — Ф. 14. Гродненский губернский статистический комитет.
3. Там жа. — Ф. 1007. Старший фабричный инспектор Гродненской губернии.
4. НГАБ. — Ф. 21. Минский губернский статистический комитет.
5. Там жа. — Ф. 295. Канцелярия Минского гражданского губернатора.
6. Там жа. — Ф. 310. Минское губернское по фабричным и горнозаводским делам присутствие.
7. Там жа. — Ф. 311. Старший фабричный инспектор Минской губернии.
8. Там жа. — Ф. 452. Машиностроительные, чугунно-меднолитейные заводы «Товарищества Якобсон, Лифшиц и К°».
9. Там жа. — Ф. 453. Пивоваренный завод «Богемия» П. Ю. Леккерт.
10. Там жа. — Ф. 454. Спичечная фабрика «Березина» С. Х. Лурье.
11. Там жа. — Ф. 455. Обойная фабрика К. М. Канторовича.
12. Там жа. — Ф. 899. Пинская спичечная фабрика И. А. Гальперина «Прогресс-Вулкан».
13. Там жа. — Ф. 1430. Канцелярия Витебского гражданского губернатора.
14. Там жа. — Ф. 2001. Канцелярия Могилевского гражданского губернатора.
15. Там жа. — Ф. 2187. Могилевский губернский статистический комитет.
16. Там жа. — Ф. 2502. Витебский губернский статистический комитет.
17. Там жа. — Ф. 2592. Канцелярия старшего фабричного инспектора Витебской губернии.
18. Там жа. — Ф. 2593. Витебское губернское по фабричным и горнозаводским делам присутствие.
19. Обзор Виленской губернии: [годовой]. — 1883, 1885, 1889, 1890, 1892—1893, 1895, 1897, 1899—1903, 1908—1912 гг. — Вильна: Губ. тип., 1884—1913.
20. Обзор Витебской губернии: [годовой]. — 1881—1883, 1886—1888, 1895—1902, 1904, 1907. — Витебск: Губ. тип., 1882—1908.
21. Обзор Гродненской губернии: [годовой]. — 1887, 1894, 1896—1907, 1909—1913. — Гродно: Губ. тип., 1888—1914.
22. Обзор Минской губернии: [годовой]. — 1881, 1883, 1885—1890, 1894—1896, 1899—1913. — Минск: Губ. тип., 1882—1914.
23. Обзор Могилевской губернии: [годовой]. — 1881—1883, 1900—1904, 1907—1912. — Могилев: Губ. тип., 1882—1913.

24. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел; под ред. Н. А. Тройницкого. — СПб., 1900—1904. — Т. IV, V, XI, XXII, XXIII: Виленская, Витебская, Гродненская, Минская, Могилевская губернии.
25. РДГА. — Ф. 20. Департамент торговли и мануфактур Министерства финансов.
26. Список фабрик и заводов Российской империи / под ред. В. Е. Варзара. — СПб., 1903.
27. Список фабрик и заводов Российской империи / под ред. В. Е. Варзара. — СПб., 1910.
28. Список фабрик и заводов Российской империи / под ред. В. Е. Варзара. — СПб., 1912.
29. Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и Великим княжеством Финляндским: материалы для фабрично-заводской статистики / под ред. П. А. Орлова. — СПб.: Тип. Братьев Пантелеевых, 1881.
30. Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского: материалы для фабрично-заводской статистики / под ред. П. А. Орлова. 2-е изд. — СПб.: Тип. Р. Голике, 1887.
31. Указатель фабрик и заводов Европейской России: материалы для фабрично-заводской статистики / под ред. П. А. Орлова, С. Будагова. 3-е изд. — СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1894.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21.03.2011

Ф. А. Некрашевич,
студент 5 курса исторического факультета БГУ;
e-mail: davou@mail.ru

ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ ОТДЕЛЬНОГО ЛИТОВСКОГО КОРПУСА (1817—1831 гг.)

Одной из наиболее интересных и слабоизученных тем отечественной историографии является «Общественно-политическая жизнь на землях Беларуси в 1815—1831 гг.». Это был период «Венских надежд», когда существовала реальная возможность наделения белорусских губерний автономией. Данная тема является весьма объемной из-за большого круга затрагиваемых вопросов. Ряд вопросов, связанных с общественно-политической жизнью того периода, уже достаточно хорошо исследованы (деятельность масонов, студенческих и ученических тайных обществ). Однако некоторые проблемы еще не нашли должного отражения в белорусской историографии. Одной из них является создание и деятельность Отдельного Литовского корпуса.

Данное воинское формирование было создано в 1817 г. по указу императора Александра I. Отличительной особенностью корпуса было то, что он комплектовался уроженцами западных губерний (Виленской, Волынской, Гродненской, Минской, Подольской, а также Белостокской области). С началом войны 1830—1831 гг. в Польше, Литве и Беларуси корпус был расформирован. Политика императора Александра I в 1817—1831 гг. в западных губерниях во многом строилась на обещаниях, а не на конкретных действиях. В небольших уступках со стороны правительства шляхта Беларуси, с подачи императора, видела предпосылки широкомасштабных перемен. Поэтому изучение структуры Отдельного Литовского корпуса, причин его создания, системы комплектования позволит понять, какие политические замыслы в 1820-х гг. российское правительство имело в отношении западных губерний.

История создания и деятельность Отдельного Литовского корпуса нашли отображение в многочисленных источниках.

Материалы по данной теме представлены как публикациями, так и большим количеством архивных источников. В целом весь комплекс письменных источников можно разделить на три группы: законодательные материалы, делопроизводственные документы, мемуарная литература. При анализе существующих источников автор выделяет несколько тематических блоков.

Первый блок документов посвящен вопросам создания, структуры и личного состава Отдельного Литовского корпуса. Многие из них были опубликованы в первом и втором «Полном собрании законов Российской империи». Среди них документы об учреждении Отдельного Литовского корпуса [43, № 27066], об изменении его состава [44, № 27541], расформировании корпуса [45, № 4354]. Указы Сената дают информацию о солдатах-дезертирах корпуса [30, л. 139].

Наиболее разнообразны документы, которые освещают вопросы комплектования корпуса офицерским и рядовым составом. Они представлены многочисленными делопроизводственными материалами, которые хранятся в различных архивах Беларуси, Литвы и России, а также опубликованные «Алфавиты» и «Списки». В РГВИА подобные документы сосредоточены в фондах Отдельного Литовского корпуса [49] и отдельных полков [48].

«Списки генералам, штаб-, и обер-офицерам» [50, с. 714—756] позволяют узнать не только персональный состав Отдельного Литовского корпуса, но также проследить территорию, на которой он был расквартирован. Изменения в составе войск корпуса помогают проследить сведения из «Алфавита Высочайшим приказам…» [1]. Из упомянутого источника можно узнать о переведенных в корпус, либо отчисленных из него офицерах и генералах.

Поскольку Отдельный Литовский корпус комплектовался уроженцами западных губерний, в его состав были включены военные священники православной, униатской и католической конфессий. О деятельности униатских священников в корпусе можно узнать из «Дела о назначении униатских священников в Отдельный Литовский корпус», которое хранится в «Канцелярии митрополита греко-униатской церкви в России» РГИА [2, с. 256]. Распоряжения о деятельности военных священников корпуса можно найти на страницах «Полного собрания постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи» [46, с. 191], а также в сборнике «Столетие военного министерства» [53, с. 124]. Документы о деятельности православных священников в корпусе содержатся в НИАБ. В фондах Минской духовной консистории и Слуцкого духовного правления [37, л. 4] широко представлены прошения о командировке священников православного вероисповедания в части Отдельного Литовского корпуса для исполнения религиозных треб, а также рапорты этих священников о проделанной работе [21—29]. Также это позволяет почерпнуть сведения о системе комплектования корпуса, особенностях межэтнических отношений, примерном соотношении представителей христианских конфессий.

Комплектование корпуса рядовым составом помогают изучить документы, опубликованные в вышеупомянутом сборнике «Столетие военного министерства» [51, с. 128; 52, с. 13], а также расписание о распределении рекрутов 91 набора [35; л. 14].

В фонде Минского губернского правления (материалы о розыске и предоставлении сведений о военнослужащих), хранящимся в НИАБ, можно почерпнуть сведения о биографиях отдельных офицеров корпуса [32]. Рапорты чиновников Канцелярии Витебского, Могилевского, Смоленского генерал-губернатора содержат информацию об уроженцах восточных белорусских губерний, которые служили в корпусе [38; 39].

Определенную ценность представляют политические записки М. Н. Муравьева и работа Н. И. Тургенева. В своих трудах, посвященных обществен-

но-политической жизни Российской империи, оба автора впервые попытались дать свою оценку причин появления (Н. И. Тургенев) [54; с. 276—277] и ликвидации (М. Н. Муравьев) [20, с. 181] Отдельного Литовского корпуса. Строго говоря, данные произведения трудно отнести к мемуаристике. Однако в них авторы описывали современную для них ситуацию на основе личного восприятия, поэтому их можно причислить к источникам личного происхождения. Сведения об истории создания Отдельного Литовского корпуса можно почерпнуть из воспоминаний И. Д. Якушкина [57, с. 108—109].

В целом документы первого блока позволяют представить структуру Отдельного Литовского корпуса, механизм его комплектования, некоторые особенности его личного состава.

Ко второму блоку относится весь комплекс документов различных гражданских и военных учреждений Российской империи, отображающих служебную деятельность военнослужащих корпуса.

В РГВИА [49] представлены документы, связанные с повседневной армейской жизнью солдат и офицеров Отдельного Литовского корпуса: приказы по корпусу и отдельным частям; судебно-следственные дела о военнослужащих, обвинявшихся в воинских и уголовных преступлениях; сведения о проведении смотров, маневров, занятий по боевой и строевой подготовке; участие в лагерных сборах и практических стрельбах, откомандирование офицеров в учебные заведения.

Документы о повседневной службе Отдельного Литовского корпуса (планы, служебная переписка) содержатся и в НИАБ. Из материалов фондов Витебского губернского правления [40], Минской казенной палаты [34], Канцелярии Минского губернского предводителя дворянства [33], князей Радзивиллов [36] можно узнать о снабжении корпуса провиантом, дровами и соломой. Поскольку провиантская база начала XIX в. еще не позволяла иметь большие армейские запасы продовольствия, войска часто прибегали к услугам гражданского населения. Поэтому Отдельный Литовский корпус снабжался за счет поставок продовольствия от жителей западных губерний, что и нашло отображение в документации вышеназванных гражданских учреждений.

Хранящиеся НИАБ г. Гродно в фонде Канцелярии Гродненского губернатора [41] переписка канцелярии с командирами воинских частей, полевой провиантской комиссией Отдельного Литовского корпуса, а также дела о розыске дезертиров проливают свет на уровень дисциплины в корпусе, а также на механизм снабжения корпуса продовольствием и фуражом.

Несколько авторов оставили воспоминания, в которых была описана организация и повседневная служба корпуса: мемуары Э. Вайниловича [4], Н. В. Веригина [3], С. Г. Волконского [5], А. Л. Зеланда [13], А. К. Карпова [15], К. Колочковского [16]. Впрочем, все указанные воспоминания отличаются отрывочностью, описанием отдельного эпизода из жизни корпуса. Во многом это связано с тем, что трое из шести указанных авторов не служили в самом корпусе. Их воспоминания основаны либо на услышанном от других людей (Э. Вайнилович), либо на описании отдельно взятого события (С. Г. Волконский, К. Колочковский).

В переписке цесаревича Константина Павловича с генералом от инфантерии Г. В. Розеном 2-м содержится характеристика офицерского состава этого военного подразделения [55].

В воспоминаниях генерала А. П. Ермолова содержится план участия Отдельного Литовского корпуса в предполагаемом итальянском походе 1821 г. [12, с. 137].

Документы второго блока дают представление о повседневной службе солдат и офицеров Отдельного Литовского корпуса. Мемуарная же литература может только дополнить уже известную информацию.

Третий блок составляют документы, содержащие информацию об общественно-политической жизни в Отдельном Литовском корпусе.

Для изучения вышеназванной темы незаменим многотомный сборник «Восстание декабристов» [6—10], а также следственные материалы К. Г. Игельстрома [14]. Материалы следственных дел декабристов проливают свет на деятельность «Общества Военных друзей», планы Северного и Южного обществ относительно Отдельного Литовского корпуса. Документы, опубликованные в журнале «Русская старина» М. Ф. Шугуровым, рассказывают о существовании в войсках корпуса службы контрразведки. В ее задачу входило расследование причин восстания Черниговского пехотного полка [56].

В НИАБ г. Гродно в фонде Канцелярии Гродненского губернатора сохранились дела о следствии по делу «Общества Военных друзей» [41, оп. 2, д. 246, 425, 1217, 1477, 1629].

Интересные сведения о деятельности тайных обществ в Отдельном Литовском корпусе содержатся в воспоминаниях и переписке военных чинов: К. Браницкого [59], И. И. Горбачевского [11], А. Ф. Лишина [18]. К сожалению, в них отображен лишь один аспект — Отдельный Литовский корпус в планах российских тайных обществ. Деятельность декабристов самого корпуса в них не отображена. В переписке членов императорской семьи освещены действия властей по ликвидации тайных обществ в западных губерниях [19].

В общем документы третьего блока позволяют осветить вопросы взаимодействия тайных обществ Отдельного Литовского корпуса с Северным и Южным обществами, а также следственные мероприятия царских властей. Однако деятельность самих тайных обществ корпуса в них описана поверхностно.

Четвертый блок документов освещает проблему взаимоотношения служащих Отдельного Литовского корпуса и населения западных губерний. Материалы по этой теме хранятся в фондах Виленской и Гродненской Канцелярии гражданских дел главнокомандующего Отдельного Литовского корпуса

и Польской армии великого князя Константина Павловича [42; 60]. В канцелярии цесаревича принимались заявления гражданского населения, а также офицеров корпуса по вопросам, не связанным с военной службой (просьбы о помощи в решении наследственных вопросов и др.). В большинстве случаев в документах «Канцелярий гражданских дел…» содержатся жалобы населения на постои воинских частей Отдельного Литовского корпуса.

Из воспоминаний Э. Павловича [61], А. Е. Розена [47], И. Яцковского [58] можно узнать сведения об отношении к Отдельному Литовскому корпусу населения западных губерний. И хотя информация о корпусе в них минимальна, однако наиболее ценна. Она помогает понять, как население губерний воспринимало армию, составленную из их же земляков.

В задачу Отдельного Литовского корпуса входило в том числе и подавление крестьянских выступлений на территории западных губерний. О действиях солдат и офицеров корпуса против бунтующих крестьян можно узнать из документов, опубликованных в сборнике «Крестьянское движение в России в 1796—1825 гг.» [17].

Источники данного блока помогают понять отношение к военнослужащим Отдельного Литовского корпуса жителей тех населенных пунктов, где было расквартировано это воинское формирование, однако не позволяют до конца представить общественное мнение всех жителей западных губерний.

Таким образом, проанализированный круг источников четырех блоков позволяет раскрыть практически все аспекты, связанные с созданием и служебной деятельностью Отдельного Литовского корпуса. Они показывают организационную структуру корпуса, механизм его комплектования, взаимоотношение с населением западных губерний. В меньшей степени в источниках отражены события, связанные с историей создания Отдельного Литовского корпуса и деятельности в нем тайных обществ.

Литература и источники

1. Алфавит Высочайших Приказов майской трети 1818 года [Электронный ресурс] / Онлайн библиотека «Царское Село». — Москва, 2008. — Режим доступа: http://nemos19.byethost2.com/index.php/pdf.html?task=view&id=2847&catid=117. — Дата доступа: 20.12.2009.
2. Архіў уніяцкіх мітрапалітаў / рэдкал.: С. І. Паўловіч, Т. М. Мальцава. — Бел. навук.-даслед. ін-т дакументазнаўства і арх. справы, Полац. грэка-каталіцкая грамада. — Мінск.: БелНДІДАС; Полацк: Сафія, 1999. — 383 с.
3. [Веригин, Н. В.] Записки Н. В. Веригина / Н. В. Веригин // Русская старина. — 1892. — № 10. — С. 45—80. — 1893. — № 2. — С. 579—615.
4. Войнилович, Э. Воспоминания: [перевод с польск.] / Эдвард Войнилович. — Минск: Минская римо-католическая парафия Св. Симона и Елены, 2007. — 379 с.
5. Волконский, С. Г. Записки / С. Г. Волконский. — Иркутск: Вост.-Сиб. кн. изд-во, 1991. — 508 с.
6. Восстание декабристов: в 21 т. / редкол.: М. Покровский (гл. ред.) [и др.]. — М.—Л: Гос. изд., 1925—2001. — Т. II. / М. Покровский. — 1926. — 424 с.

7. Восстание декабристов: в 21 т. / редкол.: М. Покровский (гл. ред.) [и др.]. — М.: Госполитиздат, 1925—2001. — Т. VII. / М. В. Нечкина. — 1958. — 692 с.
8. Восстание декабристов: в 21 т. / редкол.: М. Покровский (гл. ред.) [и др.]. — М.: Госполитиздат, 1925—2001. — Т. IX. / М. В. Нечкина. — 1950. — 308 с.
9. Восстание декабристов: в 21 т. / редкол.: М. Покровский (гл. ред.) [и др.]. — М.: Госполитиздат, 1925—2001. — Т. X. / М. В. Нечкина. — 1953. — 335 с.
10. Восстание декабристов: в 21 т. / редкол.: М. Покровский (гл. ред.) [и др.]. — М.: Наука, 1925—2001. — Т. XVII. / М. В. Нечкина. — 1980. — 295 с.
11. [Горбачевский, И. И.] Записки декабриста И. И. Горбачевского / И. И. Горбачевский. — М: Задруга, 1916. — 324 с.
12. [Ермолов, А. П.] Записки Алексея Петровича Ермолова: с приложениями / А. П. Ермолов. — М., 1865. Т. II. — 726 с.
13. [Зеланд, А. Л.] Воспоминания А. Л. Зеланда о Польском восстании и войне 1830—1831 гг. / А. Л. Зеланд // Русская старина. — 1892. — Т. 75. — № 9. — С. 503—531.
14. Из судебных материалов К. Г. Игельстрома [Микроформа]. — [Б. м.], 1827. — 18 кадров.
15. Карпов, А. К. Записки полковника Карпова, 1807—1837 / А. К. Карпов. — Витебск: Тип. насл. М. Б. Неймана, 1910. — [2], 12, 136 с.
16. Колачковский, К. Польша в 1814—1831 гг. / К. Колачковский // Русская старина. — 1900. — Т. 109. — № 3. — С. 623—640; Т. 110. — № 6. — С. 553—574.
17. Крестьянское движение в России в 1796—1825 гг. Сб. документов. — М.: Соцэскиз, 1961. — 1048 с.
18. [Лишин, А. Ф.] Воспоминания А. Ф. Лишина / А. Ф. Лишин // Русская старина. — 1890. — № 3. — С. 713—741.
19. Междуцарствие 1825 года и восстание декабристов в переписке членов царской семьи / ред. О. Модзалевский. — М.: Госуд. изд-во, 1926. — 246 с.
20. Муравьев, М. Н. Четыре политические записки М. Н. Муравьева / М. Н. Муравьев // Русский архив. — 1885. — № 5 — 6. — С. 162 — 184.
21. НИАБ. — Ф. 136. Минская духовная консистория. — Оп. 1. — Д. 4567. Дело о принуждении к вступлению в уланы причетника Минской Екатерининской церкви И. Хорошуновича корнетом Польского уланского полка Шафранским.
22. Там же. — Ф. 136. Минская духовная консистория. — Оп. 1. — Д. 4924. Рапорт настоятеля Виленского святодуховного монастыря от 24 февраля 1819 г. о предоставлении Виленскому пехотному полку церкви для проведения богослужений.
23. Там же. — Ф. 136. Минская духовная консистория. — Оп. 1. — Д. 4942. Дело о командировании священника для исповедания и причащения воинских чинов расквартированного в Минском повете Польского уланского полка.
24. Там же. — Ф. 136. Минская духовная консистория. — Оп. 1. — Д. 5279. Дело по отношению обер-священника армии и флота И. Державина о смерти рекрут из крестьян Минской губернии для сообщения их вдовам.
25. Там же. — Ф. 136. Минская духовная консистория. — Оп. 1. — Д. 5355. Дело о командировании протоиерея Минского кафедрального собора Б. Соловьевича в г. Слоним для отправления треб в 27 арт. бригаде.
26. Там же. — Ф. 136. Минская духовная консистория. — Оп. 1. — Д. 7165. Дело по обвинению священника Минского кафедрального Петропавловского собора Я. Шимановского в приведении к присяге нетрезвого унтер-офицера Силина.

27. Там же. — Ф. 136. Минская духовная консистория. — Оп. 1. — Д. 8270. Дело по отношению командира татарского уланского полка бар. Большвинга I о разрешении брака рядового С. Булашова мусульманского вероисповедания с православной Н. Ефимовой.
28. Там же. — Ф. 136. Минская духовная консистория. — Оп. 1. — Д. 8627. Дело об исключении из духовного звания священника, расквартированного в г. Слуцке Польского уланского полка Д. Пожарского, за пьянство.
29. Там же. — Ф. 136. Минская духовная консистория. — Оп. 1. — Д. 8724. Дело о передаче на хранение 5 икон Польского уланского полка церкви Слуцкого Троицкого монастыря до возвращения полка из похода.
30. Там же. — Ф. 295. Канцелярия Минского губернатора. — Оп. 1. — Д. 30. Указы Сената 1819 г.
31. Там же. —Д. 31. Указы Сената 1820 г.
32. Там же. — Ф. 299. Минское губернское правление. — Оп. 2. — Д. 621. Дело о розыске отставных поручика Анджейковича и прапорщика Каскевича для предания их суду за противозаконные проступки по службе (суть поступков в деле не раскрыта).
33. Там же. — Ф. 320. — Канцелярия Минского губернского предводителя дворянства. — Оп. 1. — Д. 50. О сборе пожертвований для войск Отдельного Литовского корпуса.
34. Там же. — Ф. 333. Минская казенная палата. — Оп. 3. — Д. 209. Дело по предложению Дежурства Литовской уланской дивизии о предоставлении сведений о расходе дров и соломы во время квартирования дивизии в г. Слуцке.
35. Там же. —Оп. 6. — Д. 9. Циркуляры и расписание инспекторского департамента главного штаба Е. И. В. о распределении рекрут 91 набора; ведомость Минской казенной палаты о числе лиц, принятых в рекруты по 91 очередному набору; рекрутские списки вольных хлебопашцев Новогрудского уезда. 15 мая — 8 ноября 1827.
36. Там же. — Ф. 694. Радзивиллы, князья. — Оп. 3. — Д. 180. Требования и заявки по реквизициям. 1818—1819 гг.
37. Там же. — Ф. 757. Слуцкое духовное правление. — Оп. 1. — Д. 299. Дело по прошению командира 1-й бригады Литовской уланской дивизии генерала Заборинского об освящении штандартов.
38. Там же. — Ф. 1297. Канцелярия генерал-губернатора Витебского, Могилевского, Смоленского. — Оп. 1. — Д. 1262. Дело по отношению главнокомандующего Е. И. В. Цесаревича об увольнении в отпуск нижних чинов для свидания с родственниками.
39. Там же. — Д. 1401. Дело по отношению Е. И. В. Цесаревича о доставлении сведений о сыновьях помещика Кулеша для определения их в Литовский Отдельный корпус.
40. Там же. — Ф. 1416. Витебское губернское правление. — Оп. 4. — Д. 1296. План о продовольствии войск Литовского Отдельного корпуса и расположенных в районе оного других команд с 1 января 1820 г.
41. НИАБ в Гродно. — Ф. 1. Канцелярия Гродненского губернатора. — Оп. 1—3.
42. Там же. — Ф. 6. Гродненская канцелярия гражданских дел Цесаревича Главнокомандующего Литовским Отдельным корпусом. — Оп. 1.

43. Полное собрание законов Российской империи. Собрание I: С 1649 по 12 декабря 1825 г.: в 45 т. — СПб.: Тип. II отделения Собств. е. и. в. канцелярии, 1830—1851. — Т. XXXIV: 1817. — 1830. — 959 с.
44. Там же. — Т. XXXV: 1818. — 1830. — 672 с.
45. Там же. — Т. XXXVI: 1819. — 1830. — 734 с.
46. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи. Т. 1. Царствование государя императора Николая I / под ред. Ф. И. Виноградова. — СПб: тип. 1-й Петр. трудовой артели, 1915. — 938 с.
47. Розен, А. Е. Записки декабриста / А. Е. Розен. — Лейпциг: Дункер и Гумболт, 1907. — 466 с.
48. РГВИА. — Ф. 10933. Луцкий гренадерский полк (1817—1833). — Оп. 1.
49. Там же. — Ф. 16230. Отдельный Литовский корпус. — Оп. 1—2.
50. Список генералам, штаб- и обер-офицерам всей Российской Императорской армии, с показанием чинов, фамилий и знаков отличия. — СПб.: Военная тип. Главного Штаба е. и. в., 1829. — 1008 с.
51. Столетие Военного министерства. 1802—1902. — Т. IV. Главный штаб. Исторический очерк. Ч. 1. Кн. 1. Отд. 2. Комплектование войск в царствование императора Александра I / сост. и ред. Н. П. Михневич. — СПб.: Тип. поставщиков Двора е. и. в. М. А. Вольф, 1902. — 211 с.
52. Там же. Ч. 2. Кн. 1. Отд. 2. Комплектование войск в царствование императора Николая I / сост. В. В. Шепетильников. — СПб.: Тип. поставщиков Двора е. и. в. М. А. Вольф, 1907. — 330 с.
53. Там же. — Т. XIII. Управление церквами и православным духовенством военного Военного ведомства. Кн. 1. Исторический очерк / сост. А. А. Желобовский. — СПб.: Тип. поставщиков Двора е. и. в. М. А. Вольф, 1902. — 130 с.
54. Тургенев, Н. Россия и русские / Н. Тургенев. — М.: ОГИ, 2001. — 742 с.
55. Цесаревич Константин Павлович — генерал-адъютанту барону Розену // Русская старина. — 1882. — Т. 34. — № 4. — С. 274—275.
56. Шугуров, М. Ф. О бунте Черниговского пехотного полка / М. Ф. Шугуров // Русская старина. — 1902. — № 2. — С. 278 — 300.
57. Якушкин, И. Д. Статьи, документы / И. Д. Якушкин. — Иркутск: Вост.-Сиб. кн. изд-во, 1993. — 399 с.
58. Jackowski, Ignacy. Powieść z czasu mojego czyli Przygody litewskie. — Poznan: w komisie księgarni Jana Konstantego Zupanskiego, 1858. — 315 s.
59. Korczak-Branicki, K. Wspomenia lat mojej mlodosci / K. Korczak-Branicki // Pamietniki dekabrystow: 3 t. / Warshawa: Wydawnictwo PIW, 1960. — T. III: Pamietniki dekabrystow. — 1960. — S. 262 — 269.
60. LVIA. — Ф. 377. Канцелярия гражданских дел главнокомандующего Отдельного Литовского корпуса и Польской армии Великого Князя Константина Павловича. — Оп. 1.
61. Pawłowicz, E. B. Wspomnienia Nowogródek, więzienie, wygnanie / E. B. Pawłowicz. — Lwow: z drukarni Winiarza, 1887. — 422 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 15.02.2011

А. М. Лукашевич,
доцент кафедры истории Беларуси нового и новейшего времени БГУ,
кандидат исторических наук.; e-mail: lukashevand@mail.ru

ИСТОЧНИКИ О «ПОЛЬСКОМ ВОПРОСЕ» ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ДОКТРИНЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (МАРТ 1801 г. — ИЮНЬ 1812 г.)

В современной отечественной историографии все больше внимания уделяется изучению «польского вопроса» в контексте истории Беларуси [см.: 14; 36]. И хотя среди историков нет единого взгляда на эту проблему, очевидно, что она занимала важное место во внешней политике европейских государств. Применительно к событиям 1796—1815 гг. под «польским вопросом» следует понимать проблему восстановления государственности на землях бывшей Речи Посполитой (Королевство Польское, Великое Княжество Литовское и др.). Поэтому в этом контексте с «польским вопросом» напрямую связана и судьба белорусских земель.

В предлагаемой статье автор остановился на анализе основных этапов решения «польского вопроса» российским правительством, которые нашли отражение в многочисленных документах дипломатического характера.

Формирование «польского направления» в российской внешнеполитической доктрине всецело было связано с личностью князя А. Е. Чарторыйского, который 8 (20) сентября 1802 г. был назначен на должность товарища (заместителя) министра иностранных дел. Вероятность решения «польского вопроса» затрагивалась князем в его докладах имп. Александру I, составленных после вступления 16 (28) января 1804 г. в должность управляющего МИД. В частности, концепция А. Е. Чарторыйского была изложена в «Записке об устройстве европейских дел в случае успешного окончания войны» (не позднее 5/17 мая 1804) [38, s. 62—66; 35, с. 58—61; 8, т. II, с. 57—61]. В ней управляющий МИД высказывал свое общее видение европейской политики и указывал на возможность увязки «польской проблемы» с российским внешнеполитическим курсом. В документе предусматривалось восстановление Польского Королевства в династической унии с Россией и под скипетром польского короля — российского императора. Однако в этом документе он не смог четко сформулировать механизм реализации идеи.

Более конкретный проект восстановления Польского Королевства был предложен А. Е. Чарторыйским только в 1805 г. накануне войны с Францией. В историю он вошел под названием «Пулавский». Положения этого проекта в виде отдельного документа не существовали, а его суть была изложена в ряде записок управляющего МИД (опубликованы в сборниках «Дипломатические сношения России с Францией», «Внешняя политика России», а также в переписке А. Чарторыйского с императором). Его суть была изложена в «Ноте для Алопеуса» (черновой вариант) [11, с. 123—131] или «Записке Министерства иностранных дел о мероприятиях по привлечению Пруссии к коалиции против Наполеона» от 7 (19) августа 1805 г. [8, т. II, с. 512—518] и предусматривала определенный комплекс мер военно-дипломатического давления на Пруссию. В случае отказа Берлина пропустить через свою территорию российские войска, две ее армии должны были вступить в прусскую часть польских земель и провозгласить на них восстановление Польского Королевства (см. также: [8, т. II, с. 607—609]).

Планы военно-дипломатического давления на Пруссию, разработанные А. Е. Чарторыйским, нашли определенное одобрение у канцлера князя А. Воронцова. Однако отошедший от официальных дел дипломат в частных записках от 24 мая (5 июня) [11, с. 42—45] и 13 (25) сентября 1805 г. [11, с. 146—150] обращал внимание управляющего МИД, что в случае упорства Пруссии реализация его плана приведет к коренному изменению плана войны. «Считаю долгом заметить только, — писал канцлер 13 (25) сентября 1805 г., — что в случае, если Берлинский двор не испугается угроз и воспротивится проходу наших войск через его владения, совсем изменится самая сущность войны, предпринимаемой для освобождения Европы, так как эти средства, предназначенные действовать против Бонапарта, естественно должны будут пойти на борьбу с Пруссией» [11, с. 150].

Обнаруженные российским историком С. Искюлем новые документы, составленные А. Е. Чарторыйским («Проект манифеста против Пруссии», между 6 и 21 сентября 1805 г. [18, с. 102—103] и «Отчет МИД за 1805 г.», 1808 г.) [18, с. 333—343], не только подтверждают мысль об определенной враждебности князя в отношении Пруссии, но и общей тактике поведения в 1805 г. имп. Александра I в отношении этого государства. Эта же враждебность в отношении Пруссии просматривается и в записках А. Е. Чарторыйского, составленных в начале 1806 г. (начало января [11, с. 200—214] и 17/29 января [11, с. 292—310; 35, с. 61—77; 38, p. 66—83; 8, т. III, с. 35]), уже после поражения России в кампании 1805 г.

В январе 1806 г. «польский вопрос» затрагивался и на специальном заседании Государственного совета, созванным имп. Александром I для определения внешнеполитической линии поведения после поражения под Аустерлицем. В частности, в «мнениях» ряда членов совета [11, с. 215—240], а также в протоколе заседания, известном как «Соображение мнений, поданных господами членами Государственного совета по делам политическим в заседании, бывшем января … дня 1806 года» [11, с. 240—243], в пункте 1 отмечено, что после заключения австро-французского мира реальная угроза для российских польских провинций отпала, однако следует продолжать военные приготовления [11, с. 242].

В период войны 1806—1807 гг. российскому императору было представлено еще несколько проектов решения «польского вопроса», в которых затрагивалась и судьба белорусских земель. Несомненный интерес вызывает «Записка трех товарищей министров императору Александру I» от 11 (23) но-

ября 1806 г. [16; 8, т. III, с. 374]. Появление этого документа в тот момент, когда монарх находился перед дилемой: вступать ли в войну с Францией после разгрома Пруссии — свидетельствовало о серьезных колебаниях в российском руководстве. Бывшие члены Негласного комитета — Н. Н. Новосильцев, П. А. Строганов и А. Е. Чарторыйский, находившиеся в отставке или близкие к ней*, обратили внимание императора на то, что Наполеон несомненно попытается использовать «польский вопрос» в борьбе с Россией. Поэтому они предлагали перестроить взаимоотношения Санкт-Петербурга с «польскими провинциями» на федеративных началах, что позволит «возвысить корону польскую, соединив блеск ее с лаврами императорскими». В таком случае, по мнению авторов записки, Россия сможет в предстоящей войне с Наполеоном использовать для обороны «великие средства и силы» народа, переполненного «пламенной любовью и благодарностью» [16, с. 215]. Идею о необходимости провозглашения Польского Королевства А. Е. Чарторыйский развил в своей записке императору от 5 (17) декабря 1806 г. [35, с. 138; 8, т. III, с. 417].

Определенную растерянность, которая существовала в 1806—1807 гг. в правительстве, ощущали и в шляхетских кругах белорусско-литовских губерний. Желая воспользоваться благоприятным моментом, часть шляхты поддержала идею А. Е. Чарторыйского и в конце 1806 г. через С. Немцевича и Т. Вавжецкого предложила свой вариант решения «польского вопроса». План автономии для западных губерний был изложен в двух документах: «Мыслях, относительно организации земель литовских и русских» и «Мыслях, необходимых для осуществления известного проекта» от 25 или 28 ноября (7 или 10 декабря) 1806 г. Эти документы, хранящиеся в отделе рукописей Библиотеки Чарторыйских в Кракове (рукопись № 5231), в 2003 г. ввел в научный оборот белорусский историк А. В. Ерашевич [14, с. 73—74].

После Тильзитского мира (1807) А. Е. Чарторыйский оказался в оппозиции, поскольку считал заключенные соглашения гибельными для России. Недовольство новым внешнеполитическим курсом нашло отражение в переписке бывшего управляющего МИД с российским послом в Англии князем С. Р. Воронцовым (опубликована в «Архиве князя Воронцова»). Первоначально он указывал на необходимость принять все необходимые меры для предотвращения возможной конфронтации между странами (21 августа / 2 сентября 1807 г.) [2, с. 422—425; 8, т. IV, с. 42], а после опубликования 26 октября (7 ноября) 1807 г. декларации о разрыве отношений с Англией — в письме от 31 октября (12 декабря) 1807 г. — охарактеризовал это событие «самым несчастливым для Европы, России и личности императора» [2, с. 425—430; 8, т. IV, с. 107].

* А. Е. Чарторыйский ушел в отставку 17 (29) июня 1806 г., П. А. Строганов в 1807 г. окончательно перешел на военную службу, Н. Н. Новосильцев выполнял различные дипломатические поручения.

После образования Княжества Варшавского (1807) «польский вопрос» стал одним из важнейших во взаимоотношениях между Россией и Францией в период «союза двух империй». Он постоянно обсуждался в ходе встреч императора французов с российским послом в Париже генералом П. А. Толстым и имп. Александром I с французскими послами Р. Савари и А. Коленкуром. Различие в позициях сторон нашло отражение в документах дипломатической переписки, опубликованной в специальных выпусках «Сборника Императорского русского исторического общества» (т. 89) [29]. Официальные материалы этого периода дополняются также мемуарами французских дипломатов (Ш. М. Талейран [34], А. Коленкур [19]).

«Польский вопрос» еще более обострился в 1809 г. во время войны между Францией и Австрией. Выполняя свои союзнические обязательства, подтвержденные на встрече императоров в Эрфурте (1808), Россия была вынуждена выступить в этой войне на стороне Наполеона, вместе с Княжеством Варшавским. Двойственность положения имп. Александра I во время этой войны нашла отражение в его официальной переписке с канцлером графом Н. П. Румянцевым (донесения канцлера от 7/19 августа, 23 августа / 4 сентября и др.) [8, т. V, с. 123, 147—148, 172—174, 316—317] и главнокомандующим армией в Галиции князем С. Ф. Голицыным (письма и рапорты императору от 8/20 июля, 20 июля / 1 августа [5, с. 232—237; 8, т. V, с. 103, 121], 26 июля / 7 августа, 5 (17) сентября, 12/24 ноября 1809 г. и др. [8, т. V, с. 43—45, 58—59, 76—77, 85—87, 89—90, 96—97, 122, 224—225, 291—293], и канцлеру от 9/21 ноября 1809 г. [8, т. V, с. 288—289]).

Открытое недовольство позицией России во время войны с Австрией высказывал в частном письме к С. Ф. Голицыну от 23 июля (4 августа) 1809 г. главнокомандующий Молдавской армией князь А. А. Прозоровский [6, с. 157—159; 8, т. V, с. 122]. Определенная враждебность между «союзными» польскими и российскими войсками просматривается и в письме С. Ф. Голицына (от 4/16 июля 1809 г.) князю Ю. Понятовскому [8, т. V, с. 99—100].

Особо следует выделить «секретнейшую» переписку этого периода между имп. Александром I, Н. П. Румянцевым и С. Ф. Голицыным (от 15/27 июня 1809 г.) в отношении проекта создания Польского Королевства, предложенного магнатами Галиции [8, т. V, с. 85—87; 4, с. 445—447]. Этот проект рассматривался в российских правящих кругах как враждебная интрига, исходившая из Княжества Варшавского.

Еще до заключения Шенбруннского (Венского) мира (1809) между Францией и Австрией российское правительство было встревожено возможным увеличением территории Княжества Варшавского за счет австрийской части Галиции. Первоначально имп. Александр I пытался добиться от Франции присоединения всей Галиции к Российской империи. Однако потерпев неудачу, стал настаивать на гарантиях Наполеона, что Польское Королевство

никогда не будет восстановлено. Поэтому 15 (27) июля 1809 г. в ноте Н. П. Румянцева французскому послу в Санкт-Петербурге А. Коленкуру была изложена инициатива России о подписании с Францией специальной конвенции о Польше [8, т. V, с. 116—120; 28, № 5, с. 358—359] (осталась без ответа).

Недовольство возросло после подписания мирного договора между Францией и Австрией, по которому Княжество Варшавское получило существенные территориальные приращения. Несмотря на присоединение к России Тарнопольской области (согласно «Акту уступки и разграничения между Россией и Австрией в Галиции» от 7/19 марта 1810 г.) [21, т. III, с. 37—44; 8, т. V, с. 393], вероятность восстановления Наполеоном Польского Королевства вызывала крайнюю озабоченность российского МИД. Поэтому просьбы Санкт-Петербурга стали более настойчивыми. Учитывая заинтересованность в конце 1809 г. императора французов в заключении династического союза с Россией, Наполеон пошел навстречу своему союзнику.

Обсуждение вопроса относительно заключения «польской» конвенции нашло отражение в нотах Н. П. Румянцева французскому послу А. Коленкуру (от 9/21 октября, 22 октября / 3 ноября, 28 ноября / 10 декабря 1809 г. [8, т. V, с. 309—311]), переписке канцлера с имп. Александром I (от 3/15 декабря 1809 г. [8, т. V, с. 316—318]), французским министром Ж. Б. Шампаньи (письма канцлера от 25 октября / 6 ноября [8, т. V, с. 268—270], 28 декабря 1809 / 9 января 1810 г. [8, т. V, с. 342—343] и ответ от 25 ноября 1809 г. [28, № 5, с. 350]). Эти документы дополняют донесения посла князя Андрея Б. Куракина канцлеру (от 27 марта / 8 апреля [8, т. V, с. 403—406], 5/17 июня 1810 г. [25, стб. 392—407; 8, т. V, с. 464]), министра внутренних дел князя Алексея Б. Куракина* канцлеру (от 9/21 июня и 12/24 июля 1810 г.) [30, с. 240—250; 8, т. V, с. 471, 481], А. Коленкура — Ж. Б. Шампаньи (от 17, 26 и 29 июля, 13 сентября, 3 и 12 октября, 9 и 11 декабря 1809 г. [22, с. 1—5, 6—12, 29, 75—82, 110—116, 125—133, 186—193, 195—198; 8, т. V, с. 101, 115, 121, 194, 236, 245, 301, 312]) и Наполеону (от 4 и 7 ноября 1809 г., 1 января 1810 г. [22, с. 162—164, 165—169, 209—210; 8, т. V, с. 267, 269, 327; 28, № 5, с. 345—346]).

Различные позиции сторон в отношении конкретного содержания «польской» конвенции прослеживаются в проектах этого документа. Среди них были: «Проект русско-французской конвенции о Польше», подписанной Н. П. Румянцевым и А. Коленкуром 4 января 1810 г. в Санкт-Петербурге [21, т. XIV, с. 430—433; 8, т. V, с. 329]; французский проект, известный как «Инструкция Шампаньи от 9 февраля 1810 г.» [22, с. 407—408; 8, т. V, с. 690]; «Замечания Александра I на французский проект конвенции о Польше», не позднее 26 февраля (10 марта) 1810 г. [22, с. 411—413; 8, т. V, с. 377]; российский проект конвенции о Польше от 5 (17) марта 1810 г. [22, с. 409—410;

* С мая по август 1810 г. находился в Париже со специальной миссией.

8, т. V, с. 393]. В этих дипломатических актах отражаются не только различные точки зрения сторон, но и прослеживается готовность Франции идти на определенные тактические уступки в «польском вопросе» (запрет на восстановление королевства) для достижения своих стратегических целей (брачный союз с Россией).

Параллельно с подготовкой «польской» конвенции через А. Е. Чарторыйского имп. Александр I вел проработку вопроса о возможности восстановления «Польши» под эгидой России. В ряде частных бесед с князем, которые происходили 12 (24) ноября 1809 г. [3, с. 89—98; 35, с. 191—198], 26 декабря 1809 г. (7 января 1810 г.) [3, с. 99—113; 35, с. 198—209] и 5 (17) апреля 1810 г. [3, с. 114—123], определенные черты приобрела идея автономии западных губерний как основы для восстановления Польского Королевства. В наиболее завершенном виде идея создания автономного Великого Княжества Литовского нашла отражение в записке А. Е. Чарторыйского от 2 (14) апреля 1810 г., с которой князь ознакомил императора 5 (17) апреля 1810 г. [3, с. 114—123; 8, т. V, с. 421]. Однако, узнав о российско-французских переговорах, А. Е. Чарторыйский разуверился в искренности намерений имп. Александра I и отказался от дальнейшего обсуждения проекта.

После отказа российской стороны на заключение брачного союза с Францией (февраль 1810 г.) и свадьбы имп. Наполеона I с австрийской принцессой, бывшие союзники начали скрытую подготовку двух стран к войне. При этом одним из главных вопросов, по которому у бывших союзников существовали постоянные «трения», оставался «польский вопрос». Основные принципы внешнеполитической стратегии Франции и подготовки ее к войне с Россией были изложены 16 марта 1810 г. в «Записке» министра иностранных дел Ж. Б. Шампаньи имп. Наполеону I (опубликована Н. К. Шильдером) [37, с. 471—483; 8, т. V, с. 392]. В ней рассматривалось два варианта решения «польского вопроса». Первый вариант предполагал создание единого Польско-Саксонского государства путем присоединения Силезии, второй — полное восстановление Польского Королевства во главе с представителем саксонской династии. Последний вариант был возможен только в случае войны с Россией. При этом западная граница Российской империи должна проходить по Западной Двине и Днепру.

Копия этого документа, полученная М. М. Сперанским по секретным дипломатическим каналам (через К. В. Нессельроде), была доведена до сведения императора [39, p. 235—237, 245]. Более того государственный секретарь тщательного изучил документ и подготовил записку «О видах французского правительства по управлению Польшей» (между 17/29 августа и 31 августа / 12 сентября 1810 г. [10, с. 436—440; 8, т. V, с. 504]). В ней М. М. Сперанский наметил ряд тайных мер, которые следовало провести в западных губерниях империи для сохранения российского влияния. Еще ранее, когда стало известно о заключении династического союза Франции с Австрией, госсекретарь

представил записку «О видах Франции по брачному союзу с Австрией» [10, с. 429—435] (эти и другие записки М. М. Сперанского хранятся в его личном фонде в отделе рукописей Российской национальной библиотеки [33]). В записке рассматривались различные варианты поведения Франции: от стремления к миру — до подготовки к войне. При этом отмечалось, что и в первом, и втором варианте австро-французский союз угрожает России потерей ее «польских провинций».

В целом, в 1810 — июне 1812 г., позиция России в «польском вопросе» напрямую увязывалась с оперативным планированием. В итоге было сформулировано два стратегических варианта решения этой проблемы. В случае ведения войны наступательной, за пределами Российской империи, рассматривалась возможность провозглашения Польского Королевства, с включением в его состав различных территорий, принадлежащих России, Австрии, Пруссии и Княжества Варшавского. При оборонительной войне в пределах «польских провинций» предусматривалось создание из западных губерний автономного Великого Княжества Литовского. Разработка подобных проектов нашла отражение в многочисленных документах.

Возможность создания Польского Королевства в случае войны за пределами Российской империи (Висло-Одерское междуречье) была высказана имп. Александром I в письме А. Е. Чарторыйскому от 25 декабря 1810 г. (6 января 1811 г.) [3, с. 147—154; 8, т. V, с. 646]. Дальнейшее развитие эта идея получила в их секретной переписке (предложения императора от 31 января / 12 февраля 1811 г. [38, p. 271—278; 8, т. VI, с. 53—59; 3, с. 176—185] и ответы князя от 18/30 января [3, с. 155—175; 17, стб. 798—814; 8, т. VI, с. 20], 28 февраля / 12 марта [23, с. 373—379; 8, т. VI, с. 86], 21 марта / 2 апреля 1811 г. [23, с. 381—383; 8, т. VI, с. 94], и др. [23, с. 383—384, 387—391; 8, т. VI, с. 140, 350—355, 419; 3, с. 186—193]). Попытки имп. Александра I привлечь к коалиции с Княжеством Варшавским еще и Пруссию нашло отражение в его переписке с королем Фридрихом Вильгельмом III (письма императора от 7/19 февраля [8, т. VI, с. 64—66], 14/26 и 16/28 мая 1811 г. [8, т. VI, с. 116, 118—119] и короля от 26 марта / 7 апреля, 31 марта / 12 апреля, 4/16 апреля, 30 апреля / 12 мая 1811 г. [8, т. VI, с. 698, 699]). Все эти документы дополняет «План военных действий, составленный генералом [Л. Л.] Беннигсеном в феврале 1811 г.» специально для этих целей [24, т. II, с. 83—93].

Более подробно следует остановиться на комплексе документов, автором которых является Михал Клеофас Огинский. До настоящего времени большинство белорусских историков при упоминании фактов, связанных с политической деятельностью этого магната, ссылаются на публикацию А. О. Подвысоцкого в журнале «Русский архив» (1874) [26]. Однако в ней приведены далеко не все важные документы, вышедшие из-под пера М. К. Огинского в 1811—1812 гг. К тому же, они требуют перепроверки. Подобную попытку при публикации документов на белорусском языке предпринял в 1995 г. А. П. Грицкевич [9]. Однако он сверял тексты публикации А. О. Подвысоцкого только с мемуарами М. К. Огинского [40].

Наиболее полный комплекс оригинальных документов М. К. Огинского, связанных с проектами создания автономного Великого Княжества Литовского и Польского Королевства, хранится в РГВИА («Дело со сведениями о положении дел в Литовских западных губерниях пред войною с французами 1812 г., о проекте образования нового управления тем краем и о сформировании польской армии, 1811 г.») [31]. Многие из них в начале XX в. были опубликованы на французском языке в различных томах сборника «Отечественная война 1812 года. Материалы Военно-ученого архива». Учитывая известные и архивные материалы, можно назвать 10 писем (записок) М. К. Огинского, адресованных имп. Александру I. Все они касались решения «польского вопроса» и датируются маем 1811 — октябрем 1812 г.

В частности, это письма (записки) от 15 (27) мая [40, s. 25—40; 9, с. 200—212], 15 (27) октября [24, т. V, с. 289—297; 8, т. VI, с. 212], 22 октября (3 ноября, с проектом указа о новой организации западных губерний) [31, л. 20—21; 40, s. 46—48; 9, с. 212—213], 1 (13) декабря (с запиской о мерах к восстановлению Польши) [24, т. VII, с. 1—8; 40, s. 57—69; 26, стб. 647—681], 2 (14) декабря [31, л. 22; 24, т. VII, с. 16—19], 17 (29) декабря 1811 г. [31, л. 32—35; 24, т. VII, с. 84—86], 3 (15) января [31, л. 36—37; 24, т. VIII, с. 27—28], 18 (30) января [31, л. 38; 24, т. VIII, с. 87], 27 января (8 февраля) [31, л. 39—42; 24, т. VIII, с. 142—145; 8, т. VI, с. 272] и 7 (19) октября 1812 г. [26, стб. 686—689, 692—695]. За исключением последнего документа, все они имели отношение к предвоенным планам по возрождению государственности на белорусских землях. Все эти документы имеют непосредственную связь с планом подготовки России к войне, разработанном еще в феврале (марте) 1810 г. генералом М. Б. Барклаем де Толли [24, т. I, ч. II, с. 1—6].

Деятельность М. К. Огинского и его сторонников считал полезной и государственный секретарь М. М. Сперанский. По его мнению, она содействовала привлечению дворянства западных губерний на сторону России. Поэтому в «Записке по делам финляндским и польским» от 11 (23) июня 1811 г. [32, с. 214—217; 8, т. VI, с. 130] он предлагал создать специальный комитет для обсуждения нужд «польских провинций». «Польский вопрос» затрагивался госсекретарем и в «Записке о вероятностях войны с Францией после Тильзитского мира» (декабрь 1811 — январь 1812 г. [15; 8, т. VI, с. 256]).

Позиция Наполеона в 1810—1812 гг. в отношении «польского вопроса» отражается в официальной переписке российского посла во Франции князя А. Б. Куракина и советника его посольства К. В. Нессельроде с имп. Александром I и Н. П. Румянцевым. Среди них наибольший интерес представляют документы, в которых затрагивался вопрос о возможном вознаграждении герцога Ольденбургского, потерявшего свои владения в начале 1811 г., за счет

территории Княжества Варшавского или в обмен на обязательство Франции не восстанавливать Польшу (донесения А. Б. Куракина от 3/15 августа 1811 г. [13, с. 135—162; 8, т. VI, с. 146], К. В. Нессельроде от октября 1811 г. [7, с. 590—596; 8, т. VI, с. 220], предписания канцлера от 25 сентября / 7 октября 1811 г. и 27 марта / 8 апреля 1812 г. [8, т. VI, с. 339—341; 27, с. 104]).

Этот комплекс документов дополняют разнообразные записки, донесения и письма спецпредставителя российского императора при Наполеоне полковника А. И. Чернышева канцлеру Н. П. Румянцеву (за 1811 г.) [12, с. 145—328] и Александру Павловичу (за 1810—1811 гг.) [12, с. 1—144]. В них приводится содержание бесед уполномоченного с Наполеоном и отражается позиция императора французов по различным аспектам «польского вопроса» [12, с. 9—11, 20—21, 69—75, 83—86, 89, 100—101, 108, 127—128, 137—138, 148—149, 245—246, 371]. Офицер также высказывал личные рекомендации о целесообразности имп. Александру I весной 1812 г. занять Княжество Варшавское и объявить себя польским королем [12, с. 63—64], а также одобрял идею создания в России польских вооруженных сил (донесение от 9/21 февраля 1812 г.) [1, с. 149—161].

К интересным документам кануна войны 1812 г. относятся «Записка о международном положении России» неизвестного автора [24, т. VII, с. 80—82; 8, т. VI, с. 256], а также письмо цесаревича Константина Павловича к В. Ф. Васильеву от 2 (14) июня 1812 г. [20; 8, т. VI, с. 428]. Так, в записке, среди прочего отмечалось, что в виду неизбежной войны с Францией, очень важно урегулировать «польский» вопрос, «консультируясь с поляками — друзьями России». В письме цесаревича высказывалось мнение о необходимости убедить поляков, что объединение Польши возможно лишь при условии выступления их на стороне России против Франции.

Таким образом, все проанализированные документы отражали серьезные колебания, которые существовали в правительственных кругах по «польскому вопросу» в условиях меняющейся внешнеполитической обстановки (во время неудачных для России войн с Францией в 1805, 1806—1807 гг., вынужденного «союза двух империй», 1807—1810 гг., и в период скрытой подготовки к войне, 1810—1812 гг.). В целом, они позволяют проследить в динамике выработку российским правительством определенной стратегии и различных тактических приемов при решении «польской проблемы» накануне войны 1812 г.

Список литературы

1. Архив князя А. И. Чернышева: Бумаги князя А. И. Чернышева за царствование императора Александра I, 1809—1825 гг. / под ред. Н. В. Голицына. Ч. 1 // Сборник Императорского Русского исторического общества. — СПб.: Тип. В. Кирбаума, 1905. — Т. CXXI (121). — XVI, 576, X с.
2. Архив князя Воронцова: в 40 кн. — М.: Тип. П. Лебедева, 1870—1895. — Кн. 15: Бумаги графов Александра и Семена Романовичей Воронцовых: Письма А. Я. Протасова и князя Адама Чарторыжского (1783—1807). — 1880. — VI, 517 с.

3. Беседы и частная переписка между императором Александром I и кн[язем] Адамом Чарторижским / опубл. Л. Чарторижским; пер. с франц. С. Явленской. — М.: Сфинкс, 1912. — 372, III с.; 1 л. фронт. (портр.), 2 л. портр.
4. Богданович, М. И. История царствования императора Александра I и России в его время. Сочинение автора истории «Отечественной войны 1812 г.»: в 6 т. / М. И. Богданович. — СПб.: Тип Ф. Сущинского, 1869—1871. — Т. 2. — 1869. — IV, 625 с.
5. Бумаги князя С. Ф. Голицына // Военный сборник. — 1909. — № 6. — С. 232—237.
6. Бумаги князя Сергея Феодоровича Голицына // Русский архив. — 1876. — Кн. 2. — С. 129—160.
7. Вандаль, А. Наполеон и Александр I: Франко-русский союз во время первой империи / перевод с 6-го фр. изд. В. Шиловой: в 3 т. — СПб.: «Знание», 1910—1913. — Т. 3: Разрыв франко-русского союза. — 1913. — [6], 609 с.; [1] л. порт.
8. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы российского Министерства иностранных дел. Серия первая. 1801—1815 гг.: в 8 т. / редкол. А. Л. Нарочницкий (отв. ред.), [и др.]. — М.: [Гос]. изд-во полит. лит-ры, 1960—1976. — Т. II: Апрель 1804 г. — декабрь 1805 г. — 1961. — 743 с.; Т. III: Январь 1806 г. — июль 1807 г. — 1963. — 840 с.; Т. IV: Июль 1807 г. — март 1809 г. — 1965. — 783 с.; Т. V: Апрель 1809 — январь 1811 г. — 1967. — 784 с.; Т. VI: 1811—1812 гг. — 1962. — 866 с.
9. Грыцкевіч, А. Памятныя запіскі Міхаіла Клеофаса Агінскага Аляксандру I у 1811 годзе // Адраджэнне: Гістарычны альманах. — Мінск: Універсітэцкае, 1995. — Вып. 1. — С. 195—223.
10. Две записки М. М. Сперанского / сообщ. Н. Д. // Русская старина. — 1900. — Т. 104. — № 11. — С. 429—440.
11. Дипломатические сношения России с Францией в эпоху Наполеона I. Т. III: 1805—1806 / под ред. А. Трачевского // Сборник ИРИО. Т. LXXXII (82). — СПб.: тип. М. Стасюлевича, 1892. — X, 499, VI с.
12. Донесения А. И. Чернышева императору Александру I, 1810 и 1811 гг. [и др.] // Сборник Императорского Русского исторического общества. — СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1877. — Т. XXI. — VIII, 490 с.
13. Донесения из Франции князя А. Б. Куракина императору Александру Павловичу. Письмо князя А. Б. Куракина к канцлеру графу Румянцеву / А. Б. Куракин // Русский архив. — 1870. — Стб. 1—162.
14. Ерашэвіч, А. У. Уплыў напалеонаўскіх войнаў на грамадска-палітычнае жыццё Беларусі (1799—1815 гг.): Дыс. … канд. гіст. навук / А. У. Ерашэвіч. — Мінск, 2003. — 211 с.
15. Записка М. М. Сперанского о вероятностях войны с Францией после Тильзитского мира / сообщ. Н. Дубровин // Русская старина. — 1900. — Т. 101. — № 1. — С. 58—65.
16. Записка трех товарищей министров императору Александру I / сообщ. А. М. Княжевич // Русская старина. — 1894. — Т. 82. — № 8. — С. 212—216.

17. Император Александр Павлович и князь Адам Чарторыйский // Русский архив. — 1871. — Стб. 697—945*.
18. Искюль, С. Н. Внешняя политика России и германские государства (1801—1812) / С. Н. Искюль. — М.: «Индрик», 2007. — 392 с.
19. Коленкур, А.-О. де. Мемуары. Поход Наполеона в Россию / А.-О. Коленкур; предисл. А. М. Васютинского. Пер. с фр. — М.: Госполитиздат, 1943. — 380 с., ил.
20. Константин Павлович [Романов], вел. князь. Письма великого князя Константина Павловича к графу В. Ф. Васильеву. 1812—1814 // Русский архив. — 1882. — Кн. 1. — С. 129—130.
21. Мартенс, Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россиею с иностранными державами: в 15 т. — СПб.: Тип. Мин-ва путей сообщения (А. Бенке), 1874—1909. — Т. III: Трактаты с Австриею. 1808—1815. — 1876. — XIII, 549 с.; — Т. XIV: Трактаты с Францией. 1807—1820. — 1905. — 447 с.
22. Николай Михайлович [Романов], вел. князь. Дипломатические сношения России и Франции по донесениям послов императоров Александра и Наполеона. 1808—1812: в 7 т. — СПб.—Пг., 1905—1914. — Т. IV. — 1906. — 447 с.
23. Николай Михайлович [Романов], вел. князь. Император Александр I: Опыт исторического исследования: в 2 т. / Н. М. Романов. — СПб., 1912. — Т. 1. — XIV, 580 с.
24. Отечественная война 1812 года: материалы Военно-ученого архива Главного штаба: в 21 т. — СПб.: Издание Военно-ученого комитета Главного штаба, 1900—1914. — Отд. I. Переписка русских правительственных лиц и учреждений. Т. I. Подготовка к войне в 1810 г. Ч. II. Входящая переписка ген. Барклая де Толли; под ред. Мышлаевского. — 1900. — XII, 349, XXXVII с.; 2 л. илл., карт.; — Т. II. Подготовка к войне в 1811 г. (январь — май месяцы); под ред. Мышлаевского; сост. Перевощиков и Иванов. — 1901. — XIII, 357, LI с.; 1 табл.; — Т. V. Подготовка к войне в 1811 г. (сентябрь—октябрь месяцы). — 1904. — XV, 341, XXX с.; — Т. VII. Подготовка к войне в 1811 г. (декабрь месяц; документы без дат). — 1907. — XIV, 342, XXXV с.; — Т. VIII. Подготовка к войне в 1812 г. (январь месяц). — 1907. — IX, 176, XXXII с.; 2 л. табл..
25. Письма князя А. Б. Куракина (посла в Париже) к государственному канцлеру графу Н. П. Румянцеву // Русский архив. — 1873. — Кн. 3. — № 3. — Стб. 392—410.
26. Подвысоцкий, А. [О]. Граф Михаил Огинский и его отношения к императору Александру Павловичу (1807—1815) // Русский архив. — 1874. — Кн. 1[—6]. — Стб. 637—710.
27. Попов, А. Н. Отечественная война 1812 года. — М.: «Минувшее», 2008. — Т. I: Сношения России с иностранными державами перед Отечественной войной 1812 года / сост., предисл., прим. С. А. Никитина. — XIV, 482 с., 16 с. — (Рус. ист. библиотека).
28. Попов, А. Н. Польский вопрос. 1806—1809 гг. / сообщ. П. Н. Цуриков // Русская старина. — 1893. — Т. 77. — № 3. — С. 667—695; Т. 78. — № 5. — С. 345—396.
29. Посольство графа П. А. Толстого в Париже в 1807 и 1808 гг. (От Тильзита до Эрфурта) / под ред. Н. К. Шильдера // Сборник Императорского Русского исторического

* Извлечено из: Alexandre Ier et le prince Czartoryski. Correspondance particuliere et conversations. 1801—1823. Publiees par le prince Ladislas Czartoryski, avec une introduction par Ch. de Mazade. — Paris, 1865.

общества. СПб.: Тип. И. Н. Скороходова, 1893. Т. LXXXIX (89). — LXXIII, 822, [1],VIII с.
30. Посольство министра внутренних дел князя Алексея Борисовича Куракина к Наполеону Первому. 1810 год. (Новооткрытые депеши) // Русский архив. — 1877. — Кн. 3. — № 11. — С. 229—257.
31. РГВИА. — Ф. 846. — Оп. 16. — Д. 3576. Дело со сведениями о положении дел в Литовских западных губерниях пред войною с французами 1812 г., о проекте образования нового управления тем краем и о сформировании польской армии. 1811 г.
32. Сборник исторических материалов, извлеченных из архива (Первого отделения) Собственной его императорского величества канцелярии: в 16 вып. — СПб.—Пг., 1876—1917. — Вып. 1 / под ред. Н. Дубровина. — 1876.— XXXVI, 110, 466, XIII с.
33. Стецкевич, М. Я. Каталог фонда М. М. Сперанского (№ 731) / М. Я. Стецкевич. — Л.: ГПБ, 1962. — 422 с.
34. Талейран, Ш.-М. Мемуары / Ш.-М. Талейран. — М.: Изд-во Ин-та междун. отношений, 1959. — 440 с.
35. Чарторыйский, А. Мемуары князя Адама Чарторижского и его переписка с императором Александром I / пер. с фр. А. Дмитриевой; ред. и вст. статья А. Кизеветтера: в 2 т. — М.: Книгоизд-во К. Ф. Некрасова, 1912—1913. — Т. II. — 1913. — [2], 362, III, [2] с.
36. Швед, В., Данскіх, С. Заходні рэгіён Беларусі ў часы напалеонаўскіх войнаў. 1805—1815 гады / В. Швед, С. Данскіх. — Гродна: ГрДУ імя Янкі Купалы, 2006. — 252 с.
37. Шильдер, Н. К. Император Александр Первый, его жизнь и царствование: в 4 т. / Н. К. Шильдер. — Изд. 2-е. — СПб.: А. С. Суворин, 1904—1905. — Т. 3. — 1905. — 569 с.
38. Czartoryski, A. Mémoires du prince Adam Czartoryski et correspondence avec l’empereur Alexandre Ier / prйface de M. Ch. de Mazade. — Paris: E. Plon, Nourrit et Cie, Imprimeurs-Editeurs, 1887. — T. II. — 396 p.
39. Nesselrode [Ch. R. V.]. Lettres et papiers du chancelier comte de Nesselrode. 1760—1850. Extraits de ses archives. Publiйs et annotйs, avec une introduction par le comte A. de Nesselrode: 11 v. Paris: A. Labure, 1900—1908. — T. III: 1805—1811. — 1904. — 462 p.
40. Pamiętniki Michała Ogińskiego o Polsce i Polakach od r[oku] 1788 [az] do końca r[oku] 1815 / przełożone z języka francuskiego: w 4 t. / M. Ogiński. — Poznań: Nakładem Księgarni J. K. Żupańskiego, 1870—1873. — T. 3. — 1872. — 218 s.

Артыкул пастуліў у рэдакцыю 28.02.2011

В. В. Урублеўскі,
вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ,
аспірант кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта БДУ

ДАСЛЕДАВАННЕ ІНВЕНТАРОЎ XVI—XVIII стст. У БЕЛАРУСКАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ І ПЕРСПЕКТЫВЫ ІХ РАЗГЛЯДУ З ПАЗІЦЫЙ ГІСТОРЫІ ШТОДЗЁННАСЦІ

У навуковым дыскурсе беларускай гістарычнай навукі ўсё часцей і настойлівей гучыць пытанне аб неабходнасці разгляду не толькі глабальных з'яў сацыяльна-эканамічнага, палітычнага і культурніцкага характару, але і працэсаў прынцыпова іншага антрапалагічнага ўзроўню. Гісторыя штодзённасці — накірунак сучаснай гістарычнай навукі, сфарміраваны ў другой палове XX ст., які займаецца даследаваннем умоў жыцця, працы і адпачынку, а таксама фактараў, уплываючых на фарміраванне свядомасці і норм паводзін людзей.

Вызначэннем і трактоўкай тэрміна «штодзённасць» займаліся французская школа «Аналаў», італьянская і нямецкая школы. Калі першая разглядала штодзённасць у рэчышчы гісторыі ментальнасці, то дзве другія — гісторыі вопыту. Расійскі гісторык, адзін з тэарэтыкаў сучаснай гістарычнай антрапалогіі М. М. Кром падзяліў працэс даследавання штодзённасці на два ўзроўні: даследаванне побыту людзей і вызначэнне на гэтай падставе іх глыбінных клопатаў, трывог, спадзяванняў [19, с. 8].

Узнікненне цікавасці да гісторыі штодзённасці на постсавецкай прасторы прыйшлося на пачатак 90-х гг. XX ст. Практычнаму боку згаданага накірунку даследавання ў Беларусі на сённяшні момант прысвечаны асобныя працы, якія закранаюць штодзённасць беларускага грамадства ў вызначаныя перыяды яго існавання. Асобная ўвага пры гэтым адводзіцца паслярэвалюцыйнаму перыяду, часу стварэння і існавання беларускай дзяржаўнасці (І. С. Kaштaлян, І. С. Махоўская, С. Мікіценка, В. М. Сідоранка) [20, 21, 34, 35, 39]. Таксама акцэнт робіцца на вызначэнне ўмоў жыцця насельніцтва акупаванай Беларусі і акалічнасцей прымусовай працы беларусаў у Нямеччыне падчас Другой сусветнай вайны (Д. Блізнюк, А. І. Корсак, С. Новікаў, Л. С. Скрабіна, Г. М. Якаўлева) [13, 27, 36, 41, 48]. Некаторым аспектам штодзённасці XIX — пачатку XX ст. нададзена ўвага ў даследаваннях З. В. Антановіч і Н. А. Лісейчыкавай [2, 31, 32]. Гістарыяграфіі штодзённасці прысвечана публікацыя А. І. Іакелы [18].

Навуковая распрацоўка штодзённай гісторыі асобных саслоўных груп набывае адметнасць ужо на пачатку XXI ст. Так, праблемам штодзённасці шляхецкага саслоўя надзялялася ўвага ў даследаваннях М. І. Краснова [28—30], А. А. Скеп'ян [40], Н. У. Сліж [42—45]. Рэканструкцыі штодзённага жыцця ўніяцкага парафіяльнага святарства і выяўленню на гэтай аснове ступені яго ўплыву на этнакультурныя і палітычныя працэсы была прысвечана кандыдацкая дысертацыя супрацоўніка Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (далей — НГАБ) Д. В. Лісейчыкава [33].

Гісторыя сялянскай штодзённасці знаходзіцца ў зародку свайго вывучэння, мае мэтай даследаваць антрапалагічную састаўляючую сацыяльна-эканамічных працэсаў, асаблівасці жыццядзейнасці сялянства, асаблівасці сялянскага светапогляду і каштоўнасныя арыенціры прадстаўнікоў дадзенага саслоўя.

Разгляду многіх аспектаў сялянскай штодзённасці прысвечана даследаванне С. М. Токця «Беларуская вёска на мяжы эпох…», дзе аўтар спрабуе акрэсліць агульныя рысы светапогляднасці сялянства ў канцы XIX — пачатку XX ст. [47]. Спроба даследавання светапогляду больш ранняга перыяду прадстаўлена ў даследаванні В. Ф. Голубева, прысвечанага паганскім і хрысціянскім традыцыям у паўсядзённым сялянскім жыцці ў XVI—XVIII стст. [6]. На сялянскую штодзённасць у межах асобнай замкнёнай супольнасці, прадстаўнікі якой адносіліся да Караньскай рыма-каталіцкай парафіі і Гаенскага праваслаўнага прыходу (Лагойшчына), акцэнтавана комплексная ўвага ў манаграфіі В. Л. Насевіча «Традыцыйная беларуская вёска ў еўрапейскай перспектыве», якая разглядае гісторыю азначанай мясцовасці з часу першых пісьмовых узгадак да нашых дзён [37].

Даволі інфарматыўнай крыніцай па гісторыі штодзённасці сялянства можна лічыць гаспадарчыя апісанні XVI—XVIII стст., а менавіта інвентары. Асноўны пласт інфармацыі, які яны змяшчаюць, адносіцца да гаспадарчага жыцця і побыту. Шырока асвятляецца эканамічны стан апісваемага маёнтка — гаспадарчыя пабудовы, павіннасці і падаткі сялян. У рэдкіх выпадках пералічваюцца прадстаўнікі сялянскай сям'і з пазнакай узросту.

Пытанне даследавання інвентароў на прамую звязана з праблемай сацыяльна-эканамічнага развіцця беларускіх зямель. Менавіта даследаванню аспектаў эвалюцыі феадальнага спосабу вытворчасці і распаду феадальна-прыгонніцкай сістэмы прысвячалі свае даследаванні беларускія гісторыкі 20—30-х гг. XX ст. Тодар Іванавіч Забела (1896—1935), Канстанцін Іванавіч Кернажыцкі (1902—1942), Яфім Паўлавіч Шлосберг (1906—1970) і інш. Свае даследаванні яны праводзілі, галоўным чынам, на падставе інвентароў. Дэмаграфічныя даследаванні імі не вяліся, але аспекты сацыяльнай гісторыі разглядаліся. Так, К. І. Кернажыцкі ў сваёй манаграфіі «Гаспадарка староств на Беларусі і эканамічны стан іх насельніцтва ў другой палове XVIII ст.» цэлы раздзел прысвяціў «разрадам насельніцтва староств», а менавіта асобным групам сялянскага насельніцтва, адзначаных у інвентарах. На прыкладзе інвентароў Віцебскага і Віленскага ваяводстваў адзначаюцца такія катэгорыі насельніцтва, як цяглыя, чыншавыя і кунічныя сяляне, баяры і зямяне, бабылі і кутнікі [22, с. 33—39]. Даследчык вызначыў працэнтныя суадносіны паміж канкрэтнымі групамі насельніцтва.

Найбольш ранняй спробай непасрэднага даследавання інвентароў Беларусі можна лічыць прадмову І. Спрогіса і А. Турцэвіча, складзеную да тамоў 14 і 35 «Актаў, выдадзеных Віленскай археаграфічнай камісіяй» [1, т. 14, с. 11—24; т. 35. с. 9—32].

Першай комплекснай характарыстыкай інвентароў як крыніцы гаспадарчага і сацыяльна-эканамічнага апісання адзначыўся артыкул у штогодніку па аграрнай гісторыі Усходняй Еўропы Паўла Рыгоравіча Казлоўскага (1911—1996), падрыхтаваны сумесна з В. У. Чапко [23]. Працяг даследавання інвентароў праводзіцца П. Р. Казлоўскім у яго манаграфіі «Магнацкая гаспадарка ў Беларусі ў другой палове XVIII ст.» [24]. Аўтар дае вызначэнне тэрміну «інвентар», заўважае, што паўната і дастаавернасць інвентара часта залежыць ад абставін, пры якіх ён складаўся. Так, калі ён складаўся пры продажу або здачы маёнтка ў заставу, інвентар мог адлюстроўваць не рэчаісную карціну гаспадарання, а ўмоўную [24, с. 27]. Зазначаецца аб неабходнасці пры характарыстыцы сацыяльна-эканамічных адносін разглядаць інвентар разам з крыніцамі фінансава-разліковай і справаздачнай дакументацыі. У сваёй пазнейшай манаграфіі «Землеўладанне і землекарыстанне ў Беларусі ў XVIII — першай палове XIX ст.» аўтар выкарыстоўвае тарыфы падымнага падатку (спісы зямельных уладанняў і гарадскіх паселішчаў з пазначэннем колькасці населеных двароў і памеру падатку з іх) як дадатковыя крыніцы для разгляду асаблівасцей сацыяльна-эканамічнага развіцця [25]. Па падліках Казлоўскага, на момант XVIII ст. у адным дыме маглі пражываць у сярэднім 3,5 асобы мужчынскага полу. Такім чынам, на 1000 дымоў прыходзілася каля 3500 чалавек мужчынскага полу, а ўсяго 7 тыс. чалавек [25, с. 80]. Такія разлікі дазваляюць не толькі падлічыць колькасць насельніцтва, абкладзенага падаткамі і павіннасцямі, аднак дазваляюць адзначыць дынаміку росту ці змяншэння насельніцтва пры параўнанні паказчыкаў за розныя гады.

Адна з першых спроб публікацыі інвентароў маёнткаў, старостваў і асобных двароў была праведзена ў тамах 14 (XVI ст. — 93 штукі), 25 (XVII ст.), 35 (XVIII ст. — 93 штукі) і 38 (XVIII ст. — 50 штук) выдання «Актаў Віленскай археаграфічнай камісіі» [1]. Інвентар двара мешчаніна Я. Гегера ў Менску (13.03.1654) быў змешчаны ў трэцім томе «Беларускага архіва» [49]. Публікацыяй інвентароў таксама адзначылася выданне «Беларусь у эпоху феадалізму», дзе як цалкам, так і часткова апублікавана восем гаспадарчых апісанняў XVII—XVIII ст. [4].

Першым зборнікам, які вылучаўся грунтоўнай тэматычнай падборкай і акцэнтаванасцю выключна на праблеме інвентароў з'яўлялася выданне «Інвентары магнацкіх валоданняў Беларусі XVII—XVIII стст.». У першай кнізе апублікаваны дзевяць інвентароў валодання Смаргонь Ашмянскага павета пачатку XVII ст. — другой паловы XVIII ст. (1788) [16]. У другой кнізе змешчана восем інвентароў графства Цімкавічы Навагрудскага ваяводства за 1622—1788 гг. [17]. Асноўнай інфарматыўнай часткай інвентароў з'яўляюцца табліцы, дзе змешчаны звесткі аб павіннасцях кожнага селяніна, падрабязна асветлена становішча розных груп насельніцтва, парадак выканання павіннасцей. Публікацыя інвентароў на прыкладзе Смаргоні і Цімкавічаў змушае звярнуць увагу на згаданыя гаспадарчыя апісанні таксама як на крыніцы дэмаграфічных і сацыяльных працэсаў. Дэмаграфічная інфармацыя заключаецца ў падачы інфармацыі аб колькасці «сыноў» (асоб мужчынскага полу), замацаваных за кожным канкрэтным дваром. Дадзеная статыстыка дазваляе вызначыць агульны ўзровень прадукцыйных сіл асобна ўзятага паселішча ў канкрэтны перыяд яго існавання. Пры пазначэнні памераў павіннасцей і колькасці валок згадваюцца сацыяльныя катэгорыі насельніцтва, а менавіта: цяглыя і чыншавыя сяляне, баяры, зямяне, сяляне-рамеснікі (млынары, слесары, бондары і інш). Аднак прыналежнасць канкрэтных сем'яў да асобных сацыяльных катэгорый прасочваецца толькі ў выпадку з вольнымі сялянамі і сялянамі-рамеснікамі.

Інвентары займаюць значнае месца ў працы З. Ю. Капыскага «Крыніцазнаўства аграрнай гісторыі Беларусі» [26]. Як адна з крыніц, што паслужылі асновай для даследавання сельскай абшчыны ў Беларусі XVI—XVIII стст., інвентары характарызуюцца В. Ф. Голубевым [15].

З усяго вышэйсказанага можна зрабіць выснову аб тым, што большасць прац па аграрнай гісторыі XVI—XVIII стст. абапіраецца на інвентары як найбольш поўныя крыніцы сельскагаспадарчага апісання.

Вопыт польскай археаграфічнай навукі ў вобласці публікацыі інвентароў можна назіраць на прыкладзе «Люстрацыі ваяводстваў Рускага, Падольскага і Бельскага (1564—1565)» [52], падрыхтаванай польскімі даследчыкамі Крыштафам Хлапоўскім і Аленай Жытковіч на падставе матэрыялаў Архіва Скарбу Кароннага, Галоўнага архіва Старажытных актаў, апублікаваных актавых кніг гродскіх і земскіх судоў [50], архіва канцлера і гетмана вялікага Яна Замойскага [51]. Інвентары змяшчаюць поўнае апісанне падатных катэгорый насельніцтва, гаспадарчых пабудоў, сумы падатку з кожнага паселішча. У адрозненне ад беларускіх інвентароў згаданага часу прозвішчы і імёны падданых не называюцца, адсутнічаюць звесткі пра сям'ю [1, т. 14, с. 312—335]. Скарачэнні, а таксама пропускі літар і слоў падаюцца ў квадратных дужках. Памылкі ў тэксце публікацыі раскрываюцца ў заўвагах.

Варта падкрэсліць, што польскія даследчыкі таксама разглядалі інвентары выключна як крыніцу па гаспадарчай гісторыі, якую на сённяшні момант можна аналізаваць на прадмет выяўлення звестак па штодзённай гісторыі.

Многія інвентары зберагаюцца ў фондах павятовых гродскіх і земскіх судоў. Значэнне актавых кніг згаданых устаноў у даследаванні штодзённасці падкрэслена ў артыкуле В. У. Бабковай, апублікаваным у краязнаўчым часопісе «Ваўкавышчына» ў 2007 г. [3].

У НГАБ найбольш забяспечаны крыніцамі XVI—XVIII стст. фонд князёў Радзівілаў (ф. 694) і калекцыя мікрафільмаў № 5 (КМФ-5), у якой прад-

стаўлены інвентары з Галоўнага архіва старажытных актаў (Варшава). Захаваныя ў гэтых фондзе і калекцыі інвентары складаліся на радзівілаўскія ўладанні, а таксама на ўладанні тых магнацкіх сем'яў, што з часам далучылі свае тэрыторыі да маярату нясвіжскай ардынацыі роду (Алелькавічы, Вішнявецкія, Іллінічы і г. д.). Наяўныя інвентары адносяцца, як правіла, да тэрыторый Віцебскага і Навагрудскага ваяводстваў, Польшчы, Валыні і Літвы. У адрозненне ад прадстаўнікоў сярэдняй і дробнай шляхты, якая ўстойліва пражывала ў сваіх маёнтках, буйныя магнаты Радзівілы мелі патрэбу ў строгай сістэме справаздачнасці, якую павінна была здзяйсняць адміністрацыя аддаленых маёнткаў. Інвентары радзівілаўскіх уладанняў з'яўляюцца падрабязнымі крыніцамі гаспадарчай гісторыі і раскрываюць асаблівасці штодзённага жыцця сялянскага насельніцтва. Іх найбольш інфарматыўная частка — устава сялянам на падаткі і павіннасці, якая ў тэкставай форме выкладалася пасля табліц, дзе пазначаўся гаспадарчы стан кожнага двара. Там магла змяшчацца і рэгламентацыя царкоўных і сямейных паводзін сялян.

На падставе інвентароў штодзённасць магчыма даследаваць у трох вымярэннях, а менавіта як прыватную, грамадскую і гаспадарчую.

Прыватнае жыццё сялянскага насельніцтва найменш асветлена ў дакументах. Яно характарызуе асабісты бок жыцця селяніна, яго памкненні, інтарэсы і настроі. Адзін з важных паказальнікаў сялянскай прыватнай штодзённасці — адукацыя. Яна фіксавалася ва ўставах да інвентароў. Так, у Генеральнай уставе Убарцкай воласці, змешчанай у інвентары 1776 г., былі ўнесены словы віленскага біскупа Ігнація Масальскага: «Я хацеў бы, каб людзі, якія па волі Бога знаходзяцца пад маёй уладай, былі найшчаслівейшымі, але таго не можа быць без асветы, таму абавязваю дваровую адміністрацыю, каб дабіваліся таго, што ўсе гаспадары праз любоў да свайго патомства аддавалі дзяцей зімоваю парою ў парафіяльныя школы, каб там вывучыўшыся адпаведным для свайго саслоўя навукам, лепш разумелі мае погляды і бацькоўскую апеку, з жаданнем павялічыць для кожнага магчымасці, даваемыя лёсам, атрымаць поўную свабоду, пакінуўшы толькі дабравольна паступаючую ў спрыяльным памеры даніну» [15, с. 282—283].

Уставы да інвентароў і інструкцыі адміністратарам маёнткаў змяшчаюць таксама інфармацыю, якая датычыцца грамадскай штодзённасці, а менавіта звестак аб сямейных і царкоўных паводзінах сялян. Сямейныя паводзіны выражалі адносіны селяніна з членамі сям'і і грунтаваліся на прынцыпах патрыярхальнага падпарадкавання старэйшаму найбольш дасведчанаму ў гаспадарцы. Сялянскія сем'і з'яўляліся іерархічнымі, аднак пэўная роўнасць паміж мужчынамі і жанчынамі засведчана выпадкамі добраахвотных разводаў без згоды царквы, калі жонка або муж кідалі сваю пару і пераходзілі на жыхарства да іншай. Цікавым фактам пры гэтым з'яўляецца свабоднае заключэнне шлюбаў без іх засведчання ў царкве абрадам вянчання, свабодная практыка разводаў без уліку дэмаграфічных і маёмасных інтарэсаў уласніка [14, с. 55].

Царкоўныя паводзіны вызначаліся этнаканфесійнай прыналежнасцю сялянскага прыходу ці парафіі ўвогуле і асобай святара ў прыватнасці. Паганскія забабоны мелі месца паўсюдна на тэрыторыі Беларусі і ў другой палове XVIII ст. Так, адшуканая В. Ф. Голубевым устава, змешчаная ў канцы інвентара Стрэшынскай воласці 1751 г. выказвае забарону падданым займацца «чарадзействам, варажбой, забабонамі, нядобрымі шлюбамі і іншымі падобнымі грахамі». Адзначалася важнасць ролі дзясятнікаў, якія б сачылі за паводзінамі сваіх суседзяў [14, с. 52]. У інвентары ўладання Стрэшын 1759 г. занатаваны факт вялікага ўражання, якое напаткала камісараў адносна таго, што насельніцтва «зусім не імкнулася хадзіць да царквы і людзі без ніякіх прыкмет веры і абычаяў, цемрай паганскай агорнуты» [14, с. 53].

Гаспадарчую штодзённасць характарызуе інфармацыя, звязаная з функцыянаваннем сельскай абшчыны. Двума асноўнымі параметрамі гісторыі гаспадарчай штодзённасці з'яўляюцца: гаспадарчая дзейнасць, накіраваная на забеспячэнне ўласнага дабрабыту, і гаспадарчая дзейнасць на карысць дзяржавы, царквы або прыватнай асобы. Звычайна ў інвентарах утрымліваюцца ўскосныя сведчанні пра наяўнасць абшчыны ў вёсцы, калі адзначалася, што сяляне агулам узялі зямлю, агулам складваюцца і плацяць за яе. Аднак, у некаторых выпадках прамыя сведчанні аб існаванні сельскай грамады можна сустрэць у інвентарах. Так, перыядычныя інвентары магнацкіх ці дзяржаўных уладанняў, якія складаліся для ўліку даходаў, больш часта змяшчалі звесткі пра грамаду. Паводле назірання В. Ф. Голубева, абсалютная большасць згадак пра абшчыну звязана з парушэннямі ўнутры грамады, новаўвядзеннямі, скаргамі абшчыннікаў на кагосьці [15, с. 59].

Колькасць інвентароў у радзівілаўскім фондзе даволі значная і налічвае парадкам каля дзвюх тысяч адзінак захавання за розныя перыяды (канец XVI — сярэдзіна XIX ст.). У КМФ-5 зберагаецца 4633 мікрафільмы. Агульная колькасць інвентароў у архіве Радзівілаў у Варшаве складае 5408 адзінак захавання. Адпаведна 775 адзінак не трапілі ў НГАБ.

Інвентары як крыніцы антрапанімічнага кшталту прадстаўляюць сабой надзвычай цікавы комплекс дакументаў з багатай інфармацыяй, якая дазваляе разгледзець антрапонім як элемент жыццядзейнасці канкрэтнага індывіда.

Найбольш аб'ектыўнымі і навукова вытрыманымі публікацыямі па антрапаніміцы (менавіта так называецца раздзел анамастыкі, які займаецца тлумачэннем чалавечых уласных найменняў — імёнаў, імёнаў па бацьку, прозвішчаў, мянушак) адзначыліся адзін з ідэолагаў беларускага адраджэння Янка Станкевіч і філолаг Мікалай Бірыла. Філолаг і гісторык Янка Станкевіч (1891—1976) у сваім грунтоўным артыкуле «Нашы прозьвішчы» фактычна першы пачаў справу даследавання айчыннай антрапанімікі, упершыню падзяліў беларускія прозвішчы на пяць груп, згодна іх паходжання [46]. Акадэмічная антрапаніміка як анамастычны накірунак развівалася ў савецкі час выключна намаганнямі Мікалая Васільевіча Бірылы (1923—1992), які ў 1960—

1980-я гг. выдаў даволі значны збор манаграфій па гэтай дысцыпліне [5—12]. Аднак, разглядаючы антрапаніміку толькі скрозь прызму развіцця мовы, шаноўны даследчык не браў пад увагу антрапалагічны чыннік.

Адзначаны вышэй аспект вывучэння антрапонімаў больш датычыцца гістарычнай антрапанімікі, якая дагэтуль не атрымала значнага навуковага разгляду. Бадай, адзіным прыкладам такога даследавання можна назваць манаграфію А. Ф. Рогалева «Гістарычная антрапанімія Гомеля і ваколіц», дзе на падставе апублікаваных матэрыялаў даследуюцца імёны і прозвішчы жыхароў Гомельскай воласці XVI—XVIII стст. [38]. Галоўнымі хібамі дадзенай працы з'яўляюцца: непрадстаўленасць архіўных неапублікаваных крыніц (інвентароў) і непазначэнне арэала распаўсюджання прозвішчаў па канкрэтных паселішчах воласці.

Развіццё беларускай гістарычнай антрапанімікі цалкам звязана з даследаваннем штодзённасці канкрэтнай супольнасці ў вызначаны гістарычны адрэзак часу. Безумоўна, найбольш цікавымі з'яўляюцца пачаткі кожнага прозвішча, тая яго форма, якая ўпершыню згадваецца ў дакументах. Таму ў антрапанімічным даследаванні неабходна перш-наперш звяртацца да найбольш ранніх крыніц з генеалагічнай і антрапанімічнай інфармацыяй, што захаваліся на вызначанай тэрыторыі. Найбольш раннія інвентары датуюцца XVI ст.

Аднак факт захавання сярэдневяковага прозвішча да нашых дзён уласцівы не кожнаму рэгіёну Беларусі. Так, у другой палове XVIII ст. пры ўваходзе ўсходніх зямель Беларусі ў склад Расійскай імперыі прозвішчы сялян болей не пазначаліся. Але варта згадаць, што ў асобных мясцовасцях Магілёўшчыны сялянскіх прозвішчаў не існавала і раней, як, напрыклад, на тэрыторыі Капыскага і Раманаўскага графстваў (1759), дзе функцыі прозвішча магло выконваць імя па бацьку [53]. Прычыны такога нераўнамернага працэсу могуць быць раскрыты толькі пры дэталёвым аналізе наяўных крыніц і іх параўнанні паміж сабой.

Даследаванне антрапонімаў дазваляе таксама высветліць этнічныя і канфесійныя ўмовы існавання беларусаў, іх сакральныя ўяўленні, працэсы перамяшчэння насельніцтва. Дадзеная інфармацыя раскрываецца ў спісах сялянdворагаспадароў, па прозвішчах і імёнах, з якіх можна высветліць вышэйзгаданыя кампаненты штодзённасці. Так, сакральнасць уяўленняў прасочваецца праз ужыванне дахрысціянскіх імёнаў Война, Ждан, Нячай, што нясуць у сабе пэўныя чаканні і спадзяванні бацькоў. Факт перамяшчэння сялян з адной мясцовасці ў другую прасочваецца праз упамінанне аднаго і таго ж прозвішча ў інвентарах розных маёнткаў.

У сувязі з вышэйзгаданым можна зрабіць выснову, што перспектывы даследавання інвентароў з пазіцый штодзённасці грунтуюцца на магчымасці рэканструкцыі гаспадарчага побыту, царкоўных і сямейных норм сялянскіх паводзін, этнаканфесійнай прыналежнасці і сакральных уяўленняў, перасяленчых працэсаў.

Літаратура

1. Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией (АВАК). Т. 1—39. Вильно, 1865—1915. Т. 14. — Вільна, 1888. — С. 11—24, 312—335; Т. 35. — Вільна, 1910. — С. 9—32.
2. Антановіч, З. В. Міжканфесійныя пераходы ў матэрыялах Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі як крыніца па гісторыі штодзённасці канца XIX — пачатку XX ст. // Архіварыус. — Вып. 8. — Мінск, 2010. — С. 130—138.
3. Бабкова, В. У. Актавыя кнігі гродскіх і земскіх судоў як крыніца для вывучэння «гісторыі штодзённасці» Ваўкавышчыны / Вольга Бабкова // Ваўкавышчына: краязнаўчы часопіс. — 2007. — № 2. — С. 13—15.
4. Белоруссия в эпоху феодализма: сборник документов и материалов. — Т. 2. — Минск, 1960. — С. 210—227, 232—233, 235—256, 258—259, 261—264, 299—300.
5. Бірыла, М. В. Анамастычныя словаўтваральныя элементы ва ўсходне- і заходнеславянскіх мовах (адантрапанімічныя айконімы). — Мінск: Навука і тэхніка, 1973.
6. Бірыла, М. В. Беларуская анамастыка: [зборнік артыкулаў] / Акадэмія навук Беларусі. — Мінск: Навука і тэхніка, 1992. — 171 с.
7. Бірыла, М. В. Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай). — Мінск, 1963.
8. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. — Мінск: Навука і тэхніка, 1966. Ч. 1.
9. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія: прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. — Мінск: Навука і тэхніка, 1969. Ч. 2.
10. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: структура ўласных мужчынскіх імён. — Мінск: Навука і тэхніка, 1982. Ч. 3.
11. Бірыла, М. В., Вангіс, А. П. Літоўскія элементы ў беларускай анамастыцы. — Мінск: Навука і тэхніка, 1968.
12. Бірыла, М. В. Тыпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў / АН БССР, Беларуск. кам. славістаў. — Мінск: Навука і тэхніка, 1988.
13. Блізнюк, Д. Побыт гаражанаў (1941—1944 гг.) / Д. Блізнюк // Спадчына. — 2003. — С. 66—76.
14. Голубеў, В. Ф. Паганскія і хрысціянскія традыцыі ў паўсядзённым (сямейным) жыцці сялян Беларусі ў XVI—XVIII стст. / Голубеў В. Ф. // Беларускае мастацтва: гісторыя і сучаснасць: зборнік матэрыялаў Рэспубліканскай навукова-творчай канферэнцыі, 19 сакавіка 2009 г. — Мінск, 2009. — Т. 2. — С. 49—56.
15. Голубеў, В. Ф. Сельская абшчына ў Беларусі XVI—XVIII стст. — Мінск: Беларуская навука, 2008. С. 59—62.
16. Инвентари магнатских владений Белоруссии XVII—XVIII вв. Владение Сморгонь. — Минск, 1977. — 256 с.
17. Инвентари магнатских владений Белоруссии XVII—XVIII вв. Владение Тимковичи. — Минск, 1982. — 216 с.
18. Иокелло, А. И. Микроистория и история повседневности в белорусской историографии: проблемы становления / А. И. Иокелло // Состояние и развитие методологических исследований в исторической науке Республики Беларусь и Российской Федерации: сборник научных статей. — Гродно, 2008. — С. 184—191.
19. История повседневности: сборник научных работ. — Вып. 3. — СПб., 2003. — С. 8.

20. Кашталян, І. С. Уплыў рэпрэсіўнага фактару палітыкі савецкай улады на штодзённае жыццё насельніцтва Заходняй Беларусі (1944—1950 гг.) / І. С. Кашталян // Веснік БДУ. Сер. 3. Гісторыя. Філасофія. Сацыялогія. — 2004. — № 1. — С. 13—18.
21. Кашталян, І. С. Штодзённае жыццё беларускага грамадства (1944—1953 гг.): аўтарэферат дысертацыі на суісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук. — Мінск, 2006.
22. Кернажыцкі, К. І. Гаспадарка старастваў на Беларусі і эканамічны стан іх насельніцтва ў другой палове XVIII ст. — Мінск, 1928.
23. Козловский, П. Г., Чепко В. В. Инвентари и хозяйственные документы магнатских владений Белоруссии XVI—XVIII вв. и инвентари помещичьих имений первой половины XIX в. как исторический источник // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1962. — Минск, 1964. — С. 24—42.
24. Козловский, П. Г. Магнатское хозяйство Белоруссии во второй половине XVIII в. — Минск: Наука и техника, 1974.
25. Козловский, П. Г. Землевладение и землепользование в Белоруссии в XVIII — первой половине XIX в. / Ред. Н. Н. Улащик. — Минск: Наука и техника, 1982.
26. Копысский, З. Ю. Источниковедение аграрной истории Белоруссии. — Минск: Наука и техника, 1978.
27. Корсак, А. І. Штодзённасць жыцця остарбайтэраў з Віцебскай вобласці ў нацысцкай Германіі (1941—1945 гг.) / А. І. Корсак // Вестник Полоцкого государственного университета: научно-теоретический журнал. — 2010. — № 1. — С. 73—78.
28. Красноў, М. І. Ідэйныя каштоўнасці ў грамадскай свядомасці беларускай шляхты XVII ст. / М. І. Красноў // Леў Сапега (1557—1633 гг.) і яго час: зборнік навуковых артыкулаў. — Гродна, 2007. — С. 215—219.
29. Красноў, М. І. Уплыў рэлігійнага жыцця на фарміраванне грамадскай свядомасці беларускай шляхты (другая палова XVII — першая палова XVIII стст.) / М. І. Красноў // Леў Сапега (1557—1633 гг.) і яго час: зборнік навуковых артыкулаў. — Гродна, 2007. — С. 309—313.
30. Красноў, М. І. Уплыў хрысціянскай традыцыі на фарміраванне саслоўнай свядомасці шляхты / М. І. Красноў // Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа: зборнік навуковых артыкулаў. — Гродна, 2008. — С. 290—293.
31. Лісейчыкава, Н. А. Гарадскі астрог: штодзённасць і побыт у 60-я гг. XIX ст. (паводле матэрыялаў Гродзенскай губерні) / Н. А. Лісейчыкава // Гарады Беларусі ў кантэксце палітыкі, эканомікі. Культуры: зборнік навуковых артыкулаў. — Гродна, 2007. — С. 297—300.
32. Лісейчыкава, Н. А. Штодзённае жыццё і побыт у навучальных установах Беларусі ў 60-я гады XIX ст.: архіўныя крыніцы / Н. А. Лісейчыкава // Проблемы методологии исследований истории Беларуси: материалы Международной научной конференции (Минск, 26—27 октября 2006). — Минск, 2008. — С. 261—263.
33. Лісейчыкаў, Дз. В. Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святарства беларуска-літоўскіх зямель (1720—1839 гг.): аўтарэферат дысертацыі на саісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук. — Мінск, 2009.
34. Маховская, И. С. Трансформация повседневных адаптивных практик в этноконтактных зонах в предвоенное и послевоенное десятилетия: БССР—КФССР / Маховская И. С., Романова И. Н. // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. — Вып. 5. — Мінск, 2007. — С. 394—401.

35. Никитенко С. Г. Повседневность советского общества первой половины XX в.: проблемы представления / С. Г. Никитенко // Состояние и развитие методологических исследований в исторической науке Республики Беларусь и Российской Федерации: сборник научных статей. — Гродно, 2008. — С. 191—199.
36. Новікаў, С. Паўсядзённасць на тэрыторыі Генеральнай акругі Беларусь (1941—1944 гг.) / С. Новікаў // БГЧ. — 2004. — № 7. — С. 76—79.
37. Носевич, В. Л. Традиционная белорусская деревня в европейской перспективе / В. Л. Носевич. — Минск: Тэхналогія, 2004. — 350 с.
38. Рогалев, А. Ф. Историческая антропонимия Гомеля и окрестностей / А. Ф. Рогалев. — Гомель: Барк, 2009. — 152 с.
39. Сідоранка, В. М. Штодзённае жыццё польскага гарадскога насельніцтва БССР 20-х гг. XX ст.: (па польскамоўных матэрыялах БССР) / В. М. Сідоранка // Гарады Беларусі ў кантэксце палітыкі, эканомікі, культуры: зборнік навуковых артыкулаў. — Гродна, 2007. — С. 315—318.
40. Скеп'ян А. А. Штодзённае жыццё шляхты ВКЛ XVI ст. па лістах Л. Сапегі і яго сучаснікаў / А. А. Скеп'ян // Леў Сапега (1557—1633 гг.) і яго час: зборнік навуковых артыкулаў. — Гродна, 2007. — С. 266—269.
41. Скрабіна, Л. С. Некаторыя вынікі даследавання штодзённага жыцця насельніцтва ў часы акупацыі (1941—1944): (па матэрыялах навуковых канферэнцый 1990 — пачатку 2000-х гг.) / Л. С. Скрабіна // Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць. — Вып. 7. — Мінск, 2003. — С. 159—165.
42. Сліж, Н. У. Мараль і норавы вялікага князя і шляхты ў эпоху Жыгімонта Аўгуста / Н. У. Сліж // Ягелоны: дынастыя, эпоха, спадчына: матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, Гальшаны. — Навагрудак, 8—10 верасня 2006 г. — Мінск, 2007. — С. 207—216.
43. Сліж, Н. У. Сямейнае і штодзённае жыццё Гальшкі Заслаўскай / Н. У. Сліж // Леў Сапега (1557—1633 гг.) і яго час: зборнік навуковых артыкулаў. — Гродна, 2007. — С. 270—277.
44. Сліж, Н. У. Справа аднаго наезду або пра рэпутацыю Льва Сапегі / Наталля Сліж // Беларускі гістарычны агляд. — 2009. — Т. 16. — Сш. 1. — С. 113—120.
45. Сліж, Н. У. Кананічнае права па рэгуляванню сямейна-шлюбных дачыненняў пратэстантаў ВКЛ (XVI—XVII стст.) / Сліж Н. У. // Studia Historica Europae Orientalis: навуковы сборнік. — Вып. 2. — Мінск, 2009. — С. 201—211.
46. Станкевіч Я. Нашы прозьвішчы // Беларускі Сьцяг. — № 4. — 1922.
47. Токць, С. М. Беларуская вёска на мяжы эпох: змены этнічнай самасвядомасці сялянства ва ўмовах распаду традыцыйнага аграрнага грамадства (на матэрыялах Гарадзеншчыны XIX — першай трэці XX ст.). — Гродна, 2003.
48. Яковлева, Г. Н. Фонды Витебской городской управы как источник по изучению повседневной жизни г. Витебска в годы немецкой оккупации (1941—1944) / Г. Н. Яковлева // Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць. — Вып. 7. — Мінск, 2003. — С. 188—192.
49. Беларускі архіў. — Мінск: Выд. Бел. АН, 1930 (1931). — Т. 3 (XV—XVIII ст.). — С. 178—180.
50. Akta grodzkie i ziemskie. — T. I—XXV. — Lwów. — 1868—1935.
51. Archiwum Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego. — T. 1—4 / wyd. W. Sobieski, J. Siemienski, K. Lepszy. — Warszawa, 1904—1913, Kraków, 1948.

52. Lustracja województw Ruskiego, Podolskiego i Bełskiego (1564—1565) . — Część I / wyd. Krysztof Chłapowski i Helena Żytkowicz. — Warszawa: Łodż, 1992.
53. НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 2. — Спр. 3680. — Інвентар Капыскага і Раманаўскага графстваў. 1759 г.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11.03.2011

Ю. В. Нестерович,
старший научный сотрудник отдела археографии
Белорусского научно-исследовательского института
документоведения и архивного дела,
кандидат исторических наук

ЗАГОЛОВОК К ИСТОРИЧЕСКОМУ ДОКУМЕНТУ (ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Обозначение заголовка как результата эдиционной археографической работы в научном дискурсе не унифицировано. В «Правилах издания исторических документов в СССР» [1; 2] для обозначения соответствующего понятия употребляется термин «редакционный заголовок», а также его утрированный вариант — «заголовок». Данное терминирование неточно, учитывая, что заголовок в археографической публикации далеко не всегда является результатом «вмешательства» редактора издания. К тому же правку его, осуществленную редакционной коллегией (либо отдельным редактором) сборника (серии сборников) исторических документов, также вполне приемлемо рассматривать как результат эдиционной работы. Во всяком случае наличие такой правки не дает оснований подменять продукт эдиционной работы результатом работы редакции издания. От того, что заголовок в археографической публикации подвергся редакционной правке, он не перестает являться продуктом эдиционной работы, не становится результатом работы только редакции археографического издания. Термин «редакция (текста)» многозначен. В рамках литературоведения он употребляется в качестве синонима термина «редактирование» (напр., [24, с. 321]). Заголовок к историческому документу не является результатом редактирования аутентичного заголовка публикуемого исторического документа (тем более, аутентичный заголовок нередко отсутствует либо является результатом работы переписчика, писаря). В построениях текстологии распространена как «широкая» трактовка редакции произведения — как текста литературного произведения, существенно расходящегося с другими текстами по ряду параметров, — так и «узкая» трактовка — совокупности существенных разночтений канонического текста литературного произведения. В соответствии с дефиницией, данной Д. С. Лихачевым: «Редакцией текста называется целенаправленная переработка текста, принадлежащая автору или какому-либо другому лицу» [25, с. 13], термин «редакция текста» приемлемо трактовать не только «узко», но и «широко». Е. И. Прохоров отмечает, что «редакция создается обычно в процессе авторской работы над произведением» [26, с. 319]. Тем самым недопустимо (ошибочно) при интерпретации термина «редакционный заголовок» исходить из текстологического понятия редакции текста. В археографических публикациях употребляется иной раз термин «авторский заголовок (документа)». Он столь же неточен. Поскольку эдитор не является автором документа, его приемлемо рассматривать как автора заголовка к публикуемому историческому

документу. Неточен и термин «археографический заголовок», принимая во внимание многозначность термина «археография», употребляемого для обозначения научной дисциплины, эдиционной и камеральной работы (подр. см. в [4]). Для обозначения заголовка исторического документа употребляется и термин «издательский заголовок». Его использует, в частности, С. М. Каштанов (см.: [8, с. 21]). Данный термин неточен, поскольку составляемый эдитором (археографом) заголовок к публикуемому историческому акту не является результатом издательского процесса. Эдиционная работа (частью которой является составление заголовка к историческому документу) предшествует издательскому процессу. Эдитор не является одновременно и издателем (за весьма редким исключением). В «Метадычных рэкамендацыях па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII—XVIII стст.)» и вовсе употребляется не термин, а языковое выражение описательного характера — «заголовки к документам, которые составляются публикатором» [5, с. 56].

Исходя из принятой в рамках архивного дела классификации форм повторяемости документной информации (представленной в [3, с. 11—12]), наиболее часто в археографических публикациях заголовок к публикуемым историческим документам имеет характер аналитико-семантического преобразования информации исторического документа либо только аутентичного его заголовка (если таковой выделяем из текста). Будучи представлен такими формами аналитико-семантического преобразования информации как обобщение, реферирование и изложение. Вместе с тем, анализ археографических публикаций показывает на случаи формального воспроизведения наличествующей в историческом документе информации (дублетности, цитирования, суммирования). Составление заголовка к историческому документу не ограничивается аналитико-семантическим преобразованием либо формальным воспроизведением информации публикуемого текста (исторического источника), а включает уточнение хронологической и географической даты*. «Ядром» (основным элементом) заголовка к публикуемому историческому документу выступает изложение его содержания. В рамках археографии для его обозначения употребляется, наряду с другими терминами, термин «экстракт». Вместе с тем, значение данного термина варьируется. В «Словаре архивных терминов» он определен как «сжатое изложение основного содержания документа (его части) или дела» [21, с. 41]. В «Diccionario de terminologiaarchiyistica» он представлен в двух значениях, в том числе «резюме содержания документа, которое представляет в сжатой форме его основные аспекты» [22, с. 51]. В «Метадычных рэкамендацыях да публікацыі лацінскіх дакументаў XIII—XIV стст.» он определяется как «извлечение, выдержка из текста документа» [10, с. 48]. В научном и справочном дискурсе в значении «краткого изложения сути написанного, сказанного или прочитанного» употребляется термин «резюме» (напр., [23, с. 30]). Тем самым, в разработках археографии термин «экстракт», употребляемый для описания археографической публикации, приемлемо раскрывать как резюме, наличествующее в заголовке к историческому документу. Экстракт не является его атрибутом. В п. 208 Правил 1990 г. указываются такие состояния публикаций, при которых не следует приводить резюме: «В тех случаях, когда название разновидности документа характеризует его содержание, в заголовке указывается только разновидность документа» [1, с. 106]. В п. 180 «Правил издания исторических документов в СССР» 1990 г. элементами заголовка в археографической публикации выделены «порядковый номер, разновидность, автор, адресат, краткое содержание, делопроизводственный номер» и «место написания». В «Метадычных рэкамендацыях да публікацыі лацінскіх дакументаў XIII—XIV стст.» элементами оформления («публикации») акта выделены порядковый номер публикуемого акта, указание хронологической и топологической даты, регест и легенда. Следует заметить, что проставление порядкового номера — технический аспект эдиционной работы. Он не является результатом обработки исторического источника. Соответственно, не является элементом заголовка к нему.

В рамках актовой археографии рекомендуется составлять пространный заголовок к публикуемому историческому источнику, отмечая в нем «наличие отдельных компонентов условного формуляра — инвокации, институляции, излагается содержание наррации и диспозиции». В «Normalisation internationale des méthodes de publication des documenents latins du Moyen Âge» [6] и «Normes internationales pour l'édition des documents médiévaux» [7] изложенное

* Термин «географическая дата» употребляем в значении установленного (точно либо приблизительно) конкретного места создания исторического документа — географического пункта. Сегодня данный термин модифицируется через обозначающий более широкое понятие термин «топологическая дата» и «вытесняется» им. В «Метадычных рэкамендацыях па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII—XVIII стст.)» топологическая дата охватывает не только конкретное, но и неконретное географическое место написания публикуемых исторических документов. Указывается, что в некоторых из них отсутствует указание на место их написания, либо невозможно установить точное географическое место их написания. Термин «топологическая дата» рассматривается как обозначение места создания документа, которым является село, город либо «путь движения адресанта», а также определенное географическое пространство в случаях, «когда название конкретного пункта не отмечено…». Приводится следующий пример, иллюстрирующий различие географической и топологической даты. Указание топологической даты, не относящейся к конкретному населенному пункту — «по дороге вел. кн. лит. из Литвы в Польшу» [5, с. 58—59]. В «Метадычных рэкамендацыях да публікацыі лацінскіх дакументаў XIII—XIV стст.» также используется термин «топологическая дата». Дана следующая дефиниция: «Топологичекая дата — дата места — элемент датировки документа. Наиболее часто это указание места, где произошел юридический акт либо был составлен акт письменный» [10, с. 45].

содержание публикуемого исторического акта обозначается словом «анализ» (взятым в кавычки. — *Ю. Н.*). С. М. Каштанов отмечает, что в них «под «анализом» подразумевается не столько заголовок акта в привычном для нас смысле, сколько резюме акта или аннотация его юридического и исторического содержания, сочетающаяся с указанием автора и получателя» [8, с. 26—27; 9, с. 40]. В «Метадычных рэкамендацыях да публікацыі лацінскіх дакументаў XIII—XIV стст.» используется термин «регест акта», хотя поясняется он противоречиво: «Регест — необходимый элемент публикации латинского документа. Соответствует заголовку в публикации документа кириллического. Это резюме документа, в котором в сжатой и точной форме очерчиваются юридический и исторический статус документа, отмечается его автор и получатель». Регест акта включает резюме акта (краткое изложение его «юридического» и «исторического» содержания), указание его автора, адресата, а в случае наличия включенного акта — резюме к нему (либо только указание хронологической даты) [10, с. 47; 11—13]. Обозначение ряда элементов эдиторского заголовка в рамках актовой археографии термином «регест (акта)» противоречит значению термина «регест», укоренившемуся в советской и постсоветской литературе по археографии, когда в качестве элемента регеста выделяется археографическая легенда: «регест акта» неадекватно характеризовать как резюме, поскольку резюме — это только часть (элемент) составленного эдитором заголовка — полного заголовка либо сокращенного заголовка (регеста). Регест акта неадекватно преподносить эквивалентом эдиторского заголовка, составляемого к документальным материалам с кириллическими текстами [11, с. 260]. Достаточно взглянуть на состав такого заголовка, представленный в «Метадычных рэкамендацыях па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII—XVIII стст.)». Он включает: «1) хронологическую и топологическую дату; 2) обозначение разновидности и подразновидности документа; 3) сущность документа» (выражением «сущность документа» здесь обозначается резюме) [5, с. 56]. В «Правилах издания исторических документов» в состав заголовка как компонента оформления исторического документа включены порядковый номер публикуемого документа; указание даты (а также места составления документа), обозначение его разновидности; обозначение составителя и адресата; сжатое обозначение содержания документа [12, с. 32]. Аналогичный его состав наличествует и в «Правилах издания исторических документов в СССР» 1969 г. и 1990 г.

Учитывая вышеизложенное, и исходя из того, что заголовок к историческим документам возникает в результате эдиционной работы ученых, архивистов-археографов (эдиторов), то точным его обозначением выступает термин «эдиторский заголовок». Эдиторский заголовок включает, как минимум, экстракт, хронологическую и топологическую дату. Случаи совпадения (напр., в [27]) экстракта эдиторского заголовка с аутентичным заголовком публикуемого исторического документа (в том числе, внесенным в составляемый писарем реестр) не «влияют» на оптимальность данного термина. Поскольку эдиторский заголовок не сводится к изложению содержания публикуемого исторического документа.

Обязательным элементом составления эдиторского заголовка, согласно нормам методики археографии, выступает элемент, отражающий оперативные функции выполнявшиеся публикуемым документом, его аутентичное наименование, его статус в рамках системы документации. Обозначение данного элемента в научном дискурсе также не унифицировано. О. Ф. Козлов, излагая методику «особенностей составления заголовков к документам», указывает, что археограф приводит в заголовке наименование вида либо узкой разновидности публикуемого исторического документа. При этом он употребляет как термины «название вида (публикуемого) документа», так и термины «вид документа», «вид акта» [13, с. 64—69]. А. И. Груша использует для обозначения элемента эдиторского («редакционного») заголовка, представляющего собой указание на разновидность публикуемого материала, термины «название, разновидность документа», «наименование документа», «термин» [14, с. 214—216]. В «Метадычных рэкамендацыях па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII—XVIII стст.)», наряду с требованием определения разновидности документа («на основе его содержания, формуляра и самоназвания (в случае наличия последнего)»), допускается воспроизведение его аутентичного наименования. Так, в них указано: «Если документ в самом тексте назван «грамота», он так и обозначается «грамота» [5, с. 59—60].

Сегодня в разработках и трудах по археографии принято употребление термина «разновидность документа» для обозначения элемента эдиторского заголовка, представляющего собой указание на устанавливаемый археографом вид, стандартную либо специфическую разновидность публикуемого документального (законодательного, актового, делопроизводственного) и нарративного материала (эпистолярного, мемуарного, периодической печати), либо воспроизведение аутентичного наименования («самоназвания») публикуемого материала. Белорусские археографы уже обращали внимание на неточность языкового выражения «установление разновидности документа» [15, с. 214]. Составление эдиторского заголовка (специфическая процедура эдиционной работы) не обязательно представляет собой установление разновидности документа. Элементом его может включаться и установленный вид документа, и заимствованное аутентичное наименование («самоназвание») документа, хотя и не соответствующее (в определенной степени) его содержанию. Преследование цели оптимизации и унификации терминологии «требует» заменить термин «разновидность документа» (в качестве обозначения понятия элемента эдиторского заголовка, представляющего собой вид, стандартную либо специфическую разновидность публикуемого документа, приведенное аутентичное его наименование) более точным термином (целе-

сообразность такой замены уже обосновывалась нами в [16]). В случае элиминации многозначности термина «археография» (и терминоэлемента «археографический»), закрепления за ним значения, близкого к этимологическому значению (см.: [4]), точным выступает термин «эдиторское наименование».

При составлении эдиторского заголовка археографы придерживаются различных подходов к составлению эдиторского наименования. Ограничиваются точным воспроизведением аутентичного наименования (в случаях его наличия). Сопровождают (предваряют) такое воспроизведение модернизацией аутентичного наименования, использованием наименования, соответствующего классификациям исторических актов, исторических документов, разрабатываемых в рамках дипломатики, источниковедения. Заменяют аутентичное наименование более точным наименованием, распространенным в историческое время создания публикуемого источника. Такой подход применял, например, Д. И. Довгялло при подготовке т. 1 и т. 3 «Беларускага архіва» (см.: [28, с. 181]). Целесообразность различных подходов обусловлена, в частности, наличием факта обозначения документов ВКЛ XVI в., выполняющих идентичную правовую функцию (пожалования недвижимого имущества), различными наименованиями — «привилей», «лист», «данина», «лист-данина» (данный факт отмечается в [29, с. 41]). При составлении заголовка к средневековым историческим документам используются наименования вида документов, употребляемые в современном делопроизводстве. Так, В. С. Менжинский устанавливает разновидность материалов с самоназванием «лист» посредством наименований вида управленческих документов «распоряжение», «приказ» [17]. Имеются случаи, когда в эдиторском заголовке, наряду с воспроизведением аутентичного наименования материала, наличествует экстракт, но отсутствует указание разновидности (вида) публикуемого материала. Так, В. С. Менжинский в эдиторских заголовках к публикуемым материалам книги Метрики ВКЛ 46 положил в основу экстракта языковые выражения «засвидетельствование воли», «запись в книги господарские канцелярские «оповеданья»». В «Перечне разновидностей документов» он внес выражения «засвидетельствование воли» и «запись рассказа и выписка об этом». Тем не менее, данные выражения допустимо рассматривать именно как эдиторские наименования материала, но не как разновидности документа. Имеются случаи составления эдиторского заголовка и без эдиторского, и без аутентичного наименования материала, когда ограничиваются экстрактом. Так, В. С. Менжинский обходится без эдиторского и аутентичного наименования материала, составляя, в частности, следующий экстракт — «назначение нового срока дела». Аутентичное наименование — «оповедание и записание выписов» — он модернизирует в экстракте эдиторского заголовка как «слушание и запись в книги господарские канцелярские «оповеданья» содержания двух выписок» [18, с. 166, 144, 266, 131]. Имеются случаи, когда в археографической публикации составляют «Перечень разновидностей документов», в котором

фиксируют аутентичные наименования материала (напр., перечень в приложении к археографической публикации В. С. Менжинским книги Метрики ВКЛ 43 [19, с. 152]). Вследствие этого имеются расхождения между эдиторским наименованием (а именно, разновидностью) документа, указанным в эдиторском заголовке (в котором разновидность указывается в соответствии с источниковедческими, документоведческими, дипломатическими классификациями, но с учетом аутентичного наименования материала) и разновидностью документа, указываемой в перечне [20].

Таким образом, в рамках построения непротиворечивой терминосистемы археографии «эдиторский заголовок» — обозначение компонента археографической публикации, включающего, как минимум, экстракт, хронологическую и топологическую дату, а также эдиторское либо аутентичное наименование документа. Эдиторское, аутентичное наименование документа — относительно самостоятельный элемент эдиторского заголовка, учитывая, что оно может частично либо полностью заменять экстракт. Термин «эдиторское наименование» — обозначение элемента эдиторского заголовка, представляющего собой указание на вид либо на разновидность публикуемого исторического документа, либо дублирование его аутентичного наименования. В последнем случае эдиторское наименование совпадает с аутентичным наименованием публикуемого документа.

Л и т е р а т у р а

1. Правила издания исторических документов в СССР. — М., 1969. — 112 с.
2. Правила издания исторических документов в СССР. — М., 1990. — 186 с.
3. Основные положения отбора документов с повторяющейся информацией на государственное хранение. — М.: ГАУ при Совмине СССР — ВНИИДАД, 1976. — 111 с.
4. Нестерович, Ю. В. Проблемы унификации, оптимизации терминологии и построения терминосистемы археографии // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Минск: БелНДІДАС. — 2008. — Вып. 9. С. 77—93.
5. Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII—XVIII стст., перыяд Вялікага княства Літоўскага) / Аўт.-склад. А. І. Груша. — Мінск: БелНДІДАС, 2003. — 167 с.
6. Normalisation internationale des méthodes de publication des documenents latins du Moyen Âge (Colloque de Barcelone 2—5 octobre 1974). Rapport de R.-H. Bautier, secrétaire général, à l’Assemblée à l’occasion du V-e Congrés International de Diplomatique (Paris, 12—16 septembre 1977). — Roma, 1977.
7. Normes internationales pour l’édition des documents médiévaux // Folia Caesaraugustana. I. Diplomatica et sigillographica. — Zaragoza, 1984.
8. Каштанов, С. М. Актовая археография. — М., 1998. — 286 с.
9. Каштанов, С. М. Современные принципы издания латинских грамот // Археографический ежегодник за 1983 год, . — М., 1985. — С. 37—48.
10. Метадычныя рэкамендацыі да публікацыі лацінскіх дакументаў XIII—XIV стст. / Аўт.-склад. А. А. Жлутка. — Мінск: БелНДІДАС, 2005. — 50 с.

11. Несцяровіч, Ю. У. Першыя рэкамендацыі па публікацыі актавай дакументацыі на лацінскай мове беларускага вучонага // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2006. — Вып. 7. — С. 258—261.
12. Правила издания исторических документов. — М.: Издательство Академии наук СССР, 1956. — 72 с.
13. Методическое пособие по археографии / Авт. кол. Руков. темы: О. Ф. Козлов. — М. ВНИИДАД, 1991. — Ч. 1. — 257 с.
14. Груша, А. «Малапрыстасаваныя рэкамендацыі» ці малападрыхтаваны рэцэнзент // Беларускі гістарычны агляд. — Менск, 2003. — Т. 10. — С. 201—227.
15. Мянжынскі, В. С. З гісторыі Беларусі XVI ст.: канфірмацыйныя прывілеі ў кнізе Метрыкі ВКЛ 30 // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2005. — Вып. 6. — С. 214—230.
16. Нестерович, Ю. В. О целесообразности модификации терминологии археографии // Праблемы гістарыяграфіі, крыніцазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі ў Беларусі: матэрыялы «круглага стала», прысвеч. 60-годдзю з дня нараджэння праф. У. М. Міхнюка (Мінск. 28 верас. 2007 г.). — Мінск: БелНДІДАС, 2008. — С. 37—46.
17. Мянжынскі, В. С., Несцяровіч, Ю. У. Распарадчыя дакументы («листы») Жыгімонта Аўгуста ў кнізе Метрыкі ВКЛ 30 // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2007. — Вып. 8. — С. 166—182.
18. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 46 (1562—1565). Кніга запісаў 46 (Копія канца XVI ст.) / Падрыхт. В. С. Мянжынскі. — Мінск: БелЭН, 2006. — 280 с.
19. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 43 (1523—1560). Кніга запісаў 43 (Копія канца XVI ст.) / Падрыхт. В. С. Мянжынскі. — Мінск: Беларуская навука, 2003. — 167 с.
20. Несцяровіч, Ю. У. Чарговая публікацыя кнігі Метрыкі ВКЛ В. С. Мянжынскім // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2004. — Вып. 5. С. 287—292.
21. Словарь архивных терминов. Проект. — М., 1966. — 41 с.
22. Diccionario de terminologia archiyistica. Madrid, 1993 / Перевод с испан. А. В. Елпатьевского. — СИФ ОЦНТИ. ВНИИДАД, 1995. — 54 с.
23. Делопроизводство и документоведение. Краткий словарь современной терминологии / Авт.- разраб.: С. В. Жумарь и др. — Минск: БелНИИДАД, 2001. — 76 с.
24. Чамярыцкі, В. А. Рэдакцыя // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. — Мінск: БелЭН, 1987. — Т. 4. — С. 564.
25. Лихачев, Д. С. Текстология. Краткий очерк. — М.: Наука, 2006. — 175 с.
26. Прохоров, Е. Редакция // Словарь литературоведческих терминов. — М., 1974. — С. 319.
27. Литовская Метрика. Кн. 25 (1397—1524 гг.) Кн. записей № 25. — Вильнюс, 1998. — 402 с.
28. Мянжынскі, В. С. Канфірмацыйны ліст караля польскага, вялікага князя літоўскага, рускага, прускага, жамойцкага, інфлянцкага і іншых зямель ад 15 красавіка 1546 г. // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДІДАС, 2002. — Вып. 3. — С. 179—184.

29. Рыбаков, А. Е. Общее делопроизводство в центральном аппарате государственного управления Великого княжества Литовского в XVI в. // Дис. канд. ист. наук (На правах рукописи). — Минск, 1999. — 109 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11.02.2011

І. П. Клімаў,
дацэнт кафедры беларускай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў,
кандыдат філалагічных навук; e-mail: klimau@mail.ru

СКАРОЧАНЫЯ НАПІСАННІ Ў СТАРАЖЫТНЫМ ПІСЬМЕНСТВЕ

1. Прырода з'явы

Адной з цікавых і адметных рыс старажытнага пісьменства з'яўляюцца розныя выпадкі скарачэння напісанняў. З гэтай з'явай рэгулярна сутыкаюцца археографы, гісторыкі, філолагі і іншыя спецыялісты, што працуюць са старажытнымі дакументамі і наратыўнымі тэкстамі. Няправільнае ці недакладнае раскрыццё скарачэнняў прыводзіць да памылак або хібных інтэрпрэтацый. Аднак усёабдымнага разгляду характару і тыпалогіі скарочаных напісанняў у беларускай навуцы пакуль няма; маюцца толькі фрагментарныя экскурсы, заснаваныя ў асноўным на рускіх працах (найбольш вядомыя з іх: [3, с. 176—202; 5, с. 35—43]), нярэдка супярэчлівыя і блытаныя. У рускай навуцы скарочаным напісанням (кірыліцы) доўгі час (прыкладна да сяр. XX ст.) не надавалася адметнай увагі — яны лічыліся мёртвай, штучнай прыналежнасцю пісьма, ніяк не звязанай з жывым маўленнем, а таму не вартымі ўважлівага даследавання [2, с. 427—428]. Аднак яшчэ і цяпер ва ўсходнеславянскай навуцы не існуе дэталёвага і ўсёабдымнага тэарэтычнага асэнсавання гэтай з'явы, хаця ў вучоных назапашана шмат цікавых і багатых назіранняў над яе праявамі ў самых розных кірылічных помніках Усходняй Славіі.

Напэўна, з гэтай прычыны нават тэрміналагічна-паняццевы апарат для акрэслення скарочаных напісанняў застаецца неўсталяваным, расплывістым і часам супярэчлівым. Часцей за ўсё скарочаныя напісанні як аб'ект палеаграфіі блытаюцца з тахіграфіяй, з аднаго боку, і абрэвіяцыяй, з другога.

Тахіграфія (грэч. *ταχυγραφία* 'скорапіс') — спецыяльнае скарочанае пісьмо для больш кароткай перадачы пісьмовага тэксту. У тахіграфіі цэлыя склады, радзей цэлыя марфемы і некаторыя словы замяняюцца асобнымі знакамі, аднак іх выгляд і рэпертуар нават у аднаго тахіграфа можа крыху хістацца. Гэта не літары, а спецыяльныя, умоўныя знакі, часам падобныя да асобных літар, але часцей сваім выглядам ніяк з імі не звязаныя. Аднак тахіграфія адрозніваецца ад стэнаграфіі — пісьма для хуткага запісу вуснага маўлення, і наўрад ці выкарыстоўвалася ў такіх мэтах [17, с. 71, 72], хаця не выключана, што ў старажытнасці існавала некалькі сістэм тахіграфіі — у т. л. тая, што была блізкая да стэнаграфіі [16, с. 84]. Сучасная стэнаграфія ўзнікла ў XVII ст. для запісу прамоў, але цяпер ужо амаль выйшла з ужытку.

Лічыцца, што тахіграфія ўзнікла ў антычным свеце, у грэчаскім пісьменстве, і фактычна ўяўляе сабой складовае пісьмо з элементамі літарнага (гукавога) (гл. у дэталях: [16, с. 82—85; 17, с. 71—74; 9, с. 270—298]). Паводле звестак Дыягена з Лаэрта (кан. II — пач. III ст.), тахіграфію ўжываў філосаф Ксенафонт (IV ст. да н. э.) для навучання моладзі і запісу дыялогаў Сакрата і

прамоў Дэмасфена. Ужывалася яна і ў ранняй царкве — для запісу казанняў і царкоўных дыспутаў. Па прыкладу грэкаў тахіграфія была ўведзена і ў лацінскім пісьменстве, паводле падання — Цыцэронам (I ст. да н. э.) для запісу судовых прамоў. Спецыяльныя знакі для гэтага былі распрацаваны яго вучнем і сакратаром Тыронам, а пазней, у I ст., яны былі сістэматызаваны і пашыраны Сенекам. Лацінская тахіграфія (інакш называная Тыронавымі знакамі, notae Tironianae) была больш блізкая да стэнаграфіі, паколькі мела шмат знакаў, што пазначалі словы, а не склады [17, с. 73]. Яе ўжывалі ў антычныя часы рымскія юрысты і чыноўнікі. Актыўна выкарыстоўвалася тахіграфія і хрысціянствам; вядомы кнігі Бібліі і Айцоў Царквы, цалкам ці часткова напісаныя Тыронавымі знакамі. Шырокага ўжытку гэтая сістэма пісьма дасягнула ў X ст. у базыльянскім манастыры Гротаферата (Калабрыя, на поўдні Італіі), дзе жылі грэчаскія манахі на чале з вядомым ерэтыкам Св. Нілам Калабрыйскім († 1005). У эпоху Сярэднявечча як грэчаская, так і лацінская тахіграфія прыходзіць у заняпад і нямногімі знаўцамі часам ужывалася для тайнапісу. Прыкладна пасля X ст. лацінская тахіграфія была забытая; да XIV ст. зусім знікае і грэчаская тахіграфія. Гэтыя сістэмы пісьма былі разгаданыя філолагамі толькі ў XIX ст.

Абрэвіяцыя або інакш абрэвіятура (познелац. abbreviatio, abbreviatura 'скарачэнне') — гэта моўная з'ява, адзін са спосабаў утварэння новых (г. зн. да таго адсутных у мове) слоў на базе некалькіх існуючых слоў ці словазлучэнняў. Хаця абрэвіяцыя зараз знаёмая практычна ўсім літаратурным мовам свету, як моўная з'ява яна — дастаткова новы феномен, набытак у асноўным XX ст., і раней у еўрапейскіх мовах амаль не адзначаная (праўда, некаторыя перадумовы для развіцця абрэвіяцыі ў іх меліся і раней, аднак да кан. XIX ст. практычна не рэалізоўваліся)[I*]. Узніклыя шляхам абрэвіяцыі словы прынцыпова адрозніваюцца ад скарочаных напісанняў — апошнія ўяўляюць сабой толькі спрошчаны запіс слова, але само слова пры гэтым захоўваецца ў вымаўленні нязменна. Таму ў строга навуковым ужытку (па меншай меры, лінгвістычным) назва «абрэвіяцыя» (ці «абрэвіятура») не павінна ўжывацца ў дачыненні да напісанняў (з'явы арфаграфіі), а толькі да складанаскарочаных слоў (гл. у дэталях: [1, с. 18—104]).

Тым не менш, сярод палеографаў, а таксама гісторыкаў і археографаў любыя пісьмовыя скарачэнні называюцца абрэвіяцыяй, што мае пад сабой даўнюю традыцыю лацінскай мовы. Аднак з лінгвістычнага пагляду гэта не зусім правільна. Скарачэнні напісанняў не належаць ні да тахіграфіі, ні да абрэвіяцыі (у лінгвістычным сэнсе), хаця функцыянальна і знешне блізкія да іх. Таму французскі палеограф А. Шасан прапанаваў тэрмін брахіграфія (ад грэч. βραχυς 'кароткі' і γράφω 'пішу'), які ахоплівае менавіта скарочаныя напісанні старажытнага пісьменства (гл.: [8, с. ix]).

[*] Гл. заўвагі ў канцы артыкула.

Скарачэнні — гэта фактычна з’ява пісьма (графікі), у шырокім сэнсе — арфаграфіі (калі лічыць, што графіка з’яўляецца складнікам арфаграфіі), спецыфічны прыём перадачы напісанняў. Умоўна адрозненні паміж імі можна праілюстраваць наступным чынам: абрэвіяцыя — утварэнне складанаскарочанага слова: *калектыўная гаспадарка* > *калгас*, тахіграфія — пазначэнне гэтага слова спецыяльным значком на пісьме (ці на карце), напрыклад, як ▲, а скарачэнне — напісанне гэтага слова асобным чынам: *к.*, *калг.*, *к-с* і да т. п. У адносінах да старажытнага пісьменства скарочаныя напісанні з’яўляюцца аб’ектам палеаграфіі і сумежных з ёй дапаможных дысцыплін: эпіграфікі, дыпламатыкі, папіралогіі, сфрагістыкі і нумізматыкі (у той ступені, у якой гэтыя дысцыпліны закранаюць напісанні). Але і знакі ды прыёмы тахіграфіі таксама будуць ахопліваецца палеаграфіяй, хаця і ў якасці спецыяльнага выпадку.

Усе скарачэнні тэарэтычна могуць быць падзелены на два тыпы: 1) кантракцыі (ад лац. contractio — сцяжэнне, скарачэнне, сцісканне), ці сцяжэнні і 2) суспенсіі (ад лац. suspensio — падчэпліванне), ці адсячэнні. Пры кантракцыі выкідаюцца літары ўнутры слова (як правіла, літары галосных ці нават цэлыя склады), напрыклад: *д-т* ‘дацэнт’, *д-р* ‘доктар’, *праф-р*, *п-р* ‘прафесар’, пры суспенсіі — літары ў канцы слова (апошнія літары (у канчатках), але нярэдка нават амаль усе літары, за выключэннем першай ці першых), напрыклад: *д.*, *дац.* ‘дацэнт’, *д.*, *док.* ‘доктар’, *п.*, *пр.*, *праф.* ‘прафесар’. Нярэдка сустракаюцца і камбінацыі гэтых двух тыпаў, напрыклад: *дц.*, *др.* Суспенсія, зведзеная да адной літары, называецца сіглам (ад лац. singula littera ‘адна літара’), але часам пад сіглам разумеюць толькі стылізаваны знак літары (ці некалькіх літар), напрыклад, т. зв. птушачку З, якая ўзыходзіць да лац. *v.* < *vidi* ‘бачыў’ ці *vide* ‘глядзі’. Зліццё двух, трох ці рэдка чатырох (як правіла, суседніх) літар у адзін знак называецца лігатурай (ці звязным напісаннем). Да лігатур адносіцца шмат распаўсюджаных у сучаснасці знакаў: £, $, &, @, ® і інш.; многія спецыфічныя літары, што ўвайшлі ў сучасныя еўрапейскія алфавіты, гістарычна ўяўляюць сабой таксама лігатуры: *æ*, *ç*, *ã*, *ñ*, *õ*, *љ*, *њ* і інш. [6, с. 42]. Лігатуры — гэта фактычна знакі тахіграфіі, хаця сваім выглядам лігатуры не супадаюць са знакамі старажытнай тахіграфіі. Наколькі істотна яны разыходзіліся паміж сабой, могуць сведчыць наступныя прыклады тахіграфічных знакаў для грэчаскіх складоў: αλ > 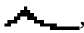, αρ > , σι > , ων > , ται > , οτι > !. Затое непасрэдна да тахіграфіі (па крайней меры, часткова) узыходзяць знакі скарачэнняў (фактычна — умоўныя знакі), што ўжываліся ў антычным і сярэднявечным пісьменстве. Імі пры хуткім пісанні пазначаліся асобныя (частаўжывальныя) словы, склады і канчаткі, а таксама некаторыя літары.

Аднак на практыцы разнастайнасць пісьмовых скарачэнняў, іх мадэфікацыі і рэалізацыі ў канкрэтных помніках (ці хаця б у групах помнікаў) значна шырэйшыя за гэтую схему. Пры характарыстыцы старажытных скарачэнняў трэба ўлічваць таксама форму напісання літар адносна радка: вялікія ці малыя, радковыя ці вынасныя, падпісныя або ўпісныя, павернутыя ці перакуленыя, а таксама дэкарацыйныя формы літар: ініцыялы (літара ў рамцы, часта з малюнкам), вязь, манаграмы; часам значэнне мае таксама спалучэнне літар са знакамі ў радку (на мяжы слоў ці сказаў і пры пераносе слоў) — інтэрпункцыяй, і са знакамі над радком — дыякрытыкамі як фанетычнымі (яны пазначалі розныя фанетычныя з’явы — націск, колькасць галоснага, прыдыханне і інш.), так і экфанетычнымі (сам факт скарачэння ці змену інтанацыі пры чытанні або спяванні). У якасці дыякрытык і інтэрпункцыі выкарыстоўваліся рыскі, дужкі (іх варыянт — коска) і кропкі, а таксама іх камбінацыі.

У выніку, характар і функцыя скарачэнняў неаднастайныя ў розных рэгіёнах, у розныя эпохі, у розных пісьмовых традыцыях і сферах ужытку (жанрах) ці відах рукапісаў. Распаўсюджанне тых ці іншых графічных з’яў магло мець татальны характар, або ахопліваць пэўныя рэгіёны, ці абмяжоўвацца вузкім арэалам. Адны з’явы станавіліся папулярнымі толькі на пэўныя дзесяцігоддзі ці стагоддзі, іншыя суправаджалі пісьменства на ўсім працягу яго развіцця да XVIII ст., а некаторыя захаваліся аж да сучаснасці. У дачыненні да пісьмовай традыцыі асаблівае значэнне маюць грэчаскае і лацінскае пісьменства, дзе ўласна і скаліся асноўныя тыпы і мадэлі скарачэнняў, а для кірылічнай графікі значэнне мае таксама царкоўнаславянскае пісьменства. У адносінах да сферы ўжытку паміж сабой адметна адрозніваюцца, з аднаго боку, рэлігійна-царкоўная сфера, з другога — актава-канцылярская ды адміністрацыйна-юрыдычная, з трэцяга — надпісы (эпіграфіка) на манетах і пячатках, а таксама на іншых матэрыяльных аб’ектах (металічныя адліўкі ці выкаванкі і г. д.), з чацвёртага — літаратурныя творы. Ва ўсіх гэтых сферах утварылася свая спецыфіка скарачэнняў, мелася свая дынаміка ў прасторы і часе.

Можна вызначыць некалькі матываў для скарачэння напісанняў. Перш за ўсё, гэта эканомія: а) месца (матэрыялу) для напісання і б) сіл і часу пісара для пісання [16, с. 86; 17, с. 75]. Эканомія дасягалася за кошт унікання: 1) стэрэатыпных, часта паўтаральных слоў і словазлучэнняў (у дадзеным тэксце або яго фрагменце ці ў пэўнай галіне пісьмовай камунікацыі), 2) найбольш частых і/ці лінгвістычна бясспрэчных (відавочных) марфем (напрыклад, канчаткаў) ці радзей каранёў. Аднак гэта было магчыма толькі пры ўмове, што пісар добра ведаў мову, у якой рабіліся такія скарачэнні. Нарэшце, у некаторых выпадках моцным стымулам для даўніх пісараў быў в) ідэальны, сімвалічны змест: яны імкнуліся вылучаць на пісьме асобныя, найбольш шанаваныя словы ці словазлучэнні (імёны ці тытулы ўладароў або багоў).

Скарачэнні ўяўляюць сабой прыналежнасць дастакова развітай пісьмовай культуры. Таму яны былі дасяжныя і фактычна прызначаліся для вопытных, спрактыкаваных чытачоў і пісараў. Сістэматычнае выкарыстанне на пісьме скарачэнняў патрабавала пэўнай звычкі і навыку — і ад пісара, і ад чытача. Хаця характар ды частотнасць скарачэнняў у многім залежалі ад самавольства пісара, аднак пры гэтым ён заўжды мусіў улічваць і досвед чытача, і аўдыторыю, якой прызначаўся напісаны тэкст. Як правіла, у аказіянальных, мала-

важных і спецыяльных тэкстах, адрасаваных вузкаму колу чытачоў (напрыклад, розных трактатах ці кодэксах), ужывалася шмат скарачэнняў, тады як у тэкстах шырокага публічнага прызначэння іх было мала ці ўвогуле не было [16, с. 88, 103; 17, с. 90].

Скарачэнне напісанняў такая ж неад'емнасць, як і самі напісанні [9, с. 320]. У старажытных пісьменствах, што грунтаваліся на гукава-літарным прынцыпе пісьма, скарачэнні адзначаюцца з даволі ранніх часоў. Гістарычна першымі з іх былі старажытнагрэчаскае пісьменства, затым лацінскае, пад іх уплывам скарачэнні распаўсюдзіліся ў іншых еўрапейскіх пісьменствах, у т. л. і царкоўнаславянскім. Важнае значэнне для еўрапейскай традыцыі скарачэнняў мела яўрэйскае пісьмо — іудзейскія пісьменнікі і талмудычныя кніжнікі таксама нярэдка выкарыстоўвалі скарачэнні.

2. Грэчаская антычная і візантыйская традыцыя

Скарочаныя напісанні ўзніклі ў грэчаскім пісьменстве ў даўнія часы: лічыцца, што яны былі вядомыя ў класічную эпоху (V—IV стст. да н. э.), і іх дакладна фіксуюць у эпоху элінізму (III—I стст. да н. э.). Знакам скарачэння слоў у грэкаў служыла нахіленая рыска: ´, `, / (напрыканцы слова ці над ім), ламаная рыска кшталту ꞉ ці дужка (напрыканцы слова); пад лацінскім уплывам таксама магла выкарыстоўвацца кропка [9, с. 322]. У інскрыпцыях (надпісах) пасля скарачэння ставілася двукроп'е, значна пазней — рыска [9, с. 324].

Узнікненне скарачэнняў у пісьме грэкаў было абумоўлена дзвюма рознымі прычынамі — матэрыялам пісьма або сітуацыяй напісання. Адпаведна, і характар скарачэнняў у такіх выпадках быў дастаткова розны. Калі для пісьма выкарыстоўваліся цвёрдыя матэрыялы (камень, дрэва, метал, глінянае чарэп'е), на якіх надпісы выразаваліся, выдрапваліся ці выціскаліся, то з прычыны працаёмкасці і абмежаванасці матэрыялу ўзнікалі спецыфічныя скарачэнні — эпіграфічныя. Асабліва часта такія скарачэнні спецыялісты знаходзяць на побытавай кераміцы (клеймы вытворцаў), манетах і ў інскрыпцыях. У эпіграфіцы адзначаюцца амаль толькі суспензіі: Μ < μνᾶ 'міна' (назва манеты), ΟΙ < οἰκοῦντι, ΥΠΕ < ὑπένερθεν і інш., ініцыяльныя скарачэнні напачатку даволі рэдкія (напрыклад, лічэбнікі: Π < πέντα 'пяць', Δ < δέκα 'дзесяць' і інш.), але значна пашыраюцца пад рымскім уплывам [9, с. 324—325]. Аднак адзінкава ў інскрыпцыях і папірусах сустракаюцца і выпадкі кантракцыі, абмежаваныя, як правіла, толькі некаторымі назвамі: ΒΑΥΣ < βασιλεύς 'цар, імператар' пры звычайным ΒΑ < βασιλεύς і да т. п. [9, с. 325].

Пры пісанні на мяккім матэрыяле (папірусе, лісцях і лыку, на воскавых таблічках, скуры і пергаміне, пазней на паперы) праблем з памерам не ўзнікала, паколькі на іх маглі стварацца значныя тэксты. У старажытных грэкаў існавалі тэксты амаль без скарачэнняў (у т. л. і на папірусах) — яны пісаліся каліграфічным пісьмом, дзе дапускаліся толькі лігатуры і скарачэнні канцавога -ν (гл. ніжэй). Аднак нашмат большае кола тэкстаў не патрабавала значнай увагі для свайго стварэння. На першы план тут выступалі сітуацыйныя чынні-

кі — стомленасць (праца пісара ў Антычнасці і Сярэднявеччы была вельмі цяжкай) ці брак часу, недахоп месца ў радку. Дарэчы, была і стэрэатыпнасць слоў, якія часта паўтараліся ў пэўным кантэксце. У тых асоб, што не валодалі каліграфіяй ці пісалі злітным пісьмом (мінускулам, курсівам) або стваралі прыватныя допісы, запісы часовага захоўвання, малаважныя дакументы і да т. п., а таксама спецыяльныя творы (па філасофіі, гісторыі, матэматыцы, астралогіі, медыцыне, хіміі і інш.), развіваліся пэўныя прыёмы скарачэння асобных слоў ці словазлучэнняў. Ад эпохі да эпохі (звязаныя з пэўнымі матэрыяламі пісьма — папірусамі, унцыяламі, мінускуламі) іх рэпертуар узбагачаўся.

Скарачэнні ў грэчаскіх рукапісах вельмі разнастайныя (іх пералік гл.: [11, с. 344—346, 359—377; 7; 10, с. 154—156; 16, с. 88—96; 17, с. 76—84; 9, с. 335—352]) і залежаць ад зместу тэксту, яго жанру і прызначэння, а таксама эпохі [9, с. 323]. Прыёмы скарачэнняў могуць быць зведзеныя да некалькіх наступных мадэляў:

1) выкарыстанне тахіграфічных ці ўмоўных знакаў для асобных (часта ўжываных) складоў, марфем ці слоў (гл. у дэталях: [7; 16, с. 91—96; 17, с. 81—84; 18, с. 38—39]), напрыклад: / ці ˙/. для ἐστίν, ἐστί, \ для εἶναι (пры тым, што знак / ужываўся і замест канчаткаў -ος, -ων: λευκ/ < λευκός, ωρι/ < 'Ωρίων), ÷ для τα, ˙/˙ для τε, ˙\˙ для τον і інш. (артыклі), 7 для δέ, N для ἐκ 'з, ад', знакі ‹, < або ꞉ для κάι 'і'; знак 9 для 'όνομα 'імя' (9 9 для формы мн. л. — 'ονόματα), у т. л. у камбінацыі з літарамі: Γ\ для γάρ (дзе \ тахіграфічны знак для літары ρ), Μˆ для -μαι, μ´› ці μ> для -μένον і інш.; сюды могуць быць аднесеныя і чыста іерагліфічныя знакі, што пазначалі асобныя словы ці паняцці: ≈ для ἄρουρα 'паша, поле', + для πυροῦ 'агонь', ; для κόσμος 'лад, чын, парадак', 6 для 'ημέρα 'дзень', 9 для νύκτα 'ноч' і інш.;

2) стварэнне лігатур (пра лігатуры гл.: [11, с. 262—284]) для розных слоў ці іх скарачэнняў, заснаваных пераважна на прынцыпе суспензіі:

а) другая літара слова ўпісваецца ў першую ці змяшчаецца пад або над ёй: Ө для 'οκτοβρίω 'у кастрычніку', Є для 'όσιος 'свяшчэнны', Ѻ для 'όνομα, Λ для λόγος 'слова', **Μ**ᵀ для μετά 'паміж, сярод' і інш.; або пачатковая літара слова ўпісваецца ў наступную: Ө для 'αόριστος 'аорыст' і інш.;

б) літара χ, μ, π, ω, з якой пачынаецца слова, застаецца ў радку, а адна з наступных літар перакрэслівае яе, утвараючы лігатуру: ╓ для πρός 'да' ці πρότερος, -ν 'першы, ранейшы', ∂ для ὥρα 'пара, гадзіна', Χ для χρόνος, χρόνου 'час, часу' або χρυσόν 'золата' і інш.; часам сумяшчаюцца стылізаваныя пачатковыя літары слоў: ╤ для γράφεται ці γάρ і інш.;

в) скарачэнне слова да першай літары, на што ўказвае рыска пад ці каля літары: Δ для διά 'праз', Μ для μείζων 'большы', **Κ-** для κέντρον 'вастрыё; цэнтр' і інш.;

3) суспензіі — скарачэнні слова (часта — толькі за кошт апошняй галоснай, апошняга складу ці канчатка) да адной ці некалькіх першых літар, з па-

станоўкай пры гэтым рыскі (надрадковага знака) над месцам скарачэння і/ці з пастаноўкай вынасных літар (надпісных, падпісных ці ўпісных):

а) скарачэнне канцавога -ν (вельмі рэдка -μ) шляхам пастаноўкі рыскі ці (ва ўнцыялах) гарызантальнай лініі: πάντω´ < πάντων ‘усіх’, ΛΟΓŌ < λόγον ‘слова’ і інш.;

б) скарачэнне канцавой галоснай, складу (перш за ўсё ў адна- ці двускладовых часціцах, артыкулях, прыназоўніках) ці канчатка, з пастаноўкай рыскі ці знака скарачэння: α´ < ’ανά, δ´ < δέ, δ/ ці δ̀ < διά, γ´ < γάρ, κ´ < κατά, π´ < παρά ці πρός, κεφαλ´ < κεφαλήν і інш.;

в) скарачэнне да першай літары ці да некалькіх першых літар любой часткі слова:

— з пастаноўкай рыскі ці знака скарачэння: φ´ для φύσις, ύ для υἱοί, γρ´, γρ), γρ^{α} < γραμματεύς (ці γραφεῖον, γραφεύς), προκ´ < πρόκειται, ΙΠΠ^{ξ}< ἵππους, κεφ/ < κεφαλαιώτης, αδ^{ε}/ < ‘αδελφός, τρ⊆ < τράπεζαν, πτολ^ < πτολεμαίου і інш.; знакі скарачэнняў ператвараліся ва ўмоўныя, якія замяшчалі пэўныя склады ці спалучэнні літар;

— з вынасам, над- ці падпісаннем наступнай або іншай літары: Π$_{e}$ < περί, Δ^{υ} < δυνάμις, ε^{κ} < ἕκαστος, π^{ο} < πρότερον, λ$_{ο}$ < λόγος (ці λοιγοί), ‘άν^{Δ} < ‘άνδρας, πο^{λ} < πόλεμον, βου^{λ} < βουλή, ΤΕΛ$_{ο}$ < τέλος, ΙΝ^{δ} < ἰνδικτιῶνος, κυ’ < κυρίουι, φύ$^{´σ}$ < φύσιν, ‘επιτι$^{μ/}$ < ‘επιτίμιον,’αρ^{χστ}/ < ‘αρχιστρατήγου, τ^{εκ} < τέκνα, ομ^{οι} < ὁμοίως і інш.; пры гэтым некаторыя вынасныя літары набывалі стылізаваны выгляд (як π, якая ў курсіве ператварылася ў _, ужывалася, напрыклад, як скарачэнне для πῆχυς ‘локаць’), што спрыяла іх ператварэнню ва ўмоўныя знакі для цэлых слоў: ð для πόλις ‘горад, дзяржава’ і інш.;

4) кантракцыі, даволі рэдкія, амаль аказіянальныя, абмежаваныя нейкімі асобнымі выпадкамі [18, с. 14—15]: паказ марфемнай структуры (βφ < βενεφικιάριος) ці граматычнай формы (κω < κυρίω) слова, сімвалізацыя асобных спалучэнняў унутры слова (так, спалучэнне -οσ- магло перадавацца адзіным знакам *c*: Κ^{c}ΜΟΝ < κόσμον), асобныя словы (αν̀κη < ανάγκη ‘патрэба, прымус’, ηγης < ἡγεμονικῆς, πρ̃ις < πατρίς ‘айчына’, πρ̃ιος < πάτριος ‘айчынны’) і да т. п.

Як бачна, у грэчаскіх скарачэннях прадстаўлены амаль выключна суспензіі і практычна адсутнічаюць кантракцыі. Іншай асаблівасцю з’яўляецца шырокае выкарыстанне вынасных, упісных і падпісных літар, а таксама рысак ці падобных да іх умоўных знакаў пры сціпласці выкарыстання інтэрпункцыі (да VIII ст. выкарыстоўвалася хіба што кропка ў радку). Нягледзячы на ўплыў рымскай практыкі, выкарыстанне ініцыяльных суспензій ў актавых грэчаскіх тэкстах было забаронена імператарам Феадосіем у 438 г. і пазней пацверджана ў кодэксе Юстыніяна [9, с. 320]. Пісары ж грэчаскіх унцыялаў на пергаміне ўвогуле імкнуліся пазбягаць скарачэнняў і выкарыстоўвалі іх толькі ў лічаных пэўных сітуацыях, такіх, як, напрыклад, канец радка ці распаўсюджаныя канчаткі асобных слоў.

У візантыйскія часы захоўваліся амаль усе асаблівасці антычнай традыцыі скарачэнняў грэчаскага пісьменства. За выключэннем nomina sacra (пра іх гл. п. 4), візантыйскія хрысціянскія тэксты ніяк не адрозніваюцца ад прафанных [16, с. 87—88; 17, с. 76]. Бадай, нейкай асаблівасцю мінускулаў, асноўных рукапісаў гэтай эпохі, можна лічыць большую схільнасць да ўнікання канчаткаў і апошніх складоў, што часцей спалучалася з вынаснымі літарамі: πο$^{δ´}$ < πόδας, ψυ^{χ} < ψυχῆς і інш., ці тахіграфічнымі знакамі: ` для -ον, ٧ ці ⊆ для -αν, ^{s} для -ης, ^{c} для -εν і г. д. [7; 9, с. 332—333]. Пад рымскім уплывам часта выкарыстоўвалася падваенне літар для перадачы мн. ліку, напрыклад: κυρρ < κύριοι ‘спадары’, παι^{δδ}/ < παίδων ‘дзеці’. Пад хрысціянскім уплывам некаторыя лігатуры ці тахіграфічныя знакі набылі новыя значэнні. Так, знак Х стаў значыць Χριστός ці Χρυσόστομος ‘Залатавусны’, знак * ці значыць ψαλτήριον ‘Псалтыр’ і інш.

3. Лацінская антычная традыцыя

Як і ў грэчаскай, у рымскай традыцыі скарачэнні крыху па-рознаму развіваліся ў эпіграфіцы (надпісы пераважна на цвёрдым матэрыяле) і ў тэкстах, напісаных на мяккім матэрыяле. Таксама як і ў грэкаў, у рымлян пераважалі суспензіі — скарачэнні да адной першай літары (сігл) ці літар слова або нават слоў у словазлучэнні — і выкарыстоўваліся лігатуры, а кантракцыі сустракаліся рэдка. Суспензіі былі простымі, калі скарачалася адно слова, і складанымі, калі скарачэнне тычылася цэлага словазлучэння.

У лацінскай эпіграфіцы і пад яе ўплывам у тэкстах многіх рукапісаў скарачэнню падлягалі пераважна пэўныя групы слоў:

а) асабовыя імёны: *C.* ці *G.* < *Cajus* (*Gaius*), *Q.* < *Quintus*, *App.* < *Appius*, *D.* < *Decimus*, *M.* < *Marcus*, *P.* < *Publius*, *Sex.* < *Sextus*, *Ser.* < *Servius*, *Tib.* < *Tiberius* і інш.;

б) назвы службовых асоб, пасад і ўладароў: *IMP* < *Imperator* ‘імператар’; *CAES*, *CAE*, *C* < *Caesar*, тытул сына-спадкаемца імператара; *AVG* < *Avgvstvs*, тытул імператара; *PM*, *PONT MAX* < *Pontifex Maximvs* ‘вярхоўны пантыфік (жрэц)’; *COS*, *CONS*, *CO*, *C* < *Consvl* ‘консул’ і нш., у сувязі з чым скарачэнне зазнавалі таксама тытулы і эпітэты кіраўнікоў: *INV* < *Invictus* ‘Непераможны’; *MAX* < *Maximus* ‘Найвялікшы’; *DV*, *DIV*, *DIVO* < *Divus* ‘Боскі’; *PP* < *Pater Patriae* ‘Айцец Айчыны’; *DN* < *Dominus Noster* ‘наш гаспадар’; *VC* < *vir clarissimus* ‘высакародны муж’ і інш.;

в) назвы ўстаноў і юрыдычных паняццяў: *SPQR* < *Senatus populusque Romanus*, фармальная назва Рымскай дзяржавы, *PR* < *populus Romanus*, *RP* < *res publica*; *DPS* < *de pecuniā suā* ‘на свае сродкі’, *HL* < *hac lege* ‘такім чынам’ (ці *has leges*, *his legibus* ‘у (на) такіх умовах’) і інш.;

г) частаўжывальныя словы:

— службовыя: *i.* < *id est* ‘гэта значыць, то ёсць’, *d.* < *de* ‘з, ад, да, пра’, *an.* < *ante* ‘да (таго)’ і інш., таксама з аманіміяй: *c.* < *cum* ‘з, разам з, праз’ ці *circa* ‘каля, прыкладна’, *p.* < *per*, *pro*, *par*, *q.* < *que*, *qui* і нш.;

— знамянальныя, часам пашыраныя толькі ў пэўным кантэксце, што вяло да шырокай аманіміі: *b.* < *bonus, bene*, *c.* < *causa* ‘прычына, справа’, *centuria* ‘цэнтурыя’, *civis* ‘грамадзянін’ ці *centum* ‘сотня, сто’, *d.* < *dies* ‘дзень’, *dedit* ‘аддае’ ці ‘даў’ ці *dirus* ‘страшны’, *d.d.d.* < *donat* ці *dedicate* ‘дарыць, прысвячае’, *fec.* < *fecit* ‘зрабіў’, *U.* < *Urbs*, назва Рыма і інш.;

д) назвы адзінак часу, меры, вагі, ліку: *a.* < *annus* ‘год’, *d.* < *denarius*, назва манеты, *l.* < *libra* ‘фунт’, *s.* < *solidus*, назва манеты, *AUC* < *anno urbis conditae* ‘ад заснавання Рыма’ і нш.

Паўтор адной і той самай літары ў скарачэнні звычайна пазначаў множны лік назоўніка або найвышэйшую ступень параўнання прыметніка: *coss.* < *consules*, *ff.* < *filii* ‘сыны’, *oo.* < *omnes*, *vv.cc.* < *viri clarissimi*, *nn.bb.* < *nobilissimi*, *ff.* < *felicissimus* і інш. Зрэдку маглі ўжывацца павернутыя ўлева ці перакуленыя да гары літары, якія пазначалі жаночы род ці жаночае імя, напрыклад: ꟻ < *filia* ‘дачка’ ці *Filia*, ꟽ < *mulier* ‘жанчына’ ці *Marca*. Часам ініцыял мог суправаджацца прыпіскай маленькай літары (звычайна канчатка ці фіналі слова), што тлумачыла значэнне слова ў выпадку аманіміі, напрыклад: p^a < *prima*, p^e < *prime*, p^o < *primo*, p^m < *primum*. Асаблівасцю лацінскага пісьма было выкарыстанне кропкі пасля літары скарочанага слова ці гарызантальнай рыскі над ёй або напрыканцы слова [16, с. 99—100; 17, с. 87—88].

З прычыны значнай аманіміі чытанне многіх ініцыяльных скарачэнняў магло быць зразумелае толькі ў кантэксце. Асабліва шматлікімі і разнастайнымі былі скарачэнні ў рымскіх юрыстаў, якія аперыравалі стэрэатыпнымі словазлучэннямі, што апісвалі юрыдычныя паняцці, пасады, тытулы, эпітэты і званні. Для гэтага былі складзены нават цэлыя зводы скарачэнняў («Notarum Laterculi», «Notae iuris» і інш.), якія захаваліся да Сярэднявечча. Такія зводы ахоплівалі таксама скарачэнні частаўжывальных слоў, у т. л. службовых (гл. у дэталях: [15, с. xxxiii]).

У лацінскіх рукапісах скарачаліся ў асноўным канцавыя літары (канчаткаў ці апошніх складоў) слоў, як альтэрнатыва, яны маглі выносіцца за радок. Скарачацца маглі ўсе галосныя: *a*, *o*, *u*, *i*, *e* і некаторыя зычныя: *m*, *n*, *r*, *t*. Пры гэтым, калі скарачаліся насавыя зычныя m, n, то захоўвалася назалізаваная галосная, якая магла пісацца з гарызантальнай рыскай: *aia* ці *āia* < *anima* ‘душа’, *ois* ці *ōis* < *omnis* ‘усялякі’; або напрыканцы радка замест *m* ці *n* магла ставіцца рыска, па прыкладу грэчаскіх рукапісаў [15, с. xxix]. Замест спалучэння *-er-* ці *-re-* мог ставіцца апостраф: *b’viter* < *breviter*, *c’tus* < *certus* і інш.; замест канчаткаў *-us*, *-ur*, *-um* мог выступаць знак +: an_{+} < *anus*, $amat_{+}$ < *amatur* і інш. [16, с. 100—101; 17, с. 88]. У некаторых выпадках ініцыяльныя скарачэнні суправаджаліся дыякрытыкамі і ўяўлялі сабой фактычна лігатуры: ꝑ для *pro* ‘перад’, ꝗ для *quod* ‘чаму’ і інш. Гэта адкрыла шлях для пашырэння кантракцый, у якіх захоўваліся толькі зычныя і апускаліся галосныя ды канчаткі (паводле т. зв. складовага прынцыпу [16, с. 98; 17, с. 85]): *bn* < *bene*, *sn* < *sine*, *tm* < *tamen*, *st* < *satis*, *qb* < *quibus*, *qd* < *quidem* і інш., або апускаліся ў дадатак і

некаторыя зычныя: *exp* < *exemplum*, *omb* < *omnibus*, *mmt* < *momentum*, *bn* < *bonorem* і інш. [16, с. 97; 17, с. 85], што ўяўляла сабой ужо чыстую кантракцыю. Аднак у цэлым колькасць кантракцый у антычных тэкстах была невялікая.

4. Хрысціянская навацыя: Nomina sacra

З хрысціянствам у грэчаскае пісьменства, а затым у лацінскае і іншыя еўрапейскія пісьмовыя традыцыі прыходзіць фактычна новая з’ява, якая стала адметнай асаблівасцю хрысціянскіх тэкстаў, перш за ўсё літургічных. Гэтая навацыя з лёгкай рукі іх першага даследчыка нямецкага філолага Л. Траўбэ атрымала назву «nomina sacra» («святыя імёны») [18, с. 17—18] і палягае ў кантракцыі слоў, якім прыпісваўся сакральны (звязаны з Богам) сэнс. Іх скарачэнне адбывалася шляхам захавання пачатковай (часам таксама апорнай — у сярэдзіне) і канцавой літар (часта — зычных) слова, якія адрознівалі яго ад іншых слоў.

Nomina sacra не былі вядомыя грэчаскаму і лацінскаму дахрысціянскаму пісьменству, гэтыя скарачэнні з’яўляюцца разам там толькі з хрысціянствам [18, с. 15]. Цікава, што ў нерэлігійных тэкстах на грэчаскай мове nomina sacra не ўжываліся. Усе ранейшыя кантракцыі і выкліканыя імі сімвалізацыі слоў, што выкарыстоўваліся антычнымі пісарамі, служылі толькі мэтам скарачэння напісанняў і паскарэння пісьма [18, с. 121—124], nomina sacra як сакральныя скарачэнні (ідэалагічныя знакі) там адсутнічалі. Захаваліся візантыйскія кодэксы, дзе на адной старонцы змешчаны твор класічнай антычнай літаратуры, а на іншай хрысціянскі тэкст. У першым выпадку выяўляюцца толькі звычайныя скарачэнні, уласцівыя скорапісу, тады як у другім выпадку выступаюць тыповыя nomina sacra [18, с. 14].

Л. Траўбэ вызначыў наступныя асаблівасці, якія дазваляюць выразна адрозніць хрысціянскія nomina sacra ад антычных скарачэнняў [18, с. 15]:

а) хрысціянскія кантракцыі заўжды суправаджаюцца рысай зверху над ўсімі літарамі кантрактаванага слова;

б) рэпертуар nomina sacra не адвольны і вузка абмежаваны;

в) пачатак і канец слоў nomina sacra дакладна вызначаны і падлягае цвёрдаму рэгуляванню;

г) галоўным застаецца сакральны сэнс, які ўкладаецца карыстальнікамі ў скарочанае напісанне nomina sacra.

На думку Л. Траўбэ, nomina sacra ў антычнае пісьменства былі прынесены элінізаванымі яўрэямі яшчэ ў дахрысціянскія часы [18, с. 27—24, 33, 36—37, 42—43], але асабліва шырока распаўсюдзілася гэтая з’ява дзякуючы хрысціянству і яго багатай літаратуры. Крыніцай nomina sacra стала іудзейская тэалогія, якая забараняла вымаўленне імя Бога поўнасцю[II]. Як вынік, імя Бога ў іудаізме перадавалася праз асобныя сімвалы — тэтраграматон, ці тэтраграму (ад грэч. τετραγραμμα, τετραγραμματον ‘чатыры літары’), якія суправаджаліся на пісьме аздабленнем (звычайна рамкай), што вылучала іх у тэксце. Менавіта ад гэтай тэтраграмы, на думку Л. Траўбэ [18, с. 23—24, 30—33, 45—47], пахо-

дзіць традыцыя хрысціянскіх тэкстаў скарачаць nomina sacra да некалькіх зычных літар і пакрываць такое напісанне асобнай рысай зверху. З IX ст. яна ў грэчаскім пісьме змянілася на гарызантальную дужку ці рыску [18, с. 45—47], якая ў славянскай традыцыі атрымала назву цітла, ад грэч. τίτλος 'надпіс', параўн. аналагічнае лац. titulus, адкуль польск. tytuł 'цітла'. Пераклады яўрэйскіх рэлігійных кніг на грэчаскую мову, выкананыя элінізаванымі яўрэямі, захавалі гэтую традыцыю. Тэтраграма там перадавалася грэчаскімі (пазней лацінскімі) літарамі ў выглядзе К̃С і Θ̃С (адпаведна, ад грэчаскіх слоў KYPIOC 'Гасподзь' і ΘΕΟC 'Бог'). Як бачна, тут не транскрыбавалася яўрэйскае слова, а адлюстроўваўся яго грэчаскі пераклад: κύριος 'Гасподзь' для יהוה [j'hwh] і θεός 'Бог' для אלהים [adnj] [18, с. 27—33].

Праўда, шведскі філолаг Г. Рудберг аспрэчыў гэта. Ён адзначыў, што nomina sacra ўпершыню з'явіліся ў рукапісах Евангелля і толькі потым перайшлі ў спісы Старога Запавету [14]. Гэта ставіць пад сумненне ўплыў іудзейскай тэалогіі на ўзнікненне nomina sacra. Ён лічыць, што прататыпам nomina sacra былі тыя рэдкія выпадкі кантракцый, што адзначаюцца ў грэчаскім курсіве (гл. п. 2). Аднак Траўбэ і сам казаў пра падобныя выпадкі; відавочна, што лічаныя і непаслядоўныя прыклады кантрактавання слоў не маглі пакласці пачатак устойлівай і масавай з'яве nomina sacra [18, с. 12—15].

Іншы даследчык, А. Паап, на падставе вывучэння 421 грэчаскага папіруса II—V стст. прыйшоў да высновы, што рэпертуар і выгляд nomina sacra, па меншай меры, у папірусах складваўся павольна і паступова, а побач са скарочанымі напісаннямі там доўга суіснавалі і поўныя [12] (параўн.: [18, с. 38—40]). Пры гэтым такія кантракцыі не заўжды трактаваліся як рыса толькі рэлігійнага твора — яны выкарыстоўваліся і ў прафанных тэкстах. Хаця даследчык пацвердзіў думку Траўбэ пра залежнасць nomina sacra ад іудзейскага тэтраграматона, аднак з'яўленне такіх кантракцый аднёс да ранніх яўрэйска-хрысціянскіх грамад за межамі Палесціны [12, с. 124]. Наадварот, англійскі даследчык К. Робертс вырашыў, што nomina sacra ўзніклі яшчэ да 70 г. н. э. менавіта ў ранняй Іерусалімскай царкве як адлюстраванне пэўных іудзея-хрысціянскіх памкненняў у ёй [13, с. 45]. Ён звярнуў увагу на наяўнасць сярод nomina sacra слоў яўна іудзейскага кантэксту — Δαϋειδ (Δαυίδ), 'Ισραήλ, 'Ιερουσαλήμ, не самых важных для хрысціянскай дагматыкі (гл. у дэталях: [13, с. 26—48]). На статус гэтых слоў звяртаў увагу і сам Л. Траўбэ [18, с. 36].

З пашырэннем хрысціянства nomina sacra глыбока пранiклі ў хрысціянскую рэлігійную літаратуру, замацаваўшыся там надоўга, а іх склад хутка папоўніўся, застаючыся аднак дастаткова абмежаваным. Розныя спісы Септуагінты і Новага Запавету сведчаць, што рэпертуар гэтых скарачэнняў з ранніх часоў усталяваўся ў грэчаскай мове ў складзе 15 слоў: апрача адзначаных κύριος і θεός, туды ўваходзілі πνεῦμα 'дух', πατήρ 'айцец, бацька', οὐρανός 'неба', 'άνθρωπος 'чалавек', Δαϋειδ ці Δαυίδ 'Давід', 'Ισραήλ 'Ізраіль', 'Ιερουσαλήμ

'Іерусалім' (але не несклaняльны семітызм 'Ιερουσαλυμα!), 'Ιησοῦς Χριστος 'Ісус Хрыстос', 'υἱός 'сын', σωτήρ 'збаўца', σταυρός 'крыж', μήτηρ 'маці' [18, с. 33—37, 88—121]. Пазней да іх далучыліся словы θεοτόκος 'багародзіца' і βασιλεύς 'цар, імператар'. Цяпер яны ўжо не ўспрымаліся як іудзейская спадчына, паколькі значэнне, што прыпісвалася гэтым скарачэнням, не выяўляла ніякай сувязі з тэалогіяй іудаізму. Нават такія скарачэнні, як Δαϋειδ (Δαυίδ), 'Ισραήλ, 'Ιερουσαλήμ не мелі іудаістычнага зместу [18, с. 36, 104—113].

Названыя nomina sacra скарачаліся ў пэўным парадку, хаця і не вельмі стабільным (асабліва ў першыя стагоддзі), утвараючы разнастайныя варыянты [18, с. 34—44, 88—121]. Толькі ў словах κύριος, θεός, υἱός стала захоўваліся першая і апошняя літары: К̃С, Θ̃С, Ỹ С, астатнія словы маглі мець розныя формы, у залежнасці ад рэгіёна і часу: 'Ιησοῦς, Χριστος перадаваліся звычайна як Ĩ С, Х̃С, але магчымыя таксама IH̃С, ХР̃С, у словах πνεῦμα, Δαϋειδ (Δαυίδ), σταυρός, μήτηρ звычайна пакідаліся першыя дзве літары і апошняя: ПÑА, ΔÃΔ, СТ̃С, МН̃Р, але былі магчымыя і напісанні Δ̃Δ, М̃Р, ПМ̃А ці ПÑА, МН̃Р, СТ̃РС; у словах πατήρ, 'Ισραήλ, σωτήρ заставаліся першая і дзве апошнія літары: ПН̃Р, IН̃Λ, СН̃Р, але сустракаліся і варыянты П̃Р, С̃Р, ПÃР, IС̃Λ, СΩ̃Р, IС̃НΛ, а ў словах 'άνθρωπος, 'Ιερουσαλήμ, οὐρανός выступалі першы і апошні склады: АÑОС, IΛ̃НМ, ОYÑОС, хаця адзначаны і формы IЕ̃М, IН̃М, АN-П̃ОС, АNΘР̃ПС, IЕΛ̃НМ. У раннюю эпоху nomina sacra часам скарачаліся як суспензіі: П̃N < πνεῦμα, Θ̃´ < θεοτόκος і да. т. п. Асабліва часта гэта адзначана для слова οὐρανός, якое ў папірусах магло пісацца як звычайная суспензія: ОYРА´, ОYР´, ОY´, Õ´ [18, с. 54, 56, 62, 64, 99]. Нарэшце, у раннія часы была магчымасць пісаць nomina sacra цалкам, пакрываючы іх зверху рыскай [18, с. 49—50]. Як правіла, nomina sacra пісаліся ў скарочаным выглядзе таксама ва ўсіх сваіх марфалагічных формах: 'άνθρωπον > ANON, 'άνθρωποι 'людзі' > АÑОI і да т. п. Скарачэнню падлягалі і вытворныя ад гэтых слоў прыметнікі і назоўнікі, напрыклад: ἀνθρωπίνη 'чалавечая' > α̃νινη, σωτήριος 'збавенны' > σ̃ριος і г. д.

Першапачаткова вузкі рэпертуар nomina sacra значна пазней папоўніўся некаторымі новымі ўтварэннямі, што ўзнікалі за кошт пашырэння кола слоў, якім прыпісваўся сакральны змест, напрыклад: МР̃ТР < μάρτυρος 'пакутнік', ΔΛ̃Ω < δούλῳ 'сына', ці якія мелі аднолькавы корань з nomina sacra: θεός > θεοτόκος ці θεοτόκιον > Θ̃КОС ці Θ̃КIN, 'άνθρωπος > φιλάνθρωπος > ФIΛÃ-NOC [18, с. 125—128]. Часам такім чынам скарачаліся некаторыя хрысціянскія імёны, напрыклад: МР̃К < Μάρκος (спіс імёнаў гл. у дэталях: [11, с. 348]), аднак у большасці выпадкаў яны скарачаліся як суспензіі: IΩ̃ < 'Ιωάννης і да т. п. [18, с. 9—10]. Важна адзначыць, што ў грэчаскім пісьменстве nomina sacra заставаліся ў коле біблейных, літургічных і царкоўных тэкстаў, слаба трапляючы ў прафанныя творы.

З грэчаскай мовы nomina sacra пранiклi ў iншыя пiсьмовыя традыцыi хрысцiян Мiжземнамор'я — у лацiнскую, копцкую, гоцкую, армянскую [18, с. 269—277], царкоўнаславянскую, пры пасрэднiцтве лацiнскай — у iрландскае, старафранцузскае i старанямецкае пiсьменства [18, с. 281—284]. Цiкава, што ў лацiнскiм пiсьменстве, у адрозненне ад грэчаскага, напачатку ўжывалася значна меншая колькасць nomina sacra — толькi шэсць: *D̃S* < *Deus* 'Бог', *SP̃S* < *spiritus* 'дух', *IH̃C* i *XP̃C* пазначалi iмя Iсуса Хрыста на грэчаскi ўзор (лацiнiзаваныя формы *ĨS*, *HĨS*, *CH̃R*, *HR̃S*, *CH̃RS* i да т. п. выкарыстоўвалiся радзей), *DÑS*, *DM̃S* < *dominus* 'гасподзь', *SC̃S* < *sanctus* 'святы', *ÑR* < *noster* 'наш' (гл.: [18, с. 131—237; 17, с. 86—87]). Аднак менавiта ў лацiнскiм пiсьменстве адбылося паслабленне сакральнага кантэксту nomina sacra, якiя сталi ўжывацца i ў прафанных тэкстах (юрыдычных, адмiнiстрацыйных, лiтаратурных i iнш.). Гэта прывяло, з аднаго боку, да пашырэння складу nomina sacra (*EP.* цi *EP̃S*, *EPS̃CPS* < *episcopus* 'бiскуп', *P̃B.* цi *PB̃R* < *presbyter* 'першасвятар', *DIAC.* цi *DIÃCS* < *diaconus* 'дыякан' i iнш.), а з другога, да шырокага распаўсюджання самога прынцыпу кантракцыi [18, с. 237—239]. Як i ў грэчаскiм пiсьменстве, лацiнскiя nomina sacra мелi розныя варыянты скарачэння (у раннiя часы — таксама ў поўным напiсаннi цi як суспензii: *DOM.*, *S.*, *N.* цi *NO.* i да т. п.), а кантракцыяй ахоплiвалася ўся парадыгма слова: *NR̃I*, *ÑI* < *nostri* 'нашага', *NR̃O*, *ÑO* < *nostro* 'нашаму', *NR̃M*, *ÑM* < *nostrum* 'нашае' i да т. п.

Традыцыя падобных сакральных скарачэнняў была нагэтулькi моцная, што заходнееўрапейскiя бiблейныя i царкоўныя першадрукi таксама захоўвалi nomina sacra. Iх маюць Камплютэнская палiглота ў грэчаскiх i лацiнскiх слупках, раннiя выданнi Альда, Эразма, Роберта Стафана, Сiксцiнсцкая Вульгата i iнш. [18, с. 285]. У адпаведнасцi з гэтай традыцыяй Марцiн Лютэр пры перакладзе Старога Запавету (выд. 1523 г.) слова «гасподзь», *Herr*, перадаваў вялiкiмi лiтарамi там, дзе ў адпаведным яўрэйскiм тэксце стаяў тэтраграматон; у Новым Запавеце (выд. 1541 г.) гэты прыём быў выкарыстаны iм у старазапаветных цытатах i ў звяртаннях Хрыста да Бога-Айца [18, с. 285—286].

5. Сярэднявечная лацiнская традыцыя

З надыходам хрысцiянства антычныя традыцыi ў лацiнскiм пiсьменстве ў цэлым былi захаваныя i прыстасаваныя для выражэння новага зместу. Так, у iнскрыпцыях рымскiх катакомбаў шырока выкарыстоўвалiся iнiцыяльныя суспензii: *b.* < *beatus* 'блаславёны', *m.* < *martyr* 'пакутнiк' цi *memoria* 'памяць' (дзень шанавання), *fn* < *frater noster* 'брат наш', *X.*, *XPC.*, *XS.* < *Christus* 'Хрыстос' (або *C.*), *I.X.* < *In Christo* 'у Хрысце' i iнш. Адпаведна, працягвала развiвацца аманiмiя такiх скарачэнняў. Напрыклад, скарачэнне AD набыло некалькi значэнняў: *anno Domini* 'год (ад нараджэння) Госпада', *Anima Dulcis* 'салодкая душа', *Ante Diem* 'да дня' (у сэнсе: да канца якога-небудзь тэрмiну, напрыклад у iнскрыпцыi *AD VI Kal. Apriles* 'да канца шостага дня календ красавiка') i iнш. Шырокi памер набыло скарачэнне рэлiгiйных формул, iнвакацый, малiтваў, царкоўных запеваў i да т. п. Iнiцыяльныя скарачэннi ў лiтургiчных кнiгах падлягалi сiглiзацыi i канвенцыялiзацыi. Так, склалiся асобныя знакi для богаслужбовага выканання тэксту: ℟ — паўтарэнне, ⏀ — антыфоннае выкананне, $\overline{\text{FE}}$ < facienda eucharistia (парадак Еўхарыстыi) i iнш. Назва малiтвы «Vere dignum et justum est» 'Сапраўды годна i праведна ёсць' скарачалася як VD, а гэтае скарачэнне мела сiглы розных формаў: V̸D, ⊕, V̄D, V̄, ⊙ i iнш. Навацыяй стала з'яўленне nomina sacra, рэпертуар якiх паступова пашыраўся — напачатку за кошт iншых сакральных слоў, а пазней i за кошт агульнаўжывальных слоў, якiя часта выкарыстоўвалiся ў царкоўных кнiгах. У тэксце nomina sacra звычайна пiсалiся вялiкiмi лiтарамi i над iмi мусiла ставiцца гарызантальная рыска (цiтла).

З разбурэннем антычнага грамадства i ўтварэннем варварскiх каралеўстваў у Заходняй Еўропе ранейшая старажытнарымская пiсьмовая традыцыя, нават i акцэптаваная хрысцiянскай антычнасцю, была ў цэлым захавана. Праўда, у тэкстах ранняга Сярэднявечча (да кан. IX ст.) было мала скарачэнняў, бадай што за выключэннем рукапiсаў iрландскiх i англiйскiх манахаў [15, с. xxxv—xxxvi]. Пасля IX ст. тэксты ўсё больш папаўняюцца новымi скарачэннямi i лiгатурамi, утворанымi ў манастырскiх скрыпторыях i каралеўскiх канцылярыях розных дзяржаў Заходняй Еўропы. Сярэднявечныя рукапiсы пасля XII ст. перанасычаны скарачэннямi, што ў многiм звязана з адмовай ад выразнага ўнцыяльнага цi квазiўнцыяльнага пiсьма i амаль поўным пераходам на курсiў. Скарачэннi i лiгатуры масава ўжывалiся ў тэкстах самых розных жанраў — тэалагiчных i юрыдычных трактатах, аналах i хронiках, кодэксах права, адмiнiстрацыйных i судовых актах, папскiх i каралеўскiх пасланнях i прывiлеях. З цягам часу пэўныя стандарты скарачэнняў сталi задаваць такiя цэнтры стварэння новых тэкстаў, як папская канцылярыя i ўнiверсiтэты (асаблiва тэалагiчныя факультэты Парыжа, Оксфарда i Камбрыджа, юрыдычны факультэт ў Балоннi), якiя прадукавалi шмат навуковых i вучэбных твораў.

Як вынiк, у эпоху пасля каралiнгаўскага Рэнесансу шырока ўжывалiся практычна ўсе тыпы скарачэнняў: суспензii, вынасныя, пад- i ўпiсныя лiтары, лiгатуры, кантракцыi, умоўныя знакi. Знакам скарачэння часта служылi двукроп'е, рэдка кропка (цi кропка з коскай) пасля лiтары (звычайна ў суспензiях) цi розныя гарызантальныя рыскi над ёй (звычайна ў кантракцыях).

Аб'ектам суспензiй станавiлiся асобныя частаўжывальныя словы i словазлучэннi. Звычайнай практыкай стала перадача назваў царкоўных пасад i званняў, рэлiгiйных ордэнаў, кангрэгацый, iнстытутаў iнiцыяльнымi скарачэннямi, напрыклад: *AB* цi *BA* < *Artium Baccalaureus* 'бакалаўр навук', *AM* цi *MA* < *Artium Magister* 'магiстр навук', *CRM* < *Clerici Regulares Minores* (марыяны), *CSB* < *Congregatio Sancti Basilii* (базiльяны), *OCC* < *Ordo Carmelitarum Calceatorum* (кармелiты), *OMCap.*, *OFM Cap.*, *OMC* < *Ordo Minorum Cappucinorum* (капуцыны), *OSB* < *Ordo Sancti Benedicti* (бенедыктынцы).

Некаторыя высокачастотныя словы (займеннікі, звязкі і службовыя словы) перадаваліся лігатурамі ці ўмоўнымі знакамі (напрыклад: ÷ для *est* ‘ёсць’ (але вядома і форма *ē*), *7* для *et* ‘і’ (але вядома і лігатура &), = для *esse* ‘быць’, *ł* для *vel* ‘або’), іншыя (у асноўным знамянальныя) — ініцыяльнымі суспензіямі, напрыклад: *h.*, *hum.*, *humil.* < *humiliter* ‘пакорліва, прынізліва’. Заканчэнні слоў часта не дапісваліся, замест недапісанай часткі ставіўся апостраф ці рыска: *dat’* < *datum*, *dioc’* < *diocesis*, *oct’* < *octobris*, *testim’* < *testimonium*, *test’* < *testibus* ‘сведкам’ ці ‘сведкамі’, *ven’* < *venerabilis* і інш. Таксама выкарыстоўваліся вынасныя літары: галосныя перад ці пасля *r*, а таксама некаторыя зычныя ў асобных канчатках ці фіналях (гл. у дэталях: [8, с. xxxvii—xxxix; 16, с. 102—103]). Зрэдку маглі выносіцца нават склады ці некалькі суседніх літар [16, с. 103; 17, с. 90].

Незвычайна расквітнелі розныя ўмоўныя знакі, якія ўяўлялі сабой фактычна тахіграфічныя сродкі і перадавалі асобныя зычныя, склады ці марфемы (часам іх называюць таксама сілабічнымі сімваламі). Так, насавыя зычныя *n*, *m* у сярэдзіне і канцы слова звычайна перадаваліся рыскай над папярэдняй галоснай, пазначаючы яе назалізаванае вымаўленне: *ōis* < *omnis* і інш.; марфемы ці спалучэнні *–er-* або *-re-* перадаваліся знакам, падобным да *7*, ꝭ ці *4*: *lib7e* < *libere* і інш.; канчаткі *-us* ці *-os* знакам, падобным да *9* ці ŋ: *op9* < *opus* і інш.; марфемы або спалучэнні *-ur-* ці *-tur-* знакам, падобным да *3* ці *з*: *fu3i* < *futuri* і інш.; марфемы ці спалучэнні *-cum-*, *-cun-*, *-com-*, *-con-* і да. т. п. знакам, падобным да *2*, *9* ці ɔ: *pre9* < *precum*, *se9do* < *secundo* і г. д. (гл. у дэталях: [8, с. xxviii—xxxvii, xlv—xlvi; 16, с. 101—102; 17,с. 89; 15, с. xxxviii]).

Пад уплывам nomina sacra значна пашырыўся рэпертуар кантракцый. У адрозненне ад візантыйскай традыцыі, якая не распаўсюдзіла прынцып кантракцыі на частаўжываныя словы несакральнага зместу, у сярэднявечных лацінамоўных помніках ужо з V ст. н. э. многія несакральныя словы таксама сталі кантрактавацца [18, с. 18, 125, 134, 238—239; 17, с. 86, 87] (гл. дэталёвы спіс такіх кантракцый напрыклад: [18, с. 245—266]):

а) абстрактныя назоўнікі: *effum.* < *effectum* ‘вынік’, *irregulte.* < *irregularitate* ‘няправільнасць, непаслядоўнасць’, *lia.* < *licentia* ‘дазвол’, *na.* < *natura* ‘прырода’, *snia.* < *sententia* ‘думка, меркаванне’ і інш.;

б) прыметнікі і займеннікі: *gnalis.* < *generalis* ‘агульны’, *litma.* < *legitima* ‘законны’, *rlari.* < *regulari* ‘звычайны’, *os.* < *omnes* ‘усе’ і інш.;

в) прыслоўі і службовыя часціны мовы: *alr.* < *aliter* ‘інакш’, *aucte.* < *auctoritate* ‘ўладай’, *canice.* < *canonice* ‘кананічна’, *humoi.* < *hujusmodi* ‘гэткім чынам’, *igr.* < *igitur* ‘таму, з гэтай прычыны’, *qd.* < *quod* ‘таму, што; як’ *qtnus.* < *quatenus* ‘наколькі, да якога часу’, *qmlbt.* < *quomodolibet* ‘як бы там ні было’ і інш.

Пры гэтым над кантрактаванымі словамі (ці складамі) часта ставілася рыска [8, с. xxvii], што выразна сведчыць пра іх сувязь з nomina sacra. Nomina sacra паказалі новы прынцып скарачэння слоў, канчатак у якіх захоўваўся,

што было вельмі важна ва ўмовах недастатковага ці дрэннага валодання лацінскай мовай [15, с. xxxii].

Спосаб кантрактавання тых або іншых слоў часта быў разнастайны ад канцылярыі да канцылярыі, ад рэгіёна да рэгіёна. Аднак можна ўказаць і на некаторыя заканамернасці. Так, захоўваліся зычныя асновы і канчаткі слоў, што дазваляла пазбегнуць блытаніны пры чытанні, напрыклад: *lcis* < *lectis* і *lris* < *litteris* або *fr* < *frater* ‘бацька’, *fris* < *fratris* ‘бацькі’ (род. скл.), *fri* < *fratri* ‘бацьку’, *fres* < *fraters* ‘бацькі’ (мн. л.) і г. д.; словы агульнага кораня павінны былі кантрактавацца аднолькавым спосабам: *mia* < *misericordia* ‘міласэрнасць’, *miors* < *misericors* ‘міласэрны’, *mir* < *misericorditer* ‘міласэрна’, *miraone* < *miseratione* ‘спачуваннем’ і інш. Некаторыя частаўжывальныя суфіксы ў розных словах скарачаліся аднастайным чынам, пры гэтым пад імі магла ставіцца рыска, напрыклад: *ao* для *-atio* ці *oe* для *-atione* або *-ione* (*oroes* < *orationes*, *generao* < *generatio*, *receptoe* < *receptione*, *obligaon* < *obligation* і г. д.).

Лік і разнастайнасць скарачэнняў у заходнееўрапейскім пісьменстве дасягнуў свайго максімуму напярэдадні адкрыцця кнігадрукавання і напачатку пранікаў у друкі. Там працягвалі выкарыстоўвацца суспензіі для скарачэння напісанняў у радку і вынасныя літары, а таксама некаторыя лігатуры і тахіграфічныя знакі. Але звычайна ў друках вынасу падлягалі толькі насавыя зычныя: *regnũ* < *regnum* ‘каралеўства’, *in finē* < *in finem* ‘да канца’, *nõ descēdat* < *non descendat* ‘не пойдзе’ і зычны *d* напачатку некаторых прыназоўнікаў: *e*ˡ < *de* ‘з, ад’; пры гэтым нават у суседніх радках тое ж самое слова магло пісацца па-рознаму, напрыклад: *respõdens*, *respondēs*, *respõdēs*. Пераносіліся ў старадрукі таксама некаторыя лігатуры і тахіграфічныя знакі, напрыклад: & для *et* ‘і’, *з* для *ue* ці *que*: *qз* < *que*, *usqз* < *usque*, *atз* < *atque* і інш., ꝶ для канч. *-um*: *voto*ꝶ < *votorum* ‘галасоў’, ꝗ для quia ‘таму што, так як’. Але ў цэлым развіццё кнігадруку значна зменшыла разнастайнасць і частотнасць скарачэнняў. Асабліва мала скарачэнняў ўжывалася ў выданнях, прызначаных для шырокага распаўсюджання (у т. л. у бібліях), тады як публікацыі для вучоных, наадварот, працягвалі іх ужываць, але ў значна меншай колькасці.

6. Царкоўнаславянская традыцыя

Царкоўнаславянскае пісьменства, створанае ў IX ст. для абслугоўвання грэка-візантыйскай (кірыліца) і рыма-каталіцкай (глаголіца) літургіі, было арыентавана ў асноўным на візантыйскае і лацінскае царкоўнае пісьменства і запазычыла адтуль асноўныя канвенцыі скарочаных напісанняў, існаваўшыя на той час: вынасныя літары, лігатуры і nomina sacra [19, с. 103—104]. Аднак слаба былі распаўсюджаны суспензіі, асабліва ініцыяльныя, калі яны ўжываліся, то на перыферыі пісьменства (напрыклад, на маргінэсе кніг). Тахіграфія як пэўная пісьмовая сістэма ўвогуле не была запазычана, хаця час ад часу асобныя індывіды ўжывалі знакі, падобныя да тахіграфічных [4, с. 214], ці выкарыстоўвалі гэтае пісьмо для тайнапісу.

Найбольш частым і адметным скарачэннем царкоўнаславянскага пісьменства былі nomina sacra. Аднак нават у самых ранніх помніках адзначаюцца хістанні ў скарочаным ці поўным напісанні гэтых слоў — ёсць рукапісы (напрыклад, Супрасльскі X ст.), дзе словы *Ісусъ* пішацца то цалкам, то скарочана. Або інакш, у Зографскім евангеллі X ст. слова *д□хъ* пішацца скарочана пры пазначэнні святога духа, але цалкам у значэнні ‘нячысты дух’. Усе скарочаныя напісанні nomina sacra пакрываліся зверху стылізаванай рыскай у выглядзе гарызантальнай дужкі — цітлам, якая ў першыя стагоддзі мела розны выгляд і пакрывала зрэдку і вынасныя літары [4, с. 231; 19, с. 110].

Аднак палова рэпертуару nomina sacra ў царкоўнаславянскім пісьменстве была запазычана з грэчаскай традыцыі (15 слоў [19, с. 104—105]), іншая палова (16 слоў) узыходзіць да лацінскай (праз глагалічнае пісьменства): *свят*(*ъ*, *-ый*), *цръковь*, *глаголати* / *ректи*, *ангелъ* / *аггелъ*, *апостолъ*, *срьдце*, *благословен*(*ъ*, *-ый*), *владыка*, *пророкъ*, *мученикъ* і *мученица*, *милость*, *молитва*, (*архи*)-*епископъ*, *попъ* [2, с. 429; 19, с. 105]. Гэты спіс ні ў якім разе не быў замкнёны і мог папаўняцца, што адпавядала і тэндэнцыі сярэднявечнага лацінскага пісьменства. Даволі рана царкоўнаславянскія кніжнікі дадалі да яго такія словы, як *аминь*, *богатьство* (паводле аналогіі са словам *богъ*), *троица*, *прем□дрость*, *предтече*, *пречиста*(*я*), *чист*(*ъ*, *-ий*), *богородица* (таксама паводле аналогіі са словам *богъ*), *д□ва* / *д□вица*, *мучитель* (паводле аналогіі са словам *мученикъ*), *страстотерпьцъ*, *князь* / *княѕь*, *царь*(*ствие*), *ц□сарь*(*ствие*), а таксама *слъньце*, *съмрьть* [2, 430—431]. Пры гэтым рэпертуар кантракцый залучаў не толькі сакральныя словы, але і «тэхнічныя тэрміны» літургічных тэкстаў (інцыпіты, паказальнікі чытанняў, лекцыянарныя табліцы і да т. п.) — назвы кшталту *мс̃ць* ‘месяц’, *дн̃ь* ‘дзень’, *дн̃сь* ‘цяпер’ і інш. [2, с. 430], *п̃с* < псалъмъ, *п̃□*^{с}, *п□*^{с}*нь* < *п□снь*, *м̃са* ‘імша’, *к̃п*^{т} < *капит□ль*, *ор̃*^{ц} < *ораци□* ‘малітва’, *ом̃*^{л} ‘гамілія’ [19, с. 107], якія ў сваім афармленні ніяк не адрозніваліся ад сакральных слоў. Гэта таксама адпавядала сярэднявечнай лацінскай тэндэнцыі да пашырэння ліку кантракцый.

Надзвычай рэдка ў царкоўнаславянскім пісьменстве выкарыстоўваліся суспензіі (насуперак грэчаскай і лацінскай традыцыі), яны адзначаюцца толькі з даволі позніх часоў (з XV—XVI стст.) і ў асноўным у канцылярска-актавым ужытку. У «тэхнічных тэрмінах» літургічных тэкстаў (інцыпітах, загалоўках і да т. п.) часам выкарыстоўваліся ініцыяльныя суспензіі, якія амаль заўжды суправаджаліся вынасам ініцыяла ці вынаснымі напісаннямі апошніх літар слова: *въ оно*^{в} ці *въ вр□*^{м} *оно* < *въ вр□мя оно* ‘ў той час’, *имя*^{р} < имя *рекъ* ‘пэўнае імя’. Кропкі, рыскі ці іншыя знакі, як у старажытнарымскім пісьменстве, пры гэтым адсутнічалі — відаць, маркерам суспензіі служыў вынас сам па сабе. Аднак у кірылічных (з XIII ст.) і ў глагалічных (з XV ст.) помніках адзначаюцца рэдкія выпадкі чыста ініцыяльных суспензій, абумоўленыя, аднак, назвай літар у алфавіце: *д̃* = *добро*, *ѕ̃* = *зело*, *з̃ю* = *землю*, *л̃* = *людии*, *л̃хъ* = *людехъ*, *ѱ̃* = *пьси* і інш. [4, с. 243; 19, с. 109].

Адметнасцю царкоўнаславянскага пісьменства (як кірылічнага, так і глагалічнага) сталі напісанні з вынаснымі літарамі (тады як пад- і ўпісныя літары выкарыстоўваліся рэдка). Пры гэтым выносіліся, як правіла, зычныя, а галосныя (асабліва *ъ*, *ь*) адкідаліся зусім: *вся*^{к} < *всякъ*, *гла*^{в} < *глава*, *л□*^{т} < *л□то*, *л□тъ*, *ре*^{к}, *ре*^{ч} < *рекъ*, *рече*, *□чн̃ко*^{м} < *□ченикомъ*, *ча*^{с} < *часъ* і інш. Нярэдка пры вынасных літарах «тэхнічныя тэрміны» скарачаліся і па прынцыпу суспензіі, і па прынцыпу кантракцыі: *па*^{т} < *память* ‘шанаванне святога’, *по*^{к} < *понед□льникъ*, *въ*^{к} < *въторъникъ*, *пя*^{к} < *пятькъ*, *к*^{ц} < *коньць* і інш. [19, с. 105—106]. Вынасная літара часта пакрывалася дужкай (пазней яе назвалі пакрыццём ці ўзмётам), якая фактычна замяняла вынасную літару *т* у некаторых скарачэннях, такіх, як *е*$^{с)}$ < *есть*, *бы*$^{с)}$ < *бысть*, *н□*$^{с)}$ < *н□сть* ‘няма’ і інш. Гэта адкрыла шлях да змяшэння ўзмёту з цітлам, паколькі ўжо ў самых ранніх царкоўнаславянскіх помніках кантракцыі nomina sacra спалучаліся з вынаснымі (рэдка пад- і ўпіснымі) літарамі: *ап̃*^{п}*лъ*, *е*^{п}*п̃ъ*, *и*^{с}*с̃ъ*, *х*^{с}*с̃ъ* і да т. п. Такія выпадкі ў кніжнай традыцыі называліся літарнымі цітламі, тут маглі, як правіла, выносіцца толькі зычныя *с*, *н*, *г*, *д*, але з часам іх лік значна вырас [4, с. 232].

У царкоўнаславянскім пісьменстве шырока была распаўсюджана вязь і ўласцівыя ёй лігатуры [4, с. 238—243]. Аднак гэта было пераважна дэкарацыйнае пісьмо ці запіс (напрыклад, працяглых загалоўкаў) у мэтах эканоміі, такія лігатуры звычайна не суправаджаліся скарачэннямі. Толькі зрэдку ў глагалічным пісьме адзначаюцца лігатуры са скарачэннямі, напрыклад: *м*^{л} у слове *м*^{л}*итва* [19, с. 108]. У цэлым, нейкія сімвалы ці ўмоўныя знакі ў царкоўнаславянскім пісьменстве выкарыстоўваліся даволі рэдка [4, с. 246]. Найбольш вядомы прыклад — кружок з кропкай унутры — часам ужываўся для замены слова *око* ‘вока’ або на маргінэсе замест слова *зри* ‘глядзі’ (часам нават малявалася стылізаванае вока).

Славянскія кніжнікі падкрэслівалі сакральны змест nomina sacra. Так, сербскі манах Канстанцін Касценецкі (кан. XIV ст.), які ў духу ісіхазму выступаў за празмерны літаралізм ды сімвалічнае значэнне напісанняў, у сваім трактаце «Пра пісьмёны» ў якасці nomina sacra дазваляў пісаць любыя словы сакральнага значэння (што стасуюцца Бога): *еже что ст̃о і г̃дви □годное, то пишется по*^{д} *титлом, а еже что б̃г□ мерзко, ѡ*^{т}*па*^{д}*шее, то пишется все, складом, ѡ*^{т}*ню*^{д} *не покрывается* (цыт. паводле [4, с. 232]). Тут ён таксама падкрэсліваў арфаграфічнае размежаванне амонімаў, што адрозніваліся толькі сакральным ці несакральным значэннем — першыя мусілі пісацца пад цітлам, а другія цалкам: *б̃гъ* (хрысціянскі), але *богъ* (паганскі). Аднак, нягледзячы на свой арфаграфічны рагарызм, выбар літар, што пісаліся пад цітлам у nomina sacra, Канстанцін пакідаў пісару, дазваляючы скарачаць і *чл̃вкъ*, і *чл̃къ*, і *чк̃ъ*. Такім чынам, сімвалізм літар у скарачэннях асаблівай ролі для царкоўнаславянскіх кніжнікаў не адыгрываў.

Іншы манах, Мялет Сматрыцкі ў сваёй царкоўнаславянскай «Граматыцы» (Еўе, 1619) пералічыў толькі 16 nomina sacra: *г̃дь*, *б̃гъ*, *ѡ*^{т}*ц̃ъ*, *с̃нъ*, *д̃хъ*, *І̃съ*,

Х̃съ, сп̃съ ‘збавіцель’, *д̃ва* ‘дзевіца’, *ч^{с}т̃ая* ‘чыстая’, *б̃ца, М̃ріа, ц̃рковь, еѵг̃ліе, сл̃нце, пр̃в^{д}ное* ‘праведнае’. Як бачна, пры гэтым у кантракцыях выкарыстоўваліся і вынасныя літары, а імёны ўласныя ў дадатак пісаліся з вялікай літары. Аднак аўтар не абмяркоўваў ні рэпертуар nomina sacra, ні характар іх кантрактавання.

Сярод расійскіх стараабрадцаў (з 2-й пал. XVII ст.) былі распаўсюджаны спрэчкі пра характар напісання nomina sacra — як увогуле, так і ў прыватнасці асобных з іх. Вядома чалабітны ліст салавецкага дыякана Ігната да маскоўскага цара Аляксея Міхайлавіча, у якім ён даводзіў, што скарачэнне ІНЦІ (< «Ісус Хрыстос, цар іудзейскі», надпіс над галавою ўкрыжаванага Хрыста, часта пісаўся на іконах гэтай тэматыкі) — ератычнае (з-за спалучэння ІН).

7. Практыка старабеларускага пісьменства

Старабеларускае (= стараўкраінскае) пісьменства, генетычна заснаванае на царкоўнаславянскім, успадкавала многія традыцыі яго графікі, у т. л. і скарачэнні. Як і ў царкоўнаславянскім, асноўнымі тыпамі скарачэння для старабеларускіх пісараў былі nomina sacra, вынасы і лігатуры. Аднак ў старабеларускім пісьменстве значна шырэй выкарыстоўваліся суспензіі, частотнасць якіх з XVI ст. прыкметна ўзрастае. Гэта, бясспрэчна, тлумачыцца заходнім, польскім і лацінскім уплывам.

Nomina sacra ператварыліся фактычна ў фармальную прыналежнасць пісьма і ахоплівалі ўжо словы і несакральнага значэння, у т. л. і паланізмы: *п̃нъ воевода, вашое мл̃^{с}ти п̃нское, к̃нжата литовские, г^{с}дрь литовский, до справы г^{с}д̃рское, о̃чизны н̃шое; д̃ня, м^{с}ц̃а, н̃не, п̃нзи* і да т. п. Адпаведна, і характар ужывання такіх кантракцый быў нястрогі: адно і тое ж слова нават у суседніх радках магло ўжывацца як у скарочаным напісанні, так і поўным: *светыхъ* і *ст̃ыхъ, чоловекъ* і *чл̃векъ* і г. д. Бадай адзінае, што захоўваецца ад ранейшай традыцыі — абмежаванасць рэпертуару nomina sacra і наяўнасць цітла, якое, аднак, часта зусім не адрозніваецца ад узмёту.

Нашмат больш частым становіцца выкарыстанне вынасу літары, што звязана з пераходам на менш геаметрычныя і менш строгія паўустаў і скарапіс. Выносіліся толькі зычныя літары (у асноўным *в, д, ж, з, л, м, р, т, х, ц*) і толькі ў закрытым складзе: *де^{р}жа^{в}ца, ω^{т}цо^{в}ское, сведе^{ц}тво, ро^{з}де^{л}, кгды^{ж}, то^{л}ко^{ж}, до на^{с}, ко^{л}ве^{к}, мужо^{в}* і да т. п. (закрытым склад лічыўся таксама на канцы слова перад ъ, ь, якія даўно ўжо страцілі гукавое значэнне). Нават рэдкія выпадкі ўжывання вынасу, на першы погляд, перад галоснай ці напачатку слова пацвярджаюць прынцып закрытага складу: *бра^{т}я* (фанетычна [ц’ја]), *кара^{н}є* (фанетычна [н’је]), *по ^{з}єханью* (фанетычна [з’је]), *не ^{з}далъ* (нез//дал), *во ^{в}сихъ* (вов//сіх), *по ^{д}ва гроши* (под//ва), *и^{з} сынами* (із//сынамі), *по^{д} липой, до того ^{ж}* (адно фанетычнае слова: то//гож) і інш. Яшчэ адной асаблівасцю можа лічыцца развіццё вынасаў над радком складоў: *ме^{ду}, ваши^{ми}, кни^{ги}*, нават *бу^{ду}ть*, аднак у цэлым вынасныя склады былі рэдкія.

Літары ъ, ь на канцы і ў сярэдзіне (толькі перад іншымі зычнымі) слова часта замяняліся паерыкам — асобным надрадковым знакам: *в” тых” речах” наших”, в”згардою а огижан»єм” нас” преследуют”, ведомост” ωт нас” принял”* і да т. п. Асаблівасцю страбеларускага пісьменства было зліццё функцый паерыка з вынасной стылізаванай літарай *и*, якая пазначала, аднак, нескладовы зычны [j] (*перве^{и}, тво^{и}, во^{и}тъ* і да т. п.): *на во”не, коне” наших”, в” стан” мал”женски” люде” невол”ных”* і да т. п. Яскравай асаблівасцю з’яўляецца скарачэнне некаторых гаплалагічных напісанняў, напрыклад, галоснай *о* ў канч. *-ого*: *то^{г} нашо^{г} листа, ω^{т} велико^{г} князя, е^{г} мл̃^{с}ти* і да т. п., што развілася ў страбеларускім пісьменстве пад польскім уплывам, дзе вядомы падобныя скарачэнні галоснага: *te^{o}* < *tego, do wasze^{o}* < *do waszego, one^{o}* < *onego* і інш. (а таксама і некаторыя іншыя, напрыклад: *z do^{v}* < *z domu*).

Таксама пад заходнім (польскім і лацінскім) уплывам пашыраецца і выкарыстанне суспензій: *в̃шей с^{л}т̃: м^{с}л̃: < вашей светлой милости, своего м^{л}. П̃на < своего милостивого пана, а^{х}: < архимандритъ, про^{ч}. < прочая*, у т. л. і ініцыяльных: *П. < пану, ей М. Пней < ее милости паней, В. К̃ня^{ж} М. < вашей княжацкой милости* і да т. п. Для іх скарачэння звычайна выкарыстоўвалася двукроп’е, радзей кропка, а таксама ўжываліся яшчэ кантракцыі.

З а ў в а г і

I Абрэвіяцыя з даўніх часоў вядома ва ўсіх славянскіх мовах для тапонімаў. Адзін з рэдкіх выпадкаў ранняй абрэвіяцыі (да XIX ст.), магчыма, прадстаўлены ў польскім і (у залежнасці ад яго) старабеларускім слове *mość* / *мость*. З-за скарачэння склада *-ił-* гэтае слова ўяўляе сабой фактычна абрэвіятуру слова *miłość*, таксама *waszamość* (параўн. *do waszamości*) < *wasza (K)Mość* < *wasza (książacka) miłość* ‘ваша (княжацкая) міласць’, на пісьме графічна таксама *WKM, WM*. Пры гэтым у залежнасці ад кантэксту першая літара ў ініцыяльным скарачэнні *WKM, WM* магла чытацца таксама як *wielka* (г. зн. *wielka książacka miłość*), *wielmożna* і да т. п.: *ich WKM, do naszych WKM* і да т. п. Тое ж і ў старабеларускай мове: *вашамость, до ихъ вашамости, ясне велможный мосци пане воеводо*, у новай беларускай мове: *вашасць, вашэця* (уведзены Янкам Станкевічам у «Маленькім маскоўска-беларускім слоўнічку фразэолёгічным і прыказкаў», 1952). Праўда, яшчэ ў 1-й пал. XVII ст. выраз *WKM* у старабеларускіх старадруках скарачаўся з дапамогай вынасных літар і цітлаў, як, напрыклад, напрыканцы прадмовы (фактычна — дэдыкацыі кн. Яну Агінскаму) у «Дыёптры» (Еўе, 1612): *в̃^{ш}. к̃^{ж}. м̃^{л}.* (ці *в̃^{ш}. к̃^{з}. мл̃^{с}ти*), але напрыканцы дэдыкацыі кн. Багдану Саламярэцкаму ці дэдыкацыі пані Ганне Хадкевічаўне ў «Вучыцельным евангеллі» (Еўе, 1616) выступаюць ужо ініцыяльныя скарачэнні: *В. К̃н^{ж} М.* У рускай мове падобныя словы-абрэвіятуры з’яўляюцца значна пазней, толькі ў XIX ст., напрыклад: *вашество < ваше превосходительство*.

II Хаця ў яўрэйскім Св. Пісьме неаднаразова згадваецца імя Бога (як יהוה ‘Яхвэ’), якое прадстаўлена таксама ў мностве семіцкіх імёнаў і ў геаграфічных назвах, наяўнасць прамой рэлігійнай забароны на вымаўленне попусту імя Бога ў Дэкалогу (дзесяці запаветах — зводзе галоўных рэлігійных дагматаў іудаізму) прывяла да ўзнікнення ў яўрэйскім грамадстве з III ст. да н. э. табу на ўжыванне (паўтарэнне) імя Бога. Хаця ў трэцім запавеце Дэкалога (Выхад 20:7, Другі закон 5:11) прама забараняецца толькі

злоўжыванне гэтым імем, г. зн. выкарыстанне яго ў зламысных мэтах (хлуслівая клятва, чараўніцтва, магія і да т. п.), яўрэйская рэлігійная думка, арыентаваная ў пасляпалонныя часы на літаральнае, дробязнае выкананнне рэлігійных нормаў і правілаў аж да поўнага фармалізму, прыйшла да высновы, што неабходна ўнікаць любога вымаўлення і напісання гэтага імя, каб незнарок (паколькі чалавек грэшны) не злоўжыць ім і не зганьбіць Боскую веліч ды не наклікаць на сябе кары Боскай. Таму ў апошнія стагоддзі да н. э. імя יהוה было выдалена з ужытку вернікаў і моцна абмежавана ў выкарыстанні нават сярод равінаў (у час набажэнства яны імкнуліся вымаўляць гэтае імя ціха і неразборліва). У часы, пакуль яшчэ ў Іерусаліме існаваў Храм, галоўнае культавае збудаванне іудзейскай рэлігіі, ужыванне імя יהוה дазвалялася там толькі раз на год іерусалімскаму першасвятару ў час урачыстага набажэнства на свята Ём-Кіпур, аднак з разбурэннем Храма рымскім войскам у 70 г. н. э. такая практыка ўвогуле знікла. Як вынік, рэальнае вымаўленне гэтага яўрэйскага слова (у прыватнасці, галосных у яго складзе) было забытае не толькі простым народам, які размаўляў на арамейскай мове, але і яго рэлігійнай элітай — равінатам (мяркуюць, каля IV—V стст. н. э.), які штучна падтрымліваў веданне старажытнаяўрэйскай мовы. У талмудычнай літаратуры ёсць звесткі, што равінаў, якія працягвалі вымаўляць імя Бога, равінат праследаваў. У сінагогах у час набажэнства імя Бога пры чытанні павінна было замяняцца эпітэтам ארני ‘Гасподзь’ (адонай) ці радзей אלהים ‘Бог’ (элогійм), у звычайным маўленні выкарыстоўваліся іншыя эпітэты, розныя сінонімы, эўфемізмы ці нават парафразы, а ў напісанні засталіся толькі чатыры літары יהוה (зычныя кораня), якія на еўрапейскіх мовах атрымалі назву тэтраграматон, ці тэтраграма. Яна ўяўляе сабой спрошчаны (схематычны) запіс імя Бога (паколькі рэальнае вымаўленне галосных у ім зараз невядома). Гэтае напісанне ў яўрэяў аздаблялася — звычайна бралася ў рамку, каб унікальнае імя было добра бачнае пры чытанні і яго незнарок не вымавілі. Многія талмудычныя і кабалістычныя аўтары пайшлі далей і нават тэтраграматон замянялі іншымі літарамі (у побытавых тэкстах, у тэалагічных працах, у эпіграфічных надпісах, а таксама ў імёнах, што ўтрымлівалі корань יה), што прыводзіла да ўвогуле ўмоўных напісанняў кшталту ”, יי, בן, אבן, ביין і інш.

Л і т а р а т у р а

1. Алексеев, Д. И. Сокращенные слова в русском языке. — Саратов, 1979.
2. Гранстрем, Е. Э. Сокращения древнейших славяно-русских рукописей // Труды отдела древнерусской литературы. — М.; Л., 1954. — Т. 9. — С. 427—434.
3. Добиаш Рождественская, О. А. История письма в средние века [3-е изд.]. — М.; Л., 1987.
4. Карский, Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. — Ленинград, 1928 [репр. изд.]. — М., 1979.
5. Люблинская, А. Д. Латинская палеография. — М., 1969. — С. 42—43.
6. Плотников, Б. А. Семиотика текста: Параграфемика. — Минск, 1992.
7. Церетели, Г. Сокращения в греческих рукописях преимущественно по датированным рукописям Санкт-Петербурга и Москвы: Таблицы [2-е изд., исправ.]. — СПб., 1904.
8. Chassant, L.-A. Dictionnaire des abréviations latines et françaises usitées dans les inscriptions lapidaries et métalliques les manuscrits et les chartes du moyen age [5-e éd.]. — Paris, 1884.

9. Gardthausen, V. Griechische Paläographie. Bd. 2: Die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantinischen Mittelalter [2-er Aufl.]. — Leipzig, 1913.
10. Kenyon, F. G. The Palaeography of Greek papyri. — Oxford, 1899.
11. Montfaucon, de, B. D. Palaeographia Graeca, sive de ortu et progressu literarum Grecarum… — Parisiis, 1708 [reprint.] Meisenheim am Glan, 1970.
12. Paap, A. H. R. E. Nomina sacra in the Greek papyri of the first five centuries AD: The sources and some deductions. — Leiden, 1959. (Papyrologica Lugduno-Batava, 8).
13. Roberts, C. H. Manuscript, belief, and society. — L.; Oxford, 1979.
14. Rudberg, G. Neutestamentlicher Text und Nomina Sacra. — Uppsala, 1915.
15. Steffens, F. Paléographie latine. — Tréves; P., 1910.
16. Thompson, E. M. Handbook of Greek and Latin palaeography. — NY., 1893 (The international scientific series, 70).
17. Thompson, E. M. An introduction in Greek and Latin paleaography. — Oxford, 1912.
18. Traube, L. Nomina sacra: Versuch einer Geschichte der Christlicher Kürzung. — München, 1907 (Quellen und Untersuchungen zur lateinische Philologie des Mittelalters, 2) [repr. Nachdruck]. — Darmstadt, 1967.
19. Vajs, J. Rukověť hlaholské paleografie. — Praha, 1932 (Rukověti slovanského ústavu v Praze, 2).

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17.05.2011

ПУБЛІКАЦЫІ ДАКУМЕНТАЎ

І. А. Сынкова,
дацэнт кафедры гуманітарных дысцыплін
Мінскага інстытута кіравання, кандыдат філасофскіх навук;
e-mail: isynkova@yahoo.com

АПОВЕД ПРА САРМАТЫЮ 1493 г.

У 1493 г. упершыню была надрукавана «Кніга хронік» («Liber cronicarum») нюрнбергскага ўрача і вучонага-гуманіста Гартмана Шэдэля, якая разышлася па ўсёй Еўропе і стала добра вядомай сярод шырокага кола адукаваных людзей тагачаснай Еўропы. Яе выдавец Антон Кобергер своечасова ацаніў попыт на такі твор, і пасля першага тыражу выданне ўзнаўлялася яшчэ некалькі разоў. Хроніка Шэдэля адразу была перакладзена на нямецкую мову Сымонам Альтам пад назіраннем самога Шэдэля і выдадзена ў тым жа годзе і ў тым самым мастацкім афармленні, што і лацінскамоўны варыянт. Немалая заслуга ў шырокай папулярнасці кнігі належыць яе мастацкаму афармленню, зробленым Міхаэлем Вальгемутам і Вільгельмам Плейдэнвурфам*. Яны праілюстравалі аб'ёмісты фаліянт каласальнай колькасцю ксілаграфій**, зрабіўшы тым самым гэтае выданне самай багата ілюстраванай кнігай XV ст.

Па сваім змесце хроніка Шэдэля нагадвае творы іншых гісторыкаў той эпохі, дзе вычварна змешваліся сярэднявечныя і рэнесансныя рысы. У цэлым яна ўзнаўляе традыцыйную для Сярэднявечча схему «шасці ўзростаў»***. Гэта, а таксама некрытычнае стаўленне да крыніц давала падставу некаторым даследчыкам адносіць хроніку Шэдэля хутчэй да сярэднявечнай, чым да гуманістычнай гістарыяграфіі. У навуцы XIX—XX стст. яе звычайна крытыкавалі за кампіляцыйны характар і адсутнасць арыгінальнага погляду на гісторыю чалавецтва. Пры пераказванні гісторыі чалавецтва «ад стварэння» да сярэдзіны XV ст. Шэдэль старанна прытрымліваецца вядомых крыніц, і нешта сваё, арыгінальнае з'яўляецца толькі пры апісанні сучасных аўтару падзей. Ф. К. Вегеле лічыць, што дзейнасць Шэдэля мела значэнне хутчэй для гісторыі гуманізму, чым для гісторыі гістарыяграфіі [1]. О. Л. Вайнштэйн ставіўся вельмі скептычна да творчасці Шэдэля разам з іншымі раннімі гуманістамі (такімі, як Трытэмій, І. Наўклер), ён называў творы гэтых гісторыкаў «гуманістычнымі толькі паводле формы» [2]. «У хроніцы Шэдэля, — як адзначаў Вайнштэйн, — аднолены ўсе сярэднявечныя легенды, басні, усе забабоны і прымхі, адхіленыя і зганеныя сучаснымі яму італьянскімі гуманістамі» [3].

* Да працы над ілюстрацыямі мог таксама далучыцца вучань М. Вальгемута малады А. Дзюрэр.

** Усяго даследчыкі налічваюць у кнізе больш за 1800 гравюр. Але ў рэчаіснасці шмат якія выявы паўтараюцца і нават неаднойчы, і таму рэальная колькасць дошак, з якіх рабіліся гравюры, менш гэтай лічбы амаль у тры разы.

*** Уся гісторыя чалавецтва падаецца ў лінейным руху ад першапачатковага акта Божага стварэння свету да сучаснай аўтару эпохі (г. зн. да канца XV ст.) з адзначаным у цьмянай перспектыве будучыні «канцом свету». Пры гэтым «шосты ўзрост», які пачаўся з прыходам Хрыста і павінен скончыцца з яго другім прышэсцем, займае ў кнізе больш месца, чым пяць папярэдніх.

Аднак такога кшталту творы, відавочна, яшчэ цалкам адпавядалі густу тагачаснага грамадства, пра што сведчыць надзвычайная папулярнасць хронікі Шэдэля. Твор нюрнбергскага гуманіста разгортваў маштабную панараму не толькі ў гістарычным, але і ў геаграфічным плане, апісанне ахоплівала шмат розных краін Старога Свету накшталт старажытных касмаграфій. І гэта, безумоўна, павінна было ўражваць простага чытача. Такім чынам, для шырокіх колаў заходнееўрапейцаў хроніка ўяўляла сабой своеасаблівы кампендыум гістарычна-геаграфічных ведаў, назапашаных да гэтага часу ў еўрапейскім грамадстве. Крыніцамі для хронікі Шэдэля з'яўляліся Біблія, творы антычных гісторыкаў, сярэднявечныя хронікі, а таксама ўласныя назіранні за сучаснымі аўтару падзеямі.

Зацікаўленасць грамадства ў разнастайных звестках пра іншыя народы і краіны можна разглядаць як сведчанне новых настрояў у грамадстве, якія яшчэ не маніфеставалі, а толькі ўскосна давалі адчуць зварот грамадскай свядомасці заходнееўрапейцаў да «адкрыцця свету» на мяжы эпох. І нягледзячы на многія сярэднявечныя рысы хронікі Шэдэля, на яе старонках усё ж такі адчуваюцца новыя веянні. Захапленне Шэдэля studia humanitatis выявілася і ў шырокім выкарыстанні ім антычных крыніц, і ў тым, што ён з вялікай павагай ставіцца да вучоных-гуманістаў. На Шэдэля значна паўплывалі гістарычныя працы італьянскага гуманіста Энея Сільвія, якія ўвогуле служылі ўзорам для нямецкай раннегуманістычнай гістарыяграфіі. Твор нюрнбергскага гуманіста належыць да раннегуманістычнай гістарыяграфіі, нягледзячы на выкарыстанне сярэднявечнай схемы «сусветнай хронікі». Сама логіка развіцця навукі падказвае, што ранні этап новага кірунку непазбежна павінны быў змяшчаць рысы папярэдняга перыяду.

Разам з хронікай Шэдэля ў якасці дадатку былі надрукаваны ўрывак з «Гісторыі Еўропы» італьянскага гуманіста Энея Сільвія (Пікаламіні) і кароткі гісторыка-геаграфічны нарыс «Пра еўрапейскі край Сарматыю»*. Аўтар нарыса ў самім выданні не пазначаны і таму ў навуковай літаратуры гэтае апісанне часта згадваецца як вытрымка з хронікі Шэдэля. Аднак такое вызначэнне не карэктнае, таму што спараджае блытаніну: можна палічыць апавяданне пра Сарматыю часткай твора самога Г. Шэдэля, а гэта не так. Застаецца таксама невядомым і тое, па чыёй ініцыятыве быў зроблены такі дадатак да хронікі — аўтара ці выдаўца. Вядома, что Гартман Шэдэль добра ведаў творы па еўрапейскай гісторыі Энея Сільвія, матэрыялы з якіх уключыў у сваю хроніку, а таксама запазычыў метад выкладання з «Апісання Германіі» італьянска-

* У нюрнбергскім выданні 1493 г. яны размешчаны на ненумараваных аркушах, пасля ўласна «Liber chronicarum» Шэдэля. Гэты дадатак захаваўся і ў наступных перавыданнях кнігі.

га гуманіста [4]. Такім чынам, уключэнне ў дадатак яго твора магло быць зроблена, здаецца, самім Шэдэлем. Тады было б лагічна дапусціць, што і другі дадатак — пра Сарматыю — быў унесены таксама па яго прапанове. Магчыма, Шэдэль свядома скарыстаў самастойныя творы іншых аўтараў як дадатак да сваёй кнігі, каб кампенсаваць адсутнасць або скупасць звестак пра некаторыя краіны Усходняй Еўропы, з гісторыяй і жыццём якіх сам ён быў не вельмі добра знаёмы. Сапраўднага аўтара (ці аўтараў) нарыса, відавочна, трэба шукаць у коле знаёмых нюрнбергскага гуманіста.

Звестак пра сям'ю Шэдэля і ранні перыяд яго жыцця няшмат*. Нарадзіўся ён 13 лютага 1440 г. у Нюрнбергу, а ў 1456 г. паступіў у Лейпцыгскі ўніверсітэт [7]. Прайшоўшы традыцыйны курс схаластычных дысцыплін, Гартман атрымаў ступень бакалаўра, а праз два гады — магістра [8]. З 1460 г. Шэдэль пачынае вывучэнне юрыспрудэнцыі і адначасова знаёміцца з новым навуковым рухам — гуманізмам. У снежні 1463 г. ён накіраваўся ў Італію, дзе вывучаў медыцыну і займаўся гуманістычнымі даследаваннямі [9; 10].

Пасля вяртання ў 1466 г. на радзіму Шэдэль праз некаторы час здзейсніў падарожжа па розных нямецкіх гарадах. Атрыманыя ўражанні потым адлюстраваліся пры апісанні ў хроніцы гарадоў Германіі. Шмат гадоў Гартман Шэдэль займаўся медычнай дзейнасцю ў розных гарадах, а ў 1484 г. ён замяніў свайго дзядзьку Германа Шэдэля на пасадзе гарадскога ўрача («фюзікуса») у Нюрнбергу [11].

Тут ён увайшоў у кола выдатных вучоных і мастакоў, адзін з найвядомейшых гуманістычных гурткоў тагачаснай Германіі. За дзесяць першых гадоў знаходжання ў Нюрнбергу Шэдэлем быў напісаны на лацінскай мове яго галоўны гістарычны твор — «Кніга хронік», які ў навуковай літаратуры атрымаў розныя назвы: Сусветная хроніка, Нюрнбергская хроніка і г. д.** Пасля гэтай працы з-пад пяра нюрнбергскага гуманіста выйшаў яшчэ шэраг невялікіх твораў па гісторыі Германіі: хроніка горада Бамберга, хроніка кляштара св. Эгідыя ў Нюрнбергу і інш. Памёр Гартман Шэдэль 28 лістапада 1514 г., пакінуўшы нашчадкам свае творы і цудоўныя калекцыі. Але для многіх пакаленняў адукаваных чытачоў ён застаўся ў першую чаргу аўтарам знакамітай Сусветнай хронікі.

Зыходзячы з вядомых абставін жыцця Шэдэля, яго наўрад ці можна лічыць аўтарам разглядджанага нарыса пра Сарматыю. Таму што ён, відавочна, у гэтых краях не бываў, а вось невядомы аўтар асобнымі дэталямі свайго апавядання выказвае веданне гэтых мясцін, дзе ён, магчыма, падарожнічаў. Дакладна вядома, што з кола нюрнбергскіх знаёмых Шэдэля тут пабываў выдатны нямецкі паэт-гуманіст Конрад Цэльтэс, якога можна разглядаць як вера-

* Больш падрабязна біяграфічныя звесткі гл. [5; 6].

** У Нюрнбергскім выданні 1493 г. яе назва пазначаецца на пачатку кнігі перад зместам такім чынам: «Registrum huius operas libri cronicarum cum figures et ÿmaginibus ab initio mundi» («Змест гэтага твора Кнігі хронік ад пачатку свету з фігурамі і выявамі»).

годнага аўтара нарыса. Яшчэ больш у гэтай здагадцы ўмацоўвае вершаванае заканчэнне гэтага раздзела*. Аднак тады не зусім зразумела, чаму не было пазначана імя паэта. Нельга выключаць таксама, што інфармантамі маглі выступіць і некалькі чалавек. Іх успаміны або нататкі падарожжа былі аб'яднаныя ў рамках адзінага нарыса.

У нарыс «Пра Сарматыю» ўваходзяць падраздзелы: «Пра кіруючы дом Польшчы і яго пачатак», у якім згадваецца таксама Літва і Русь, «Пра святога Станіслава, біскупа кракаўскага, патрона Сарматыі» і тры апавяданні пра гарады — Кракаў («сталіцу Сарматыі»), Любэк і Нісу Сілезскую. Аўтар атаясамлівае Сарматыю ў значнай ступені з Польшчай. Пры гэтым ён вызначае межы гэтага еўрапейскага рэгіёна паводле антычных географаў такім чынам, што сюды павінны былі ўваходзіць і Вялікае княства Літоўскае, і Маскоўская дзяржава. Бачна, што аўтар не зусім дакладна ўяўляў суадносіны паміж каралеўствам Польскім і ВКЛ. Відавочна, такія памылкі і недакладнасці пры апісанні аддаленых зямель паходзілі ад імкнення аўтара аб'яднаць інфармацыю старажытных і сучасных крыніц.

Кідаецца ў вочы, што гэты гісторык больш клапоціцца аб займальнасці апавядання, чым аб правільнасці фактаў. Такая пазіцыя не супярэчыла меркаванню большасці гуманістаў, што гістарычныя сачыненні дачыняюцца да мастацкай літаратуры і падлягаюць яе прынцыпам. У некаторых выпадках апавяданне не пазбаўлена пэўнай тэндэнцыйнасці. Так, паводле версіі нямецкага пісьменніка, імператар Свяшчэнай Рымскай імперыі Атон выступае ў якасці патрона польскага караля.

Значная частка першага падраздзела прысвечана апісанню прыроды, пры гэтым узнікае ўражанне, што яно мае мэтай не толькі даць уяўленне пра асаблівасці далёкай зямлі, але і папярэдзіць магчымых падарожнікаў пра цяжкасці, з якімі яны могуць тут сустрэцца.

Апошняя частка падраздзела «Пра кіруючы дом Польшчы і яго пачатак» прысвечана праслаўленню літоўскай княжацкай дынастыі, прадстаўнікі якой выбіраліся на каралеўскі трон Польшчы, пачынаючы з Уладыслава-Ягайлы. Называючы імёны тых, што кіравалі каралеўствам раней, аўтар згадвае таксама і іншых братоў польскага караля, якія сталі каралямі ўжо ў XVI ст. (Аляксандр і Жыгімонт I). Такім чынам, ён, па сутнасці, вызначыў амаль усю дынастыю, за выключэннем апошняга Жыгімонта II Аўгуста, які нарадзіўся толькі ў 1520 г.

Так атрымалася, што будучы цесна звязаным з хронікай Шэдэля, нарыс «Пра еўрапейскі край Сарматыю» таксама атрымаў шырокую вядомасць у Еўропе і праз гэта павінны быў паўплываць на ўяўленні еўрапейцаў пра

* Да такіх высноў прыйшлі і нямецкія даследчыкі. Ф. К. Вегеле ў сваёй фундаментальнай гісторыі нямецкай гістарыяграфіі (1885) яшчэ не ўказваў ніякага аўтара нарыса пра Сарматыю, але ў XX ст. думка наконт аўтарства Конрада Цельтэса, відавочна, становіцца агульнапрынятай. Гл., напр. [12].

ўсходнія землі. Дакладныя звесткі і памылкі сашчапляліся ў адзіны вобраз аддаленай краіны, які мог надаўга захоўвацца і трансляваецца ў культурнай памяці народаў.

DE SARMACIA REGIONE EUROPE[*]

De regno Polonie et eius initio

Quoniam de Boleslao (qui tercius Sarmacie rex existit) paulo post mentio fiet, quare et de terra Sarmacie, et quo pacto illa regium sceptrum meruerit breviter absolvere proposui. Est igitur Sarmatia nimis ampla et vasta regio que inculta et in solitudine posita, et sub rigidissimo ethere iacet. Hec ex ortu mosthos et Thanaim fluvium habet. A meridie dacos et pannonas. Ab occidente bohemos, moravos, schlesitas et theutones. A septentrione mare Germanicum et finum Codanum. Ad vero quod regni nomen tantum partitur Poloniam vocant. Hec duo nomina sortitur. Nam ea pars terre ubi Cracovia situata est minorem Poloniam vocant. At ubi Posnania et Gnesna surgit maiorem nuncupant. A Craco autem primo duce usque ad etatem primi Boleslai non nisi duces illic imperitabant. Temporibus autem primi Ottonis cesaris Boleslaus clarissimus dux fuerat. Non is de quo in vita divi Stanislai dicemus, nam ille nepos eius fuit, qui ex monacho huius Boleslai filio natus fuerat. Iste igitur Boleslaus regem Francie et germanas gentes victrici manu infestabat. Tandem ob Ottonis cesaris praeces tali bello finem dedit ac fedus cum germanis et gallis contraxit. Otto autem Cesar videns tanti principis animi magnitudinem, quam toti Germanie et Sarmacie notam fecerat se cum Boleslao duce in Sarmacias contulit ut et imperium et potestatem eius planius perspiceret. Quem illustris dux summis honoribus in Posnam suscepit. Nam tribus ante urbem milibus passuum aut longius sericas lanas muriceasque vestes auro argentoque decoratas per viam qua cesar iturus fuerat prosterni iussit. Et post ingressionem cesaris in urbem Posnam cuicumque licitum fuerat illa deferre et deportare. Illic magnificis splendidissimisque convivijs ac theatris ceterisque cerimonijs cesarem venerabatur ut nulla quam aurea illic forent suppellectilia. que post quoslibet cibos in puteos quorum fundi nemo certus fuerat deici ac deperdi jubebat.

Multas alias pompas ac munificencias cesari Ottoni instaurabat, que satis ample vetusta Sarmatica historia enarrat. Jamque videns cesar tanti principis liberalitates et mentis sublimitatem, diviciarumque abundantiam non abre animo duxit tantum clarissimum ducem corona regia dignus fore. eum itaque regali sceptro ac dyademate exornavit. ac ceteris dignitatibus sedem regiam requirentibus celebravit. Ne autem Boleslaus iam illustris rex tanti erga cesarem beneficij ingratus videretur brachium divi Adalberti antistitis. quem pruteni nefanda morte trucidarunt pro munere cesari

[*] Тэкст прыведзены паводле выдання: Schedel, H. Liber chronicarum. Nürnberg, 1493. Асаблівасці арфаграфіі і пунктуацыі арыгінала пераважна захоўваюцца. Унесеныя змены датычацца толькіідавочных памылак друку, перадачы імёнаў уласных з пачатковай вялікай літары, поўнага напісання скарочаных форм і напісання літар «u» і «v» у адпаведнасці з класічнай традыцыяй (у сярэднявечнай латыні яны замянялі адна адну).

obtulit. Jamque aucto regni imperio usque ad annos salutis nostre 1400 aut paulo antea rex Polonie dum absque prole discessisset. Tandem dux qui Lituanis ac Russie presidebat in regem electus fuit. qiu ydola antea coluit. Sed eo tempore quo illi regium sceptrum deferebatur et christianam religionem cum omni terra cui preerat suscepit. Itaque lituanos ac russitas ad regnum Sarmacie sic adiunxit. ut non nisi absque certa conditione dissolui possint. Is ergo illustrissimus princeps prutenos maritimas Germanie gentes sevissimo bello subiugum duxit ac imperium amplius extendit. Ubi insignes urbes extant Dantiscum et Thuronia. Est et clarissima arx Marieburgum. cui similis nemo mortalium vidisse fertur. multis varijs structuris. menibus. turribus ac fossis munita ut nulli inimicorum tutus sit ad arcem accessus. Amplius imperium ante aliquot annos fuerat. infestante tamen tartarorum et turchorum perfidissima gente magnum toti Sarmacie damnum illatum est. Nam terra que post Russiam vadit quam gens Podoliam vocat tota exusta et in solitudine posita est. ut et necessitatem peregrinantibus ferre non possit quaeuis fertilissima sit ita ut gramina in altitudine unius celsi viri excrescant. et apibus et melle tota redolens ut non satis illis locus sit ubi mella deferant. sub arboribus nanque aut virgultis et silvis favos sic educunt. Hercinium autem celebratissimum nemus quo in tota Europa nihil prestantius Sarmaciam totam percurrit et circa Cracoviam saltus suos extendit. per quos iturus potest unusquisque usque in Lituaniam et Scithiam. tantis brachijs regionem illam totam divagatur ferarum maximas educens greges. In ea vero silve parte qua septentrionalior est bissontes fert que ferox ac immanis bellua est humanum genus maxime odiens. ad vescendum quidem maxime conveniens. Formam autem gerit citrini coloris. Frontem latam et cornua fert. ut nec venationi satis aptum sit nisi maximis varijsque laboribus. Metallum vero nullum quam plumbum Sarmacia fert non alia quam Saturni causa. qui terram rigido infestat frigore. Salis autem maxima copia est qua cetere longinque gentes utuntur. quod maximum prostat toti regioni emolimentum. qua nulla regi ipsi maior in toto regno gaza extat. Nam sub terra exciduntur ingentia salis saxa. Extra terram autem aliud sal ex aqua decoquitur. Est et Sarmacia ferax et uberrima tellus omnius genere fructuum et quicquid ad pascendum humanum corpus expetit. Nunc addendum est clarissimam prolem illustrissimi principis Vladislai. de quo antea diximus. Is tres (ut quidam ferunt) uxores habuit. ex quibus duos susceperat filios. quorum unus natu maior Vladislaus vocabatur. alter Casimirus. Vladislaus autem post mortem patris regio insignitus fuerat imperio. itaque Hungarie et Bohemie et Polonie regnis presidebat, ubi clarissima gesta militari manu faciebat. ac imperium et christianas religionem ampliabat. Nam regi turchorum tantum terrarum depopulatus fuerat ut et ante Constantinopolim castram etaretur ubi dum seuissima bella erga turchos gereret ac utraque pars crudelissimo conflictu decertaret Pannones versis tergis fugam dabant ac regem cum paucis Sarmacie copijs in tanta hostium multitudine reliquerunt.

Cassimirus vero dux Lituanis et Russie preerat. Inde dum casus regius genti notus fuerat Cassimirus per Sarmatas in regem declaratur qui filiam ducis Austrie sororem Ladislai qui regno Bohemie et Hungarie praesidebat in uxorem duxit. Ex ea

sex suscepit filios et quinque filias. Primogenitus vero Vladislaus vocatur. Hic adhuc iuvenis existens in imperium regni Bohemie electus fuit mira quadam animi magnitudine ac optimis consilijs pollens. Ob quod dus Mathias rex Hungarie discessisset et regnum Pannonie adeptus est. Huic erat proximus frater. cui Cassimirus nomen paternum datum fuerat. qui summo ingenio ac prudentia claruit. tandem morbo inualescente perijt. At huic successit illustrissimus princeps Johannes-Albertus iam futurum toti orbi spectaculum. Is plurima illustria gesta militari bello aput Tartaros ac ceteras gentes edidit. Post patris autem obitum regno successit. ubi favente illi prospera fortuna regnum virtute sua et optimorum doctissimorumque virorum consilijs gubernat. Inclitus vero dux Alexander quartus natus regius est. cui fortitudine et mentis sublimitate parem tota Sarmacia vix tulit. Hunc ob eius constanciam Lituam post mortem patris in ducem susceperunt. qui et maximum toti Sarmacie decus esse existimatur. Post hunc sequitur Sigismundus celebris princeps. qui paterna sequitur vestigia. Is multis egregijs gestis clareret si illi aliquid felix fatum aspiraret. Celeberrimus autem Fridericus princeps ultimum natorum locum obtinuit. qui innata animi ingenua virtute relinquens vanos principum tumultus et inquietam vitam ad sedem tranquilliorem sese contulit. unde episcopus Cracoviensis electus ad arcpiepiscopatus Gnetsnensem postea devenit. Hij omnes quinque clarissimi principes hanc usque in etatem magnifice ac celeberrime vitam ducunt. Inter filias vero quinque. prima nupsit Georgio duci Bavarie. Secunda Friderico marchioni Brandeburgensi. Tercia duci Pomeranie. At due relique innupte apud matrem vitam ducunt.

ПРА ЕЎРАПЕЙСКІ КРАЙ САРМАТЫЮ

Пра кіруючы дом Польшчы і яго пачатак

Паколькі пра Баляслава (які стаў трэцім каралём Сарматыі) размова пойдзе крыху пазней, таму я вырашыў спачатку каротка распавесці і пра зямлю Сарматыі, і якім шляхам яна набыла каралеўскую годнасць.

Сарматыя ёсць надзвычай вялізны і непамерны край, а таксама неапрацаваны і пустынны, у якім пануюць вельмі суровыя норавы. З усходу яна дасягае москаў і ракі Танаіс[*], з паўднёвага боку — дакаў і панонцаў, з захаду — багемцаў, мараваў, сілезцаў і немцаў, з паўночнага боку — Германскае мора і Каданскі заліў. Каралеўства, што называюць Польшчай, мае дзве назвы. Бо тая частка краіны, дзе знаходзіцца Кракаў, называюць Малой Польшчай, а тая, дзе ўздымаюцца Познань і Гнезна, клічуць Вялікай.

Ад першага князя Крака да часоў Баляслава I там кіравалі толькі князі. Баляслаў жа быў яснавяльможным князем у часы імператара Атона I[**]. Гэта не той, пра якога мы кажам у жыцці святога Станіслава[***] і які быў пляменні-

[*] Дон.
[**] У рэчаіснасці Атона III.
[***] У падраздзеле, які тут не прыводзіцца, з назвай «Пра святога Станіслава, біскупа кракаўскага, патрона Сарматыі».

кам таго, хто быў народжаны ад манаха — сына гэтага Баляслава[*]. Гэты ж Баляслаў[**] пагражаў пераможнай рукой каралю Францыі і германскім народам. Нарэшце, ён звярнуўся да імператара Атона з прапановай пакласці канец такой вайне і заключыў саюз з германцамі і галамі. Імператар жа Атон, бачыўшы веліч душы такога выдатнага князя, сустрэўся з князем Баляславам у Сарматыі, каб пільней разгледзець і яго ўладу, і магутнасць дзяржавы. Слаўны князь прыняў яго ў Познані з найвышэйшымі ўшанаваннямі. Бо ён даў загад услаць шаўковымі, шарсцянымі і пурпурнымі дыванамі з залатым і сярэбраным шыццём шлях, па якім павінны быў праехаць імператар, на працягу больш за тры мілі да горада. А пасля ўступлення імператара ў горад Познань кожнаму было дазволена іх здымаць і забіраць. У дадатак ён ўшанаваў імператара цудоўнымі і пышнымі бяседамі, тэатральнымі дзействамі і іншымі ўрачыстасцямі, пры гэтым посуд пасля розных страў загадаў скінуць у калодзежы, дна якіх ніхто не ведае.

Шмат іншых урачыстасцей і шчадрот ён учыніў у гонар імператара Атона, якія досыць пышна апісвае старадаўняя гісторыя Сарматыі. І тады імператар, убачыўшы такую гасціннасць, ўзвышаны розум князя і празмерную раскошу, вырашыў, што такі знатны князь заслугоўвае каралеўскай годнасці, і таму надзяліў яго каралеўскім скіпетрам і каронай, а таксама ўзвысіў каралеўскі трон іншымі належнымі ўшанаваннямі. І Баляслаў ад гэтага часу ўжо найсвятлейшы кароль, удзячны імператару за такую вялікую ласку, выступіў паслядоўнікам святога біскупа Адальберта, якога прусы ўмярцвілі жудаснай смерцю.

Ад гэтага часу дзяржава была ўзмоцнена каралеўскай уладай аж да 1400 г. нашага выратавання або крыху раней, калі кароль Польшчы памёр, не пакінуўшы нашчадка. Урэшце, каралём быў абраны князь, які кіраваў Літвой і Руссю і раней пакланяўся ідалам. Але ў той час ён прыняў хрысціянскую веру [разам] з усімі землямі, якімі ён кіраваў, каб атрымаць каралеўскі скіпетр. Такім чынам ён прыцягнуў пад каралеўскую ўладу літоўцаў і русінаў так, што яны маглі б скасаваць без дакладнай дамовы. Гэты яснавяльможны князь бязлітаснай вайной пакарыў прусаў — прыморскія германскія плямёны — і яшчэ больш пашырыў дзяржаву. Там існуюць значныя гарады — Данцыг і Торунь. Ёсць таксама знакамітая крэпасць Мар'енбург, умацаваная многімі разнастайнымі збудаваннямі, сценамі, вежамі і равамі, каб не баяцца ніякага ворага, які падступіць да горада. Падобнай да яе, кажуць, не бачыў ніхто са смертных.

[*] Тут аўтар памылкова аб'ядноўвае Баляслава II Смелага (1042—1081), праўнука Баляслава I (967—1025), які сапраўды жыў у часы святога Станіслава, з яго дзядзькам — Баляславам, сынам Мешка II. Згаданы манах, відавочна, Безпрым (987—1032), сын Баляслава I.
[**] Г. зн. Баляслаў I.

Некалькі гадоў таму дзяржава была большай, аднак ёй пагражаюць вельмі вераломныя народы татараў і туркаў, якімі была нанесена значная для ўсёй Сарматыі страта. Бо зямля, якая ідзе за Руссю і якую называюць Падоліяй, уся спалена і спустошана нагэтулькі, што не ў стане прапанаваць падарожнікам нават самае неабходнае, хоць з'яўляецца ўрадлівай настолькі, што травы вырастаюць у рост высокага чалавека. Уся пахне пчоламі і мёдам, і не дастаткова ім месца, куды складваць мёд, таму зносяць пчаліныя соты пад дрэвы альбо пад кусты і ў лясныя гушчары.

Знакаміты Герцынскі лес, большага за які няма ва ўсёй Еўропе, ахоплівае ўсю Сарматыю і распасцірае свае лясы вакол Кракава, і кожны, ідучы праз іх, зможа [дасягнуць] Літвы і Скіфіі, і праз вялікія адгалінаванні вандраваць па ўсім краю, палюючы на велічэзныя статкі дзікіх жывёлаў. У той частцы лесу, што далей на поўнач, сустракаецца бізон, які з'яўляецца неўтаймаваным і велізарным зверам і зусім не пераносіць людзей. Мае скуру жоўтага колеру, шырокі лоб і рогі, што досыць прыдатныя не для палявання, а для многіх разнастайных заняткаў.

Ніякіх металаў, за выключэннем волава, ні іншых выкапняў Сарматыя не мае, волею Сатурна, які мучыць зямлю суровай сцюжай. Затое існуе вялікае мноства солі, якой карыстаюцца іншыя народы за мяжой. І не існуе для самога караля ніякага больш каштоўнага ва ўсім каралеўстве багацця, бо выступае найвялікшым прыбыткам для ўсяго краю. Пад зямлёю вырубаюцца вялізныя камлыгі солі. А на паверхоўнасці зямлі соль яшчэ выпарваюць з вады. Урадлівая і багатая глеба ў Сарматыі дае плады ўсіх гатункаў, што б чалавек не пажадаў для харчавання.

Зараз трэба дадаць пра выдатных нашчадкаў яснавяльможнага князя Уладыслава, пра якога мы казалі раней. Ён меў, як некаторыя паведамляюць, трох жонак, ад якіх меў двух сыноў, старэйшага з якіх назвалі Уладыслаў, другога — Казімір. Уладыслаў жа пасля смерці бацькі быў надзелены каралеўскай уладай, і ў выніку ўзначальваў Венгерскае, Чэшскае і Польскае каралеўствы. Там ён доблеснай рукой здзейсніў выдатныя справы і ўзмацніў дзяржаву, а таксама хрысціянскую веру. Ён спустошыў вялікую колькасць зямель падуладных турэцкаму каралю, што і перад канстанцінопальскай крэпасцю, дзе вёў жорсткія войны супраць туркаў, і абодва бакі змагаліся ў бязлітаснай барацьбе да таго моманту, пакуль панонцы не ўцяклі і не пакінулі караля з невялікім войскам Сарматыі сярод вялікага мноства ворагаў.

Князь Казімір у той час кіраваў Літвой і Руссю. Калі здалёку прыйшла вестка пра гібель караля, сарматы абвясцілі каралём Казіміра, які ўзяў у жонкі дачку* аўстрыйскага герцага**, сястру Ладыслава, правіцеля Чэхіі і Венгрыі***. Ад яе нарадзілася шэсць сыноў і пяць дачок. Першароднага назвалі Уладыславам. Ён, яшчэ маладым абраны на пасад караля Чэхіі, вылучаўся незвычайнай веліччу душы і цудоўнымі разумовымі здольнасцямі. А калі кароль Венгрыі Матыяш* пакінуў трон, ён атрымаў і Панонскае каралеўства**.

* Елізавета Габсбург (1436—1505).
** Альберт II Габсбург (1397—1439).
*** Уладыслаў V Постум (1440—1457).

Наступны за ім брат, якому было дадзена бацькоўскае імя Казімір і які быў знакаміты глыбокім розумам і ведамі, памёр ад моцнай хваробы.

За ім ішоў яснавяльможны князь Іаан-Альберт, які цяпер з'яўляецца надзеяй усяго свету. Ён здзейсніў шмат слаўных подзвігаў пад час вайны з татарамі і іншымі народамі. А пасля скanання бацькі атрымаў у спадчыну каралеўства, дзе пад апекай шчаслівай фартуны кіруе каралеўствам [з дапамогай] сваёй дабрачыннасці і парадаў найлепшых і адукаваных людзей.

Яснавяльможны князь Аляксандр з'яўляецца чацвёртым каралеўскім сынам. Роўнага яму адвагай і ўзвышанасцю розуму яшчэ не нараджала Сарматыя. За яго непахіснасць ён быў абраны князем пасля смерці бацькі і лічыцца найвялікшай славай усёй Сарматыі.

Пасля яго ідзе яснавяльможны князь Жыгімонт, які крочыць па слядах бацькі. Ён знакаміты шматлікімі выдатнымі справамі, у чым яму спрыяў шчаслівы лёс. Найслаўнейшы князь Фрыдэрык — апошні сын, які вызначаецца высакароднай дабрадзейнасцю душы, пакінуўшы пустыя хваляванні і турботнае жыццё, звярнуўся да месца спакою. Ён быў абраны спачатку біскупам кракаўскім, а потым гнезненскім арцыбіскупам. Усе гэтыя пяць яснавяльможныя князі заўсёды вядуць жыццё з веліччу і годнасцю.

З пяцярых жа дачок першая замужам за герцагам Баварыі Георгам, другая — за маркграфам брандэнбургскім Фрыдэрыкам, трэцяя — за герцагам Памераніі, а дзве астатнія незамужнія і жывуць пры маці.

Літаратура

1. Wegele, F. X. Die Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Auftreten des Humanismus. — München; Leipzig, 1885.
2. Вайнштейн, О. Л. Западноевропейская средневековая историография. — М.; Л., 1964. — С. 321.
3. Там жа. — С. 224.
4. Немилов, А. Н. Немецкие гуманисты XV в. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. — С. 90.
5. Allgemeine deutsche Biographie. — Bd. 30. — Leipzig, 1885.
6. Сынкова, І. А. Апавяданне пра Сарматыю ў Сусветнай хроніцы Г. Шэдэля // Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць. Матэрыялы міжнар. навук. канф. Мінск, 26 красавіка 2007 г. — Вып. 6. — Мінск, 2007. — С. 279—284.
7. Allgemeine deutsche Biographie. — Bd. 30. — Leipzig, 1885. — S. 661.
8. Wegele, F. X. Die Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Auftreten des Humanismus. S. 52.
9. Немилов, А. Н. Немецкие гуманисты XV в. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. — С. 102.
10. Wegele, F. X. Die Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Auftreten des Humanismus. — S. 52.

* Матыяш Корвін (1443—1490).
** Г. зн. Венгрыю.

11. Ibidem. — S. 53.
12. Bömelburg, H.-J. Frühneuzeitliche Nationen im östlichen Europa. — Wiesbaden, 2006.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11.05.2011

О. Б. Келлер,
доцент кафедры истории Средних веков
Тюбингенского университета (Германия),
кандидат исторических наук

ИНТЕРЕСНЫЕ СВЕДЕНИЯ ПО ИСТОРИИ БЕЛАРУСИ, ЗАФИКСИРОВАННЫЕ В СТАРОПЕЧАТНЫХ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ «ЛЕТУЧИХ ЛИСТКАХ» XVI в.

Разыскивая немецкоязычные источники, описывающие события на белорусских землях или содержащие любую, даже незначительную информацию о таковых, мы неизменно сталкиваемся с проблемой их малочисленности. Не во всех немецких библиотеках хранятся столь ценные издания. Но несмотря на их небольшое количество и разбросанность по самым разным федеральным землям Германии, они существуют, и оставлять их без внимания никак нельзя. В данной публикации речь пойдет о двух источниках XVI в., хранящихся в Центральной библиотеке земли Саксен-Ангальт[*].

Первый немецкоязычный источник, имеющий, на мой взгляд, весьма прямое отношение к истории Беларуси, датирован 1563 г. и называется: «Краткая копия и указатель огромного и насильственного военного похода, который привел московитов к Полоцку в Литве 31 января 1563 года: с достоверным описанием того, как большой торговый город Полоцк, расположенный в Литве, был захвачен 15 февраля этого же года московитами»[**]. Объем текста составляет 4 листа. Шифр — Pon IIn 6291, QK. К сожалению, мне не удалось сделать ксерокопию этого интересного и важного для белорусских историков и исследователей источника. Поэтому можно только упомянуть, что документ содержит информацию о том, как в 1563 г. русские войска в ходе Ливонской войны[***] овладели белорусским городом Полоцком[****], в то

[*] Она же является одновременно и университетской библиотекой г. Галле в Восточной Германии.

[**] Kurtze Abschrifft vnd Vezeychniss des grossen vnd gewaltigen Feldzugs, so der Moskowiter für Polotzko in Littawen den XXXj. tag Januarij dieses M. D. LXIII. Jars gebracht hat: mit warhafftiger Beschreibung, wie die grosse Kauffstatt Plotzko, So in Littawen gelegen, von dem Moscowiter den XV. Februarij, dieses LXiij. Jars erobert und eingenommen ist worden…, M. D. LXIII. Insgesamt 4 Bl.

[***] Ливонская война (1558—1583) — война Московского государства с Ливонским орденом, Великим Княжеством Литовским (затем Речью Посполитой) и Швецией за выход к Балтийскому морю. Причиной войны стало стремление Московского государства завладеть удобными гаванями на Балтийском море и установить прямые торговые связи с Западной Европой.

[****] Полоцк (бел. *По́лацк*, старонем. *Pletzkaw*) — город в Витебской области, административный центр Полоцкого района, древнейший город Беларуси и один из древнейших городов Киевской Руси. Находится в устье реки Полоты, впадающей в Западную Двину.

время крупной литовской крепостью. В начале февраля 1563 г. царь во главе тридцатитысячной армии осадил Полоцк, открывавший путь на литовскую столицу Вильно, и 15 (24) февраля принудил его гарнизон к капитуляции.

Второй немецкоязычный источник, также имеющий немаловажное отношение к истории Беларуси, был издан Кристоффелом Рунге в 1571 г. Называется документ: «Новая газета и краткий список некоторых историй, услышанных в Москве и Литве; Как Великий Князь всея Руси захватил и разорил некоторые города, такие как Новгород и Тверь, население которых приказал убить и умертвить; Как он объединился с герцогом Магнусом[*] и получил в дар большой подарок; Как Бог затем наказал, ниспослав в наказание чуму и голодное время, так что большое количество людей умерло от голода; А также как он впоследствии обошелся со своими военачальниками, приказав их умертвить и убить»[**]. Объем текста составляет 8 листов (16 страниц). Библиотечный шифр — Ung VI 67 (34).

Мне удалось сделать копию вышеупомянутой «Новой газеты…». Перевод так называемого «летучего листка» XVI в. был сделан мной с чрезвычайным интересом. Небезызвестно, что в 1569—1570 гг. Иван Грозный совершил карательную экспедицию в Новгород. Поводом к новогородскому погрому в январе—феврале 1570 г. послужило подозрение в желании Новгорода перейти к Литве. Царь лично руководил походом. Были разграблены все города по дороге от Москвы до Новгорода. Дикие насилия и грабежи проводились в городах Клине, Торжке, Вышнем Волочке, Волхове, Твери[***].

Перевод нескольких первых страниц немецкоязычного источника XVI в., упоминающих Полоцк, пророка Микулу, а также сообщающий, что некоторые населенные пункты на пути из Полоцка в Москву были разорены и сожжены, представляется читателям, исследователям и всем, у кого вызывают интерес подобные старопечатные тексты.

---

[*] Магнус (14 августа 1540 — 28 марта 1583) — датский принц из Ольденбургской династии, брат короля Фридриха II Датского, король Ливонии с 1570 г., вассал Ивана IV Грозного. Породнился с домом Рюриковичей: был женат на двоюродной племяннице Ивана Грозного Марии Владимировне, княжне Старицкой — дочери князя Владимира Андреевича. В русских летописях его называли Арцимагнус Крестьянович.

[**] New Zeittung vnnd kurtze verzeichnus ettlicher geschicht, so sich in der Mußkaw vnd Littawen zugetragen, Wie der Großfuerst ettliche Stett, als Newgarten vnd Achfarth hat eingenommen, gepluendert, das volck jemmerlichen ermorden, ertrencken vnd vmbbringen lassen, Vnd wie er sich mit Hertzog Magnus vereiniget, vnd grossen geschenk verehret ist worden, Wie auch Got darnach gestrafft hat mit Pestilentz vnnd thewre zeit, das auch viel Volcks vor grossem hunger gestorben ist, Auch wie er darnach mit ettlichen seinen Obersten ist vmbgangen, vnd jemmerlichen ermorden vnn vmbringen lassen. Gedruckt zum Tham durch Cristoffel Rungen, M. D. LXXI. Insgesamt 8 Bl.

[***] В XV—XVI вв. иностранцы по-разному называли город Тверь, а именно: Achfarth, Otver, Hotferie, Ottoferia, Otpher, Oßfort и т. д.

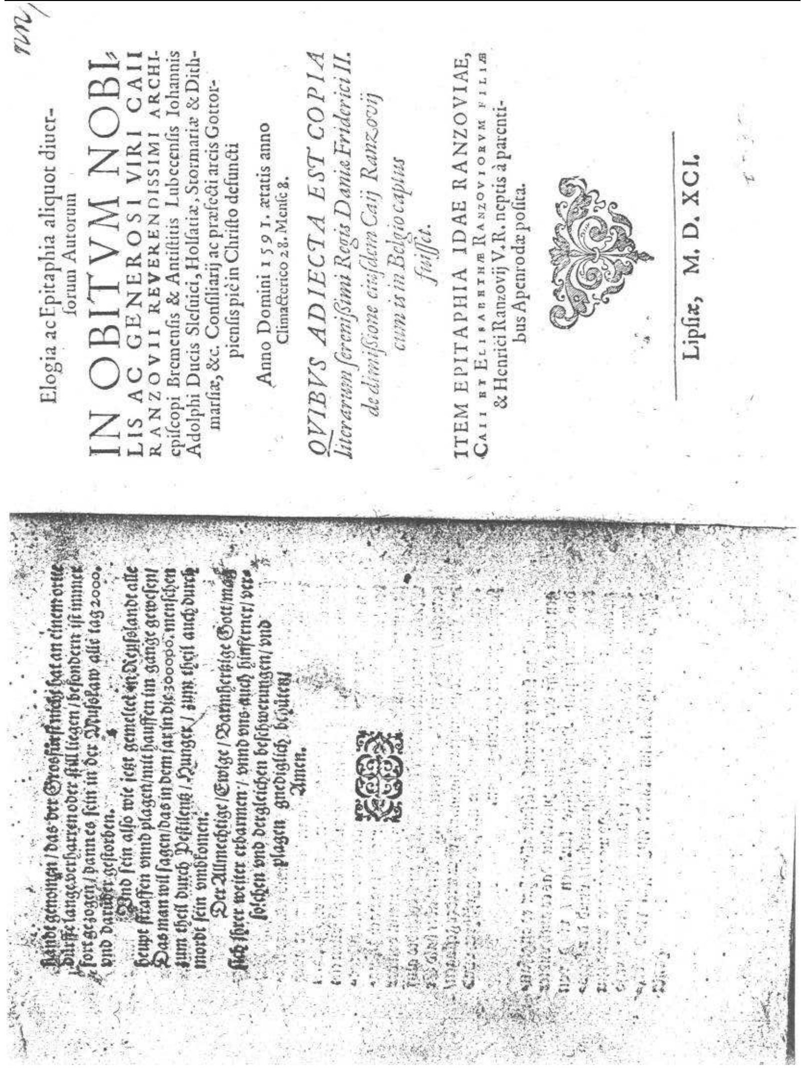
Elogia ac Epitaphia aliquot diuersorum Autorum
IN OBITVM NOBILIS AC GENEROSI VIRI CAII RANZOVII REVERENDISSIMI ARCHIepiscopi Bremensis & Antistitis Lubecensis Iohannis Adolphi Ducis Slesuici, Holsatiæ, Stormariæ & Dithmarsiæ, &c. Consiliarij ac præfecti arcis Gottorpiensis piè in Christo defuncti
Anno Domini 1591. ætatis anno Climacterico 28. Mense 8.
QVIBVS ADIECTA EST COPIA literarum serenissimi Regis Daniæ Friderici II. de dimissione eiusdem Caij Ranzovij cum is in Belgio captus fuisset.
ITEM EPITAPHIA IDAE RANZOVIAE, Caii et Elisabethae Ranzoviorum filiae & Henrici Ranzovij V.R. neptis à parentibus Apenrodæ posita.
Lipsiæ, M. D. XCI.

Lasset vns vnsere Hertzen nicht beschweren mit fressen vnd sauffen / vnd zuuiel sorg der zeitlichen Narung / dadurch man in mancherley Sünden felt / Last vns sein wie dem heiligen Hieronymo / der also spricht / Ich esse / trincke / schlaff oder wache / so bedüncket mich / ich hör der Posaunen grewliche stim / die mich für den Gerechten strengen Richter beruffen / vor dem alle Welt rechenschafft mus geben.

Es spricht auch Eccesi. Wer das letzt Gericht in seinem Hertzen recht bedecht / der würde sein Leben richten / das er kein Sünde nimmermehr begieng / Diese Wort lasset vns betrachten / vnd leben das wir vor Gott bestehen mögen / vnd bey jhm ein ewige Frewde vnnd Seligkeit erlangen / Darzu helffe vns Gott Vater / Son vnd Heiliger Geist / Amen.

New Zeittung vnnd

kurtze verzeichnus ettlicher geschicht / so sich in der Mußkaw vnd Littawen zugetragen / Wie der Großfürst ettliche Stett / als Newgarten vnd Achfarth hat eingenommen / geplündert / das volck jemmerlichen ermorden / ertrencken vnd vmbbringen lassen / Vnd wie er sich mit Hertzog Magnus vereiniget / vnd grossen geschenck verehret ist worden / Wie auch Got darnach gestrafft hat mit Pestilentz vnnd thewre zeit / das auch viel Volcks vor grossem hunger gestorben ist / Auch wie er darnach mit ettlichen seinen Obersten ist vmbgangen / vnd jemerlichen ermorden vñ vmbbringen lassen.

Gedruckt zum Tham / durch Christoffel Rungen.

M. D. LXXI.

New Zeittung vnnd kurtze verzeichnus etlicher geschicht so sich in der Mußkaw / das 70. Jar / begeben vnd zugetragen.

ERstlich ist der Großfürst der Keiser aller Reussen / kurtz nach Weinachten / des 70. Jars gar heimlich mit 40000. Man zu Roß auffgezogen / vnd seine reise auff Grosnewgarten genommen / Es hat aber niemandts erfahren / was Er im sinn gehabt / von des wegen er auch die strassen / allenthalben dermassen besetzen vnd verwaren hat lassen / damit niemandt zurück nach der Mußkaw hat können / vnd das des Grosfürsten vorhaben vermelden vnd kundt thun können / hat auch derendthalben stetts ein Wach / so wol hindersich als von den seiten / allenthalben mit fleis bestellet vnd besetzet / vnd was von seinem hauffen abtrinnig geworden vnd entlauffen / oder welche sonsten jrer geschefft halben reiseten / alle zugleich ohne vnterscheidt ergreiffen vnnd vmbbringen lassen / In gleichem hat er auch eine Wach voraus gesandt / alle so jhnen begegenen würden / zu ermorden / welches dann auch demselbigen beuelch nach ins werck gesetzt / niemandts hohes oder nidriges standes verschonet / Wo der Grosfürst / in einer Statt oder Dorff gelegen / daselbst hat man die leute geplündert / des jren erbermlichen spoliret / vñ sie in den hembden nur lauffen lassen / Vnd was der Grosfürst mit seinem volck nicht hat verheeren können / das hat er doch verbrennen vnd zu nichte machen lassen / ja man hat das liebe Korn auff dem weg geschüttet / damit es niemandt zugeniessen kommen möchte / Es seind auch die wege allenthalben voll todter Cörper

per gelegen / das man mit den schlitten hat müssen darüber hinfahren / vñ die wilden Thier vñ Hunde haben dieselbigen gefressen vñ verzehret. Wie nun der Grosfürst ist vort gezogen / vnd zu Achfarth eine zimliche grosse Stat gekomen / hat er die Leute daselbst nicht allein garaus geplündert / sondern auch etliche tausendt todt geschlagen / vnd ins wasser geworffen / Vber das / dieweil da viel Polen vnd Littawen gewonet / hat man dieselbigen alle mit Weib vnd Kindern vmbringen vnd ins wasser werffen lassen / auch sein in derselbigen Stat / vil deutsche gefangē gewesen / welche man auch gleicher weise todt geschlagen vnd ins wasser geworffen. Darnach ist der Grosfürst weiter vort gezogen / nach Newgarten / vnnd alle Flecken vnd Dörffer geplündert vñ viel leute todgeschlagen / denn er ist in der Fasnacht / vnuersehender weise in Newgarten gefallen / vnd grossen jammer mit rauben vnd morden angerichtet / Es ist daselbst kein Haus vnbesucht geblieben / da die Pforten / Thüren / vnd fenster nicht sollen zerhawen vñ zu nichte gemacht sein / Ja welches das schendtlichste vnnd erbermlichste wesen gewesen / Es haben die Hackenschützen mit vielen fürnemen Frawen vnd Jungfrawen / jre vnzucht getrieben / dieselbigen jres gefallens geschendet / vñ dz so gar hefftig vnuerschempt getrieben / das viel Weibsbilder dadurch sein vmbs leben komen / Darnach hat man auch etliche hundert frawen vnd jungfrawen genomen / dieselben gar nacket ausgezogen / auff einen platz auff der Brucken von brettern darzu bereit geführet / vnd alle mal 50. Personen / gar splinter nackendich darauff gestellet / vñ von grosser kelt schier erfrieren lassen / vnd wenn der Grosfürst gekommen / vnd vorüber gezogen / hat man dieselbigen Personen Jhm zugefallen / ins wasser hinunter stossen lassen / darnach hat man etliche tausendt gefangner genomen / Man vnd Weib bey den armen zusamen / vnnd die kleinen kinderlein / den Müttern auff die

A ij bruſt

brust gebunden/ vnd daũ semptlich mit grossem hauffen ins wasser geworffen/das auch der gewaltige Strom die Wolge genant/da er ist acht faden tieff gewesen mit todten Cörpern von grundt auf/bis oben an gentzlichen erfüllet worden/ also das man die todten hat müssen mit stangen vnter dem Eyss wegstossen/ vnnd gelegenheit weg zufliessen geben. Darnach hat man ettlich hundert der Fürnembsten vñ Benelchhabern in der Stat bey den armen auffgehencket/ vñ jnen die kleider am leibe/mit fewer anzünden/vnd auf dem leibe verbrennen lassen/ zu deme haben sie von den jetzt gemelten/ein jeder bey dem arm oder Schenckel hinten an den schlitten gar fest gemacht/ vnd so mit jhnen inn der Statt vmbher gejagt/vnnd wann sie vmb die ecken gekomen/ vnd eilendts gejagt/ist dem einen hie ein schenckel/ dem andern ein arm/abgerissen vnnd abgeflogen/Vnd wie man das vorgemelter gestalt einen halben tag vngefehrlich getrieben/ hat man sie alle zusammen darnach ins wasser geworffen.

Da er nun die gantze Stat geplündert/ die Fürnembsten gefangen vnnd vmbbracht/ hat er Klöster auch alda gleicher massen Visitiret vñ wolgeplündert/auch bey 300. München auff den rucken an schlitten binden vnd mit jnen vmbher jagen lassen/ Darnach hat man dieselbigen/ die gantze lange Nacht/ im kalten Winter/ also gebunden liegen lassen/Vnd seindt auff den künfftigen morgen/ mit einer keulen vor den kopff geschlagen vnd ins wasser geworffen worden. Darnach hatt der Grosfürst einen seiner Vornehmen Hauptleüte/mit 400. Mann zu Ross abgefertiget/ vnnd nach der Narfe geschickt/ da selbst hat man alle Reussische heuser erbermlich geplündert/vnd alle Kauffmans güter (den Reusen zugehörig) verbrennet vnd zu nichte gemacht/ man hat auch daselbst zu der Narfa das fleisch vnd brod/ so jn den Scharnen zur notdurfft vorhanden/vnd gefunden worden/zerhackt vnd zerhawen/ desgleichen alls korn vnd saltz auff die gassen gestrewet vñ geschüttet/damit es in keines menschen nutz oder gebrauch hat komen mögen/ zu dem hat man die Fürnembsten vnd Reichsten Kauffleute von den Reussen gefangen genomen vñ weggefüret/Es ist auch alda seines Stathalters/ welcher da auff dem Schlos gewesen/nicht verschonet worden/ besondern ist auch geplündert alle des seine beraubet/er auch selbst sampt 90. schönen Pferden/so jme genommen gefenglich weggeführet;

Nach dem nu solches alles vorgemelter weis ausgerichtet/den guten leuten das jhre genomen/vnd verbrandt/hat er noch vber das/den armen leuten eine beschwerliche vñ grosse Schatzunge angesetzet vnnd aufferlegt/als das sie jm geben sollen/ 100. vergüldete Becher/ 300. elen Rodtscharlacken/ 300. Eimer Reinischen Wein/100. pfundt Saffran/vnd von allen speccreyen vnd kostlichen gewürtzen/ eines jedern 100. pfundt/vnd darzu dannoch 3000. Rubelen an gelde/welches vnser Müntz machen thut vngefehrlich vierundzwentzig tausent Taler/Weil aber die guten leute/darüber beschwert vnd beklagt haben/ als vnmüglich solches zuwegen zubringen/ auch viel darüber entlauffen vnd weggezogen/ hat man die andern zusamen einziehen lassen/ vnd da die Menner schon dauon gewesen sein/hat man jhre weiber an jre stat eingezogen/vnd gesetzet/vnd dieselben teglich auff die Prage (wie sie es nennen) gestellet vnnd für die schienen geschlagen/vnd gemartert/ bis sie solche angesatzte Schatzung zusamen haben bringen mügen/ darüber jhrer viel auch zu tode komen/ vnd von dem martern gestorben sein/ dann es hat der Grosfürst auch darzu als einen Heuptman bestellet vñ verordnet fleissig achtung darauff zu haben vnnd zugeben/ damit die leute/ wol/vnd sehr geschlagen/gemartert/geplaget vnd das vorgemelte alles zusamen gebracht würde. Es sein eben auff das mahl auch etliche Schwedische Gesandten zu Newgarten

A iij anges-

angekommen/dieselben hat der Grosfürst lassen nackendich ausziehen/vnd also vor sich komen/etc.

Wie nun offtgemelter Grosfürst die auch offgenandten Newgardischen gnungsam mit vielfeltigen plagen in straff genomen/Ist er von Newgarten/wiederumb nach der Pletzkaw gezogen/ daselbst auch alles wol geplündert/ doch die Reussen allda wohnende/mit dem leben verschonet/ vnd viel mit sich weggeführet/dieweil es aber viel Polen vñ Littawen alda wohnende hat/ hat er dieselben sampt weib vnnd kindern/vnder das Eyss stecken vnd vmbringen lassen/Es seind auch allda gelegen ettliche hundert Partharen/ welche des Grosfürsten bestelts Kriegsvolck gewesen/ dieselbigen hat er auch jemmerlichen lassen ermorden vnd vmbringen/Sie haben sich aber auch zum theil manlich gehalten/vñ zu der wiederwehr gar tapffer gegriffen/vnd viel der Reussen so sich an sie gemacht erschlagen. Es ist auch vnder jetzt gedachtẽ/Partharen/ ein gar behertzigter vnd streitbarer Helt gewesen/ der hat vber 50. Reussen mit seiner eigenen hand vmbracht/hat auch von des Grosfürsten Obersten einen Mellura genant tödtlich verwundt. Weil nun der Grosfürst denselben gnediglich gewogen/vnnd von desswegen solches eigener Person an dem Parthen hat rechen wollẽ/ hat derselbige dem Grosfürsten auch den Rock auff dem Leib entzwey gestochen/dadurch der Grosfürst so hefftiglich bewogen vnd ergrimmet/das er denselbigen ergreiffen/ vnd in kleine stucken zerhawen hat lassen. Vnd ist dis jetzt gemelter weis den Newgardischen vñ Pletzkawern/vnd seim gantzem Lande beygebracht vnd zugefüget worden/aus dieser vrsachen/das jnen zugemessen worden/als soltẽ sie sich vnter die Kron von Polen begebẽ wollen.

Do nun der Grosfürst eine zeitlang zu der Pletzkaw gewesen/hat er sich zu einem Nicula genandt/welcher von den Pletzkawern vor einen Propheten gehalten verfüget/ in der meinung vñ vorhabens/ das er Jm von etlichen dingen prophecceyen solte/ Alda ist der Grosfürst mit gebürender Reuerentz von dem Nicula empfangen vnnd gebeten/ Er möchte das brodt mit Jhm essen/vnd alda ein Habermuss mit brodt auffgetragen vnd vorgesetzt/ Nach vielen gehaltenen vnderredungen/ hat Nicula angefangen zu fragen/wie lange der Grosfürst nu aus der Muskaw gewesen/dauon dañ bericht gethan/ Darnach hat weiter Nicula angefangen zusagen/ Er hette nu in diesen Lande lang gnugsam regieret/Er wolte Jhm rathen/ das er sich von hie one verzug auffmache vnnd wieder nach der Muskaw begebe/ oder das pferdt so jhnen heraus gebracht/werde jnen nicht wider hinein führen/ vnnd werde sonsten auch von andern frömbden Gesten inn der Muskaw heimgesucht werden.

Auff welche rede vñ prophecceiung der Grosfürst eilentds auffgemacht/vnd ohne verzug nach der Muskaw zu tag vñ nacht/vber berg vnd thal gezogen/ vnnd in der grossen eyle/so viel pferdt zutodt gejagt/das man etliche hundert an den wegen todt gefunden/ hat auch gleichfalls auff dem Rückzuge allenthalben so blos gemacht/das man auff anderhalb hundert meil weges kein Hüner/ Eyer oder dergleichen vmb gelt hat bekomen können/hat auch alle Flecken vnd Dörffer da er gelegen/anstecken vnd verbrennen lassen/ vnd ist also inn der wochen vor Ostern zu der Schlabodt angekomen/vnd stille Wach durch seines bedünckens allda Penitentz gethan/ auch allda schir bis an Pfingsten verharret/ Dieweil solches alles vorgemelter weise getrieben/das Korn vnd alles zu nichte gemacht/ist darauff eine grosse hefftige vñ beschwerliche thewrung erfolget/ also das die leute das Hew auffgedreuget/gemahlen vnd gebacken/ Jngleichem pferdtmist wider auffgedruckendt/gemahlen/ vnnd dauon brodt zu abwendung des hungers gebacken/ gleichwol hat man auff den Strassen allenthalben

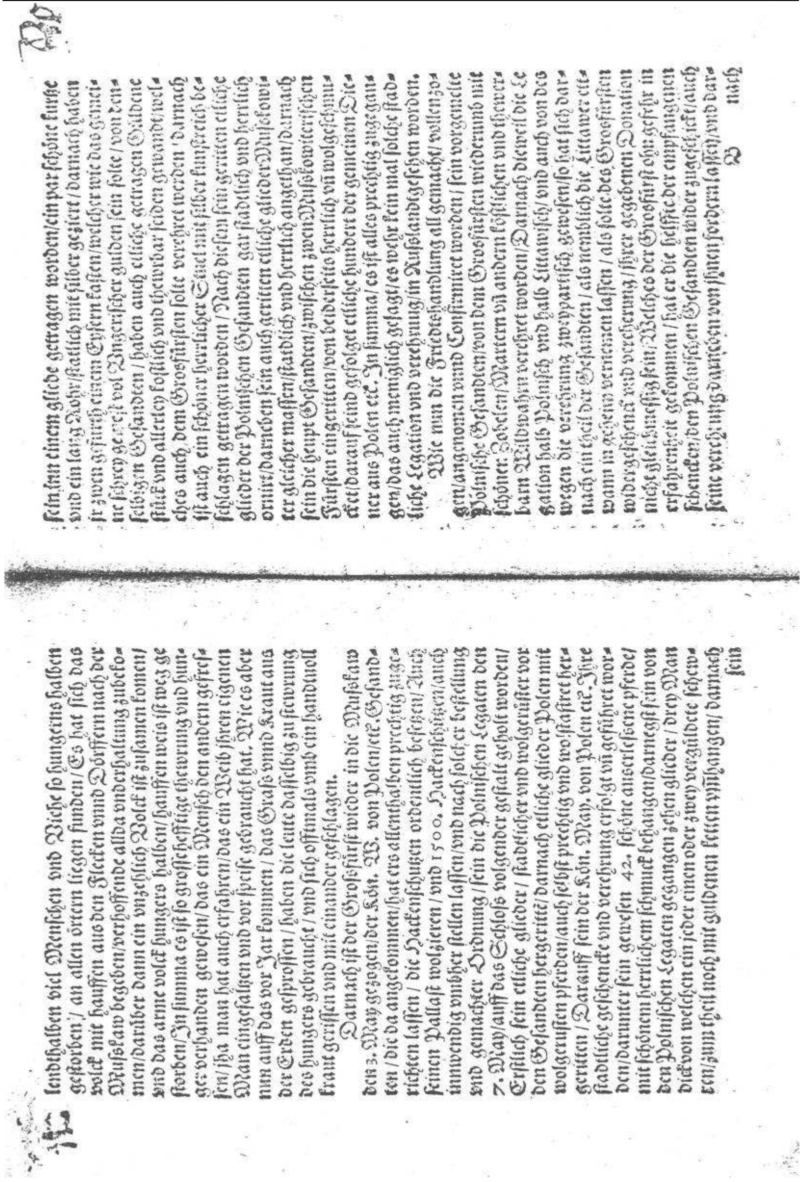

lendthalben viel Menschen vnd Viehe so hungerns halben gestorben / an allen örtern liegen funden / Es hat sich das volck mit hauffen aus den Flecken vnnd Dörffern nach der Muskaw begeben/verhoffende allda vnderhaltung zubekomen/darüber dann ein vnzehlich Volck ist zusamen komen/ vnd das arme volck hungers halben/ hauffen weis ist weg gestorben/In summa es ist so grossehefftige thewrung vnd hunger verhanden gewesen/ das ein Mensch den andern gefressen/ jha man hat auch erfahren/das ein Weib jhren eigenen Man eingesaltzen vnd vor speise gebraucht hat. Wie es aber nun auff das vor Jar kommen / das Grass vnnd Kraut aus der Erden gesprossen / haben die leute dasselbig zu stewrung des hungers gebraucht / vnd sich offtmals vmb ein handtvoll kraut gerissen vnd mit einander geschlagen.

Darnach ist der Grosfürst wieder in die Muskaw den 3. May gezogen/der Kön. W. von Polen/etc. Gesandten / die da angekommen/hat ers allenthalben prechtig zugerichten lassen / die Hackenschutzen ordentlich besetzen/ Auch seinen Pallast wolzieren / vnd 1500. Hackenschützen/auch innwendig vmbher stellen lassen/vnd nach solcher bestellung vnd gemachter Ordnung / sein die Polnischen Legaten den 7. May/auff das Schloss volgender gestalt geholt worden/ Erstlich sein etliche glieder / stadtlicher vnd wolgerüster vor den Gesandten hergeritte/ darnach etliche glieder Polen mit wolgerusten pferden/auch selbst prechtig vnd wolstaffiret hergeritten / Darauff sein der Kön. May. von Polen etc. Jhre stadtliche geschencke vnd verehrung erfolgt vñ geführet worden/darunter sein gewesen 42. schöne auserlesene pferde/ mit schönem herrlichem schmuck behangen/darnegst sein von den Polnischen Legaten gegangen zehen glieder / drey Man dick von welchen ein jeder einen oder zwey vergüldete schewren/zum theil noch mit guldenen ketten vmbhangen/ darnach

sein

sein inn einem gliede getragen worden/ein par schöne kurtze vnd ein lang Rohr/statlich mit silber geziert / darnach haben jr zwen gefurth einem Eysern kasten/welcher wie das gemeine schrey gewest vol Vngerischer gulden sein solte / von denselbigen Gesandten / haben auch etliche getragen Güldene stück vnd allerley köstlich vnd thewrbar seiden gewandt/welches auch dem Grosfürsten solte verehret werden / darnach ist auch ein schöner herrlicher Stuel mit silber kunstreich beschlagen getragen worden / Nach diesem sein geritten etliche glieder der Polnischen Gesandten gar stadtlich vnd herrlich ornirt/darneben sein auch geritten etliche glieder Muskowiter gleicher massen/stadtlich vnd herrlich angethan/darnach sein die heupt Gesandten/zwischen zwen Muskowiterischen Fürsten eingeritten/von beiderseits herrlich vñ wolgeschmücket/darauf seind gefolget etliche hundert der gemeinen Diener aus Polen etc. In summa/ es ist alles prechtig zugegangen/das auch meniglich gesagt/es wehr kein mal solche stadliche Legation vnd verehrung/in Russlandt geschen worden.

Wie nun die Friedtshandlung all gemacht/ vollenzogen/angenomen vnnd Confirmiret worden / sein vorgemelte Polnische Gesandten/von dem Grosfürsten wiederumb mit schönen Zobelen/Martern vñ andern köstlichen vnd thewerbarn Wildtwahrn verehret worden/Darnach dieweil die Legation halb Polnisch vnd halb Littawisch/ vnd auch von des wegen die verehrung zweypartisch gewesen/so hat sich darnach ein theil der Gesandten / als nemblich die Littawer ettwann in geheim vernemen lassen / als solte des Grosfürsten widergeschenck vnd verehrung / jhrer gegebenen Donation nicht gleichmessig sein/ Welches der Grosfürst ohngefehr in erfahrenheit gekommen / hat er die helffte der empfangenen schencken/den Polnischen Gesandten wider zugeschickt/auch seine verehrung darnebē von jhnen fordern lassen/vnd dar-

B nach

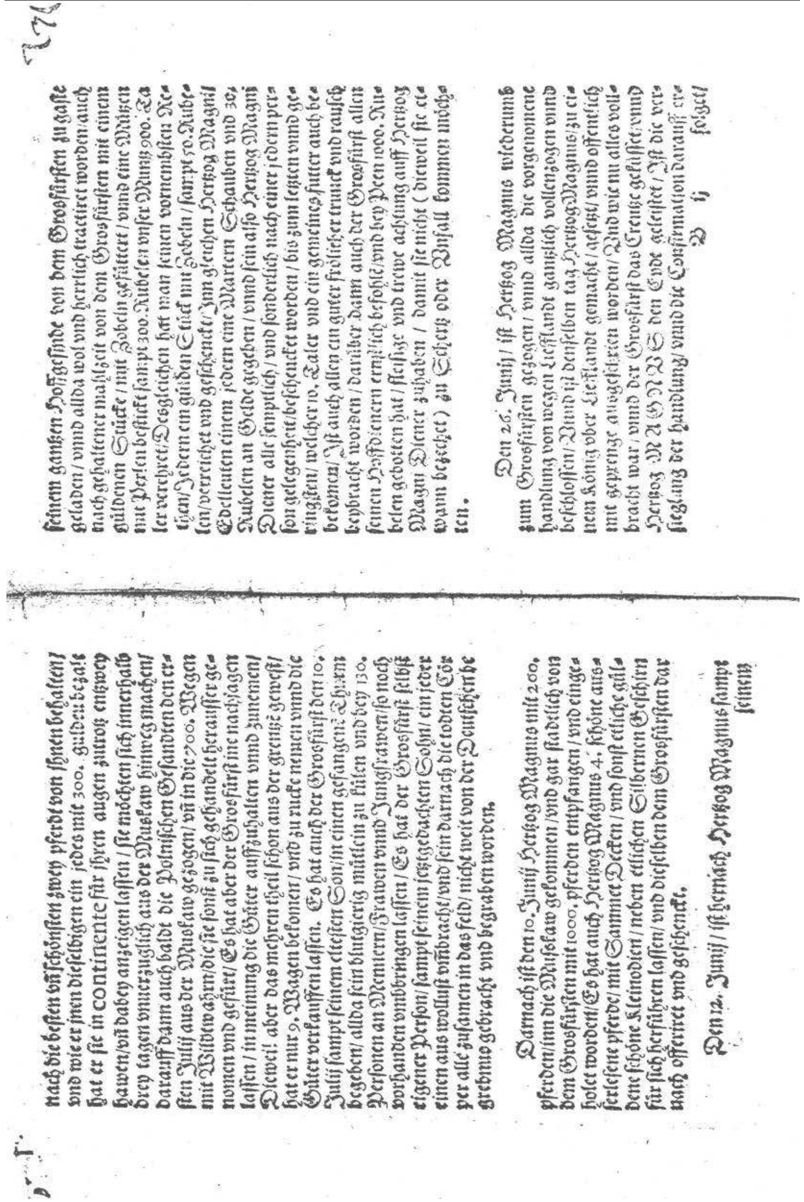

nach die besten vñ schönsten zwey pferdt von jhnen behalten/ vnd wie er jnen dieselbigen ein jedes mit 300. gulden bezalt hat er sie in continente für jhren augen zutrotz entzwey hawen/vñ dabey anzeigen lassen / sie möchten sich innerhalb drey tagen vnuerzuglich aus der Muskaw hinweg machen/ darauff dann auch baldt die Polnischen Gesandten den ersten Julij aus der Muskaw gezogen/ vñ in die 700. Wegen mit Wildtwahrn/die sie sonst zu sich gehandelt heraussergenomen vnd gefürt/ Es hat aber der Grosfürst ine nachjagen lassen / in meinung die Güter auffzuhalten vnnd zunemen/ Dieweil aber das mehren theil schon aus der grentze gewest/ hat er nur 9. Wagen bekomen/ vnd zu rucke nemen vnnd die Güter verkauffen lassen. Es hat auch der Grosfürst den 10. Julij sampt seinem eltesten Son/in einen gefangen Thurm begeben/ allda sein blutgierig mütlein zu külen vnd bey 130. Personen an Mennern/Frawen vnnd Jungfrawen/so noch vorhanden vmbbringen lassen/ Es hat der Grosfürst selbst eigener Person/ sampt seinem jetztgedachten Sohn/ ein jeder einen aus wollust vmbracht/vnd sein darnach die todten Cörper alle zusamen in das feld/ nicht weit von der Deutschen begrebnis gebracht vnd begraben worden.

Darnach ist den 10. Junij Hertzog Magnus mit 200. pferden/inn die Muskaw gekommen /vnd gar stadlich von dem Grosfürsten mit 1000. pferden entpfangen / vnd eingeholet worden/ Es hat auch Hertzog Magnus 4. schöne auserlesene pferde/ mit Sammet Decken / vnd sonst etliche güldene schöne Kleinodien/ neben etlichen Silbernen Geschirn für sich herführen lassen/ vnd dieselben dem Grosfürsten darnach offeriret vnd geschenckt.

Den 12. Junij / ist hernach Hertzog Magnus sampt

seinem

seinem gantzen Hoffgesinde von dem Grosfürsten zu gaste geladen / vnnd allda wol vnd herrlich tractiret worden/auch nach gehaltener mahlzeit von dem Grosfürsten mit einem güldenen Stücke / mit Zobeln gefüttert / vnnd eine Mützen mit Perlen bestickt sampt 300. Rubelen vnser Müntz 900. Taler verehret/ Desgleichen hat man seinen vornembsten Rethen/ Jedern ein gülden Stück mit Zobeln / sampt 50. Rubelen/verreichet vnd geschenckt/ Jnn gleichen Hertzog Magni Edelleuten einem jedern eine Martern Schauben vnd 30. Rubelen an Gelde gegeben / vnnd sein also Hertzog Magni Diener alle semptlich / vnd sonderlich nach einer jedern person gelegenheit/beschencket worden / bis zum letzten vnnd geringsten/ welcher 10. Taler vnd ein gemeines futter auch bekomen/ Ist auch allen ein guter frölicher trunck vnd rausch beybracht worden / darüber dann auch der Grosfürst allen seinen Hoffdienern ernstlich befohlē/vnd bey Peen 1000. Rubelen gebotten hat / fleissige vnd trewe achtung auff Hertzog Magni Diener zuhaben / damit sie nicht (dieweil sie ettwann bezechet) zu Schertz oder Vnfall kommen möchten.

Den 26. Junij / ist Hertzog Magnus wiederumb zum Grosfürsten gezogen / vnnd allda die vorgenomene handlung von wegen Liefflandt gantzlich vollenzogen vnnd beschlossen/ Vnnd ist denselben tag Hertzog Magnus/zu einem König vber Liefflandt gemacht / gesetzt/ vnnd offentlich mit gepreng ausgeschrien worden/ Vnd wie nu alles volbracht war / vnnd der Grosfürst das Creutze geküsset/vnnd Hertzog MAGNVS den Eyde geleistet / Ist die versieglung der handlung/ vnnd die Confirmation darauff erfolget/

B ij folget/

folget/darnach hat man widerumb stadtlich angerichtet/vnd hat Hertzog Magnus sampt seinem Hoffgesinde mit dem Grosfürsten mahlzeit gehalten.

Nach geschener mahlzeit/hat der Grosfürst Hertzog Magnus wiederumb mit einem gülden stück/mit Zobeln gefüttert/einer silbernen Schalen vnnd drey Zimer Zobeln vnd etlichen Englischen Tüchern/sampt einer schönen vnnd stadtlichen Sturmhauben/vnd ander mehr dergleichen mit 1000. Rubelen/an gelde verehret/Desgleichen hat man Hertzog Magni Rethen einem jedern eine silberne Schalen vnd Zobeln Peltz vnnd Gelt geschenckt/Vnd kürtzlich dauon zu reden/es ist alles wol auff denselben tag zugegangen/vnd ist der Grosfürst auff dieselbige zeit/so gar frölich vnd lustig gewesen/das jederman gesaget/sie hetten Jhn nie so lustig gesehen/daher auch der Grosfürst mit heller stim̃ geschrien hat/sein gantzes hertz wer jetzt gut Deutsch.

Es hat auch Hertzog Magnus denselben tag alle gefangene/so hin vnd her im Lande mit beschwerlicher gefengnus behafft gewesen/losgebeten vnd erlangt/auch dieselben mit sich heraussen gebracht.

Den 29. Junij ist der Grosfürst mit Hertzog Magnussen gar stadtlichen hingeritten/da das Frewlein gewesen/vñ sie daselbst beschawet/vnd ist Jhm domals fort zur Ehe gesprochen vnd gelobet worden/Darauff dann auch Hertzog Magnus der Braut ein gülden Ketten/vnd sie Jhme wider umb einen stadlichen Ring geschenckt hat/man sagt auch der Grosfürst hab Jhm 10. Thonnen Goldes zum Brautschatz zugesagt.

Den 3. Julij ist Hertzog Magnus wiederumb bey dem Grosfürsten zu gaste gewesen/vnd damit seinen abscheidt genomen/darauff dann auch der Grosfürst Hertzog Magni 1500. Rubelen/vnser muntz vngefehr 30000. Taler verreichen vnd geben lassen/Zum anfang der belagerung der Stat Reuel/darzu man dann auch Hertzog Magno gros vnd viel dinge zugesaget/aber bis anhero noch wenig gehalten/oder in dem werck bewiesen.

Den 6. Julij ist Hertzog Magnus widerumb aus der Muskaw gezogen/vnd ist gar stadtlich beleitet worden/vnd also vort gezogen nach Reuel dieselbe zubelagern/Es ist im gemeinen geschrey gegangen/der Grosfürst hab Jhm zwentzig tausendt Reussen dazu mit gethan.

Baldt darauff wie Hertzog Magnus aus der Muskaw gewesen/hat der Grosfürst wiederumb angefangen zu Tirannisieren/vnd ist sampt seinem eltesten Sohn den 24. Julij mit grosser vngesteumigkeit vnd mit etlich tausent gewappender menner zu Ros vnd fus in der Muskaw hineingezogen/vnd alda den Marckt eingenomen vnd besetzt/vnnd ist darnach auff den Marckt ein gros fewer gemacht gewesen/darüber eine Braupfañen vol Wassers gestanden/darnach hat man in einer Ordnung bey paren herfür gebracht 106. personen/darunter dann gewesen sein vorneme vom Adel/Schatzherren/Cantzler/Schreibers vnd der gleichen.

Wie nun der Grosfürst sampt seinen vornemen Herrn daselbst/Jhm mittel gehalten/hat man einen nach dem andern für sich bringen lassen/vnd sein alle nackendig ausgezogen/vnd darnach einem jedern einem brieff vorgelesen worden/vnd als dann einen nach dem andern mit geisseln vmb den blossen leib erbermlich gehawen/Darnach hat ein jeder von des Grosfürsten Fürnembsten Herrn vnd Rethen/einen derselbigen ohne verzug bey den haaren oder bart ergreiffen/im vollen lauff/mit jhm weglauffen/vnnd mit einen schebbel den kopff wegschmeissen müssen/Es hat daselbst kein Bruder des andern verschonen/besondern ohne einige begnadung hinweg richten müssen/Der Grosfürst hat auch einen vor

B iij

sich bringen lassen/vnd mit seiner eigenen handt ein Spies in Jhn gestochen/vnd wie er also vor jhm nider gestürtzet/vñ gelegen/hat er Jhme vber die vier löcher inn den leib noch gestochen/vnd Jhm mit dem Spies so im leibe vmbher gebort/bis er das leben gantz vnd gar auffgegeben hat/Es ist auch mit diesem ein Weibesbildt mit seinen zween Söhnen hingericht worden/darunder sein auch gewesen/zween fürtreffliche menner eine Meckitefuncki genant/der Oberste Schatzherr/vnnd einer Wiskewart/der Oberste Cantzler/der des Grosfürsten Siegel am halse getragen/Vnd des Grosfürsten koch den Mokiten/hat man auch zween pfale/Creutzweise bey Henden vnd Füssen/von einander binden lassen.

Darnach hat einer seinen negsten Rethe Melluta genant/eine Brawschuppen genomen/vnd also Jhm mit heissen siedenen Wasser oben vber den kopff giessen müssen/bis er gentzlich gestorben/vnd das leben geendet.

Die andern zween/hat man gleichfalls an hültzerne pfoste gebunden/vnnd dann daselbst jhnen mit einem grossen messer die Finger vnnd Zehe von den Füssen gehawen/vnd darnach die Nase sampt den Ohren vnd Maul abgeschnitten/vnd herunter geworffen/auch die Cörper selbst mit Beilen zuhawen in kleine stücken/vnd die stücken von einander auff den Marckt verstrewet vñ verworffen. Er hat auch etliche vorneme Leute vnd Herrn auff pfale stechen/vnd mit flitzen nach jnen schiessen lassen.

Wie nun die 106. Personen alle hingerichtet/hat der Grasfürst mit lauter stimm angefangen zuschreyen/Es liegen jetzt da seine Verrether vnnd Meineider/er hette nun seine feinde so jme nach seinem leben gestanden/vberwunden/darneben auch die vmbstehenden mit fleis ermanet/sie solten hinferner trew sein/vnnd keine Meineyders werden/als dann solten sie auch wiederumb begnadet sein vnnd werden/vnd sollen leben nach dem Alten/darauff dann auch ein gros geschrey von allen offentlich erfolget/mit diesen worten/GOTT gebe das der Grosfürst gesundt sey vnnd lange lebe.

Die todten Cörper aber haben müssen drey gantzer tage auff dem Marckt beliegen bleiben/ehe man sie zur Erden bestetiget.

Wie nun der Grosfürst darnach wiederumb auff sein Schlos vnnd Pallast gezogen/hat er alle Heerpaucken/mit freuden vnnd grossem schall schlagen/vnnd ein gros kostlich mahl mit seinem Hoffgesinde anrichten lassen/hat auch seine vornembsten Diener mit gulden Stücken vnd Peltzen verehret/man hat diesen leuten geziehen/das sie solten ein verbündtnus gemacht haben/sich vnter den Tatter zubegeben/wie dann auch der Tatter vierzehen tag nach Pfingsten ingefallen mit 60000. mann/vnnd nur 18. meiln von der Muskaw gewesen/vnd der Grosfürst ist auch eylendts auff gewesen/vnd dem Tattern begegenen wollen/aber bald Er des Grosfürste ankunfft vernommen/ist er wieder geflogen/aber hat inn die 5000. menschen mit sich weggeführet/vnnd sonsten grossen schaden gethan.

Gar kurtze zeit nach diesem allen/hat es angefangen/mit Gifft der Pestilentz zusterben/das es auch vndter des Grosfürsten Hoffgesindege kommen/vnnd von des wegen der Grosfürst auffgebrochen/vnnd den sechszwentzigsten Julij aus der Muskaw weggezogen/vnnd sein Lager im Felde auffgeschlagen/dann das sterben hat so hefftig allendthalben im Lande eingerissen vnnd vberhandt

Перевод

Новая газета и краткий перечень некоторых историй, которые произошли в Московитии в 70 году

«Прежде всего Великий Князь и Царь всея Руси вскоре после Рождества, в 70 году, тайком собрал 40 000 всадников и предпринял свой поход на Великий Новгород. Но никто не ведал, что было у него на уме, и почему он приказал везде охранять дороги, дабы никто не смог воротиться обратно в Москву, и там придать огласке намерения Великого Князя, на них он установил постоянную охрану, как сзади, так и по бокам; повсюду нарочно занимая и оккупируя все войсками, а все что осталось от его войска отторгнуто и сбежало, либо которые иные делали их дела наполовину, всех их надлежало разом и без различия схватить и убить. Аналогично он выслал вперед караул, приказав им убивать любого, кто встретится на пути, затем он сие также стал осуществлять, не щадя никого ни из высшего, ни из низшего сословия. Где Великий Князь располагался, в городе или деревне, тут же разоряли людей, грабя нажитое либо заставляя убегать в одном исподнем. И что Великому Князю и его людям опустошить не удавалось, он приказал сжечь и уничтожить, а по дорогам растрясти дорогое зерно, дабы никто не мог им боле насладиться. Повсеместно на дорогах лежало множество мертвых тел, ‖ так что надо было поверх них передвигаться на санях, а дикие звери и собаки грызли и поедали таковых. Когда же наконец Великий Князь уехал и прибыл в довольно крупный город Тверь, он не только разорил там людей, но и осуществил несколько тысяч смертей, бросив их в воду. Так как там проживало много поляков и литовцев, их всех было приказано вместе с детьми и женами убить и бросить в воду, кроме того, в этом же городе было много немецких пленников, которых тут же умертвляли и бросали в воду. Затем Великий Князь отправился дальше, к Новгороду, разоряя все местечки и деревни и умертвляя большое количество людей. В канун великого поста он попадает в Великий Новогород, где приносит много горя убийствами и грабежами. Не осталось ни одного дома, куда бы не наведались, ибо ворота, двери и окна были разбиты или уничтожены. Многие мерзкие и презренные существа унизили много порядочных женщин и девушек, насилуя их и надругиваясь над ними, так что большинство женщин погибло. Вслед за этим было взято несколько сотен женщин и девушек, раздето догола, согнано в одно место на мост, и каждый раз было тут же поставлено 50 совершенно голых персон, и оставили их всех замерзать при сильном морозе, а когда приехал Великий князь, и проезжал мимо, ему показали вышеуказанных персон, сбрасывая их вниз в воду, затем снова было пленено несколько тысяч, достаточно бедных мужчин и женщин, с маленькими детками, привязанными к материнской груди, ‖ и всю эту огромную груду сбросили в воду, которая также именуется огромным притоком[*] Волги, по причине того, что приток был глубиной в восемь сажень[**], все эти восемь сажень снизу доверху были заполнены мертвыми телами, так что трупы подо льдом надо было отталкивать шестами с целью создания возможности дальнейшего продвижения. Вслед за этим были повешены в местечке у бедных несколько сотен важных начальников, у каждого на теле подожгли одежду, и оставили на теле догорать. Кроме того, с теми, кто остался, они сделали следующее: крепко привязали каждого за руку или бедро взади саней, и так с ними помчались через весь город. И когда во время спешной гонки последние задевали углы, то у одного отрывалась рука, а у другого бедро. По истечении вышеупомянутого творившегося на протяжении полудня действа, их всех затем сбросили в воду.

Так как весь уже город был охвачен огнем, аристократы схвачены и убиты, он сжег подобным образом повсеместно и все монастыри. 300 монахов были привязаны к спинкам саней, и в таком состоянии с ними носились повсюду. Затем они пролежали всю длинную холодную зимнюю ночь связанными, и лишь на следующее утро после удара по голове дубиной-булавой, они были сброшены в воду. После этого Великий Князь отправил одного из своих важных военачальников с 400 всадниками в Нарву, где все русские были подло сожжены, а все купеческое добро (принадлежавшее русским) предано огню и стерто с лица земли. Наряду с этим были изрублены на куски и порублены найденные в Нарве мясо и хлеб, хранящиеся в мясных лавках и булочных на случай нужды. Точно также на улицах были разбросаны и рассыпаны зерно и соль, ‖ дабы ни один человек не смог больше их использовать. Вдобавок ко всему были взяты в плен и уведены с собой наиболее знатные и богатые торговые люди из русских. Не пощадили даже градоправителя, который находился в то время в замке: многое было предано огню, а все его добро подверглось грабежу; он сам и 90 прекрасных лошадей были взяты в плен и уведены с собой.

После того, как все вышеозначенное было исполнено, у добрых людей было отнято их добро и сожжено, он установил и возложил на бедных людей достаточно тяжелую и большую подать, которые они обязаны были ему дать: 100 позолоченных кубков, 300 аршинов (локтей) ярко-красной шерстяной ткани, 300 бадей рейнского вина, 100 фунтов шафрана, и ото всех пряностей и изысканных приправ, от каждой по 100 фунтов, и ко всему этому вдобавок 8 000 рублей деньгами, что в наших монетах составляет примерно 24 000 талеров. В связи с тем что добрые люди жаловались на то, что невозможно подобное осуществить, многие бежали от сего и переселялись; остальные же были собраны вместе, и так как мужчины уже были перед этим, сюда же бы-

---

[*] Речь идет о реке Волхов — одном из могущественных притоков Волги.

[**] В XVI в. сажень была приравнена к 3 аршинам и стала называться казенной или трехаршинной. Аршин — старорусская единица измерения длины. 1 аршин = 1/3 сажени = 4 четверти = 16 вершков = 28 дюймов = 0,7112 м.

ли призваны и их женщины и оставлены. Последние ежедневно подвергались мукам на Месте для мучений (как они его называли): и были избиваемы, и на них ставили метки до тех пор, пока они не могли принести возложенной на них подати; вследствие этого многие умерли или нашли свою смерть по причине заклеймения. Затем Великий Князь поручил и предписал одному капитану прилежно следить за тем, чтобы люди сильно избивались, клеймились и мучались с целью, чтобы вышеуказанное добро было собрано. Однажды в Новогород на пир прибыли некоторые посланники из Швеции. ‖ Великий Князь приказал раздеть их догола, и они предстали пред ним нагишом.

Как только частоупоминаемый Великий Князь достаточно наказал частоупоминаемых новгородцев разносторонними мучениями, он отправился из Новогорода обратно в Полоцк, там все сам предал огню; пощадив, однако, русских, живущих там, и даруя им жизнь, и полонил их, взяв их с собой; так как здесь повсюду жило много поляков и литовцев, он приказал их, а также их жен и детей бросить под лед и убить. Также здесь везде находились сотни татар, которые являлись наемниками Великого Князя. Оных Он тоже приказал безжалостно убить и уничтожить. Однако в большинстве своем они вели себя достойно, по-мужски, мужественно обороняясь и убив достаточное количество русских. Среди только что указанных татар был один смелый и воинственный герой, который своими собственными руками убил свыше 50 русских и ранил одного из военачальников Великого Князя по имени Меллюра. Так как Великий Князь особо почитал последнего, и лишь из-за одной этой персоны хотел отплатить татарам; и этот же ко всему вдобавок проколол юбку на теле Великого Князя, то Великий Князь был так сильно взволнован и задет, что приказал оного схватить и разрубить на мелкие куски. И все это только что означенный сделал и причинил новгородцам и половцам по причине того, что только что означенные обвинялись в попытке перехода под защиту Королевства Польского.

Так как Великий Князь некоторое время пробыл в Полоцке, он обратился к одному человеку по имени Никула, которого жители Полоцка почитали за пророка, ‖ с мыслью и намерением, что он предскажет ему некоторые вещи. В том месте Великий Князь с достойными раскаявшимися был принят Никулой; затем последовало предложение отведать хлеба, на стол был подан овсяный мусс. После множества соблюденных приличий Никула начал спрашивать, как долго Великий Князь отсутствовал в Москве; об этом было сделано сообщение. Далее Никула начал соглашаться, что Он бы мог править в этой стране достаточно долго, но хотел бы посоветовать, чтобы Великий Князь прямо отсюда отправился бы без промедления в Москву; или что лошадь его выведет, и никогда больше сюда не приведет; и что на Москву нагрянули чужеземцы.

Слыша такие слова пророка, Великий Князь незамедлительно тронулся в путь и двигался без промедления в сторону Москвы и днем, и ночью, по горам и долинам; и он так спешил, загоняя до смерти множество лошадей, что несколько их сотен были найдены мертвыми на дорогах. Одновременно во время отхода он везде сделал так, что не только невозможно было в радиусе полторы сотни миль получить куриц, яиц или подобного и денег, но и приказал подпалить и сжечь все находящиеся там населенные пункты и деревни. Итак, за неделю до Пасхи Он прибыл в Слободу, где, по его мнению, царило безмолвие, вызванное чумой; также все там пребывало в молчании до Троицы. В то время как упомянутый все это осуществлял, уничтожив хлеб и другое, за сим последовало резкое и тягостное подорожание; такое, что люди вынуждены были заново перемалывать и приспосабливать для выпечки сено; подобным образом в подобных стесненных обстоятельствах перемалывался и конский навоз, из него выпекался хлеб для предотвращения голода. Тем не менее повсюду на улицах ‖ полуголодными умирало большое число людей и животных, сие можно было встретить во всех местах. Народ толпами покидал населенные пункты и деревни в надежде отыскать убежище. В добавление к этому собралось неисчислимое количество людей, и бедный, наполовину голодный, народ кучами умирал по дороге. В совокупности, это были такие затруднительные подорожание и голод, что один человек пожирал другого; да, также стало известно, что одна женщина засолила своего собственного мужа и использовала его в качестве пищи. Точно также, как и год назад, из земли появилась трава и сорняки, и люди использовали и их для устранения голода; раздирали друг друга и дрались зачастую из-за горстки сорняков.

После этого Великий Князь прибыл в Москву 3 мая. Он приказал повсюду отлично столовать посланников Его Величества Короля Польского, которые туда прибыли; упорядоченно разместить стрельцов; также укрепить свой дворец, расставив 1 500 стрельцов по кругу изнутри; и после этого поручения и установленного порядка польские послы были доставлены ко Дворцу 7 мая следующим образом. В первую очередь проскакала колонна импозантных и статных послов в полной амуниции; за ними пышно и грациозно проскакало несколько шеренг полностью экипированных лошадей; затем везлись подарки и подношения Его Величества Короля Польского городу, среди них 42 прекрасных отборных коня с подвешенными дорогими великолепными украшениями. Вслед за этим прошло десять колонн польских легатов*; три толстяка, у каждого из которых был один или два позолоченных шеврона**, частично обвешанные золотыми цепями. Затем ‖ следовала одна шеренга, несущая короткие и длинные трубы, внушительно украшенные серебром. За ними на двух повозках везли железный сундук, наполненный по слухам венгерскими гульденами. Некоторые из этих самых посланников носили золотые украшения и были одеты во всякого рода изысканные и дорогостоящие шел-

* Легаты — уполномоченные.
** Шеврон — знак различия.

ка, которые должны были быть также преподнесены и Великому Князю. Потом пронесли великолепный прекрасный стул, искусно обшитый серебром. После этого проскакало несколько рядов посланников, выстроенных замечательно и по-парадному; рядом с ними проскакало несколько колонн московитян такой же численностью, построенных замечательно и по-парадному. Вслед за ними въехали верхом главные посланники в окружении двух московских князей; с обеих сторон блестяще украшенные. За ними следовало несколько сотен простых польских слуг и т. п. В целом все проходило так роскошно, что никогда больше такой парадной миссии и подношений на Руси не видывали…».

Что было потом — можно узнать из последующего текста. Но я, как уже упоминала в самом начале статьи, ограничиваюсь тем, что привожу в ней лишь непосредственно тот материал, из которого можно почерпнуть информацию, затрагивающую историю Беларуси, белорусских городов и ее жителей в XVI в. Полный текст «летучего листка» 1571 г. будет опубликован несколько позже.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17.03.2011

Я. К. Анішчанка,
дацэнт Інстытута парламентарызму і прадпрымальніцтва,
кандыдат гістарычных навук

МАЛАВЯДОМЫЯ КРЫНІЦЫ ПРА «ВІЛЕНСКУЮ АСАЦЫЯЦЫЮ» 1797 ГОДА

Самае буйное і значнае ўзброенае супраціўленне тэрытарыяльнаму расчляненню Рэчы Паспалітай, як вядома, адбылося ў 1794 г. пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі і тады ж яно завяршылася паражэннем.

Наступная спроба паўстання была прадпрынята ў 1797 г. у выглядзе канспіратыўнай змовы, якая ў літаратуры атрымала назву «Віленская асацыяцыя». Пра яе коратка першым упамянуў ва «Успамінах» К. Цяцерскі [1], а затым — некаторыя даследчыкі гісторыі рэвалюцыйнага і вызваленчага руху XIX ст. [2; 3]. Упершыню ж пра ініцыятараў стварэння гэтай змовы, яе арганізацыйную структуру і некаторыя праграмныя палажэнні напісалі М. Кукель і А. Мілер [4; 5]. Кукель знаходзіў вытокі асацыяцыі ў 1796 г. у выглядзе збору сродкаў на стварэнне знакамітых легіёнаў у еўрапейскай эміграцыі, а рэальнае стварэнне канспіратыўнай сеткі пачынае з восені таго ж года, з паездкі ў Вільню львоўскага эмісара — ксяндза А. Дуброўскага [4, с. 261—262]. Дасягненні польскай гістарыяграфіі абагуліў у артыкуле С. Таляронак, які імкнуўся ў згаданым гістарычным сюжэце выявіць праявы «беларускай ідэі». Гісторык пераказаў некаторыя палажэнні асацыяцыі («Акта Віленскага паўстання» і «Артыкулаў членаў асацыяцыі»), але без усякіх крыніцазнаўчых падстаў адмовіў у рэальнасці самой паўстанцкай змовы [6, с. 88—89].

Тым не менш, для разумення асаблівасцей і адметнасцей гэтай канспіратыўнай асацыяцыі ў ланцугу вызваленчай барацьбы пасля паўстання 1794 г. у даследчыцкай літаратуры яўна не хапае публікацыі праграмных дакументаў змовы. Даследчыкі не займаліся пошукам падрыхтоўчых матэрыялаў асацыяцыі 1797 г., з якіх можна было б меркаваць пра сапраўднасць саміх дакументаў і рэальныя мэты іх аўтараў.

У Расійскім дзяржаўным архіве старажытных актаў у фондзе 204 сярод данясенняў літоўскага генерал-губернатара М. Рапніна канцлеру А. Безбародка маюцца «Акт паўстання ў Вільні», датаваны 27 жніўня 1797 г., а таксама «Артыкулы, адобраныя асацыяцыяй» і «Артыкулы для членаў асацыяцыі». Два апошнія дакументы падпісаны 12/23 лютага 1797 г. Аднак, зыходзячы з іх зместу, можна меркаваць, што «Артыкулы для членаў асацыяцыі» з'яўляюцца чарнавым варыянтам папярэдняй крыніцы. Усе дакументы на французскай мове. Яны завяршаюцца прыпіскай з пералічэннем літар і розных знакаў, якія не расшыфраваны. Яшчэ ніжэй ідзе тэкст, перакладзены з французскай мовы на польскую, наступнага зместу: «Не турбуйцеся, мадам, бо толькі дурань слаба любіць сем рэчаў, што ў свеце славяцца фігі, персікі, абрыкосы, добра выпечаны хлеб і светлае віно» [7, арк. 76адв.].

Сярод архіўных папер маецца ліст дырэктара літоўскай пошты І. Фрызеля за 22 верасня 1797 г., які паведамляе, што «сын Юдыцкага» піша з Неапаля пра ўласную здольнасць вызваліць «общество от ига, под коим ныне стонет» і што ў Гродна быў затрыманы Цяцерскі, у каўняры якога знайшлі «Акт паўстання» [7, арк. 73]. Рапнін, які ахарактарызаваў Фрызеля чалавекам, якому «кочки горами кажутся», 7 кастрычніка паведаміў пра завяршэнне ўласнага следства «глупого в Литве заговора», у якім не выявілася ўдзелу знатных асоб, а таму тут «все тихо и опасаться нечего» [7, арк. 6, 8].

Аператыўнасць у раскрыцці гаворыць не пра малазначнасць змовы, а пра яе нерэалізаваны пачатак. Таму важна ведаць пра ідэйныя і арганізацыйныя пастулаты паўстанцкай змовы 1797 г., якой улады перашкодзілі распаўсюдзіцца на прасторы былога ВКЛ.

Архіўныя дакументы перакладзены на беларускую мову Лявонам Казыра, за што публікатар выказвае яму шчырую падзяку. Дакументы друкуюцца ў паслядоўнасці іх месцазнаходжання сярод крыніц.

№ 1. Акт паўстання ў Вільні

Хаця сілы грамадзян, закаваных у кайданы больш моцнымі грамадзянамі, якія іх акружаюць, не могуць выявіцца ва ўсім сваім аб’ёме, тым не менш кожны абавязаны рабіць усё, што ён можа. І не было такога моманту, калі, стогнучы пад іншаземным рабствам, мы не думалі б пра аднаўленне нашых законаў, прывілеяў, свабоды, дадзеных ад нараджэння кожнаму чалавеку. Уздыхаючы пасля такога моманту, мы мацнеем ад надзеі, што навязанае нам ярмо аднойчы аслабне і нашы дабрачынныя грамадзяне змогуць выкарыстаць такія сродкі, каб вярнуць назад нашы правы і нашу свабоду. Гэта тое, што мы просім у Бога. Наша надзея пры падтрымцы Бога, кіраўніцтва, зброі і ідэй святлейшай французскай рэспублікі (неразборліва — *Я. А.*), і росквіт натхняе нас на тое, што разам з паляпшэннем нашай долі, якую ў нас раней адабралі, мы зможам разлічваць на магчымасць дзейнічаць. Мы абавязкова выкарыстаем сродкі, якія на гэты час маем. Абапіраючыся на тое, што сказана вышэй, і на народнае прадстаўніцтва пры апякунстве святлейшай рэспублікі як у Парыжы, так і ў Мілане, мы падпісваем гэты акт нашага паўстання, зроблены па мадэлі таго, што адбылося ў 1794 годзе, і, даўшы клятву па прадпісанай форме, пачынаем наша пасяджэнне пад старшынствам грамадзян.

27 жніўня 1797 года.

РДАСА. Ф. 204. Воп. 1. Спр. 3. Арк. 75.

№ 2. Артыкулы, адобраныя асацыяцыяй

1. Вядзенне пратакола пасяджэнняў давяраецца грамадзянскай асобе. 2. Кожны, хто ўступае ў асацыяцыю, ахвяруе як мінімум 3 злотыя. 3. Людзі, адказныя за касу, павінны зарэгістраваць у пратаколе грашовыя паступленні і расходы. 4. Каса, утвораная з ахвяраванняў, разлічана на падтрымку сувязі (адпраўка неабходных людзей будзе вызначацца пэўнай колькасцю); пры

гэтым не павінна быць забыта падтрымка абяздоленых і праследуемых асоб. 5. Пасяджэнні будуць адбывацца не часцей як 1 раз у 15 дзён. Пры надзвычайнай неабходнасці, пра якую можа паведаміць кожны член асацыяцыі, час правядзення пасяджэння па дамоўленасці можа быць прызначаны ў апошнюю гадзіну. 6. Кожны член павінен выкарыстоўваць у таварыстве ўмоўныя знакі, а іншыя павінны ўмець адказваць на іх. Гэтыя знакі павінны быць непрыкметнымі і пры неабходнасці яны могуць быць заменены асацыяцыяй. 7. Колькасць пярвічнай арганізацыі не павінна перавышаць 15 асоб. 8. Малаістотнае рашэнне павінна праводзіцца чатырма, а самае важнае — пяццю (асобамі — *Я. А.*). 9. Старшынства будзе змяняцца ў залежнасці ад парадку подпісаў. 10. Кожны член можа належыць максімум да трох арганізацый. Пры гэтым пытанне аб далучэнні да той ці іншай арганізацыі будзе вырашацца большасцю галасоў. 11. Да членаў, якія належаць больш чым да адной арганізацыі, будуць прымяняцца асобныя прадпісанні. 12. Уступленне ў асацыяцыю — адкрытае для асоб любога грамадскага стану, якія вылучаюцца сваёй добрапрыстойнасцю і мужнасцю. Кожны член, які далучае да ўдзелу ў асацыяцыі іншую асобу, павінен ведаць склад думак і характар гэтай асобы, перад тым як даверыцца ёй. Калі добрапрыстойнасць гэтай асобы не выклікае сумненняў і правераны яе духоўныя сілы, то неабходна сам-насам уручыць гэтай асобе акт паўстання, прыняць клятву, узяць подпіс і дзейнічаць пры гэтым з усёй асцярожнасцю. 13. Кожны член павінен паведамляць пра ўсё толькі той асобе, якая прывяла яго ў таварыства і, адпаведна, у асацыяцыю. 14. Кожны член будзе ўважліва сачыць за тым, каб нідзе не ўтвараліся фальшывыя таварыствы, якія ён пазнае па паролях і знаках, аб чым ён паведаміць у вышэйшую інстанцыю. 15. Калі дзесьці ўтворыцца суполка, якая ў чымсьці будзе адрозніваецца ад нашых арганізацый, але па духу і мэтах яна будзе блізкая нам, тады неабходна пра гэта паведаміць кіраўніцтву з тым, каб наша асацыяцыя аб’ядналася з гэтай суполкай. 16. Абавязак і справа гонару і жыцця кожнага члена — нікому, нават таму, хто прыняў яго ў асацыяцыю, не расказваць пра асобу, якая далучыла яго да арганізацыі, і не публікаваць ніякіх звестак пра асацыяцыю. 17. Кожны член павінен мець копію гэтых артыкулаў, перапісаных уласнаручна, разам з дадзенай клятвай, тэкст якой наступны: Я бяру ў сведкі Бога, чыя справядлівасць выяўляецца праз пакаранне здраднікаў, і даю гэтую клятву ясна ўсведамляючы, што ніхто не прымушае мяне да гэтага, а я сам імкнуся да такога ўчынку. Маё ўступленне ў арганізацыю не мае на мэце ніякай карыслівай зацікаўленасці і ніякай асабістай нянавісці. Я не здраджу па слабасці ні ў якім разе ні асобным сябрам, ні — тым больш — усёй арганізацыі. Я зберагу тайну да поспеху або да таго моманту, калі смерць спыніць нашу справу. У выпадку маёй здрады, акрамя пакарання Госпада, да якога я цяпер звяртаюся, няхай на мяне ляжа нянавісць і помста народа. І дапаможа мне Бог.

Артыкулы для членаў асацыяцыі

1. Абавязак і справа гонару і жыцця кожнага члена — нікому, нават таму, хто прыняў яго ў асацыяцыю, не расказваць пра асобу, якая далучыла яго да арганізацыі, і не публікаваць ніякіх звестак пра асацыяцыю. 2. Кожны член асацыяцыі абавязаны кантактаваць толькі з той асобай, якая прыняла яго ў асацыяцыю і, адпаведна, гэтак далей. 3. Кожны, хто ўступае ў асацыяцыю, павінен ахвяраваць як мінімум 3 злотыя. Гэтыя грошы разлічаны для адпраўкі неабходных людзей і для падтрымкі няшчасных і прыгнечаных асоб, вядомых сваёй цвёрдасцю духа. 4. Кожны член асацыяцыі можа ўвесці ў асацыяцыю не больш як тры асобы і аплаціць адпаведную суму, калі тыя не ў стане самі зрабіць гэтага. 5. У асацыяцыю можна прымаць асоб любога грамадскага стану, якія вылучаюцца сваёй добрапрыстойнасцю і мужнасцю. 6. Кожны член, прымаючы ў асацыяцыю іншую асобу, павінен ведаць склад думак і характар гэтай асобы. Калі добрапрыстойнасць асобы не выклікае сумненняў і праверана цвёрдасць яе духу, тады неабходна сам-насам уручыць ёй акт паўстання, прыняць клятву, узяць подпіс і дзейнічаць пры гэтым з усёй асцярожнасцю. 8. У сваіх зносінах з асобамі, якіх ён далучыў да арганізацыі, а таксама з тым, хто яго самога прыняў у асацыяцыю, кожны член павінен, асабліва ў грамадскіх месцах, карыстацца ўмоўнымі знакамі. 9. Кожны член будзе ўважліва сачыць, каб нідзе не ўтвараліся іншыя таварыствы, будзе вывучаць іх і паведамляць таму, хто яго прыняў у асацыяцыю. 10. Кожны член павінен мець копію гэтых артыкулаў, перапісаных уласнаручна, разам з дадзенай клятвай з тым, каб штодня іх чытаць. Тэкст клятвы той жа самы (глядзі пункт 17 — *Я. А.*): я, такі-та, уступіў у асацыяцыю і даў клятву…

12/23 лютага 1797 г.

РДАСА. Ф. 204. Воп. 1. Спр. 3. Арк. 76.

Літаратура і крыніцы

1. Ciecierski, Ks. Pamiętnik. — Lwów, 1865.
2. Limanowski, B. Historia demokracji polskiej w epoce porozbiorowej. — Zurych, 1901.
3. Askenazy, S. Lukasinski. — Warszawa, 1929. — T. 1.
4. Kukiel, M. Proby powstancze po trzecim rozbiórze. — Kraków, 1917.
5. Miller, A. Pierwsza porozbiórowa konspiracya Litewska. — Kraków, 1936.
6. Таляронак, С. В. Тайныя таварыствы ў Літве і на Беларусі ў канцы XVIII ст. Віленская асацыяцыя 1796—1797 гг. // Весці АН Беларусі. Сер. грамад. навук. — 1992. — № 5—6.
7. РДАСА. Ф. 204. Воп. 1. Спр. 3. Арк. 76адв.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 02.08.2010

И. Н. Шпилевская,
научный сотрудник отдела археографии
Белорусского научно-исследовательского института
документоведения и архивного дела;
e-mail: dokumentoved@tut.by

О ПОДГОТОВКЕ СЕЛЬСКИХ ПИСАРЕЙ ИЗ ДЕТЕЙ КАЗЕННЫХ КРЕСТЬЯН

В связи с упорядочением делопроизводства в учреждениях Российской империи (губернских, уездных и городских) после принятия законов 1832 и 1837 гг. перед государственными руководителями губернского уровня стоял вопрос о подготовке кадров для ведения делопроизводства в учреждениях разного уровня. Предлагаемый вниманию читателей документ показывает, как решился кадровый вопрос о подготовке сельских писарей для ведения делопроизводства на уровне волостного правления Витебской губернии в 1838 г. Волостные правления были введены в Российской империи, в том числе на территории Беларуси, в 1797 г. для государственных крестьян. Имеются сведения, что после реформы государственной деревни 1830-х—1850-х гг. на территории Беларуси волостные правления перестали существовать в связи с упразднением волостей [1; 2]. Предлагаемый к публикации документ свидетельствует о том, что волостные правления на территории Витебской губернии в 1838 г. продолжали функционировать, несмотря на то, что волости в 1830-х—1850-х гг. были упразднены [2]. Казенная палата признавала, что волостные избы нельзя было упразднить в казенных имениях Витебской губернии с населением не менее пятисот ревизских душ мужского пола.

Анализ текста документа позволяет утверждать, что один из вариантов подготовки крестьянских мальчиков Витебской губернии в должности писаря состоял в обучении их в волостных училищах. Волостные училища, начальные учреждения образования для подготовки писарей по одному на волость, в том числе и на территории Беларуси, основаны по указу Министерства народного образования 24.12.1830 г. [2]. Второй вариант, который казенная палата признала предпочтительным, состоял в обучении крестьянских мальчиков в приходских духовных училищах, а при их отсутствии — в приходских народных училищах.

Литература

1. Панюціч, В. П. Валасное праўленне // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. — Мінск: «Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі», 1994. — Т. 2. — С. 205.
2. Самусік, А. Ф. Валасныя вучылішчы // Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. — Мінск: «Беларуская энцыклапедыя», 1996. — Т. 3. — С. 473.

№ 1

12.09.1838. Витебск. — Представление Витебской казенной палаты (отделение хозяйственное, стол 1) витебскому военному и гражданскому губернаторам о подготовке мальчиков из казенных крестьян к должности писарей.

Господину Военному губернатору
города Витебска и Витебскому
гражданскому губернатору

Второй департамент Министерства государственных имуществ от 22-го прошедшего июля за № 785 препроводил в палату циркулярное предписание г[осподина] министра государственных имуществ от 30-го прошедшего июня за № 718-м, о доставлении заключения в отношении мер для приготовления мальчиков из казенных крестьян к должности писарей. Из предписания сего между прочим значит, что его превосходительство предлагает на разрешение следующие главные вопросы:

1) Так как в казенных имениях западных губерний не имеется волостей, то какое правило должно быть принято размером, для определения числа мальчиков, предназначенных к образованию в сельские писаря, без отягощения имений.

2) Какие предосторожности предостановить в отношении выбора мальчиков, дабы мера сия сопряжена была с наименьшим нарушением хозяйственных повинностей, инвентарем установленных.

3) Какую сумму определить на необходимое содержание мальчиков во время обучения, без отягощения крестьян.

4) Каким предметам обучать мальчиков и в какие места отправлять их для учения, преимущественно в видах укрепления их в знании российского языка и не удобнее ли помещать их на сей предмет в особые училища, содержащиеся с пособием или на счет доходов от конфискованных или других казенных имений, или не могут ли они быть отдаваемы местному приходскому духовенству, одинаково с учениками вероисповедания, обучать их российскому языку.

5) Которым из уездных чиновников, заведывающих государственными имуществами в уездах, сообразнее поручить надзор за учениками.

6) В каких местах по окончании учения занимать мальчиков практическим производством и счетоводством? Сообразив все сии вопросы и сделав по оным постановление, г[осподин] министр государственных имуществ поставляет в обязанность палаты испросить мнение Вашего Превосходительства, и затем обо всем представить на усмотрение Его высокопревосходительства.

В Казенной палате ОПРЕДЕЛЕНО.

Поелику предписанием Второго департамента Министерства государственных имуществ от 30 апреля сего года № 609 предписано казенной палате войти в рассмотрение, не признается ли возможность уничтожить волостные избы, а учредить в казенных имениях сельское управление на основании Свода законов тома 8-го статей 22, 168 и 169, для исполнения чего от асессора и чиновников особых поручений казенная палата требует к соображению своему донесений по местному усмотрению ими способов, и хотя таковых донесений еще не имеется в получении, при всем том Палата заключает, что в отмену существующего ныне порядка по волостным правлениям и в охранение благосостояния казенных поселян, как по сбору податей, повинностей и сельского магазина, так и по отправлению временным владельцам личной службы, нельзя будет уничтожить волостные избы, не зависимые от управления временных владельцев, по крайней мере в таких казенных имениях Витебской губернии, которые заключают в себе не менее пятисот ревизских душ мужска пола; а потому признает весьма возможным: из каждых пятисот душ избрать к изучению российской грамоте и к образованию в сельские писаря по одному; а из тысячи — по два мальчика, на следующем основании:

1) Так как на всякие пятисот или тысячу душ в казенных имениях необходим один человек, приспособленный к правильному письмоводству по волостному управлению, и в случае убыли оного по какому-либо случаю или перемены, должен быть всегда другой такой же, то нужно, чтобы постоянно со всякой тысячи по два мальчика были в учении.

2) Мальчики для учения должны назначаться способные к наукам преимущественно из сирот, не имеющих оседлости, из бобылей, по семейству не могущих быть на рекрутской очереди, и всегда хорошей нравственности, по усмотрению волостных старшин; из семейств же оседлых, хотя малосемейных, не иначе как с согласия временных владельцев, без всякого за экономические повинности вознаграждения от волости.

3) Поелику мальчики крестьянские должны поступить в учение не моложе 10 и не старее 14 лет, то на содержание их и одежду приличную нельзя менее определить как по двести рублей ассигнациями на каждого.

4) Обучение сих мальчиков должно заключаться: в законе Божьем, церковной истории, грамматике, арифметике, правописании и чистописании, для чего всего удобнее помещать их в приходские Духовные училища, а где оных нет — в приходские народные училища, но не на счет крестьян, по бедности их, а на счет казны, или сумм, поступаемых из доходов казенных имений, тем более что изучение* казенных крестьянских мальчиков, для образования в сельские писаря, составляет не частную, но общественную пользу и нужду.

5) Надзор за учениками из казенных мальчиков по наукам и по содержанию предоставить непосредственно тому месту, в которых будут обучаться на равных с прочими учащимися, а чтобы по временам было надлежащее об них сведение в казенной палате и потом в Палате государственных имуществ, без излишнего затруднения могут иметь таковой надзор и обо всем представлять донесение местные уездные казначеи.

и 6) По окончании учения крестьянских мальчиков, по крайней мере в течении двух лет, занимать практическим делопроизводством и счетоводством частию при хозяйственном отделении в казенной палате, частию в уездных казначействах, где они могут приучить себя к счетоводству, частию при

* Так в документе.

известных начальству опытностию и способностию писарях, а потом при Палате государственных имуществ и при окружных правлениях, но с тем однако же, что содержание их и в сии два года должно быть относимо или на счет казны, или на счет доходов с казенных имений, как благоугодно будет признать высшему начальству.

В заключение сего постановления казенная палата полагает: постановить правилом, чтоб приспособленных в сельские писаря казенных людей не увольнять ни в какое другое звание, ради избежания злоупотреблений, но, напротив, сии писаря, если бы по качествам своим отступали от правил добронравия, могут, по приговорам обществ, поступать в рекруты, дабы в каком случае не могли порождать вольнодумства и худых примеров для прочих. О таковом мнении казенной палаты представить на усмотрение вашему превосходительству по последующем просить уведомления, для представления на усмотрение господина министра государственных имуществ.

Председатель Иван Белинский.

Советник Николай Миниевич.

Столоначальник Серебрянинов.

Резолюция: Согласен с мнением палаты. 14 сентября 1838.

НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 7438. Л. 1—4. Оригинал. Публикуется впервые.

№ 2

22—23.09.1838. Витебск. — Сообщение гражданского губернатора Витебской казенной палате о его согласии с мнением казенной палаты о подготовке мальчиков из казенных крестьян к должности писарей.

Витебской казенной палате.

Насчет приготовления мальчиков к должности писарей. С 22 сентября 1838 23 сентября № 9039	Соглашаясь с мнением казенной палаты, изъясненным в представлении ко мне от 12-го сентября за № 9967, насчет приготовления мальчиков из казенных крестьян к должности писарей, об том извещаю для учинения дальнейшего со стороны ее распоряжений.

НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 7438. Л. 5. Отпуск. Публикуется впервые.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 30.03.2011

В. В. Гарбачова,
дацэнт кафедры этналогіі, музеялогіі і гісторыі мастацтва гістарычнага факультэта БДУ, кандыдат гістарычных навук

ІГНАЦІЙ КЛЮКОЎСКІ І ІААХІМ ЛЯЛЕВЕЛЬ (1822—1830 гг.)

Біяграфія Ігнація Клюкоўскага дапаўстанцкага перыяду з’яўляецца амаль недаследаванай. Практычна адзіныя згадкі, якія вядомы з гэтага перыяду, тычацца яго ўдзелу ў Віленскай мастацкай выставе 1820 г. падчас навучання ва ўніверсітэце. А тым часам архіўныя крыніцы захоўваюць шэраг фактаў, якія дазваляюць пашырыць нашы ўяўленні аб тагачасным інтэлектуальным і мастацкім жыцці Вільні, адным з прадстаўнікоў якога з’яўляўся Клюкоўскі.

З універсітэцкіх часоў пачынаецца шматгадовае сяброўства мастака з Іаахімам Лялевелем. Перыяд навучання Клюкоўскага ва ўніверсітэце расцягнуўся амаль на сем гадоў, што тлумачыцца разнастайнасцю яго інтарэсаў. Спачатку, у 1819 г., ён стаў студэнтам Школы прыгожых мастацтваў, якая з’яўлялася структурнай адзінкай факультэта літаратуры і вольных мастацтваў. А з 1822 г. Ігнацій распачаў навучанне на аддзяленні права факультэта маральна-палітычных навук. Відавочна, гэты ўчынак быў здзейснены пад уплывам вяртання ў Віленскі ўніверсітэт у 1822 г. Іаахіма Лялевеля. З’яўленне ў Вільні Лялевеля ў студзені 1822 г. было радасна ўспрынята ўніверсітэцкай моладдзю, а яго інагурацыйная лекцыя ў статусе прафесара, загадчыка кафедры ўсеагульнай гісторыі, стала сапраўднай падзеяй у інтэлектуальным жыцці Вільні. Па знешнім выглядзе гэтая лекцыя больш нагадвала маніфестацыю. Шмат у чым такая сітуацыя абумоўлівалася чаканнем прыезду Лялевеля ва ўніверсітэт, якое расцягнулася ледзь не на паўгода. З-за вялікай колькасці слухачоў, якія сабраліся павітаць новага прафесара, арганізатары былі вымушаны нават перанесці лекцыю на два дні пазней, чым было запланавана пачаткова. У выніку яна адбылася толькі 9/21 студзеня 1822 г. [19, s. 70].

З прыходам Лялевеля колькасць студэнтаў, што сталі вывучаць усеагульную гісторыю, павялічылася да 300—400 чалавек*. У першы год выкладання Лялевеля 130 з гэтых студэнтаў здалі іспыт па старажытнай гісторыі. Адным з такіх юнакоў, які трапіў пад уплыў Лялевеля і запісаўся да яго на курс, быў Ігнацій Клюкоўскі. Яго сакурснікамі на факультэце маральна-палітычных навук сталі Леан Рагальскі, Яўстафій Янушкевіч, Рафал Слізень, Фелікс Вратноўскі, Юльян Карчэўскі і інш. [2].

Захаваліся нататкі Лялевеля з пісьмовага экзамену па сусветнай гісторыі за 1822/23 н. г., дзе змешчаны пытанні, зададзеныя студэнтам, а таксама кароткія анатацыі адказаў. Трэба адзначыць, што Лялевель прад’яўляў да сту-

* Прыведзеная лічба складае каля 50 % ад агульнай колькасці студэнтаў усяго ўніверсітэта. Мы валодаем статыстыкай па колькасці студэнтаў на 1820 г., якая складае 630 чалавек, з іх 100 навучаліся на факультэце маральна-палітычных навук [32, s. 336].

дэнтаў досыць высокія патрабаванні. У першую чаргу ім ацэньвалася здольнасць да самастойнага мыслення, грунтоўнае разуменне праблематыкі пытання, вызначэнне прычын і наступстваў аналізаваных падзей. Разам з тым пэўная ўвага выкладчыка надавалася стылістыцы і ўменню поўна адказваць на пытанне. Сярод студэнтаў Лялевель згадвае імя Ігнація Клюкоўскага. Вось як быў ацэнены адказ апошняга на пытанне «*Параўнаць Людовіка XIV з Жыгімонтам Аўгустам*»: «*[Паходзіць] ад маці іншаземкі, [меў] дрэннае выхаванне, адкуль і паўстае падабенства. Фактаў падаецца недастаткова, пра Людов[іка] адзначае з памылкамі. Напрыканцы паўбяды, [сустракаюцца] супярэчнасці ў параўнаннях. Карацей кажучы — бяда*» [19, s. 692]. Дадзеная рэакцыя выкладчыка ў пэўнай ступені тлумачыцца імкненнем да нефармальных адносін да сістэмы выкладання. Не менш крытычна на гэтым жа экзамене быў ацэнены і Яўстафій Янушкевіч, якому трэба было здзейсніць параўнанне праўлення «*Баляслава Храбрага і Хлодвіга*»: «*Падобным чынам [падаецца] гістарычны агляд праўлення аднаго і другога, і ў некаторых дэталях дастаткова ўдала, аднак з доказамі не заўсёды зразумелымі…*» [19, s. 691].

Толькі адзінкі са студэнтаў заслугоўвалі высокай пахвалы свайго настаўніка. І тым не менш, строгасць Лялевеля не адбівалася на адносінах да яго з боку студэнцкай моладзі. Тлумачэннем дадзенай сітуацыі можа служыць сведчанне, пакінутае Я. Янушкевічам: «*[Лялевель] увесь быў адкрыты для яе. Таварыскі, ветлівы, сардэчны, кожнага прымаў у сябе, даваў яму парады, накіроўваў на шляху да вышэйшай адукацыі, заахвочваў да спрабавання сіл…*» [11, s. 16]. Парады, атрыманыя Клюкоўскім ад Лелявеля, відавочна паўплывалі на яго зацікаўленасці ў пасляўніверсітэцкія часы.

Адсутнасць сродкаў да існавання вымусіла Клюкоўскага пасля заканчэння ўніверсітэта ўладкавацца на дзяржаўную працу. У 1825 г. ён распачаў працу ў канцылярыі аднаго з судоў, найхутчэй, віленскага, і адначасова актыўна супрацоўнічае з адзіным навукова-літаратурным выданнем Вільні сярэдзіны 20-х гг. XIX ст. — «Віленскім дзённікам».

У гэтым выданні Клюкоўскі актыўна друкуецца на працягу 1828—1830 гг. і спыняе гэты занятак толькі з прычыны паўстання 1830—1831 гг. і выезду ў эміграцыю. Адсутнасць у перыядычным друку беларуска-літоўскіх зямель у першай чвэрці XIX ст. традыцыі дакладанага пазначэння змешчаных матэрыялаў*, прасочваецца праз большасць публікацый таго часу, у тым ліку і публікацый Клюкоўскага. Яго матэрыялы найчасцей падпісаны крыптонімам *J. K.*, сустракаецца таксама скарочаны варыянт подпісу — *Ign. Klukowski.*

Публікацыі Клюкоўскага ў «Віленскім дзённіку» прадстаўляюць сабой пераклады ці анатацыі разнастайных па тэматыцы замежных твораў. Клюкоўскі друкаваўся ў раздзелах «Этнаграфія», «Этналогія», «Падарожжа», «Статыстыка», «Філалогія», «Усходняя літаратура», «Славяназнаўства», «Прыгожыя мастацтвы», «Гісторыя навук і мастацтваў», што адлюстроўвае шматгранную накіраванасць інтарэсаў выпускніка ўніверсітэта.

* Гэты падыход ужываўся ў перыядычных выданнях пачатку XIX ст. У часопісах магло адсутнічаць не толькі прозвішча асобы пад надрукаваным матэрыялам, але і пазначэнне віду выкананай працы [10, s. 41—42].

У межах узнятай праблематыкі найбольшую цікавасць прадстаўляюць працы Клюкоўскага, звязаныя з мастацтвам. У сферу інтарэсаў былога віленскага студэнта трапляе перш за ўсё італьянскае мастацтва, што абумоўлівалася агульнай зацікаўленасцю польска-ліцвінскага асяроддзя італьянскімі культурнымі і грамадскімі традыцыямі. Шмат у чым гэты інтарэс паўставаў з падабенства сітуацыі, у якой знаходзілася польскае і італьянскае грамадства. Пад гэтым уплывам у 1830 г. Ігнацій Клюкоўскі друкуе пераклад фрагментаў ананімных успамінаў аб італьянскім салонным мастацтве і рымскіх палацах, якія выйшлі ў «Revue Britannique» [15].

Акрамя гэтага, Клюкоўскі змяшчае анатацыю на працу італьянскага філолага Себасцьяна Кампі (1769—1847), запрошанага камісіяй па веравызнанні і асвеце Польскага Каралеўства на пасаду прафесара Варшаўскага ўніверсітэта, дзе на працягу 1817—1822 гг. ён выкладаў класічную літаратуру. Пасля заканчэння кантракта Кампі вярнуўся ў Фларэнцыю і напісаў шэраг даследаванняў па праблеме польска-італьянскіх культурных і гістарычных сувязей, адно з якіх у 1830 г. выйшла асобным выданнем і анатавалася Клюкоўскім у «Віленскім дзённіку» [16].

Наступны пераклад Клюкоўскага, здзейснены на працягу 1829—1830 гг., таксама быў у пэўнай ступені звязаны з даследчыцкай праблематыкай. У некалькіх нумарах віленскага часопіса Клюкоўскі друкуе пераклад лістоў французскага навукоўца-егіптолага Жана Франсуа Шампальёна (1790—1832) [13]. Пераклад Клюкоўскага быў зроблены на падставе матэрыялаў з «Bulletin des sciences historiques», выдадзеных у верасені 1828 г. — лютым 1829 г.*, дзе ў эпісталярнай форме былі прадстаўлены вынікі франка-таскансэкай навуковай экспедыцыі, здзейсненай Шампальёнам разам з італьянскімі егіптолагамі, мастакамі і архітэктарамі на працягу жніўня 1828 г. — лістапада 1829 г. у Егіпет. Вынікам гэтага падарожжа стала азнаямленне еўрапейцаў з шэрагам прыкладаў егіпецкай культуры, дакладнымі замалёўкамі егіпецкіх храмаў, святынь і грабніц, здзейсненымі навукоўцамі са складу экспедыцыі, а таксама тымі прадметамі егіпецкага мастацтва, якія апынуліся ў музеях. Для самога Клюкоўскага знаёмства з матэрыяламі экспедыцыі Шампальёна таксама не праходзіць незаўважаным, што істотна паўплывала на яго канцэпцыю гісторыі і тэорыі сусветнага мастацтва, выкладзеную ва ўласных нататках [14, k. 185].

Зварот да перакладчыцкай і даследчыцкай дзейнасці, здзейсненай Клюкоўскім пад штандарам «Віленскага дзённіка», не перакрэсліў яго практыч-

* Поўнае выданне эпісталярнай спадчыны Шампальёна аб гэтай экспедыцыі ўпершыню выйшла ўжо пасля яго смерці ў 1833 г. [9].

ных мастацкіх зацікаўленасцей. Яскравым пацверджаннем гэтага з'яўляецца інфармацыя, змешчаная ў ліставанні яго сакурсніка Леана Рагальскага з былым настаўнікам І. Лялевелем. Так, у лісце Рагальскага ад 27 лістапада 1825 г. да Лялевеля падкрэсліваецца, што яго былы вучань Клюкоўскі не толькі працуе на дзяржаўнай працы, але і займаецца маляваннем [25, k. 483 v.]. Адначасова з гэтым паведамляецца, што сярод былых студэнтаў Віленскага ўніверсітэта паўстае праект заснавання ў Вільні невялікай літаграфічнай майстэрні, кіраванне якой плануецца, як «добраму мастаку», даручыць Клюкоўскаму. Галоўнай мэтай майстэрні павінна было стаць выданне літаграфій знакамітых суайчыннікаў, а таксама помнікаў старажытнасці. Рагальскі падкрэслівае, што дадзеная ідэя знаходзіць падтрымку ў асяроддзі віленскіх мастакоў. Сярод магчымых удзельнікаў згаданага праекта ім называюцца Юльян Карчэўскі і Эдвард Ромер [25, k. 483 v.].

Рэалізацыя згаданага праекта, з аднаго боку, была дастаткова перспектыўнай. У Вільні ў сярэдзіне 20-х гг. XIX ст. існавала значная запатрабаванасць у адпаведных майстэрнях. А між тым адзіная майстэрня, якая раней дзейнічала пры Віленскім універсітэце, да гэтага часу спыніла сваё існаванне.

Факты сведчаць аб тым, што віленскія мастакі, у тым ліку і Клюкоўскі, мелі вялікае спадзяванне на рэалізацыю свайго праекта. Як пазначае Леан Рагальскі ў сваім лісце да Лялевеля ад 10 ліпеня 1826 г., Клюкоўскі планаваў намаляваць помнікі старажытнасці ў Вільні, Троках, Медніках, Крэве, Лідзе, Наваградку і іншых гарадах і мястэчках ВКЛ [26, k. 487 v.]. Можна правесці вельмі цікавыя паралелі, у межах якіх паўстае мастацкая прадбачлівасць Клюкоўскага і яго аднадумцаў. Вядомы калекцыянер і выдавец Ян Вільчынскі выдаваў літаграфіі з краявідамі Вільні, Кракава, Кіева, Варшавы і іншых месцаў пад умоўнай назвай «Віленскі альбом» у выглядзе асобных серый і выданняў на працягу 1845—1875 гг. [3; 12]. Напалеон Орда да рэалізацыі сваёй ідэі па выданні адпаведнай серыі мастацкіх альбомаў, што, праўда, выспявала дастаткова працяглы час, прыступае толькі ў 1873 г. [1].

У межах ўзнікшага праекта з просьбай асабістага характару да Клюкоўскага звяртаецца Лялевель. Просьба тычылася падрыхтоўкі пэўных малюнкаў, якія, хутчэй за ўсё Лялевель намерваўся змясціць пасля выканання на іх падставе літаграфій у сваёй кнізе «Падзеі польскай гісторыі» [18], якой ён займаўся на той момант. Яшчэ ў лісце да бацькі ад 29 сакавіка 1818 г. І. Лялевелем згадваецца аб неабходнасці змяшчэння ў кнізе, якая рыхтуецца, ілюстрацый [20, s. 315].

У лісце ад 23 лістапада 1827 г. Рагальскі піша, што Клюкоўскі старанна займаецца выкананнем малюнкаў па просьбе Лялевеля [27, k. 510]. На падставе гэтага дакумента ёсць магчымасць прыкладна вызначыць час, калі распачынаецца творчае супрацоўніцтва Лялевеля і віленскіх мастакоў на чале з Клюкоўскім па выкананні ілюстрацый. Прыпадае гэта на перыяд другой паловы 1826 г. — другой паловы 1827 г.

Змешчаныя ніжэй лісты Клюкоўскага да Лялевеля ў некаторай ступені асвятляюць працэс выканання заказу. Ігнацій Клюкоўскі пасля атрымання просьбы ад Лялевеля, якая тычылася выканання канкрэтных маляўнічых гістарычных кампазіцый, размеркаваў асобныя тэмы паміж вядомымі яму мастакамі. Да лютага 1828 г. былі падрыхтаваны для адпраўкі Лялевелю ў Варшаву тры мастацкія кампазіцыі, прысвечаныя ранняму перыяду польскай гісторыі — X—XIII стст., а менавіта: адлюстраванне каранацыі Баляслава Вялікага, паход Баляслава II у Венгрыю і забойства польскага караля Пшэмыслава [22, k. 227]. Трэба адзначыць, што назвы гэтых кампазіцый практычна супадаюць з назвамі частак V, XXV, XXVI першага раздзела і часткі XXIII другога раздзела з гістарычнай працы Лялевеля, што пацвярджае нашу думку аб выкананні заказу менавіта для адзначанага выдання [18, s. 40, 68, 69, 105].

У сваім лісце ад 7 сакавіка 1829 г. Клюкоўскі паведамляе Лялевелю аб падрыхтоўцы да адпраўкі чарговых малюнкаў, а таксама аб выпраўленні дасланых раней кампазіцый. Разам з тым з ліста паўстае занепакоенасць Клюкоўскага аб магчымым спазненні з выкананнем заказу настаўніка [23, k. 229].

Апошні ліст Клюкоўскага, датаваны 5 верасня 1829 г., дае адказ на некаторыя пытанні, аднак шэраг з іх застаецца ўсё ж такі без адказу. З ліста становіцца зразумела, што ў пачатку восені мастак атрымаў у падарунак выданне Лялевеля, для якога ён разам з іншымі віленскімі майстрамі меўся падрыхтаваць малюнкі. Аднак тая частка, якая высылалася раней Лялевелю ў Варшаву, або не трапіла да яго, або па нейкіх іншых прычынах, у тым ліку і з-за спазнення, і з-за адсутнасці цэласнай калекцыі і г. д., не былі ўключаны ў выданне. Такім чынам, праект Клюкоўскага, нягледзячы на яго намаганні, на жаль, не быў даведзены да свайго лагічнага завяршэння і не трапіў у выданне Лялевеля. Між тым праца гісторыка, якую ён пісаў для сыноў малодшага брата Прота Лялевеля, а, па сутнасці, накіраваная да шырокай грамадскасці, становіцца ў хуткім часе вельмі папулярнай. Першы наклад кнігі разыходзіцца ўсяго за некалькі месяцаў. Наступныя выданні кнігі карысталіся такім жа попытам. Па ёй цэлае пакаленне вывучала айчынную гісторыю. Праца мела вялікае выхаваўчае значэнне і па сваёй значнасці яе можна параўнаць з «Гістарычнымі спевамі» Ю. Нямцэвіча.

На сённяшні дзень застаецца невядомым, што стала з малюнкамі, дасланымі віленскімі мастакамі Лялевелю ў Варшаву, і якія са згаданых кампазіцый належалі непасрэдна самому Клюкоўскаму. Апошняму прыпісваюцца толькі два малюнкі, якія сталі асновай для выканання літаграфій Augustem François Alès і выдадзеныя Леанардам Ходзькам у 1837 г. [17, po s. 191, 193].

Між тым і пасля першага выдання кнігі Лялевеля, як адзначае Рагальскі ў сваіх матэрыялах, датаваных кастрычнікам 1829 г., віленскія мастакі працягвалі працаваць над малюнкамі і нават не чакалі за гэта ганарараў [28, k. 544].

Змешчаная ніжэй карэспандэнцыя акрэслівае невялікі прамежак жыцця Ігнація Клюкоўскага — з 23 лютага 1828 г. па 5 верасня 1829 г. Тры лісты

Клюкоўскага, адрасаваныя Іаахіму Лялевелю з Вільні ў Варшаву, знаходзяцца ў адной справе і захоўваюцца ў Рукапісным аддзеле Ягелонскай бібліятэкі сярод эпісталярнай спадчыны Лялевеля [21]. Да сённяшняга часу яны не друкаваліся. Лісты напісаны на паперы жаўтаватага колеру рознага памеру чорным атрамантам. Першы ліст змешчаны на здвоеным лісце паперы, тэкст якога знаходзіцца толькі на рэктум. Астатнія два лісты напісаны на асобных лістах паперы. Ліст ад 5 верасня 1829 г. выкананы рэктум і версум. Пагінацыя алоўкам, змешчаная ў правым верхнім куце аркуша, з'явілася толькі ў працэсе апрацоўкі збору Лялевеля. Лісты ад 7 сакавіка і 5 верасня 1829 г. былі ўкладзены ў ліст ад 23 лютага 1828 г., што адбілася на пагінацыі, якая не адпавядае храналогіі іх напісання. Тэкст выкананы без закрэсліванняў і правак. Моўныя і лексічныя асаблівасці тэксту падаюцца адпаведна арыгіналу з захаваннем аўтарскіх асаблівасцей.

Пераклад на беларускую мову зроблены ў поўнай адпаведнасці польскамоўнаму тэксту з захаваннем аўтарскага размяшчэння тэксту на аркушы і падзелу на абзацы.

№ 1.

Ліст Ігнація Клюкоўскага да Іаахіма Лялевеля ад 23 лютага 1828 г.

[k. 227] Wielmożny Mości Dobrodzieju!

Zaczynam od przeproszenia Pana Dobr[odzieja] że smiem Jego utrudzać moim listem. Wszakże ciesząc siebie, że to uczyniłem, pochodziło ze szczerej chęci usłużenia Temu, którego, niegdyś łaskawą znajomość, zawsze będzie dla mnie zaszczytnem wspomnieniem, mam nadzieją że moja śmiałość znajdzie jakąkolwiek wymówką. Jak tylko powiedział mi Rogalski, o podanym projekcie rysowania historycznych kompozycyi, natychmiast porozdawałem przysłane temy wszystkim znamienitszym rysownikam Wileńskim; nie było żadnego któryby z żarliwością tej małej pracy na siebie nieprzyjął, lecz zatrudnienia jednych, nieufność we własnych zdolnościach drugich, były i są poczęści dotąd przyczyną znacznego opóznienia*. Posyłam teraz przez jadącego do królestwa Polskiego, i mającego bydź w Warszawie pana Wilczyńskiego trzy kompozycyje: 1) koronacja Bolesława wielkiego. 2) Bolesława II. wstęp do Węgier. 3) zabójstwo Przemysława. Inne cztery nie są jeszcze pokończone, a o dalszych dotąd mam tylko samo przyniesienie. Z mojej strony dołożę wszelkiego starania, aby [k. 230] jak najprędzej dalszy ciąg przeslać. Posyłając są rysunki są tylko naszkicowane. Jesliby zaś ich kompozycje przyjęte zostały, wówczas za wymienieniem przez W[ielmożnego] M[ości] pana Dobr[odzieja] uchybień co do ubiorów lub innych szczegółów, przesobione na czysto, wykończone, i w jednostajnej wszystce wielkości w 8ce przerysowane będą. Oczekując uwiadomienia o dalszem rozporządzeniu w tej mierze. Mam honor zostawać

W[ielmożnego] M[ości] Pana Dobrodzieja
Najnizszym sługą
Ignacy Klukowski

Wilno. r. 1828. lutego 23. dnia r[oku] s[iego]

* Сучаснае напісанне *opóźnienie*.

Пераклад

[арк. 227] Вяльможны пан дабрадзей!

Прашу мне прабачыць, пан дабрадзей, што смею дакучаць сваім лістом. Аднак жа суцяшаю сябе тым, што здзейсніў гэта з прычыны шчырага жадання дагадзіць таму, чыё колішняе добразычлівае знаёмства застанецца назаўсёды ў маёй памяці як гонар. Спадзяюся, што мая смеласць знойдзе якое-небудзь апраўданне. Як толькі Рагальскі* паведаміў мне аб праекце малявання гістарычных кампазіцый, я неадкладна раздаў дасланыя тэмы ўсім знакамітым мастакам Віленшчыны. Не знайшлося ніводнага, хто б з захапленнем не прыняў на сябе гэтую невялікую працу, толькі занятасць адных і няўпэўненасць ва ўласных здольнасцях другіх, былі і зараз застаюцца прычынай значнага спазнення [ў выкананні распачатай справы]. Адсылаю зараз праз пана Вільчынскага**, які накіроўваецца ў Каралеўства Польскае і павінен быць у Варшаве, тры кампазіцыі: 1) Каранацыя Баляслава Вялікага***; 2) Уступленне

* Леан Рагальскі (7.01.1806—1878) — літаратар, выдавец, грамадскі дзеяч. Закончыў Віленскі ўніверсітэт са ступенню кандыдата права, з'яўляўся вучнем Лялевеля. У часы ўніверсітэцкага навучання завязаў сяброўскія адносіны з Антоніем Эдвардам Адынцом, Мікалаем Маліноўскім, Яўстафіем Янушкевічам і Ігнаціем Клюкоўскім, з якіх трое апошнія, а таксама Станіслаў Кубліцкі і Рафал Слізень вучыліся з Рагальскім на адным курсе. На працягу жыцця меў сталыя кантакты з Лялевелем. З 1819 г. пачаў друкаваць свае вершы, у тым ліку і ў «Віленскім дзённіку». Займаўся таксама перакладчыцкай працай, у асноўным з расійскай мовы. У 1827—1829 гг. разам з Ф. Вратноўскім выдаваў серыю «Powieści i romansy z Dzieł Celniejszych Pisarzy Tłumaczone», у якой выйшла 6 тамоў. З 1828 г. уладкаваўся на працу ў канцылярыю Віленскага ўніверсітэта, пазней стаў сакратаром Рады гэтай установы. Пасля закрыцця ўніверсітэта перабраўся ў Варшаву [2; 24; 31].

** Ян Казімір Мацей Лонгін Ільдэфонс Вільчынскі (26.2.1806—18.2.1885) — вядомы польскі ўрач, калекцыянер і выдавец. У 1827 г. скончыў медыцынскі факультэт Віленскага ўніверсітэта і выехаў на далейшае навучанне ў Парыж. У 1835 г. Вільчынскі вярнуўся ў Вільню, дзе выдаў знакаміты альбом. З цягам часу Вільчынскі пачаў уключаць у свой альбом краявіды не толькі Вільні і тэрыторыі ВКЛ, а таксама Варшавы, Кракава і іншых мясцін [4].

*** Баляслаў I Храбры ці Вялікі (966/967—1025) — польскі кароль, сын Мешкі I.

Баляслава II* у Венгрыю; 3) Забойства Пшэмыслава**. Іншыя чатыры кампазіцыі яшчэ не скончаны, пра астатнія да гэтай пары маю таксама адпаведную інфармацыю. Са свайго боку абяцаю прыкласці ўсё намаганні, каб [арк. 230] найхутчэй даслаць астатнюю частку [выяў]. Адпраўленыя мной малюнкі ўяўляюць сабой пакуль толькі эскізы. У выпадку прыняцця іх кампазіцый, у той жа час пералічаныя шаноўным панам хібы, якія могуць датычыць ці выгляду ўбрання, ці іншых дэталей, будуць выкананы начыста і ўсе ў аднастайным памеры ў 8-цы будуць перамаляваны. Чакаю паведамлення аб далейшых распараджэннях па гэтай справе. Маю гонар заставацца

ніжэйшым слугой
шаноўнага пана дабрадзея
Ігнацій Клюкоўскі

Вільня, 23 лютага 1828 г.

BJ. Rkps 4435 III. T. II. K. 227, 230. Арыгінал, рукапіс.

№ 2.

Ліст Ігнацыя Клюкоўскага да Іаахіма Лялевеля ад 7 сакавіка 1829 г.

[k. 229] Wilno 1829. Marca 7. d[nia] r[oku] s[iego]

Wielmożny Mości
Dobrodzieju!

Wydający się w tych dniach wyjazd P. Kazimierza Wilczyńskiego padaje mi znowu sposobność przesłania kilku kompozycyi historycznych do dziejów Polskich. Wytknięte uchybienia w przeszłych staraliśmy się sprostować. Bytność teraz Sliwickiego w Wilnie podaje większą łatwość wylitografowania, aniżeli sztychowania zwłaszcza że w takim rodzaju jak W[ielmożny] M[ości] pan Dobr[obrodzieju] sobie życzysz i jak za wzór podawaliś rysunki w pierwszej edycyi Bandtkiego niezleby się mogły udać. Jesli te rysunki miały być przeznaczone do historii polskiej dla dzieci, przez Pana piszącej się, lękam się aby niebyło za pózno. Jesli zaś jest jeszcze inny jaki zamiar będziemy zaczynać litografować. Przyczem mam honor zostawać z Najwyższem upoważeniem

W[ielmożnego] M[ości] Pana Dobrodzieja
Najnizszym sługą
Ignacy Klukowski

Пераклад

[арк. 229] Вільня, 7 сакавіка 1829 [года]

Шаноўны пан дабрадзей!

У сувязі з ад'ездам пана Казіміра Вільчынскага, запланаваным на бліжэйшыя дні, у мяне зноў з'явілася магчымасць даслаць некалькі гістарычных

* Баляслаў II Шчодры ці Смелы (1039—1081) — польскі кароль, сын Казіміра I.

** Клюкоўскім згадваецца забойства Пшэмыслава, польскага караля, каранаванага ў 1295 г. і ў хуткім часе забітага. У выніку гэтага абрываецца род па мужчынскай лініі, які ішоў ад Мечыслава III, і замацоўваецца ўлада Уладзіслава Лакеткі.

кампазіцый, якія тычацца польскіх падзей. Пазначаныя ў папярэдніх працах хібы мы пастараліся выправіць. Знаходжанне зараз у Вільні Слівіцкага* болей спрыяе літаграфаванню, чым гравіраванню, асабліва ў такім выглядзе, як жадае шаноўны пан. І нядрэнна магло б атрымацца, калі б у якасці ўзору выкарыстаць малюнкі, змешчаныя ў першым выданні Бандтке**. У выпадку, калі гэтыя малюнкі запланавана змясціць у кнізе, прысвечанай польскай гісторыі для дзяцей, якую піша пан, непакоюся, каб не спазніцца. Калі яшчэ ёсць які-небудзь іншы намер, то мы будзем пачынаць працэс літаграфавання. Пры гэтым маю гонар прадстаўляць вышэйшыя паўнамоцтвы

шаноўнага пана дабрадзея
ніжэйшы слуга
Ігнацій Клюкоўскі

BJ. Rkps 4435 III. T. II. K. 229. Арыгінал, рукапіс.

№ 3.

Ліст Ігнацыя Клюкоўскага да Іаахіма Лялевеля ад 5 верасня 1829 г.

[k. 228] Wilno 1829. Września 5. d[nia]

Wielmożny Mości
Dobrodzieju!

Nowy dowód jego łaskawej pamięci obdarzeniem mię exemplarzem dziejów polski tem mocniejsze we mnie sprawił uradowanie, im mniej na tak zaszczytne dla mnie zasłużyłem względy. Próżnobym starał się listownie wynurzyć mą wdzięczność, której nigdy dla W[ielmożnego] M[ości] Pana Dobr[obrodzieja] dochowywać niepzestaną — bo rozważając rzetelnie, prędziejbym mógł urazić mojem postępowaniem aniżeli zasłużyć łaskawą pamięć. Właśnie tu mam porę i dziękować za

* Адназначна адказаць, каго мае на ўвазе Клюкоўскі, складана. На той час размова магла ісці пра адну з трох асоб. Першым з іх мог быць Вінцэнт Славецкі (Sławecki) (н. 1800), заснавальнік літаграфічнай майстэрні пры Віленскім універсітэце [8, s. 760—761; 30, s. 11]. Другога варшаўскага літографа першай паловы XIX ст. згадвае Эдвард Раставецкі — Ю. (Я.?) Славінскага [29, s. 268]. Яшчэ адно падобнае прозвішча згадваецца ў «Лексіконе» Фелікса Бекера — Валенцій Слівіцкі (1765—1857) [5, s. 138].

** Клюкоўскі, хутчэй за ўсё, мае на ўвазе працу польскага бібліёграфа, мовазнаўцы і выдаўца Ежы Самуэля Бандтке (24.11.1768—11.06.1835), выдадзеную ў Вроцлаве ў 1803 г., а затым перавыдадзеную ў 1808 г., вядомую даследчыкам як «Elementarz polski». Яна выйшла ў першы, так званы вроцлаўскі перыяд дзейнасці навукоўца, які прыходзіўся на 1798—1810 гг. У Вроцлаве Бандтке працаваў настаўнікам польскай мовы ў гімназіі св. Эльжбеты, рэктарам школы св. Духа і бібліятэкарам пры касцёле св. Бернарда. З 1802 г. завязаны яго стасункі з вроцлаўскім выдавецтвам Корнаў і распачалася дзейнасць па выданні яго мовазнаўчых прац. Наступны навуковы перыяд Бандтке быў звязаны ўжо з Кракавам, дзе ў 1811 г. ён абараніў доктарскую дысертацыю на тэму «Аб першых кракаўскіх тыпаграфскіх інкунабулах» і пісаў працы, прысвечаныя гісторыі кнігадрукавання ў Каралеўстве Польскім і ВКЛ [6; 7].

dawniejsze podarki i oskarzać się o [?]* moje chodzenie około rysunków do historii polskiej. Chybiły już one zapewnie swojego celu. Ale jak z jednej strony czują cały ciężar zasłużonej winy, tak z drugej, starałbym się usprawiedliwić opieszałością rysowników i rożnemi** przeszkodami, które im się zdają, bydź drobniejszemi i niewartemi przytaczania na moją obroną tem może są ważniejszemi. Zimową jeszcze porą przesłałem powtornie W[ielmożnemu] panu Dobr[obrodzieju] przez P[ana] Kazimierza Wilczyńskiego jadącego do Paryża, kilka kompozycji, które niewiem czy doszły. Dziękując raz jeszcze za jego łaskawe, a niezasłużone przezemnie względy. [k. 228 v.] Mam honor wyznawać, żem jest z najwyższem upoważnieniem W[ielmożnego] M[ości] Pana Dobrodzieja

Najnizszym sługą

Ignacy Klukowski

Пераклад

[арк. 228] Вільня, 5 верасня 1829 [года]

Вяльможны пан дабрадзей!

Новае пацверджанне добразычлівасці да мяне з боку пана, які адарыў экзэмплярам кнігі, [прысвечанай] польскім падзеям***, аказала на мяне значнае ўражанне тым, што, на мой погляд, я не заслужыў такой ганаровай увагі. Марна спрабаваць праз ліставанне выказаць усю маю удзячнасць, якой ніколі да шаноўнага пана дабрадзея не перастану захоўваць, таму што, разважаючы шчыра, хутчэй я мог бы ўразіць пана сваім абыходжаннем [і паводзінамі], чым выклікаць добразычлівыя адносіны. Зараз якраз маю нагоду падзякаваць і за ранейшыя падарункі, і апраўдацца за [?] сітуацыю, што склалася ў дачыненні да малюнкаў па гісторыі Польшчы. Яна аказалася нятрапнай і не дасягнула сваёй мэты. Хаця я заслужана адчуваю, з аднаго боку, на сабе цяжар віны, а з другога — хацеў бы апраўдацца маруднасцю [ў выкананні заказаў] мастакоў і рознымі перашкодамі, якія паўставалі перад імі, будзь то дробныя і нават не вартыя згадкі дзеля маёй абароны, як можа і больш важныя. Яшчэ ўзімку пераслаў паўторна шаноўнаму пану дабрадзею праз п[ана] Казіміра Вільчынскага, які накіроўваўся ў Парыж, некалькі кампазіцый, якія не ведаю, ці [пан] атрымаў. Дзякую яшчэ раз за добразычлівасць, якой, на мой погляд, не заслугоўваю. [арк. 228 адв.] Ганаруся таксама ўсведамленнем, што выступаю шаноўнага пана дабрадзея

ніжэйшым слугой

Ігнацій Клюкоўскі

BJ. Rkps 4435 III. T. II. K. 228-228 v. Арыгінал, рукапіс.

* Словы не магчыма аднавіць, у гэтым месцы вырваны кусок паперы.

** Сучаснае напісанне *różnemi*.

*** Клюкоўскім згадваецца кніга І. Лялевеля «Падзеі польскай гісторыі», якая ўпершыню выйшла ў другой палове 1829 г. [18].

Літаратура і крыніцы

1. Гарбачова, В. Эпісталярная спадчына Напалеона Орды ў зборах Польскай бібліятэкі ў Парыжы // Беларусь і беларусы ў прасторы і часе. Зборнік да 75-годдзя прафесара Адама Мальдзіса / Пад рэд. С. Запрудскага, А. Фядуты, З. Шыбекі. — Мінск: Лімарыус, 2007. — С. 184—190.
2. Журнал адзнак студэнтаў факультэта маральна-палітычных навук за 1823/24 гг. // Lietuvos valstybinis istorios archyvas (LVIA). — F. 721. — Ap. 1. — B. 1109.
3. Album de Vilna. Album Wileńskie czyli zbiór rycin, litografii i chromolitografii poświęcone wyłącznie przedmiotom krajowym / Wyd. J. Wilczyński. — Seria I. — 1845—1875.
4. Album de Vilna. Album Wileńskie czyli zbiór rycin, litografii i chromolitografii poświęcone wyłącznie przedmiotom krajowym / Wyd. J. Wilczyński. — Seria 2. — 1845—1856.
5. Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart / U. Theime, F. Becker. — Leipzig, 1937. — T. 49. — S. 138.
6. Bandtkie, J. S. Historia drukarń w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim / J. S. Bandtkie. — Kraków: Drukarnia Józefa Mateckiego, 1826. — 448 s.
7. Bandtkie, J. S. Nowy elementarz polski zawieraiący różne do poięcia dzieci stosowne wiadomości, powieści i nauki moralne, wypisy z historyi naturalney i wiersze wyborne z celnieyszych autorów oyczystych / J. S. Bandtkie. — Wrocław: Drukarnia W. B. Korn, 1808. — 198 s.
8. Bieliński, J. Uniwersytet Wileński (1579—1831) / J. Bieliński. — Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1900. — T. 2. — 845 s.
9. Champollion, J. F. Lettres ecrites d'Egypte et de Nubie en 1828 et 1829 / J. F. Champollion. — Paris: Firmin Didot Frères, Libraires, 1833.
10. Ciechowski, W. Czasopisma polskie na Litwie / W. Ciechowski // Kwartalnik Litewski. — R. 1. — Petersburg, 1910. — T. 2. — S. 39—66.
11. Eustachy Januszkiewicz. Pamiętnik // Biblioteka Jagiellońska (BJ). — Przyb. rkps 257/69.
12. Jaworska, J. Album Wileńskie w zbiorach graficznych Muzeum Narodowego w Warszawie / J. Jaworska // Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. — T. XX. — Warszawa, 1976. — S. 213—405.
13. J. K. Listy o Egipcie P. Szampoliona młodszego / J. K. // Dziennik Wileński. — 1829. — T. 8. — S. 115—128, 149—168; 1830. — T. 12. — S. 178—196.
14. Ignacy Klukowski do Bronisława Zaleskiego, 1861—1862. List z 17 stycznia 1862 // Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (B. Czart.). — Rkps 6944 II. — K. 175—185.
15. Klukowski, Ign. Wspomnienie o Włoszech / Ign. Klukowski // Dziennik Wileński. — 1830. — T. 10. — S. 3—31, 217—235.
16. Klukowski, Ignacy. Notizie di medici, maestri di musica e cantor, pittori, architetti, scultori ed altri artisti italiani in Polonia e polacchi in Italia, raccolte da Sebastiano Ciampi R. corrispondente attivo di scienze e lettere in Italia pel Regno di Polonia, con appendice degli artisti italiani in Russia ecc. Lucca, 1830. str. 165 / Ignacy Klukowski // Dziennik Wileński. — 1830. — T. 10. — S. 313—316.
17. La Pologne historique, littéraire, monumentale et pitoresque / Red. L. Chodźko. — Paryż, 1837. — T. 2. — 427 s.
18. Lelewel, J. Dzieje Polski Joachim Lelewel potocznym sposobem opowiedział, do nich dwanaście krajobrazów skreślił / J. Lelewel. — Warszawa: W Drukarni J. Węckiego, 1829. — 330 s.

19. Lelewel, J. Dzieła / J. Lelewel. T. 3. Wykłady kursowe z historii powszechnej w Uniwersytecie Wileńskim. 1822—1824 / Oprac. M. H. Serejski. — Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1959. — 799 s.
20. Lelewel, J. Listy do rodzeństwa pisane / J. Lelewel. T. 1. — Poznań: Nakładem Księgarni J. K. Żupańskiego, 1878. — 495 s.
21. Listy Ignacego Klukowskiego z r. 1828, 1829 // BJ. — Rkps 4435 III. Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806—1830. — T. II. — K. 227—230.
22. Listy Ignacego Klukowskiego z r. 1828, 1829. List z 23 lutego 1828 r. // BJ. — Rkps 4435 III. — Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806—1830. — T. II. — K. 227, 230.
23. Listy Ignacego Klukowskiego z r. 1828, 1829. List z 7 marca 1829 r. // BJ. — Rkps 4435 III. — Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806—1830. — T. II. — K. 229.
24. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825—1830 // BJ. — Rkps 4435 III. Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806—1830. — T. V. — K. 477—552 v.
25. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825—1830. List z 27 listopada 1825 r. // BJ. — Rkps 4435 III. Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806—1830. — T. V. — K. 483—483 v.
26. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825—1830. List z 10 lipca 1826 r. // BJ. — Rkps 4435 III. Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806—1830. — T. V. — K. 487—487 v.
27. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825—1830. List z 23 listopada 1827 r. // BJ. — Rkps 4435 III. Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806—1830. — T. V. — K. 510—511.
28. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825—1830. List z 16 pazdziernika 1829 r. // BJ. — Rkps 4435 III. Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806—1830. — T. V. — K. 542—544.
29. Rastawiecki, E. Słownik rytowników polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej pracujących / E. Rastawiecki. — Poznań: Z Drukarni J. I. Kraszewskiego, 1886. — 316 s.
30. Reichenstein-Mehlerowa, O. Wincenty Smokowski / O. Reichenstein-Mehlerowa. — Warszawa: Wydanie Doświadczalnej Pracowni Graficznej Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł w Warszawie, 1936. — 46 s.
31. Skręt, R. Rogalski Leon / R. Skręt // PSB. — T. 31. — S. 412—413.
32. Żmigrodzki, M. Historia Wileńskiego Uniwersytetu za czasów kuratoryi księcia Adama Czartoryskiego / M. Żmigrodzki // Przewodnik naukowy i literacki. — T. XVI. — Z. 1. — Lwów, 1888. — S. 145—159, 244—253, 331—342, 436—449.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 04.04.2011

«КРУГЛЫ СТОЛ» ПА ТЭМЕ «АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ МЕТАДАЛОГІІ І МЕТОДЫКІ ПУБЛІКАЦЫІ ГІСТАРЫЧНЫХ ДАКУМЕНТАЎ У РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ»

У Беларускім навукова-даследчым інстытуце дакументазнаўства і архіўнай справы 15 снежня 2010 г. адбыўся «круглы стол» па тэме «Актуальныя праблемы метадалогіі і методыкі публікацыі гістарычных дакументаў у Рэспубліцы Беларусь». Тэматыка «круглага стала» была наступнай:

падыходы да складання метадычных рэкамендацый па публікацыі гістарычных дакументаў у айчыннай, савецкай, постсавецкай, замежнай археаграфіі;

уніфікацыя вынікаў эдыцыйнай працы (археаграфічнага афармлення, навукова-даведачнага апарату): значнасць, ступень аднастайнасці і г. д.;

традыцыі і навацыі ў выбары і перадачы тэксту гістарычных дакументаў;

крыніцазнаўчая паўнавартаснасць археаграфічнай публікацыі: паўната, інфармацыйнасць і г. д.

У працы «круглага стала» ўдзельнічалі: Г. Я. Галенчанка (галоўны навуковы супрацоўнік БелНДІДАС), А. І. Груша (загадчык аддзела гісторыі Беларусі сярэдніх вякоў і пачатку новага часу Інстытута гісторыі НАН Беларусі), А. Грыб (студэнт БДУ), А. А. Жлутка (вядучы навуковы супрацоўнік БелНДІДАС), Дз. Жыгалаў (галоўны архівіст НГАБ), А. Н. Мажэйка (старшы навуковы супрацоўнік НГАБ), А. У. Мацук (навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі), Ю. У. Несцяровіч (старшы навуковы супрацоўнік БелНДІДАС), В. С. Пазднякоў (загадчык аддзела археаграфіі БелНДІДАС), Ю. М. Снапкоўскі (вядучы навуковы супрацоўнік НГАБ), А. І. Шаланда (старшы навуковы супрацоўнік БелНДІДАС), М. Ф. Шумейка (вядучы навуковы супрацоўнік БелНДІДАС), Г. У. Шупляк (галоўны архівіст НГАБ), З. Л. Яцкевіч (загадчык аддзела публікацыі дакументаў НГАБ).

Старшынстваваў на пасяджэнні «круглага стала» М. Ф. Шумейка.

Ніжэй публікуюцца даклады А. І. Шаланды, Ю. У. Несцяровіча і В. С. Пазднякова, якія былі падрыхтаваны да «круглага стала», і выступленні ў дыскусіі.

Стэнаграма падрыхтавана І. М. Шпілеўскай.

А. І. Шаланда

ДА ПРАБЛЕМЫ ВЫДАННЯ ПОЛЬСКАМОЎНЫХ КРЫНІЦ ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ XVI — ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ XIX ст.: ГАЛОЎНЫЯ МЕТАДЫЧНЫЯ ПРЫЁМЫ І МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ ПРЫНЦЫПЫ

Уваход беларускіх зямель у склад Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага (ВКЛ), якое з 1386 г. знаходзілася ў дынастычнай уніі з Польскім каралеўствам, а з 1569 г. складала з апошнім федэратыўную Рэч Паспалітую, прадвызначыў тую акалічнасць, што вялікі пласт крыніц па айчыннай гісторыі быў складзены пераважна на старабеларускай («*рускай*»), лацінскай і польскай мовах. Часта ў сярэдзіне XVI — першай палове XVII ст. у ВКЛ стварaліся дакументы адначасова на дзвюх мовах — старабеларускай і польскай. Апошняя фактычна дамінавала ў пісьмовай культуры беларускіх зямель з другой паловы XVII па першую палову XIX ст. У сваю чаргу ў першай палове XVII — першай палове XVIII ст. дакументы на беларускіх землях ВКЛ складаліся на дзіўнай сумесі польскай, лацінскай і беларускай моў, што дазваляе гаварыць аб пэўным моўным феномене*. У свой час мы прапанавалі назваць гэтую мову «*сармацкай*», зыходзячы з яе лексічных асаблівасцей і пануючай у шляхецкім асяроддзі Рэчы Паспалітай ідэалогіі [4]. Так ці інакш, у яе аснове ляжала польская мова, а таму без уводу ў навуковы абарот польскамоўных крыніц сёння немагчыма ўявіць вывучэнне не толькі нейкіх канкрэтных праблем па гісторыі Беларусі, але і цэлых эпох нашага мінулага. Ва ўмовах актывізацыі навуковых гістарычных даследаванняў у Рэспубліцы Беларусь і сталага росту цікавасці да падзей нашай гісторыі публікацыя польскамоўных крыніц за XVI — першую палову XIX ст. становіцца важнай і неабходнай задачай.

Аднак навуковая публікацыя крыніц патрабуе прымянення распрацаваных метадычных прыёмаў на падставе дакладных метадалагічных прынцыпаў. У сувязі з гэтым адзначым, што сёння ў Беларусі ўжо існуюць метадычныя распрацоўкі і рэкамендацыі па публікацыі гістарычных дакументаў на старабеларускай («*рускай*») і лацінскай мовах [5; 6]. Што датычыць польскамоўных крыніц па гісторыі беларускіх зямель перыядаў ВКЛ, Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, то вялікі вопыт па іх публікацыі назапасілі польскія даследчыкі. Менавіта апошнімі яшчэ ў 1953 г. для выдання гістарычных дакументаў на польскай мове за перыяд з XVI па сярэдзіну XIX ст. былі распрацаваны метадычныя рэкамендацыі пад рэдакцыяй Казімера Лепшага [7]**. Аднак стварaліся яны для публікацыі пераважна тых гістарычных крыніц, што паходзілі з зямель былога Польскага каралеўства, а таму мала ўлічвалі лексічныя, фанетычныя, арфаграфічныя і іншыя асаблівасці польскамоўных дакументаў былога ВКЛ. Больш таго, рэкамендацыі пэўным чынам заклікалі публікатараў апошніх да моўнай уніфікацыі і мадэрнізацыі, што фактычна вяло да скажэння і штучнай паланізацыі тэкстаў аўтэнтычных крыніц*. У выніку сёння нават польскія даследчыкі, якія займаюцца друкаваннем крыніц па гісторыі беларускіх зямель ВКЛ, прызнаюць недасканаласць і недахопы метадычных рэкамендацый К. Лепшага, робячы ў сваіх публікацыях часам даволі значныя агаворкі і адхіленні ад нормаў апошніх у бок захавання моўных асаблівасцей арыгінальных тэкстаў**.

У Беларусі ў савецкі час публікацыі польскамоўных дакументаў адбываліся пераважна ў форме перакладаў на беларускую ці расійскую мовы [20—25]***. У сувязі з гэтым патрэбы ў метадычных парадах для друку крыніц менавіта на польскай мове не ўзнікала, хаця спробы распрацовак у гэтым напрамку час ад часу рабіліся [32]. Назваць згаданыя вышэй пераклады з польскай мовы навуковымі публікацыямі крыніц цяжка. Таму пасля аднаўлення незалежнасці Рэспублікі Беларусь у 1991 г. айчынныя даследчыкі сутыкнуліся з праблемай, дзе з аднаго боку стаяла надзённая задача публікацыі польскамоўных крыніц па гісторыі Беларусі, з другога — яе выкананне ўскладнялася адсутнасцю агульнапрынятых метадычных прыёмаў друку. Склалася ненармальная сітуацыя, калі кожны публікатар сам вызначаў падставы для эдыцыі або коратка агаворваючы іх ва ўступе ўласнай публікацыі****, або зусім пра іх не згадваючы*****. Тым не менш, у абодвух названых выпадках часцей за ўсё выдаўцамі стыхійна практыкавалася палітарная перадача тэкстаў крыніц. Разам з тым, зрэдку ў айчынных выданнях можна сустрэць публікацыі крыніц на падставе польскай выдавецкай інструкцыі К. Лепшага [41; 42]. Адзначым таксама, што да нормаў польскай археаграфіі прыводзяцца публікацыі польскамоўных крыніц ВКЛ беларускіх даследчыкаў у афіцыйных польскіх выданнях******. Такі падыход можна растлумачыць не толькі эдытарскай палітыкай польскіх навуковых выданняў, але і адсутнасцю ў Беларусі ўласнай археаграфічнай традыцыі. У выніку некаторыя з публікатараў імкнуцца прыстасаваць для выдання польскамоўных крыніц па гісторыі Беларусі метадычныя

---

* Цікавы выпадак транслітарацыі польскамоўнага ліста кірыліцай апублікаваў Г. Брэгер [1]. Гл. таксама [2; 3].

** Іншыя польскія выдавецкія інструкцыі [8—10].

* У сувязі з гэтым пэўным узорам польскіх публікацый крыніц па гісторыі ВКЛ і Рэчы Паспалітай, якія не згубілі да сённяшняга дня свайго навуковага значэння і былі выдадзены раней за згаданую інструкцыю, з'яўляюцца зборнікі дакументаў, надрукаваныя У. Сямковічам і С. Кутшэбам [11] ці У. Сямковічам і ксяндзом Я. Фіялкам [12].

** Гл., напрыклад, [13—19].

*** Да найноўшых перакладных выданняў польскамоўных крыніц па гісторыі Беларусі адносяцца, напрыклад, [26—31].

**** Гл., напрыклад, [33; 34].

***** Гл., напрыклад, [35—40].

****** Гл., напрыклад, [43—46].

рэкамендацыі Г. Харашкевіч, С. Каштанава і А. Грушы, распрацаваныя для кірылічных дакументаў, у спалучэнні з польскімі метадычнымі рэкамендацыямі К. Лепшага [47; 48].

У апошнія 20 год у Беларусі назіраецца сталы рост публікацый польскамоўных дакументаў XVI — сярэдзіны XIX ст. У першую чаргу гэта датычыць так званай *«часопіснай»* археаграфіі, калі даследчыкамі ў розных выданнях друкуюцца або асобныя адзінкавыя дакументы, або некалькі дакументаў па тэме даследавання [49—57]. Пры гэтым асабліва пашанцавала тэстаментам [58—62] і рознага кшталту інструкцыям [63—67]. Рэдкімі пакуль што з'яўляюцца зборнікі дакументаў, друк якіх знаходзіцца ў пачатковай стадыі [68]. Але пачатак эдыцыі апошніх з'яўляецца яшчэ адным фактарам, які актуалізуе задачу падрыхтоўкі агульных метадычных рэкамендацый для друку згаданых вышэй гістарычных крыніц, бо сведчыць аб выхадзе беларускай археаграфіі на якасна іншы ўзровень.

Адзначым галоўнае: большасць айчынных выдаўцоў у той ці іншай ступені выкарыстоўвае ў сваёй эдытарскай практыцы палітарную перадачу польскамоўных тэкстаў, што паходзяць з беларускіх зямель ВКЛ, Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі. Падобная сітуацыя назіраецца і ў выпадку з публікацыямі крыніц на старабеларускай мове.

Мэта нашых метадычных парад — скласці для айчынных гісторыкаў, архівістаў і выдаўцоў аднолькавыя прыёмы і прынцыпы навуковага выдання польскамоўных крыніц па гісторыі Беларусі XVI — першай паловы XIX ст. Пры іх складанні мы зыходзілі як з багатага замежнага (польскага, украінскага, расійскага) досведу*, так і з айчыннага вопыту публікацыі крыніц на польскай мове, што паходзяць з беларускіх зямель ВКЛ, Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі.

Улічыўшы папярэднія публікацыі згаданых вышэй крыніц і зыходзячы з уласнага выдавецкага вопыту [77—81], у аснову прапанаваных метадычных рэкамендацый мы паклалі прынцып палітарнай перадачы рукапіснага тэксту шрыфтавым наборным спосабам.

Акрамя гэтага, пры стварэнні метадычных рэкамендацый намі ўлічваліся ўмовы захавання крыніц у Беларусі (большасць з іх захоўваецца ў НГАБ і НГАБ у Гродна, а таму доступ да іх даследчыкам з іншых навукова-даследчыцкіх цэнтраў краіны ўскладняецца, што актуалізуе праблему выдання крыніц), стан моўнай падрыхтоўкі патэнцыяльных айчынных публікатараў (гісторыкаў, архівістаў, музейных навуковых супрацоўнікаў і інш.), а таксама сучасныя міжнародныя навуковыя патрабаванні і стандарты [82] да выдання гістарычных дакументаў. Не сакрэт, што стан ведання польскай мовы сярод адзначаных катэгорый айчынных выдаўцоў розны, але пакідаць усю эдыцыйную працу польскім калегам сёння наўрад ці ўжо магчыма. Зрэшты, зададзім

* Гл., напрыклад, [72—76].

скептыкам рытарычнае пытанне: а ці так ужо дасканала ведалі польскую мову тыя, хто складаў польскамоўныя дакументы на беларускіх землях ВКЛ, Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі ў XVI — першай палове XIX ст.? З другога боку, пры друку польскамоўных крыніц важнай задачай з'яўляецца адлюстраванне рэальнай сітуацыі полілінгвізму ў тагачасным беларускім грамадстве, а таксама паказ ролі і значэння ў ім польскай мовы. Апошняе цалкам магчыма для айчынных даследчыкаў.

Галоўная наша задача — стварыць такія метадычныя рэкамендацыі, правілы і прыёмы якіх былі б рэальныя для рэалізацыі ва ўмовах Беларусі, што ў сваю чаргу не толькі дало б магчымасць пазнаёміць шырокае кола як айчынных, так і замежных даследчыкаў з польскамоўнымі крыніцамі ў беларускіх сховішчах, але і аблегчыла б ім працу ў далейшых архіўных пошуках. Разам з тым прапанаваныя метадычныя рэкамендацыі закліканы актывізаваць эдытарскую працу айчынных гісторыкаў, архівістаў, музейных супрацоўнікаў і адпаведных інстытуцый у напрамку хутчэйшага ўводу ў навуковы абарот крыніц па гісторыі Беларусі XVI — першай паловы XIX ст. на польскай мове. Яшчэ раз адзначым, што прапанаваныя метадычныя рэкамендацыі накіраваны на выданне крыніц навуковага тыпу, адрасаваных у першую чаргу даследчыкам (г. зн. абмежаванаму колу карыстальнікаў), і мэтай якіх з'яўляецца азнаямленне апошніх з тэкстамі арыгінальных дакументаў у суправаджэнні з максімальна магчымым складам навукова-даведачнага апарату [83]. У сваю чаргу, падобныя навуковыя публікацыі крыніц могуць паслужыць падставай для іх далейшай папулярызацыі ў выглядзе перакладаў на беларускую і рознага кшталту адаптацый на сучасную польскую мовы.

Айчынны вопыт палітарнага друку польскамоўных крыніц па гісторыі Беларусі XVI—першай паловы XIX ст. узняў дзве галоўныя праблемы:

1. Неабходнасць распрацоўкі агульных метадычных правілаў публікацыі;

2. Неабходнасць уніфікацыі метадычных падыходаў пры публікацыі крыніц на розных мовах або тэкстаў на мешанай мове.

Прапанаваныя метадычныя рэкамендацыі складзены на падставе ўжытых у рэальнай практыцы метадычных напрацовак айчынных выдаўцоў польскамоўных дакументаў, а таксама з выкарыстаннем агульных метадалагічных падыходаў да публікацыі крыніц на польскай, старабеларускай і лацінскай мовах. Яны з'яўляюцца першай спробай вырашэння праблемы па стварэнні агульных эдыцыйных падстаў для публікацыі на польскай мове крыніц па гісторыі Беларусі часоў ВКЛ, Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі. Зразумела, што прапанаваныя метадычныя рэкамендацыі не з'яўляюцца нечым застылым, а, наадварот, яны адкрыты да далейшых дапрацовак, дапаўненняў і ўдакладненняў.

Вылучаны ***палітарны*** варыянт шрыфтавога набору тэксту акрамя захавання моўных асаблівасцей крыніцы дапускае пэўныя межы мадэрнізацыі і

адаптацыі арыгінальнага тэксту. Пад палітарным (*ad litteram*) шрыфтавым наборам арыгінальнага тэксту* намі разумеецца ***стварэнне на падставе дакладна вызначаных метадычных прыёмаў і навуковых прынцыпаў друкаванай копіі рукапіснага ці старадрукаванага дакумента, якая захоўвае моўныя асаблівасці арыгінала, улічвае арыгінальную структуру тэксту, знакі пунктуацыі, надрадковыя і іншыя знакі, а таксама графічныя фіксацыі складаных фанем***. Іншымі словамі, гаворка ідзе пра перавод (трансфармацыю) рукапіснай ці старадрукаванай крыніцы ў сучасную друкаваную форму з максімальным захаваннем асаблівасцей арыгінала з мэтай стварэння якаснай дакладнай друкаванай копіі для навуковага даследавання.

Сучасныя тэхнічныя магчымасці як ніколі раней дазваляюць выдаўцам даволі дакладна пераводзіць рукапісныя тэксты ў друкаваныя з захаваннем асаблівасцей арыгінала. Іншымі словамі, палітарная перадача тэкстаў стала прасцейшай і больш даступнай. Як справядліва заўважыў Алег Дзярновіч, «*…найбольш спрошчаныя варыянты перадачы тэксту распрацоўваліся ў эпоху, калі камп'ютарныя тэхналогіі не былі даступнымі*» [69, с. 22]. Цяпер уявіць варштат даследчыка і публікатара без камп'ютара немагчыма. Закіды аб тым, што падобны метад «*не мае перспектыў*», бо ён «*значна ўскладняе набор і вядзе да падаражання выдання*» [83, с. 344], не вытрымліваюць крытыкі. Па-першае, існуючыя тэхнічныя сродкі якраз аблягчаюць набор, а часам дазваляюць рабіць тое, што яшчэ зусім нядаўна было немагчыма. Па-другое, для даследчыка найбольш важным з'яўляецца пытанне, на колькі надрукаваны дакумент адпавядае арыгіналу, а таму кошт выдання залежыць галоўным чынам ад спосабу друку і ўзроўню паліграфіі. У нашым выпадку мы імкнуліся спалучыць дакладнасць дакумента, які друкуецца, з найбольш аптымальным і даступным спосабам яго перадачы. Пры гэтым, зразумела, нават самая дакладная друкаваная копія не заменіць арыгінала. У сувязі з гэтым прапанаваны спосаб павінен быць простым, дакладным, практычным і тэхналагічным. У сітуацыі, калі тэхнічныя магчымасці выдаўца абмежаваны, дапускаюцца пэўныя межы мадэрнізацыі і адаптацыі тэкстаў, але яны павінны ім дакладна агаворвацца і выконвацца.

Галоўнымі метадычнымі падставамі палітарнага шрыфтавога набору польскамоўных крыніц па гісторыі Беларусі XVI — першай паловы XIX ст. з'яўляюцца: 1) прынцып палітарнай перадачы «*ad litteram*» ** тэксту ці яго набор «літара ў літару» з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала; 2) прынцып павагі да аўтарскага тэксту; 3) прынцып гістарычнасці дакумента [43, с. 6]; 4) прынцып адэкватнасці [43, с. 6—7]; 5) прынцып адпаведнасці копіі дакументу.

* Згаданы спосаб нельга блытаць ні з транслітарацыяй, пад якой разумеецца перадача адной пісьменнасці сродкамі іншай пісьменнасці, ні з транскрыбіраваннем — або запісам транскрыпцыі як спосабам уключэння слоў адной мовы ў тэкст другой з прыблізным захаваннем гукавых асаблівасцей гэтых слоў, а таксама з магчымым улікам іх арыгінальнага напісання і існуючых традыцый, якія часам выдаюцца за азначэнні палітарнага друку, гл. развагі на гэты конт [49, с. 34]. Выкарыстоўваецца яшчэ адно азначэнне палітарнага друку — «візуалізацыя крыніцы», гл. [84].

** Так яго называе літоўскі даследчык Дарыюс Антанавічус, гл. [42].

Л і т а р а т у р а

1. Брэгер, Г. Рэдкі ўзор транслітарацыі кірыліцай польскамоўнага дакумента канца XVI ст. у Вялікім княстве Літоўскім // Silva rerum nova: Штудыі ў гонар 70-годдзя Г. Я. Галенчанкі. Уклад.: А. Дзярновіч, А. Семянчук. — Вільня; Мінск: AIDAI—ATHENEUM, 2009. — Atheneum. — Т. XII. — С. 50—54.
2. Gordziejew, J. Materiały źródłowe do dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Inwentarze miasta Pińska z lat 1764 i 1778 // Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. — 2003. — R. 48. — Cz. I. — S. 131—209.
3. Gordziejew, J. Materiały źródłowe do dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Z zagadnień skarbowości w dobie stanisławowskiej // Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. — 2004. — R. 49. — Cz. II. — S. 127—166.
4. Шаланда, А. Дыярыуш Маскоўскай вайны ў 1633 годзе // Commentarii Polocenses historici — Наваполацк; Менск, 2006. — Т. III. — С. 50—51.
5. Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII—XVIII стст., перыяд Вялікага княства Літоўскага). Аўт.-склад. А. І. Груша. — Мінск: БелНДІДАС, 2003. — 168 с.
6. Метадычныя рэкамендацыі да публікацыі лацінскіх дакументаў XIII—XIV стст. Аўт.-склад. А. Жлутка. — Мінск: БелНДІДАС, 2005. — 50 с.
7. Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku. Pod red. K. Lepszego. — Wrocław, 1953. Даступная ў інтэрнэце: http://www.witkacy.hg.pl/zrodla/lepszy.html.
8. Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt. Oprac. J. Woronczak. — Wrocław, 1955.
9. Instrukcja wydawnicza. Edytorskie zasady opracowania tekstów monograficznych i źródłowych, przygotowania maszynopisów oraz materiału ilustracyjnego. Red. J. Trzynadłowski. — Wrocław, 1956.
10. Ihnatowicz, I. Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku // Studia Źródłoznawcze. — Warszawa, Poznań, 1962. — Т. 7. Даступная ў інтэрнэце: http://hist.uwb.edu.pl/pih/jasno/ihnat.html.
11. Akta Unii Polski z Litwą 1385—1791. Wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz. — Kraków, 1932.
12. Kodeks Dyplomatyczny Katedry i Diecezji Wileńskiej. Wydali ks. J. Fijałek i W. Semkowicz. — Kraków, 1932. — T. I. — Z. I (1387—1468).
13. Pamiętnik [1640—1684]. Jan Władysław Poczobut Odlanicki. Oprac. A. Rachuba. — Warszawa, 1987. — S. 97—98.
14. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego księstwa Litewskiego. Województwo Trockie 1690 r. Oprac. H. Lulewicz. — Warszawa, 2000. — S. 23.
15. Antoniewicz, M. List Kaspra Niesieckiego do księcia Michała Kazimierza Radziwiłła zwanego «Rybeńko» // Zeszyty Historyczne. — Częstochowa, 2003. — T. VII. — S. 46.
16. Kempa, T. Nieznane listy biskupów unickich do kanclerza Lwa Sapiehy — źródła ukazujące sytuację wyznaniową w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszej połowie XVII wieku // Białoruskie Zeszyty Historyczne. — Białystok, 2004. — Nr 22. — S. 189.

17. Akta zjazdów stanów Wielkiego księstwa Litewskiego. Okresy bezkrólewi. Oprac. H. Lulewicz. — Warszawa, 2006. — T. I. — S. 13—15.
18. Rachuba, A. Inwentarz biblioteki Radziwiłłów w Czarnawczycach z 1751 roku // Silva rerum nova: Штудыі ў гонар 70-годдзя Г. Я. Галенчанкі. Уклад.: А. Дзярновіч, А. Семянчук. — Вільня; Мінск: AIDAI—ATHENEUM, 2009. — Atheneum. — Т. XII. — С. 209—213.
19. Wizytacje cerkwi unickich dekanatu nowodworskiego diecezji supraskiej 1804 roku. Oprac. P. Borowik i G. Ryżewski. — Białystok, 2009. — S. 35.
20. Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах. Склад.: В. Шчарбакоў, К. Кернажыцкі, Д. Даўгяла. — Мінск, 1936. — Т. I. (IX—XVIII).
21. Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и мат. — Минск: Изд-во АН БССР, 1959—1979. — Т. 1—4.
22. Инвентари магнатских владений Белоруссии XVII—XVIII вв. Владение Сморгонь. — Минск: Наука и техника, 1977.
23. Инвентари магнатских владений Белоруссии XVII—XVIII вв. Владение Тимковичи. — Минск: Наука и техника, 1982.
24. Пэрэгрынацыя, або Паломніцтва Ясна Асветленага Князя Ягомосці Мікалая Крыштофа Радзівіла ў Святую Зямлю // Кніга жыцій і хаджэнняў. — Мінск: Маст. літ., 1994. — С. 165—447.
25. Тэадор Білевіч. Дзённік, пісаны ў Англіі пра тое, як там вандравалася і жылося // Кніга жыцій і хаджэнняў. — Мінск: Маст. літ., 1994. — С. 448—458.
26. Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII ст. — Мінск: Беларуская навука, 2003. — С. 749—771, 797—832.
27. Радзівіл, Ф. У. Выбраныя творы. — Мінск: Беларускі кнігазбор, 2003. — С. 335—380, 381—398.
28. Семянчук, Г. Попіс шляхты Ваўкавыскага павета ў 1621 г. // Герольд Litherland. — 2004. — № 1—2. — С. 44—51.
29. Амелька, С. Да пытання аб складзе палітычнай эліты шляхты Лідскага павета ВКЛ у другой палове XVII ст. // Матэрыялы навуковай канферэнцыі «Павятовая шляхта ВКЛ: гісторыя, геральдыка, генеалогія, культура (XVI—XVIII стст.)» // Герольд Litherland. — Горадня, 2006. — № 17. — С. 86—96.
30. Піліп Казімір Абуховіч. Дыярыуш // Старажытная беларуская літаратура (XII—XVII стст.). — Мінск: Беларускі кнігазбор, 2007. — С. 530—560.
31. Радзівіл, Б. Аўтабіяграфія / Уклад. У. Сіўчыкава. — Мінск: Радыёлаплюс, 2009.
32. Шумейко, М. Ф. Археография: курс лекций. — Минск: БГУ, 2005. — С. 282.
33. Шаланда, А., Семянчук, Г. Апісанне Рэвізіі Нараўскай дзяржавы … за 1627 г. з фондаў Гарадзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея // Białoruskie Zeszyty Historyczne. — Białystok, 2003. — Nr 20. — S. 243—261.
34. Яцкевіч, З., Грыб, А. Тэстамент гарадзенскага мяшчаніна Барталамея Галоўчыца 1639 г. як крыніца па гісторыі беларускага мяшчанства // Гарадзенскі палімпсест. XII—XX стст. Матэрыялы Міжнар. навук. канф. (Горадня, 7 лістапада 2008 г.). Пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. — Горадня; Беласток, 2008. — С. 214—220.
35. Шаланда, А., Крайнева, І. Кавалак «Дыярыушу» XVII ст. Грыгора Мірскага, стражніка Вялікага княства Літоўскага // Герольд Litherland. — Горадня, 2001. — № 2. — С. 74—78.
36. Рассадин, С. Гербовый привилей 1643 г. на магдебургию г. Казимежу в старостве Бобруйском // БАШ. — Мінск: БелНДІДАС, 2001. — Вып. 2. — С. 215—222.

37. Доўнар, А. Да пытання аб рэвізіі Метрыкі Вялікага княства Літоўскага 1747—1751 г. // Актуальныя пытанні вывучэння і выдання Метрыкі Вялікага княства Літоўскага. Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (Мінск, 11—12 лістапада 2003 г.). — Мінск: ІГ НАН Беларусі, 2005. — С. 133—137.
38. Доўнар, А. Прывілей на Магдэбургскае права мястэчку Баруны 1705 г. // Ягелоны: дынастыя, эпоха, спадчына. Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Гальшаны—Навагрудак, 8—10 верасня 2006 г. — Мінск: Беларуская навука, 2007. — С. 103—108.
39. Mironowicz, A. Summaryusz dokumentów do dóbr supraskich z nadań funduszowych przez J. WW. hrabiów Chodkiewiczów w posiadaniu WW. Ojców Bazylianów zostających roku 1817 w Młynowie spisany // Białoruskie Zeszyty Historyczne. — Białystok, 2009. — Nr 31. — S. 179—232.
40. Макарчык, Ю. Гісторыя прабывання айцоў францішканцаў у Свіслачы-Занявічах і спісы вернікаў парафіі Вялікія Эйсманты. — Горадня: ГФУПП «Гродзенская друкарня», 2009. — 452 с.
41. Макараў, М. Ад пасада да магдэбургіі: прававое становішча насельніцтва местаў Беларускага Падзвіння ў XIV — першай палове XVII ст. — Мінск: Экаперспектыва, 2008. — С. 172.
42. Віцько, Д. Silva rerum Стафана Яна Слізня XVII—XVIII ст. з успамінамі Аляксандра Слізня за 1561—1649 гг. (Са збораў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі) // Здабыткі. Дакументальныя помнікі на Беларусі. — Мінск, 2009. — Вып. 11. — С. 62—88.
43. Gordziejew, J. Materiały źródłowe do dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Inwentarze miasta Pińska z lat 1764 i 1778 // Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. — 2003. — R. 48. — Cz. I. — S. 131—209.
44. Gordziejew, J. Materiały źródłowe do dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Z zagadnień skarbowości w dobie stanisławowskiej // Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. — 2004. — R. 49. — Cz. II. — S. 127—166.
45. Radaman, A., Ferenc, M. Rejestr senatorów i posłów na sejmie walnym warszawskim 9 lutego — 21 marca 1600 roku // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. — Kraków, 2004. — T. MCCLXVII. — Z. 131. — S. 89—107.
46. Śliż, N. Testament Piotra Kochlewskiego, sędziego ziemskiego brzeskiego z 1646 roku // Zapiski historyczne. — Warszawa, 2007. — T. LXXII. — Z. 1. — S. 91—103.
47. Залівака, А. Сфальсіфікаваны тэстамент пана Мікалая Канстанцінавіча Залівакі // Архіварыус. — Мінск: НГАБ, 2005. — Вып. 3. — С. 65.
48. Скеп'ян, А. Лісты маладых князёў Алелькавічаў з Італіі // Архіварыус. — Мінск: НГАБ, 2009. — Вып. 7. — С. 58.
49. Дзярновіч, А. Плач па Вялікім княстве (да гісторыі транслітарацыі Метрыкі ВКЛ у 1777—1780-х гадах) // Metriciana: даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага княства Літоўскага. — 2003. — Т. II. — С. 33—54.
50. Галубовіч, В. Да гісторыі адной арэнды ў Полацкім ваяводстве ў сярэдзіне XVII ст. // Commentarii Polocenses historici. — Наваполацк; Менск, 2005. — Т. II. — С. 42—50.
51. Александровіч, У. Люблінскі след у біяграфіі берасцейскага друкара Станіслава Мурмеліуса // Архіварыус. — Мінск: НГАБ, 2008. — Вып. 6. — С. 24—33.
52. Галубовіч, В. Справа пра напад на гарадзенскі кляштар францысканцаў у 1645 г. // Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV—XX ст. Пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. — Горадня, 2009. — С. 253—258.

53. Рыбчонак, С. Рэестр Радзівілаўскай скарбніцы пачатку XVIII ст. // Silva rerum nova: Штудыі ў гонар 70-годдзя Г. Я. Галенчанкі. Уклад.: А. Дзярновіч, А. Семянчук. — Вільня; Мінск: AIDAI—ATHENEUM, 2009. — Atheneum. — Т. XII. — С. 214—228.
54. Доўнар, А. Пастанова камісараў Яна Казіміра Вазы 1650 года аб парадку кіравання ў Гародні // Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV—XX ст. Пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. — Горадня, 2009. — С. 118—127.
55. Дзярновіч, А. Гарадская сядзіба Полацка XVII ст. (паводле інвентара з Радзівілаўскага архіва) // Матэрыялы V міжнароднай канферэнцыі. — Полацк, 2009. — С. 65—75.
56. Галубовіч, В. Інвентары Полацкай эканоміі першай трэці XVII ст. // Архіварыус. — Мінск: НГАБ, 2010. — Вып. 8. — С. 33—42.
57. Грыб, А. Канфірмацыйны прывілей Дзісне на Магдэбургскае права ад караля Аўгуста II ад 29.05.1699 г. // Архіварыус. — Мінск: НГАБ, 2010. — Вып. 8. — С. 42—70.
58. Грыб, А., Яцкевіч, З. Тэстамент гарадзенскага мешчаніна Барталамея Галоўчыца 1639 г. як крыніца па гісторыі беларускага мяшчанства // Гарадзенскі палімпсест. XII—XX стст. Матэрыялы Міжнар. навук. канф. (Горадня, 7 лістапада 2008 г.). Пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. — Горадня; Беласток, 2008. — С. 214—220.
59. Яшчолт, Т., Рыжэўскі, Г. Крыштаф Весялоўскі гербу Агеньчык і яго тэстамент // Архіварыус. — Мінск: НГАБ, 2008. — Вып. 6. — С. 86—109.
60. Корсак, В. Публікацыя тэстамента Мікалая Більдзюкевіча, падкаморага парнаўскага // Архіварыус. — Мінск: НГАБ, 2008. — Вып. 6. — С. 59—65.
61. Корсак, В. Публікацыя тэстамента Яна Серакоўскага, стольніка гастыньскага // Архіварыус. — Мінск: НГАБ, 2009. — Вып. 7. — С. 39—44.
62. Корсак, В. Тэстамент Тамаша Крыштапавіча Пядзевіча, актыкаваны 09.05.1730 г. // Архіварыус. — Мінск: НГАБ, 2010. — Вып. 8. — С. 72—78.
63. Галубовіч, В., Радаман, А. Інструкцыя полацкай шляхты на сойм 1608 г. // Commentarii Polocenses historici. — Наваполацк; Менск, 2006. — Т. III. — С. 70—72.
64. Сагановіч, Г. Інструкцыя паслам Ашмянскага павета на канвакацыйны сойм 1632 г. // Беларускі гістарычны агляд. — Мінск, 2007. — Т. 14. — Сш. 1—2 (26—27). — С. 207—219.
65. Антановіч, З. Інструкцыя Магілёўскай рыма-каталіцкай кансісторыі кіеўскаму біскупу аб парадку разгляду прашэнняў і скаргаў жыхароў Кіеўскай губерні // Архіварыус. — Мінск: НГАБ, 2008. — Вып. 6. — С. 33—40.
66. Sahanovič, H. Vilniaus seimelio instrukcija pasiuntiniams į 1619 metų abiejų tautų respublikos seimą // Lietuvos istorijos metraštis. 2008 metai. 1. — Vilnius, 2009. — P. 137—144.
67. Галубовіч, В. Соймікавая інструкцыя менскай шляхты 1608 г. // Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 510-годдзя атрымання Менскам магдэбургскага права): Матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 4—5 верасня 2009 г.— Мінск: Беларуская навука, 2010. — С. 32—37.
68. Лісейчыкаў, Д. Візіты уніяцкіх цэркваў Мінскага і Навагрудскага Сабораў 1680—1682 г. Зб. дак-таў. — Мінск: Выдавец І. П. Логвінаў, 2009.
69. Віцебска-Рыжскія акты XIII—XVII ст.: Дагаворы і службовая карэспандэнцыя паміж органамі кіравання горада Віцебска і ганзейскага горада Рыгі. Падрыхтаваў А. Дзярновіч. — Мінск: ATHENAEUM, 2005. — Вып. 1: Дакументы гаспадарча-гандлёвыя, XV—XVI ст. — С. 20—24.

70. Радаман, А. Віленскі земскі прывілей 1565 г. вялікага князя Жыгімонта Аўгуста // Беларускі гістарычны агляд. — Мінск, 2005. — Т. 12. — Сшытак 1—2 (22—23). — С. 132—161.
71. Сліж, Н. Справа аднаго наезду, або Пра рэпутацыяю Льва Сапегі // Беларускі гістарычны агляд. — Мінск, 2009. — Т. 16. — Сшытак 1 (30). — С. 113—119.
72. Wiktoryn Kuczyński. Pamiętnik 1668—1737. Oprac. pod kier. J. Maroszka. — Białystok, 1999. — 133 s.
73. Руська (Волинська) Метрика. Книга за 1652—1673 р. Підготував до друку Петро Кулаковській. — Острог; Варшава; Москва, 1999. — Monumenta Historica Res Gestas Europae Orientalis Illustrantia. Fontes XV—XVII sae. — Vol. V.
74. Aleksander, D. Skorobohaty. Diariusz. Oprac. T. Wasilewski. — Warszawa, 2000.
75. Радзивилловские акты из Собрания Российской национальной библиотеки. Первая половина XVI в. Составитель М. М. Кром. — Москва; Варшава, 2002. — Памятники истории Восточной Европы. Источники XV—XVII вв. — Т. VI. — С. 20—21.
76. Мыцык, Ю. Віленскі летапісец 1631 г. // Архіварыус. — Мінск: НГАБ, 2008. — Вып. 6. — С. 67—75.
77. Шаланда, А. Пергаміны XVI—XVIII стст. на лацінскай і польскай мовах ў фондах Гарадзенскага гісторыка-археалагічнага музея // Герольд Litherland. — 2002. — № 3—4. — С. 97—119.
78. Шаланда, А. Пергаміны 1700—1775 гг. у фондах Гарадзенскага гісторыка-археалагічнага музея // Герольд Litherland. — 2004. — № 1—2. — С. 51—62.
79. Шаланда, А. Апісанне вяселля Цімаша Хмяльніцкага ў 1652 г. // Commentarii Polocenses historici. — Наваполацк; Менск, 2005. — Т. II. — С. 62—65.
80. Шаланда, А. Дыярыуш Маскоўскай вайны ў 1633 годзе // Commentarii Polocenses historici. Наваполацк, Менск, 2006. Т. III. С. 50—64.
81. Шаланда, А. Прыватны ліст віленскага цэйкварта Вільгельма Поля ад 6 мая 1641 г. аб водаправодзе і арсенале ў Гародні // Гарадзенскі палімпсест. XII—XX стст. Матэрыялы Міжнар. навук. канф. (Горадня, 7 лістапада 2008 г.). Пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. — Горадня; Беласток, 2008. — С. 211—213.
82. Editions de documents medievaux. — Zaragoza, 1984.
83. Шумейко М. Ф. Археография: курс лекций. — Минск: БГУ, 2005. — С. 319.
84. Иларене, И. Книга Литовской Метрики № 560 как пример внешнего разнообразия книг Литовской Метрики // Новости Литовской Метрики. — Вильнюс, 2009. — № 10 — 2007/2008. С. 21, 42.
85. Страшко, В. Правила передачі тексту кириличних документів XVI—XVIII ст. дипломатичним і популярним методами та рекомендації для застосування цих правил у виданнях наукового і науково-популярного типив: Проект // Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика. — Київ, 1992. — Вип. 7.

Ю. В. Нестерович

ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ ОПТИМИЗАЦИИ И МОДЕРНИЗАЦИИ РЯДА ТЕРМИНОВ АРХЕОГРАФИИ (ЛОГИКО-ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ)

Мы уже обращали неоднократно (в том числе на проведенных БелНИИДАД, Археографической комиссией Белкомархива научных конференциях, в статьях, помещенных в издания архивной отрасли «Беларускі археаграфічны штогоднік», «Архіварыус») на необходимость соразмерения содержания базисных терминов археографии и смежных научных дисциплин, оптимизации содержания значительного их ряда, целесообразность модернизации терминов археографии. Такая необходимость возникает в связи с непротиворечивым построением терминосистемы археографии. Целесообразно, принимая во внимание *неоднозначность термина «археография»*[*], широкое использование при построении терминосистемы археографии терминоэлемента «эдиторский» взамен терминоэлемента «археографический» (в частности, использование терминов «эдиторская легенда», «эдиторская публикация»). Учитывая различие объектов эдиционной работы, осуществляемой археографами и текстологами (соответственно, исторические источники и памятники письменности), понятия, обозначаемые терминоэлементом «эдиторский», будут иметь более «широкий» объем, нежели понятия, обозначаемые терминоэлементом «археографический». Исходя из *элиминации синонимии терминов (и терминоэлементов) «издание» и «публикация», из наделения обозначаемых им понятий содержанием, делающих их перекрещивающимися понятиями* (в соответствии с чем публикация результата эдиционной работы осуществляется не обязательно в форме издания), востребована замена в ряде терминов терминоэлемента «издание» терминоэлементом «публикация». В том числе такая замена оптимальна для термина «тип археографического издания» (в «Правилах издания исторических документов в СССР», М., 1990) употребляются термины «издание документов» и «тип издания документов», где терминоэлемент «документ» является усечением от термина «исторический документ». Учитывая, что термин «документ» входит в терминосистему документоведения, но *значение его не устоялось*[**] (в построениях документоведения наличествует синонимия его с терминами «документированная информация», имеющая место, в частности, в ГОСТ Р 51141-98 и СТБ П 2059-2010), термин «издание документов» употреблять в рамках археографии неадекватно (несоразмерно). Вместе с тем, и термин «издание исторических документов» не вполне точен, придерживаясь *соразмерения значения его значению термина «издание»*. В сфере информатизации, книжного и издательского дела «издание» трактуется как результат редакционно-издательской обработки, содержащий информацию, предназначенную для распространения, и отвечающий требованиям государственных стандартов, других нормативных документов относительно их издательского оформления и полиграфического оформления (такая трактовка имеет место, в частности, в ДСГУ 3017-95). Археографы *осуществляют* (наиболее часто в форме издания) *публикацию исторических источников* в соответствии с нормами эдиции, но не издание их. При подготовке такой публикации они не следуют требованиям госстандартов и других нормативных документов по издательскому оформлению и полиграфическому оформлению подготавливаемого макета.

[*] И далее курсивом выделены основания для оптимизации содержания, модернизации конкретных терминов.

[**] См.: Нестерович Ю. В. Труды по экспликации базисных понятий научных теорий. Т. 1.: Экспликация базисных понятий документоведения и инфософии. Минск: ГНУ «Институт истории НАН Беларуси», 2010. Гл. II. П. 1—2.

Составляемый археографом заголовок к историческому документу (результату эдиционной работы) неточно обозначать терминами «авторский, редакционный, археографический заголовок». Это вытекает из *терминоведческого анализа соответствующих понятий, соразмерения конституируемого понятия со значениями терминов* «автор», «редакция», «археография». В рамках построения непротиворечивой терминосистемы археографии, учитывая *целесообразность «расширения» использования, терминоэлемента «эдиторский»*, составляемый археографом заголовок к историческому документу оптимально терминировать как «эдиторский заголовок»[*]. Вносимое нами предложение обозначать другой элемент эдиторского заголовка термином «наименование» взамен термина «разновидность (исторического) документа», обусловлено, *прежде всего, наличием противоречий при изложении результатов эдиции (необходимостью их устранения при построении терминосистемы археографии)*. Его внесение вызывает возражение археографов, в том числе и при обсуждении данного доклада на заседании «круглого стола». Однако терминоведческие аргументы должны заставить их изменить свое мнение. Учитывая, что археографы указывают в эдиторском заголовке наименование не только разновидности, но и вида, «узкой разновидности» («подразновидности») публикуемого исторического документа[**], основание для модернизации термина «разновидность документа», неоспоримо. Целесообразность использования термина «эдиторское наименование» обусловлена и *терминоведческим анализом документоведческих понятий, обозначаемых терминами «вид, разновидность, наименование документа», корреляции их содержания* со значением используемого сегодня в литературе по археогра-

[*] Подробно обоснование оптимизации и модернизации терминов, касающихся описания составляемого археографом заголовка к историческому документу см. в статье «Заголовок к историческому документу (терминологический аспект)» в настоящем выпуске БАШ.

[**] Подробно см. там же.

фии термина «разновидность (исторического) документа». И соответственно, *соразмерения понятийного аппарата* документоведения и археографии. В разработках археографии элемент заголовка к историческому документу, представляющий собой изложение наличествующего в нем содержания обозначается терминами «резюме», «экстракт», «содержание документа». Последний термин неточен, поскольку в эдиторском заголовке приводится изложение содержания. При оптимизации терминологии в данном случае целесообразно опираться на *корреляцию содержания терминов*. Термин «экстракт», употребляемый для описания археографической публикации, приемлемо раскрывать как резюме, наличествующее в заголовке к историческому документу. В издании «Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII—XVIII стст.)» (Мінск, 2003) при перечислении элементов, составляемых публикатором заголовка к историческому документу, употребляется емкий термин «сущность документа» (при этом терминоэлемент «документ» является усечением терминоэлемента «исторический документ»). Объем и содержание данного термина не совпадают с объемом и содержанием термина «экстракт» в вышеприведенном значении. «Сущность документа» предстает эдиторским экстрактом, взятым в комплексе с адресантом и адресатом.

В. С. Пазднякоў

ВЫКАРЫСТАННЕ ДУЖАК У АРХЕАГРАФІІ ПРЫ ПЕРАДАЧЫ ТЭКСТУ ДАКУМЕНТАЎ

Дужкі як элемент тэксту здаўна выкарыстоўваліся ў археаграфіі. У заходняй эдыцыйнай практыцы былі прапанаваны нават складаныя сістэмы дужак пры перадачы тэксту дакументаў [1; 2]. З-за розных абставін яны не атрымалі распаўсюджання ў нас, але, напрыклад, іх упамінае Дз. С. Ліхачоў, аднак у даволі крытычным кантэксце [3, с. 518]. Ён жа адзначаў адсутнасць аднастайнасці ў выкарыстанні дужак розных відаў — круглых, прамых (квадратных), вуглавых, фігурных — і прапаноўваў дамовіцца пра агульныя правілы іх выкарыстання ў розных выданнях [3, с. 543—544]. Пажаданні гэтыя так і не былі рэалізаваны ў Расіі.

Звяртаючыся да беларускага матэрыялу, адзначым найбольш аўтарытэтныя распрацоўкі археографаў. Так, метадычныя рэкамендацыі Г. Л. Харашкевіч і С. М. Каштанава па выданні Метрыкі ВКЛ [4] прадугледжвалі пры перадачы тэксту выкарыстоўваць толькі круглыя дужкі. Так, рэкамендавалася: «Мягкий знак вставляется (в круглых скобках) после выносных согласных. … Буквы, опущенные в сокращенных написаниях, восстанавливаются … и заключаются в круглые скобки» [4, с. 46].

Метадычныя рэкамендацы А. І. Грушы прадугледжваюць выкарыстанне пры перадачы тэксту толькі круглых і квадратных дужак: «Скарачэнні (абрэвіятуры) раскрываюцца, пры гэтым скарочаныя літары ставяцца ў дужках…» [5, с. 18—19], «… рэканструяваны тэкст заключаецца ў квадратныя дужкі» [5, с. 41].

Сучасная эдыцыйная практыка паказала недастатковасць такога інструментарыя. Па-першае, трапляюцца вельмі складана афармленыя старажытныя тэксты. Па-другое, яны складзены на розных мовах, што яшчэ больш ускладняе прыёмы перадачы тэксту. М. Тарэлка і І. Сынкова пры публікацыі тэксту татараў ВКЛ [6] выпрацавалі ўласную сістэму дужак транслітараванага тэксту (з арабскай графікі на лацінскую), якая выглядае так. У квадратныя дужкі [ ] бярэцца рэканструяваны тэкст. Прапушчаныя літары дадзены непасрэдна ў транслітарацыі. Калі прапушчана цэлае слова, то яно даецца толькі ў перакладзе. Калі замест адной літары памылкова напісана іншая, то адноўлены варыянт падаецца ў зносцы. У круглыя дужкі ( ) бярэцца тэкст, надпісаны зверху. У фігурныя дужкі { } заключаецца памылковы паўтор або памылковая інтэрпаляцыя з наступнага ці папярэдняга тэксту, або памылкова напісаныя словы ці літары, якія перапісчык закрэсліў, або, пакінуўшы незакрэсленымі, напісаў далей правільна. Трэба адзначыць, што, сустракаючы ў тэксце цытаты з Карана, эдытары даюць іх курсівам, так што ў іх публікацыі прысутнічаюць квадратныя і фігурныя дужкі ў курсіўным напісанні. У паралельным перакладзе на беларускую мову эдытары выкарыстоўваюць дадатковыя дужкі — вуглавыя < >, для перадачы тэксту, дададзенага переклад-

чыкам [6, с. 25]. На сённяшні дзень гэта самая складаная сістэма дужак з тых, якія выкарыстоўваюць беларускія эдытары.

Літоўскія эдытары пры выданні кніг Метрыкі ВКЛ у асноўным прытрымліваюцца правілаў, распрацаваных Г. Л. Харашкевіч і С. М. Каштанавым. Пры выданні іншых гістарычных крыніц выдавецкі інструментарый больш разнастайны. Так, у выданні лістоў нямецкага дыпламата Валянціна Заўрмана змешчаны тэксты XVI ст. на нямецкай і лацінскай мовах. Прысутнічаюць устаўкі выдаўца, яны заўсёды ў квадратных дужках, але курсіўных *[ ]*. У іх ставіцца пытальнік эдытара, раскрытая дата. У такіх жа дужках раскрыты скарочаныя словы. У круглых дужках устаўляецца тэкст аўтарскіх заўваг, яны выкарыстоўваюцца паводле сучасных правілаў [7].

Польскія эдытары пры выданні гістарычных дакументаў у асноўным прытрымліваюцца інструкцыі К. Лепшага [8]. Нагадаю, што згодна з ёю, у прамыя дужкі бяруцца «месцы знішчаныя, нечытабельныя, пропускі свядомыя і несвядомыя, няслушныя скароты або спрэчныя дапаўненні, якія не мяняюць манеру друку (антыквай) — са спасылкай-тлумачэннем сапсаванага месца»; памылка ў адзіночным выразе адзначаецца літарай *[s]* або *[ss]*, або клічнікам *[!]* у прамых курсіўных дужках; для пазначэння спрэчна расчытанага месца выкарыстоўваецца пытальнік *[?]*; інтэрпаляцыі — устаўныя выразы — змяшчаюцца ў вуглавых дужках і тлумачацца ў спасылках.

Аднак у апошні час у польскай эдытарскай практыцы з'явіліся навацыі. Так, Т. Бохун у сваём выданні ліста Е. Валовіча з дапамогай круглых дужак раскрывае скарачэнні, квадратнымі дужкамі пазначаны лакуны, з дапамогай вуглавых устаўлены прапушчаныя літары і словы [9]. У выданні А. Пэрлакоўскага [10], якое, дарэчы, сустрэла вострую крытыку [11; 12], у выглавых дужках устаўлены замененыя літары або словы, напрыклад, пры выпраўленні памылак у напісанні слоў; у фігурныя дужкі ўзяты літары або знакі лішнія, непатрэбныя, пастаўленыя памылкова.

Калі рабіць папярэднія вынікі з агляду сучаснай эдытарскай практыкі, то відавочна, што дужкі як элемент тэксту ў выдаваемых дакументах застаюцца запатрабаваным элементам, прычым прасочваецца тэндэнцыя ўскладняць сістэму дужак, уводзячы іх новыя віды і правілы ўжывання. Аднак застаецца праблема іх уніфікацыі і выпрацоўкі хоць нейкіх агульных правілаў іх выкарыстання.

Літаратура

1. Masai, F. Principes et conventions de l'édition diplomatique // Scriptorium. — 1950. — Vol. 4. — № 2. — P. 192—193.
2. Maas, P. Textkritik. 3. Verbesserte und vermehrte Auflage. — Leipzig, 1957. — S. 15—16.
3. Лихачев, Д. С. Текстология. На материале русской литературы X—XVII веков. — Л.: Наука, 1983.
4. Методические рекомендации по изданию и описанию Литовской Метрики / Сост.: А. Л. Хорошкевич, С. М. Каштанов. — Вильнюс, 1985.

5. Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII—XVIII стст., перыяд Вялікага княства Літоўскага) / Аўт.-склад. А. І. Груша. — Мінск: БелНДІДАС, 2003.
6. Тарэлка, М., Сынкова, І. Адкуль пайшлі ідалы: Помнік рэлігійна-палемічнай літаратуры з рукапіснай спадчыны татараў Вялікага Княства Літоўскага. — Мінск: Тэхналогія, 2009.
7. Valentino Saurmano laiškai imperatoriui Ferdinandui I iš Žygimanto Augusto Vilniaus dvaro (1561—1562 m.) / Sudarė Darius Antanavičius, Vilija Gerulaitienė, Jūratė Kiaupienė, parengė Darius Antanavičius. — Vilnius, 2009.
8. Lepszy, K. Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do poł. XIX w. — Warszawa, 1953.
9. Бохун, Т. Письмо Херонима Яроша Волловича о несостоявшемся походе гетмана Я. К. Ходкевича на Москву (1612) // Единорогъ: Материалы по военной истории Восточной Европы эпохи Средних веков и Раннего Нового времени. — Вып. 1. — М.: Квадрига, 2009. — С. 76—85.
10. «Interes WM Pana wspomniałem Królowi Jmci…» Listy Jana Jerzego Przebendowskiego podskarbiego wielkiego koronnego do Adama Mikołala Sieniawskiego wojewody bielskiego i hetmana wielkiego koronnego z lat 1704—1725 / Oprac. Adam Perłakowski. — Kraków, 2007.
11. Burdowicz-Nowicki, J., Zielińska, Z. Extra limites // Kwartalnik Historyczny. — 2009. — № 3. — S. 127—143.
12. Burdowicz-Nowicki, J., Zielińska, Z. Odpowiedź na replikę // Kwartalnik Historyczny. — 2009. — № 4. — S. 169—184.

ВЫСТУПЛЕННІ Ў ДЫСКУСІІ

Старшыня. Хто пачне дыскусію?

Г. Я. Галенчанка. У мяне прапанова. Давайце абмяжуемся праблемай падрыхтоўкі археаграфічных выданняў, якія прызначаны для навукоўцаў вышэйшага ўзроўню. Па-першае, палітарная перадача тэксту выклікае пытанні, калі не растлумачыць, што гэта такое. Уся пісьменнасць абапіраецца на палітарную сістэму і ўся еўраўпейская археаграфія. Па-другое, фармуліроўка наконт ксеракапіравання зніжае статус факсімільных выданняў. Аднак трэба рыхтаваць факсімільныя выданні. Ніякая палітарная ці іншая перадача тэксту не дае такога ўяўлення пра дакумент, як добрае факсімільнае выданне.

Старшыня. Да факсімільных выданняў крытычна адносяцца таму, што сучасныя так званыя археографы, якія не займаюцца публікацыямі сярэдневяковых крыніц, а публікацыямі найноўшых дакументаў, лічаць, што зрабіў ксеракс — і зрабіў археаграфічную публікацыю. А што датычыць факсімільных выданняў, то тут няма ніякіх іншых думак — гэта навуковае выданне. Хаця і наконт гэтага існуюць іншыя думкі.

Г. Я. Галенчанка. Мы можам выкарыстоўваць выданні дакументаў у навуковых мэтах, а можам не выкарыстоўваць. Іншае пытанне наконт выдання рэгестаў. Я лічу, што рэгесты нельга разглядаць у канцэпцыі навуковай археаграфіі, бо гэта ўжо пазнейшыя запісы. І апошняя рэпліка. Мы варымся ў рэгіянальных праблемах, не лічымся з тым, што еўрапейская археаграфія ўсё ж прыйшла да нейкай уніфікацыі. У расійскай археаграфіі таксама ёсць нейкія пануючыя погляды, напрыклад, прапановы археографаў С. М. Каштанава, Г. Л. Харашкевіч. Іх выдавецкія прынцыпы не заўсёды накладваюцца на нашыя. Кожная дзяржаўная археаграфія выпрацоўвае свае прынцыпы. Але ў некаторых пунктах уніфікацыя патрэбна. На мой погляд, лепш за ўсё для навукоўцаў факсімільныя выданні. Я не прапаную выдаць усе кнігі Метрыкі ВКЛ за два гады. Напэўна, гэта памылковы пункт гледжання. Колькі кніг Метрыкі ўсяго, 660 з нечым? А колькі выдадзена? Выдадзена за два стагоддзі 40 ці 50 выданняў. Мы так і не дачакаемся, толькі нашчадкі нашыя дачакаюцца.

З. Л. Яцкевіч. У нас ёсць праект метадычных рэкамендацый для выдання польскамоўных тэкстаў. Самая галоўная мая прапанова — сустрэцца і абмеркаваць іх. Мне б хацелася, каб гэтыя рэкамендацыі нас аб'ядналі, а не раз'ядналі. І каб не забываліся, для каго мы іх рыхтуем. Па-другое, у асноўных правілах работы архіваў, сучасных і савецкіх, сказана, што для кіравання працы над зборнікам дакументаў любой тэматыкі ствараецца рабочая інструкцыя на падставе агульных правіл. Мы, нарэшце, да гэтага пачалі прыходзіць і дзякуй, што прыйшлі. У нас ёсць такая інструкцыя, яе склаў Ю. М. Снапкоўскі. Тое самае датычыцца падрыхтоўкі і другіх выданняў.

Старшыня. Што датычыць палажэння прытрымлівацца правіл работы дзяржаўных архіваў, прапанаванага Зміцерам Лявонцьевічам, то правілы — гэта нарматыўны дакумент, які павінен выконвацца ўсімі, хто працуе ў архіўнай галіне. Але ж археаграфічнай працай займаюцца не толькі тыя, хто працуе ў архіўнай галіне. Зусім не абавязкова, каб навукоўцы акадэмічных, вучэбных устаноў іх прытрымліваліся. Тым больш, што правілы публікацыі дакументаў дзяржаўнымі архівамі дадзены толькі ў 50-м раздзеле і носяць арганізацыйны характар, а методыкі амаль не ўтрымліваюць. Можа, гэта і добра.

Ю. М. Снапкоўскі. Коротко о тех проблемах, которые у нас есть. В отделе публикации дакументов НГАБ готовятся три сборника документов: «Иностранные подданные в Беларуси», «Беларусь и война 1812 года» и «Пореформенная Беларусь». Что касается сборника «Иностранные подданные в Беларуси», то возникла такая проблема. Сборник готовился составителем как научное издание, но оказалось, что многие документы даны в извлечениях, причем критерии отбора непонятны. Заголовки составлены не совсем корректно. Отдел публикации по максимуму пытается привести текст в надлежащее состояние. При работе над сборниками встал вопрос, как подходить к тексту: по современным правилам написания или тем, по которым создавались документы. Прецедент сохранения старого написания есть. В предисловии к сборнику документов о судьбе участников восстания 1830—1831 гг., который был издан в Гродно, есть такая формулировка: поскольку документы этого периода приобрели древность, было решено оставить вышедшие из употребления буквы — еры, яти. Возник вопрос: а где критерий, какие документы приобрели древность, а какие нет? Мы видим в документах этого периода написание имен собственных с малой буквы, пунктуация не соответствует современным правилам. Правописание заглавных и строчных букв различное, возникает вопрос: какое правильное? В результате обсуждения этой проблемы в архиве была составлена рабочая инструкция для данного сборника. Поскольку было решено передавать написание и пунктуацию познаково, это потребовало более скрупулезной вычитки текста. Что включать в заголовок, по какому принципу его строить? Решено включать дату, вид документа, обозначение адресанта или автора, адресата, краткого содержания, заголовки выделять курсивом. При наличии заголовка документа он не опускается, а следует в начале документа после редакционного. После документа указываются поисковые данные, способ изготовления документа. Тут возникла определенная проблема. В XIX — начале XX в. документы бывают рукописные, отпечатанные на машинке и изготовленные типографским способом. Это надо отразить в легенде. Однако если половина текста на типографском бланке, а половина рукописная, то надо ли это оговаривать? Мы пришли к выводу, что в легенде следует указывать, что документ на бланке, помещать примечания о наличии приписок и резолюций. Поскольку информация о штампах ничего не несет, решили оговорить в предисловии наличие штампов и их не описывать. Документы часто встречаются в черновом варианте, и если оговаривать каждое зачеркнутое слово, каждый абзац, публикация сильно перегружается различны-

ми примечаниями. Пока пришли к выводу делать примечания в конце каждого слова.

Старшыня. На нашем заседании присутствуют не только представители Национального исторического архива Беларуси, но и сотрудники Национального архива Республики Беларусь, которые также ведут активную археографическую деятельность и которые могли бы нам поведать об опыте подготовки к изданию документов новейшего времени. Но в этом случае мы ушли бы далеко от намеченной темы нашего «круглого стола». Поэтому при всем уважении к нашим коллегам давайте следовать сегодняшней тематике. В последующем по тем проблемам, которые тут вырисовываются, будем проводить аналогичные «круглые столы». Так что спасибо большое, Юрий Николаевич, за ваше интересное выступление относительно подготовки сборника. Думаю, участие в нашем заседании поможет вам определиться с теми проблемами, которые возникли при археографическом оформлении издания.

А. І. Груша. Бесспорно, наибольший интерес вызвал доклад А. І. Шаланды. Я в мае этого года был в Литве, там было совещание, посвященное проблемам издания книг Литовской метрики, на котором оживленно дискутировалась проблема передачи текста на старопольском языке. Причем это была центральная проблема, и точки зрения разделились. Когда мы обсуждаем эту проблему, как передавать текст — политерно, неполитерно — вкладывая то или иное содержание в этот термин, возникает вопрос: а заглядывают ли наши археографы в учебники и научные работы по смежным специальным наукам. Ведь археография очень тесно связана с другими науками. По сути дела, публикация документа — это отражение тех наработок, которые сделаны в этих областях. Очень часто дискутируется проблема, как передавать ту букву, которая похожа на букву «j» в текстах. «J» эта буква или не «j»? На самом деле, если мы возьмем специальные исследования, мы увидим, что буквы «j» до XVIII в. вообще не существовало, что это всего только палеографический вариант буквы «і». Тогда возникает вопрос: передаем ли мы при шрифтовом наборном способе палеографию письма? Возможно ли вообще шрифтовым, наборным способом передавать палеографию письма? Невозможно. То есть, если мы передаем букву «j», точнее, палеографический вариант буквы «і», в таком случае мы должны по тому же принципу передавать палеографию и всех других букв. Но входит ли это в нашу задачу? Или, может быть, палеографию письма лучше отразить в каком-то другом структурном разделе этой публикации, в легенде или где-то отдельно и т. д. Иначе говоря, мы часто сталкиваемся с проблемами, собственно, не археографического характера, а палеографического, дипломатического, сфрагистического. И вот тут, кстати, у нас есть очень большой прогал в знаниях. Чтобы решать многие проблемы, которые возникают в археографии, нужно поднять уровень знаний в специальных исторических науках. Ведь именно уровень знаний, проблематика и тематика этих наук и диктуют состав научного аппарата документа. И говоря о том, что

это за буква, без элементарных знаний по палеографии такие споры бесплодны, в любом случае, ни к чему хорошему они не приведут. Это связано и с терминами. Я так и не понял, что значит «политерная передача текста». В определении Алексея Ивановича — это в том числе и передача знаков препинания. Но знаки препинания по определению не относятся к буквам. Более того, они даже не относятся к тексту. Текстология ведь не знает такого предмета исследования, как знаки препинания. Поэтому в самой формулировке содержатся спорные, дискуссионные моменты. Этот термин должен приобрести какое-то конкретное содержание, и мне кажется, более обоснованное содержание, если он вообще имеет право на жизнь, потому что, действительно, мы передаем текст не пиктограммами и какими-то другими способами, а именно буквами. Мой главный тезис: археография начинается не с проблем собственно археографии, она начинается с проблем специальных исторических наук. Прежде чем мы беремся за текст, нам надо знать хорошо проблемы, которые существуют в тех науках, которые кладут этот источник в качестве объекта или предмета своего исследования.

Старшыня. Спасибо. Тут с вами трудно не согласиться. Я думаю, все собравшиеся разделяют мысли о взаимодействии археографии со специальными историческими дисциплинами. Это как бы само собой разумеющееся, но, к сожалению, иногда забывается. А это то же самое, когда человек, занимающийся биохимией или биологией, не умеет владеть микроскопом. Кто еще хотел бы выступить?

А. А. Жлутка. Даклад вельмі цікавы і закранае шмат праблем, якія непакояць усіх, хто займаецца выданнем крыніц. Ужо закраналіся праблемы пра пунктуацыю, скароты, вынасныя знакі, яшчэ можна дадаць знакі пераносу і г. д. Мяркую, што за прынцып выдання трэба браць не палітарную перадачу тэксту, а ўсё ж той прынцып, які існуе ў еўрапейскай археаграфіі — прынцып павагі да тэксту, прынцып павагі да арыгінала. Трэба перадаваць тэкст максімальна блізка да арыгінала. У той жа час, трэба зыходзіць з іншага прынцыпу, тэкст павінен быць даступным для даследчыка. Выбіраць трэба паміж гэтых дзвюх крайнасцей. Трэба шукаць кампрамісы, каб выданне мела і вагу, і навуковую вартасць.

Старшыня. Алесь Анатольевич, речь идет о том, для кого мы готовим издание, для какого исследователя?

А. І. Груша. Когда мы говорим о пользователе, мы чаще всего имеем в виду историка общего профиля, который занимается экономическими, социальными проблемами. А почему мы не имеем в виду палеографа, дипломатиста, сфрагиста, который тоже хочет из этой публикации почерпнуть нужную ему информацию, не посещая архив? По сути дела, мы создаем копию документа с совокупностью всех его признаков. Филолога будет интересовать употребление вышедших из употребления букв. Когда мы удовлетворя-

ем интересы филолога, мы одновременно удовлетворяем интересы и других специалистов.

Ю. У. Несцяровіч. Алесь Анатольевіч нам прапанаваў прынцып павагі да тэксту. Мяркую, што ён меў на ўвазе і прынцып павагі да зместу тэксту. Неабходны кампраміс паміж мадарнізацыяй тэксту і момантам набліжэння па зместу да дакумента. Метадычна дасканалая публікацыя павінна адпавядаць прынцыпу перадачы тэксту максімальна адпаведна зместу.

А. І. Шаланда. Калі вы паспрабуеце апублікаваць дакумент у польскіх археаграфічных выданнях, то ён павінен быць падрыхтаваны па правілах археаграфічных публікацый, прынятых у Польшчы. Я згодны з А. І. Грушам. Узровень публікацыі залежыць ад улічвання інтарэсаў спецыяльных навук. Калі вы не ўлічваеце сфрагістыку, палеаграфію — такі і ўзровень публікацыі. Гэта датычыць і мяне. Я сябе не выключаю з гэтага спісу. Узровень працы залежыць ад таго, наколькі падрыхтаваны тэкст адпавядае здабыткам навук — сфрагістыцы, палеаграфіі і інш. Што датычыцца аўтарытэту, то гэта добра. Аўтарытэты трэба паважаць. Што датычыцца палеаграфічных асаблівасцей «j», знакаў пунктуацыі, то мы цяпер уваходзім у сферу такой праблемы: адкуль яны прыйшлі, іх асаблівасці. Калі ёсць нейкі аўтарскі знак, які ён палічыў патрэбным адзначыць, я яго проста фіксую і перадаю даступнымі мне тэхнічнымі сродкамі. А далейшае палеаграфічнае даследаванне — гэта рабіце самі. Гэта ўжо даследчык сам па сваёй тэме будзе даследаваць далей. Можа, і немэтазгодна ставіць літару «j», калі яна з'яўляецца палеаграфічна літарай «і», але няхай даследчык сам вырашае, што рабіць яму далей. Ёсць у сучасным шрыфце літара «j» — і добра. Навошта перагружаць тэкст лішнімі заўвагамі? Што датычыцца прапановы квадратных дужак. Уявіце, што ў вас стаяць у тэксце квадратныя дужкі, потым дзве лініі і яшчэ нейкія знакі, абракадабра нейкая атрымліваецца. Я казаў і паўтараю, што чым менш мы ўлазім у аўтарскі тэкст, тым лепш. Тут пра дужкі гаварылі. Трэба проста агаварыць, калі выкарыстоўваюцца тыя ці іншыя дужкі. І ўсё будзе зразумела. Па пытанні скаротаў. Лічу дастатковым адзін раз раскрыць скарот, і хопіць. А калі вы хочаце замацаваць яго, то зрабіце ў рэестры спасылак у пачатку выдання аб гэтым адзнаку, і хопіць. Яшчэ пра прынцып, як усе пішуць, павагі да тэксту. Так, гэты прынцып ёсць ва ўсіх метадычных рэкамендацыях. Зноў пытанне. Вы пішаце: публікацыя максімальна набліжана да тэксту арыгінала. Вось тут пытанні пачынаюцца: дзе максімум, дзе мінімум? Я ў рэкамендацыях праводжу прынцып палітарнай перадачы. Гэта не мой тэрмін. Калі ў вас ёсць нейкі іншы, я гатовы вас паслухаць і нават пагадзіцца. Прынцып палітарнай перадачы тэксту якраз і прадугледжвае павагу да тэксту, таму што ён якраз найменш мяняе нешта ў тэксце. Усе астатнія асаблівасці можна пазначыць. Але хачу сказаць, копія заўсёды горшая за арыгінал. Як бы мы не стараліся па максімуму перадаць тэкст бліжэй да арыгінала, усё ж такі даследчыку прыйдзецца прыйсці ў архіў, калі ён хоча даследаваць дадзены тэкст. Але мая задача ў тым, каб ён менш

хадзіў у архіў і глядзеў гэты дакумент. Наконт уніфікацыі. Так, у Еўропе шмат інструкцый, распрацаваных з мэтай уніфікацыі і г. д. Аднак перш чым нешта ўніфікаваць, вы дайце нешта сваё, вы самі прыйдзіце і ўніфікуйце. А калі вы хочаце проста ўзяць іх рэкамендацыі і адаптаваць да сябе, то давайце так і будзем казаць. Давайце перакладзем еўрапейскія рэкамендацыі і будзем імі карыстацца. Але я вам магу сказаць, што вы засыплецеся. Нават калі іх перакладзеце на вельмі добрую беларускую мову, ніхто імі карыстацца не будзе, таму што няма ні вопыту, ні традыцый абсалютна ніякіх. Дваццаць год мы толькі нешта пачалі друкаваць па-польску. У нас практычна яшчэ традыцыя не склалася. У палякаў ёсць традыцыя. Я не кранаю іх традыцыю, я кажу пра нашу. У нас сітуацыя іншая. Давайце спачатку адштурхнемся ад гэтага, тым больш што тыя рэкамендацыі, якія я прапаную — гэта не нешта дагматычнае, застылае, а тое, што можна ўдасканальваць. Я ўдзячны ўсім, хто тут прысутнічае, за ўсе заўвагі і за ўсе прапановы, якія былі выказаны. Я складаў гэтыя рэкамендацыі не для таго, каб навязаць іх камусьці. Я зыходзіў з таго, хто як друкуе. Заўтра яны могуць быць не прыняты, аднак людзі як друкавалі, так і будуць друкаваць. І стыхійна яны ўсё роўна будуць выкарыстоўваць, больш ці менш, палітарны спосаб перадачы тэксту. Я проста хацеў гэтыя правілы сабраць. Фактычна гэта і ёсць мая спроба сабраць усе практычныя напрацоўкі, абагульніць той дваццацігадовы вопыт, які на сённяшні дзень ёсць. Калі ў вас ёсць іншы вопыт і вы можаце абагульніць яго, то я буду вельмі рады паслухаць яго і прыняць да ведама. Дзякуй.

Старшыня. У нас на пасяджэнні абмеркаванне толькі тых рэкамендацый па публікацыі польскамоўных дакументаў, якія падрыхтаваны. Мы не паўнамоцны прымаць праект якога-небудзь рашэння па іх прыняцці. Давайце будзем завяршаць наша пасяджэнне. Можа, хто яшчэ мае нейкую думку, якую ён хацеў бы данесці да сваіх калег? Няма. Тады дазвольце мне сказаць пару слоў аб пасяджэнні нашага «круглага стала». Мы ведаем, што тыя публікацыі польскамоўных дакументаў, якія выйшлі ў апошні час, у тым ліку і ў «Беларускім археаграфічным штогодніку», вельмі актуальны ў свеце тэматыкі і праблематыкі. Але ж давайце падумаем аб арганізацыі такіх пасяджэнняў для абмеркавання не толькі публікацый дакументаў сярэднявечча, а і навейшых дакументаў, напрыклад, следчых матэрыялаў палітычных працэсаў перыяду 40-х—50-х гг. XX ст. Гэта вельмі актуальнае пытанне.

ПОСТАЦІ

Е. А. Макаренко

К 80-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ АНЕЙЧИК ЮЗЕФЫ ИВАНОВНЫ

6 марта 2011 г. Юзефе Ивановне Анейчик, одному из заслуженных работников Национального архива, исполнилось 80 лет. Ее знают и помнят как человека, преданного своей профессии, высококлассного специалиста, при этом интеллигентной, мудрой и доброй женщиной. Сейчас она на заслуженном отдыхе.

Родилась Юзефа Ивановна 6 марта 1931 г. в д. Саковичи Дзержинского района Минской области в семье крестьян. Именно родители смогли воспитать в девушке уважение к традициям, высокую организованность и чувство долга.

История как наука всегда привлекала Юзефу Ивановну, но еще была тяга к изучению родного языка и литературы, и желание поступить на соответствующий факультет высшего учебного заведения. Судьба была к ней благосклонна. Закончив в 1950 г. Татарщинскую среднюю школу в Дзержинском районе Минской области, Юзефа Ивановна поступила на вечернее отделение филологического факультета Минского государственного педагогического института им. А. М. Горького и в сентябре этого же года была принята на работу архивариусом в Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства БССР (ныне — Национальный архив Республики Беларусь).

Карьера Ю. И. Анейчик в стенах Центрального государственного архива сложилась весьма успешно: начиная с архивариуса и по совместительству секретаря-машинистки, в ноябре 1960 г., в возрасте 29 лет, она была назначена начальником отдела научно-справочной литературы архива. С 1970 по 1989 г. Юзефа Ивановна возглавляла отдел фондов, учета и научно-справочного аппарата, который в ноябре 1979 г. был переименован в отдел информационно-поисковых систем. Именно этот период стал наиболее плодотворным в деятельности Юзефы Ивановны. Под ее руководством и непосредственном участии осуществлялась работа по переработке более 300 описей фондов министерств, отраслевых профсоюзов, высших учебных заведений.

Ею подготовлено более 15 методических пособий по созданию и переработке описей фондов высших органов управления, власти, ряд предметно-тематических указателей к описям фондов, в том числе Совета Министров БССР, Национальной комиссии при ЦК БССР и других, разработана «Схема классификации документной информации в систематическом каталоге».

Являясь членом экспертно-методической комиссии архива, Юзефа Ивановна щедро делилась с сотрудниками своими знаниями, для которых ее трудолюбие, добросовестное отношение к порученному делу служили хорошим примером.

Многие сотрудники Национального архива с признательностью и благодарностью вспоминают Юзефу Ивановну. А как же иначе, ведь она научила и подготовила целый ряд специалистов, занимающих руководящие и научные должности в архивных учреждениях республики.

За большой вклад в развитие архивного дела и активное участие в общественной жизни Юзефа Ивановна имеет много наград, в том числе: Почетные грамоты Верховного Совета, Главного архивного управления СССР и БССР, знаки «Победитель социалистических соревнований» и «Отличник архивного дела», благодарности ЦГАОР БССР.

Указом Президиума Верховного Совета БССР от 06.07.1977 ей присвоено почетное звание «Заслуженный работник культуры БССР».

Отмечая несомненные достижения Юзефы Ивановны в области обеспечения сохранности, создании и совершенствовании научно-справочного аппарата архива, Комитет по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь в 2003 г. наградил ее нагрудным знаком «Ганаровы архівіст Беларусі».

Юзефа Ивановна — это незаурядная личность, в которой талант исследователя и глубокие знания всегда сочетались с неиссякаемой энергией, трудолюбием, умением работать с людьми.

Литература

1. Барановский, Е. И. От архивариуса до заслуженного деятеля культуры // Архивы и делопроизводство. — 2001. — № 4. — С. 132—133.
2. Архівісты Беларусі: Біябібліяграфічны даведнік. — Мінск: БелНДІДАС, 2006. — С. 54—55.

— ◊ —

Н. М. Дзятчык

САПРАЎДНЫ БЕЛАРУСКІ ІНТЭЛІГЕНТ З ВЫРАЖАНАЙ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ АДМЕТНАСЦЮ

(да 80-годдзя з дня нараджэння У. А. Сарокі)

Адчыніліся дзверы і ў пакой увайшоў высокі, статны мужчына з прыемнай, шчырай усмешкай на вуснах і з непадуладнымі часу блакітна-васількавымі вачыма. Адразу спыніўся і прывітаўся на добрай беларускай мове, галасам, які, пачуўшы аднойчы, ніколі не зблытаеш — роўным і крыху прыглушаным, з той жа шчырай усмешкай.

Гаворка пачалася пра Уладзіміра Андрэевіча Сароку, якому летам споўнілася 80 гадоў. Ведаю гэтага чалавека з 1995 г., і мне здаецца, што ён ні кропелькі не змяніўся, можа хіба крыху больш пабялелі і парадзелі валасы. Пра такіх людзей кажуць — «Спыніў свой час».

Уладзімір Андрэевіч працаваў у нашым інстытуце амаль што з першага дня яго заснавання, а менавіта з 1 студзеня 1992 г. На дадзены момант ён не з'яўляецца штатным супрацоўнікам інстытута, але рэгулярна цікавіцца жыццём і навуковай дзейнасцю калектыва.

Нарадзіўся Уладзімір Андрэевіч Сарока ў самую гарачую летнюю пару — 20 чэрвеня 1931 г. у невялічкай вёсачцы (з 20 хат) Місуры на Лідчыне, у сялянскай сям'і. Дзеці таго часу ў асноўным пачыналі сваю біяграфію працай падпаскам у больш заможных людзей і выраслі аж да аратага і касца. Не мінула гэта доля і Уладзіміра Андрэевіча. Ён з годнасцю прайшоў жыццёвыя ўніверсітэты і магчыма стаў бы патомным хлебаробам, але цяга да ведаў узяла верх, ды і прыкладам служылі старэйшыя браты, якія паспяхова дапамагалі бацькам па гаспадарцы і не менш паспяхова атрымлівалі адукацыю. У сем гадоў пачалася вучоба ў польскай пачатковай школе, а праз два гады на яе месцы адчынілася ўжо беларуская школа, прычым трэба адзначыць, што ў 1940 г. на Лідчыне існавалі толькі дзве школы з беларускім выкладаннем дысцыплін. Беларуская мова і літаратура прыносілі Уладзіміру Андрэевічу самае вялікае задавальненне, хаця і іншыя прадметы даваліся лёгка, бо хлопцам кіравала вялікая цяга да пазнання. Набытыя стараннай вучобай школьныя веды на выпускных экзаменах за сярэднюю школу былі ацэнены на выдатна, за выключэннем адной чацвёркі па рускай мове, за коску ў заліковым сачыненні. Руплівага, паспяховага вучня ўзнагародзілі сярэбраным медалём.

Кім быць? Для многіх выпускнікоў гэта праблемы, ваганні і хваляванні. Для Уладзіміра Андрэевіча ўсё было даўно вырашана, заставалася толькі блаславенне родных, якое ён атрымаў без усялякай цяжкасці, бо яшчэ з чацвёртага класа марыў стаць вайскоўцам — афіцэрам з інжынернай спецыяльнасцю. Час паспешваў, паколькі ў ваенныя вучэбныя ўстановы экзамены пачыналіся раней, чым у грамадзянскія ВНУ. Прыйшлося асабіста ехаць у Гродзенскае аблана атрымліваць атэстат і сярэбраны медаль, бо ваенкамат ужо даў згоду аб накіраванні Уладзіміра Андрэевіча на вучобу ў Ваенна-транспартную акадэмію імя Кагановіча ў Ленінград. Акадэмічная прыёмная камісія, пабачыўшы школьныя дакументы з адзнакай, вызваліла яго ад уступнага іспыту, сказаўшы, што ён будзе залічаны па-за конкурсу, але трэба дачакацца апошняй фармальнасці — заключнага асабістага субяседавання з мандатнай камісіяй праз месяц. Для акрыленага хлопца месяц у сценах акадэміі праляцеў імгненна, да мары можна было дакрануцца рукой. На наступны ж дзень у спісах залічаных Сарока не знайшоў свайго прозвішча. Ніхто нічога не хацеў тлумачыць. Сабраўшы няхітрыя пажыткі, адправіўся да роднай вёсачкі, да родных людзей, якія змогуць дапамагчы пераадолець крыўду, расчараванне, боль па нязздзейсненай мары. Убачыўшы цяжкія перажыванні юнака, мясцовы ваенкамат прапанаваў яму зрабіць яшчэ адну спробу — паступіць у Саратаўскае ваеннае лётнае вучылішча. Уладзімір Андрэевіч меў цвёрды характар, ён вырашыў крута змяніць свой лёс і пашукаць шчасця ў БДУ. 10 жніўня 1951 г. прыехаў у Мінск, прыём дакументаў быў закончаны. Але з прыёмнай камісіі дахаты яго не адправілі, а сказалі зайсці на гутарку да рэктара. Рэктар прапанаваў яму выбар — два факультэты: хімічны і філалагічны. І Уладзімір Андрэевіч безумоўна выбраў сваю любімую, дарагую беларускую мову. У 1956 г. атрымаў дыплом філолага і накіраванне на настаўніцкую працу ў Воранаўскую сярэднюю школу, але быць настаўнікам яму не давялося, бо месца аказалася занятым, а тут паступіла прапанова на пасаду карэктара ў Лідскую раённую газету «Уперад». Уладзіміру Андрэевічу даўно марылася папрацаваць з жывым беларускім словам, даць магчымасць чытачу адчуць яго смак, каларыт, непаўторнасць гучання. І ён без разважанняў згадзіўся. Пачалося творчае жыццё ў раённай газеце. Праз год добры выпадак дапамог перабрацца ў Мінск у Вучэбна-педагагічнае выдавецтва (зараз — выдавецтва «Народная асвета» Дзяржкамвыдавецтва БССР), дзе ён займаў пасаду рэдактара, праз невялікі тэрмін старшага рэдактара выдавецтва. Праца давала магчымасць не толькі выпраўляць памылкі аўтараў, але і самому пісаць артыкулы, займацца перакладамі з рускай, украінскай, польскай і нават венгерскай моў падручнікаў і мастацкіх твораў. Пазней займаў пасады: загадчыка рэдакцыі, галоўнага рэдактара выдавецтва БДУ, намесніка начальніка аддзела навуковых кадраў (па аспірантуры) Прэзідыума АН БССР, галоўнага рэдактара выдавецтва «Вышэйшая школа». Уладзіміра Андрэевіча Сароку на той час добра ведалі як таленавітага майстра перакладаў, навуковых артыкулаў па лексікалогіі беларускай мовы не толькі ў Беларусі, Расіі, Украіне, але і ў Літве, Польшчы. Ён меў добрыя зносіны з калегамі розных краін, бо часта сустракаўся з імі не толькі на старонках выданняў, але і на навукова-практычных канферэнцыях, семінарах. Багатыя веды і немалы вопыт былі заўважаны, ацэнены і запатрабаваны на ўзроўні ЦК КПБ. Уладзіміра Андрэевіча запрасілі на працу ў Інстытут гісторыі партыі пры ЦК КПБ (з 1990 г. Інстытут гісторыка-палітычных даследаванняў Кампартыі Беларусі) для перакладу і падрыхтоўкі да выдання Поўнага збору твораў У. І. Леніна (55 тамоў). Многія гады У. А. Сарока быў членам Вучонага савета гэтага інстытута. Творчыя абставіны ў інстытуце паспрыялі плённай працы над кандыдацкай дысертацыяй па лексікалогіі беларускай мовы, якая паспяхова была абаронена ў 1977 г.

Калі ж у 1991 г. Інстытут гісторыка-палітычных даследаванняў перадаў свае паўнамоцтвы Беларускаму навукова-даследчаму інстытуту дакументазнаўства і архіўнай справы (БелНДІДАС), Уладзімір Андрэевіч быў запрошаны ў яго штат на пасаду старшага навуковага супрацоўніка, выконваючага ролю галоўнага рэдактара рэдакцыйна-выдавецкага аддзела.

Асноўны накірунак навуковай дзейнасці ён пранёс праз усю працоўную біяграфію — даследаванне лексічнага складу беларускай мовы. Маючы вялікі вопыт практычнай рэдакцыйна-выдавецкай і перакладчыцкай дзейнасці, добрую тэарэтычную падрыхтоўку па мовазнаўстве, У. А. Сарока плённа працаваў над стварэннем перакладных тэрміналагічных слоўнікаў па справаводстве і архіўнай справе, а таксама слоўнікаў асабовых уласных імёнаў. З'яўляючыся кіраўніком творчай групы, упершыню ў нашай краіне падрыхтаваў (у сааўтарстве) «Русско-белорусский словарь делопроизводственной и архивной терминологии» (Мн., 1997), «Беларуска-рускі слоўнік справаводнай і архіўнай

тэрміналогіі» (Мн., 1997), «Слоўнік асабовых імёнаў. Беларуска-рускі і руска-беларускі» (Мн., 2000), «Беларуска-рускі слоўнік татарскіх імёнаў» (Мн., 1998—1999, квартальнік «Байрам»). Ён ажыццявіў таксама шэраг перакладаў з рускай мовы на беларускую па дакументазнаўстве і архіўнай справе: «Альбом формаў арганізацыйна-распарадчай дакументацыі» (Мн., 1996), «Справаводства і дакументазнаўства (Кароткі слоўнік сучаснай тэрміналогіі)», падрыхтаваны да выдання «Метадычныя ўказанні па практычным прымяненні СТБ 6.38-95 «Уніфікаваныя сістэмы дакументацыі Рэспублікі Беларусь. Сістэмы арганізацыйна-распарадчай дакументацыі. Патрабаванні да афармлення дакументаў» (Мн., 1996) і інш.

Прыкметны ўклад унёс У. А. Сарока ў распрацоўку гістарычнай лексікалогіі беларускай мовы і асобных пытанняў гісторыі Беларусі. Па гэтых праблемах ім апублікавана 30 навуковых артыкулаў і рэцэнзій: «Семантычныя асаблівасці народных намінацый гаспадарчых пабудоў» — у кнізе «Беларуская мова і мовазнаўства» (Мн., 1976); «Домабудаўнічая тэрміналогія» — у кнізе «Беларуская мова» (Мн., 1980); «З семантычнай гісторыі народных назваў прадметна-бытавой лексікі» — у часопісе «Веснік БДУ». Серыя IV (1984, № 1); «Аб семантычнай структуры будаўніча-бытавой лексікі ў мове беларускага казачнага эпасу» — у кнізе «Беларуская мова» (Мн., 1985); «Неўміручая спадчына (З гісторыі выдання твораў У. І. Леніна ў Беларусі)» — у часопісе «Полымя» (1987, № 11); «Лісты сведчаць: Н. К. Крупская і Беларусь» (у сааўтарстве) — у часопісе «Беларуская мова і літаратура ў школе» (1990, № 4); «Их имена живут в сердцах народа» — у кнізе «Страницы истории Компартии Белоруссии» (у сааўтарстве) (Мн., 1990) і інш. У 1980—1990-х гадах актыўна выступаў з навуковымі дакладамі і паведамленнямі на рэспубліканскіх навукова-практычных канферэнцыях па праблемах гістарычнай лексікалогіі беларускай мовы.

Для агульнаадукацыйных сярэдніх школ рэспублікі ён стварыў 6 вучэбных дапаможнікаў па беларускай літаратуры і мове: «Міхась Лынькоў» (Мн., 1964), «Эдуард Самуйлёнак» (Мн., 1966), «Цётка (Алаіза Пашкевіч)» (Мн., 1970), «Іван Шамякін» (Мн., 1971), «Наш край. Кніга для пазакласнага чытання ў 2 класе» (Мн., 1967, 1971, 1982 — 3 выданні), «Арфаграфічны слоўнік. Для пачатковай школы» (у сааўтарстве) (Мн., 1968, 1972, 1977, 1982, 1987, 1999 — 6 выданняў). У. А. Сарока адзін з перакладчыкаў з рускай мовы на беларускую 25 падручнікаў і вучэбна-метадычных дапаможнікаў: «Арыфметыка» (3-і клас) (Мн., 1965); «Матэматыка» (5-ы клас) (Мн., 1984); «Геаметрыя» (7—9-ы класы) (Мн., 1991); «Фізіка» (9-ы клас) (Мн., 1996); «Новая гісторыя (Ч. II)» (10-ы клас) (Мн., 1966); «Гісторыя Расіі і СССР» (10-ы клас) (Мн., 1992); «Выкладанне матэматыкі ў пачатковай школе» (Мн., 1970); «Геаметрыя ў сёмым класе» (Мн., 1974); «Алгебра ў сёмым класе» (Мн., 1979); «Дыдактычныя матэрыялы па матэматыцы для пятага класа» (Мн., 1981) і інш.

На яго рахунку 40 перакладаў грамадска-палітычнай літаратуры: «Карл Маркс. Біяграфія». Пад кіраўніцтвам К. М. Федасеева (Мн., 1977); «Ленін У. І. Развіццё капіталізму ў Расіі» (Выбраныя творы. Мн., 1986. Т. 2); «Ленін У. І. Матэрыялізм і эмпірыякрытыцызм» (Выбраныя творы. Мн., 1988. Т. 5. Ч. I); «Ленін У. І. Філасофскія сшыткі» (Выбраныя творы. Мн., 1989. Т. 5. Ч. II); «Брэжнеў Л. І. Успаміны» (Мн., 1981); «Л. І. Брэжнеў. Кароткі біяграфічны нарыс» (Мн., 1982); «Андропаў Ю. У.» (Выбраныя прамовы і артыкулы. Мн., 1984) і інш.

Да У. А. Сарокі, як высокапрафесійнага, кампетэнтнага знаўцы беларускай мовы, пастаянна звярталіся за рэцэнзіямі і водзывамі навуковыя ўстановы рэспублікі, міністэрствы і ведамствы. Нацыянальная кніжная палата Беларусі супрацоўнічала з У. А. Сарокам у падрыхтоўцы да перавыдання СТБ 7.12-95 «Сістэма стандартаў па інфармацыі, бібліятэчнай і выдавецкай справе. Бібліяграфічны запіс. Скарачэнне слоў і словазлучэнняў на беларускай мове. Агульныя патрабаванні і правілы».

За сваю вялікую працоўную біяграфію Уладзімір Андрэевіч напісаў безліч грунтоўных і жывых рэцэнзій, аналітычных артыкулаў, таленавітых перакладаў. Калі б паставіць мэтай падрыхтаваць бібліяграфію прац У. А. Сарокі, то, упэўнена, яна б заняла не адзін дзясятак аркушаў.

Шчырая, добрасумленная праца У. А. Сарокі была ўхвалена і адзначана кіраўніцтвам краіны медалём «Ветэран працы», Ганаровай граматай Вярхоўнага Савета БССР, бронзавым медалём ВДНГ СССР, медалём Савецкага фонду міру, Ганаровай граматай Міністэрства асветы БССР, 10 граматамі Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ, Ганаровай граматай Дзяржкамархіва Рэспублікі Беларусь, шматлікімі падзякамі.

Уладзімір Андрэевіч — прыроджаны інтэлігент з выражанай нацыянальнай адметнасцю, мудрэц, чалавек шчыры і ўраўнаважаны, сціплы і ветлівы, тактоўны, добразычлівы, у якім бы калектыве ён ні працаваў, яго высакародства заўсёды з'яўлялася цэнтрам прыцягнення.

Божай ласкі Вам і міру яшчэ на доўгія гады, паважаны Уладзімір Андрэевіч.

— ◊ —

О. В. Бирюкова

75-ЛЕТНИЙ ЮБИЛЕЙ АЛЬБИНЫ ВИКТОРОВНЫ КАПИЦЫ

19 августа 2011 г. отметила свой 75-летний юбилей старейший архивист страны, человек, без малого полвека отдавший служению архивному делу — Альбина Викторовна Капица.

Сегодня Альбина Викторовна часто вспоминает тот далекий 1954 год, когда после окончания русской средней школы в г. Порт-Артур (Китай), где служил ее отец, она приехала в г. Москву и, выдержав огромный конкурс, поступила в Московский государственный историко-архивный институт на факультет архивного дела. Через 5 лет, уже дипломированным специалистом,

Капица А. В. была направлена на работу в Минский областной архив. Так она, коренная россиянка, связала свою жизнь и трудовую деятельность с Беларусью.

Проработав в Государственном архиве Минской области с 1959 по 1964 г. в должностях научного сотрудника, начальника отдела научно-справочной литературы, научного сотрудника отдела фондов Октябрьской революции и социалистического строительства, Альбина Викторовна переходит на работу в лабораторию по реставрации и микрофотокопированию документальных материалов Архивного управления МВД БССР. С этого времени лаборатория стала для нее практически «вторым домом». Значительный период времени, с 1964 по 1981 г., она работала научным сотрудником, затем реставратором редких и ценных книг, рукописей и документов Центрального государственного архива кинофотофонодокументов БССР, куда из состава Архивного управления в 1965 г. была передана лаборатория на правах структурного подразделения. В 1981 г. Капица А. В. возглавляет лабораторию обеспечения сохранности и микрофильмирования ЦГАКФФД БССР; с 1986 г. — она директор Центральной лаборатории микрофотокопирования и реставрации документов центральных государственных архивов БССР (с 2000 г. — государственное учреждение «Центральная лаборатория микрофотокопирования и реставрации документов Национального архивного фонда Республики Беларусь»). В этой должности Альбина Викторовна трудилась вплоть до своего ухода на пенсию в апреле 2007 г.

При Капице А. В. началось техническое переоснащение лаборатории, улучшились условия работы ее сотрудников, повысился статус этого архивного учреждения; она много сделала для совершенствования технологии реставрационных, переплетных работ, а также работ по консервации, дезинфекции, изготовлении фотокопий и микрофотокопий.

Своим отношением к работе и к людям Альбина Викторовна снискала заслуженный авторитет как в самом коллективе, так и в архивной отрасли в целом.

Ее заслуги перед архивной отраслью были по достоинству оценены руководством отрасли. За свою работу Капица А. В. награждалась Почетной грамотой Верховного Совета Республики Беларусь, Почетной грамотой Национального собрания Республики Беларусь, знаком «Отличник архивного дела». Одной из первых она была награждена нагрудным знаком «Ганаровы архівіст Беларусі».

Капица А. В. уважаема в архивной отрасли не только как высококлассный специалист, а еще и за чисто человеческие качества. Это человек, умеющий выслушать собеседника, будь то работник лаборатории либо человек со стороны. К ней, как к человеку, умудренному жизненным опытом и несущему на себе огромный багаж архивных знаний, обращались за помощью и советом директора и работники как государственных архивов, так и Департамента по архивам и делопроизводству. И всегда получали ценный совет, помощь, необходимую консультацию.

До сих пор, уже спустя 3 года после выхода на пенсию, Альбина Викторовна живо интересуется жизнью лаборатории, которой она отдала более сорока лет жизни, и отрасли в целом. У нее много друзей, для которых она просто незаменимый и всегда очень нужный человек.

Альбина Викторовна в жизни очень позитивный человек, несмотря на жизненные трудности и проблемы. Встречи с ней — это всегда праздник. И пусть они не такие частые, как хотелось бы, но они надолго заряжают нас, ее друзей, положительными эмоциями.

Хочется пожелать Альбине Викторовне доброго здоровья, бодрости, неиссякаемой энергии, которой хватало бы на ее родных и друзей.

Будьте всегда востребованы, уважаемая Альбина Викторовна, побольше Вам светлых дней, окруженных любовью близких Вам людей.

С юбилеем!

— ◊ —

О. В. Бирюкова

ЮРИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ КАПИЦА — СТАРЕЙШИЙ АРХИВИСТ БЕЛАРУСИ

30 июня 2011 г. исполнилось 75 лет Юрию Александровичу Капице, человеку, всю жизнь посвятившему себя служению архивному делу. Уроженец Курской области, Капица Ю. А., как и многие архивисты поколения 50-х, волею судьбы в 1960 г. оказался в Беларуси, где в это время работала его жена — Альбина Викторовна, и с тех пор его второй родиной стала Беларусь. К этому моменту у него за плечами уже была трехгодичная служба в рядах Советской Армии, 2 курса учебы в Московском государственном историко-архивном институте. Совмещая учебу на заочном отделении МГИАИ, Капица Ю. А. начал свою трудовую деятельность в архивных учреждениях Беларуси: в 1960—1961 гг. он старший научный сотрудник лаборатории Архивного управления при Совете Министров БССР, с 1961 по 1968 г. занимает должность заместителя директора Центрального государственного архива кинофотодокументов БССР. В этот период, в 1963 г., Капица Ю. А. заканчивает факультет архивного дела МГИАИ. В 1968 г. он возглавляет Центральный государственный исторический архив БССР. В этой должности Юрий Александрович трудился до декабря 1969 г. В это время Минский обком КПБ утверждает его заведующим областным партийным архивом, который Капица Ю. А. возглавлял 20 лет, вплоть до его ликвидации в декабре 1990 г.

В 1991—1992 гг. Капица Ю. А. работал заведующим сектором по работе с местными партийными архивами, заместителем директора Центрального партийного архива КПБ, директором Центрального государственного исторического архива в г. Минске, директором Центра исторических документов Национального архива Республики Беларусь. С декабря 1992 г. Юрий Алек-

сандрович переходит на работу в Комитет по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь, где возглавляет отдел обеспечения сохранности документов, информатизации и архивных технологий. С 1999 по 2004 г. работал ведущим научным сотрудником отдела архивоведения Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела. В 2004 г. перешел на преподавательскую работу на историко-архивное отделение исторического факультета БГУ.

Капица Ю. А. — человек в высшей степени ответственный, работа для него всегда была на первом месте. Те, кто работал с ним, помнят его лаконичные, но в то же время содержательные, иногда «приправленные легким юмором», выступления на коллегиях, конференциях, совещаниях. Он много сделал по созданию условий для обеспечения сохранности документов, информатизации архивной отрасли.

За свой труд на архивной ниве Капица Ю. А. награжден медалями «За доблестный труд. В ознаменование 100-летия со дня рождения В. И. Ленина», «Ветеран труда», Почетными грамотами Верховного Совета БССР, знаком «Отличник архивного дела». Уже будучи на пенсии, Юрий Александрович по решению коллегии Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь награжден нагрудным знаком «Ганаровы архівіст Беларусі».

С юбилеем Вас, уважаемый Юрий Александрович, здоровья Вам, бодрости, долголетия!

— ◊ —

В. У. Бабкова

ЮБІЛЕЙ АЛЬБІНЫ ФРАНЦАЎНЫ АЛЯКСАНДРАВАЙ

(да 70-годдзя з дня нараджэння)

Калі вы прыйшлі ў архіў у якасці супрацоўніка, наведвальніка чытальнай залы, цікаўнага краязнаўца ці дапытлівага студэнта і маеце пытанні, то вам пашанцуе, калі натрапіце на спадарыню Альбіну. Ніхто не застанецца без увагі і грунтоўнага расповеду. Нават калі ў архіве не знойдзецца патрэбнай інфармацыі, зацікаўленасць і спагада архівіста пры асабістых зносінах нададуць штуршок для далейшых гістарычных пошукаў.

Альбіна Францаўна — старажыл архіва. У гісторыка-архіўную галіну прыйшла з добрым філалагічным набыткам, скончыўшы ўніверсітэт і атрымаўшы выдатную гуманітарную адукацыю. Цікава, што і месца нараджэння (в. Суцін), і месца жыхарства (мяст. Жалудок), а таксама мясціна, дзе жылі і былі пахаваныя яе бацькі (г. Бжэг, непадалёк ад славутай Алавы ў Польшчы), былі настолькі насычаныя гістарычнымі падзеямі, прысутнасцю выдатных асоб (мастак Хаім Суцін, удзельнік паўстання 1863 г. Валерый Урублеўскі, імператар Карл XII, Сапегі, Тызенгаўзы, Радзівілы і, нарэшце, Сабескія), што гэта акалічнасць паспрыяла стварэнню той атмасферы, у якой выгадавалася

першая загадчыца аддзела старажытных актаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

Аддзел гэты — выключная структурная адзінка ў архіўнай сістэме краіны. У іншых архівах такіх аддзелаў няма. Пачынаючы з моманту яго заснавання 1 студзеня 1990 г., загадчыцай аддзела на працягу дванаццаці гадоў нязменна была Альбіна Францаўна Аляксандрава. Гэты выбар невыпадковы. Шматгадовая сумесная праца ў Цэнтральным гістарычным архіве Беларусі ў г. Мінску з выдатнай знаўцай архіўных старажытнасцей Яўгеніяй Леанідаўнай Бравер, уласная цікаўнасць да пісьмовых крыніц, здольнасць да чытання даўніх почыркаў, практычныя веды ў сферы архівазнаўства, адукаванасць і працаздольнасць былі выдатнай падставай пры вырашэнні пытання аб кандыдатуры на пасаду загадчыка. Спрыялі гэтаму і ранейшая праца па ўліку і камплектаванні архіўнай бібліятэкі, перапрацоўка і ўдасканальванне вопісаў старажытных актаў, фонду «Радзівілы, князі» і інш.

Менавіта пад кіраўніцтвам Альбіны Францаўны ў архіве, у межах аддзела старажытных актаў, распачалася падакументная распрацоўка судовых актавых кніг перыяду Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай XVI—XVII стст., склаўся накірунак дзейнасці аддзела на перспектыву, а таксама ўзнікла асноўнае кола яго супрацоўнікаў. Напрацоўка вопыту па працы са старажытнымі судовымі кнігамі дазволіла А. Ф. Аляксандравай у 2002 г. стварыць «Метадычныя парады па распрацоўцы і апісанню актавых кніг», якія зафіксавалі і абагульнілі спецыфіку працы аддзела.

Пры ўдзеле загадчыцы былі ўдакладнены загалоўкі да мікрафільма «Літоўская метрыка» (КМФ-18) і ўключаны ў вопіс 77 спраў Метрыкі, якія не ўвайшлі ў «Описание» С. Пташыцкага. Былі складзены вопіс на мікрафішы дакументаў, якія паступілі з Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў Вільні, — «Калекцыя мікрафільмаў інвентароў архіва Скарбовай камісіі ВКЛ і архіва Гродзенскай казённай палаты» (КМФ-19), а таксама ўнутраны вопіс да актавай кнігі Віленскага ваяводскага суда за 1553—1557 гг., Кніга запісаў № 34 Літоўскай метрыкі. Распачаты распрацоўка і складанне навукова-даведачнага апарату да актавых кніг фондаў Берасцейскага, Слонімскага, Ашмянскага, Гарадзенскага земскіх судоў, Берасцейскага, Слонімскага, Менскага гродскіх судоў і Магілёўскага магістрата.

У гэты перыяд у архіве была заснавана серыя «Беларусь у актавых кнігах», у межах якой распачалося выданне ўнутраных вопісаў да распрацаваных у аддзеле актавых кніг. Удзельнічала Альбіна Францаўна і ў падрыхтоўцы зборніка дакументаў гісторыка-дакументальнай серыі «Памяць». Яна з'явілася адным з аўтараў-складальнікаў новага архіўнага даведніка «Фонды НГАБ» (2006 г.).

З 2003 г. Альбіна Францаўна займае ў аддзеле пасаду галоўнага палеографа. Ёй былі складзены ўнутраныя вопісы да актавых кніг Віцебскага, Берасцейскага, Ашмянскага гродскіх судоў канца XVI — сярэдзіны XVII ст. Вель-

мі спатрэбіўся філалагічны досвед Альбіны Францаўны пры падрыхтоўцы зборніка «Тэстаменты шляхты і мяшчан Беларусі другой паловы XVI ст. з актавых кніг Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі». Яна выдатная дарадчыца і рэдактар 115 дакументаў, асабовага і геаграфічнага паказальнікаў будучага выдання.

Няма накірунку працы ў аддзеле і архіве, за які б не бралася Альбіна Францаўна. З такой жа гатоўнасцю яна здольная дзяліцца сваім прафесійным вопытам з іншымі. З-пад яе «крыла», дзякуючы заўсёднаму спрыянню, выйшла пэўная колькасць выдатных спецыялістаў.

Часам, гартаючы старонкі старых судовых кніг, трапляеш на паметы, зробленыя славутымі крыніцазнаўцамі і археографамі XIX ст. М. Гарбачэўскім ці І. Спрогісам. Знаходзяцца прыкметы дзейнасці і архіўных спецыялістаў пазнейшага часу, якія мелі справу з нашымі дакументамі (напрыклад, аўтографы Міхаіла Мялешкі). Іх імёны не згубіліся ні ў часе, ні ў прафесіі. Спадзяёмся, такі лёс напаткае і імя Альбіны Францаўны Аляксандравай.

— ◊ —

НИНА МИХАЙЛОВНА БЫКОВА,

ведущий архивист отдела информационно-поисковых систем учреждения «Государственный архив Минской области»

В каждом учреждении есть сотрудники, пользующиеся особенным уважением коллег. Свой богатый профессиональный опыт, знания и навыки они стараются передать молодым сотрудникам, обеспечивая таким образом преемственность поколений.

В Государственном архиве Минской области одним из таких сотрудников является ведущий архивист отдела информационно-поисковых систем и автоматизированных архивных технологий Нина Михайловна Быкова. Проработав в архиве более 40 лет, она обладает богатейшим опытом архивной работы.

Быкова Н. М. родилась в 1941 г. в д. Бутелевщина Борисовского района. Ее трудовая биография начинается с 17 лет. Уже в 1958 г. она работала рабочей на военном складе, а с 1960 г. — машинисткой на фанерно-спичечном комбинате г. Борисова.

Архивный стаж Нины Михайловны начинает свой отсчет с 1965 г., когда она была принята на должность старшего научного сотрудника филиала Государственного архива Минской области в г. Борисове. А с декабря 1969 г. Нина Михайловна уже более 40 лет трудится в Государственном архиве Минской области. За это время она прошла путь от архивариуса хозрасчетного отдела до заведующей отделом информационно-поисковых систем. В 1972 г. закончила исторический факультет Белорусского государственного университета по специальности «история».

В должности заведующей отделом Н. М. Быкова проработала в архиве Минской области с 1979 по 2004 г. —25 лет! И даже после выхода на пенсию

Нина Михайловна продолжает трудиться на архивной ниве в качестве ведущего архивиста отдела информационно-поисковых систем и автоматизированных архивных технологий.

Цитата из служебной характеристики: «За активную и добросовестную работу в архиве неоднократно поощрялась почетными грамотами и денежными премиями вышестоящих архивных органов и дирекции архива. Высококвалифицированный специалист архивного дела. Обладает глубокими профессиональными знаниями».

На протяжении многих лет Нина Михайловна активно работает в экспертно-проверочной комиссии при отделе по архивам и делопроизводству Миноблисполкома, а также в экспертно-методической комиссии Государственного архива Минской области. За сорок с лишним лет работы в архиве Минской области Быковой Н. М. неоднократно объявлялись благодарности от руководства архива и архивной отрасли республики. Нине Михайловне шесть раз вручались почетные грамоты за плодотворную, творческую работу и добросовестное отношение к труду. А в 2008 г. за большой личный вклад в развитие архивного дела в Республике Беларусь и многолетний добросовестный труд в архивной системе Быкова Н. М. была награждена нагрудным знаком «Ганаровы архівіст Беларусі».

Коллектив отдела информационно-поисковых систем учреждения «Государственный архив Минской области»

— ◊ —

Р. Ф. Горячева

АРХИВНАЯ И ДИВНАЯ

(к 70-летию со дня рождения Т. Н. Юрченко)

В этом году исполняется 70 лет старейшему архивисту нашего архива — Тамаре Никитичне Юрченко. Более полувека она работает в Национальном историческом архиве Беларуси в г. Гродно. Мало кто из ее коллег Гродненщины, да что там говорить — республики! — может похвастаться таким профессиональным долголетием!

Придя в архив в 1959 г. на должность старшего архивариуса совсем юной девушкой, Тамара Никитична уже имела представление об этом учреждении, знала о хранившихся здесь документах из рассказов ее отца, с 1944 г. работавшего в филиале ЦГИА БССР в г. Гродно, и сестры, работавшей в Государственном архиве Гродненской области. Таким образом, Тамара пополнила династическую шеренгу Севенко (девичья фамилия Тамары Никитичны).

Уже через три месяца после поступления на работу она успешно сдала экзамены на заочное отделение престижного Московского государственного историко-архивного института и стала его студенткой. Шесть лет учебы на факультете архивного дела пролетели незаметно. За эти годы постигались

теоретические основы профессии, а на работе — практическое применение полученных знаний. В этот период складываются основные профессиональные качества Тамары Никитичны: скрупулезность и ответственность при выполнении архивных работ.

До 1986 г. Т. Н. Юрченко занимала должности младшего и старшего научного сотрудника отдела научно-справочного аппарата, а с 1986 г. вот уже 24 года руководит этим отделом. Не перечесть то количество фондов, которое ей довелось обработать и усовершенствовать за годы работы. Весь накопленный опыт и знания, полученные за это время, стали базовой основой при составлении огромного массива методических пособий, рабочих инструкций, памяток, историко-архивных справок, аналитических справок по развитию и совершенствованию научно-справочного аппарата и государственного учета архивных документов.

Заслуженной оценкой ее многолетнего труда стало награждение в 2004 г. нагрудным знаком «Ганаровы архівіст Беларусі».

Автору этих строк посчастливилось проработать с юбиляром без малого 35 лет. Особо хочется отметить ее наставнический дух, построенный на искреннем и доброжелательном стремлении помочь молодым сотрудникам в освоении премудростей архивного ремесла. Каждый второй архивист — ученик Тамары Никитичны. Но самое главное ее достоинство — оптимистичный, жизнерадостный характер, всегда исходящая от нее позитивная энергетика, активная жизненная позиция. Стойко перенося жизненные невзгоды, она и своих коллег поддерживает в трудную минуту сочувствием, советом либо простым человеческим пониманием.

Т. Н. Юрченко стояла у истоков формирования коллективных традиций, все эти годы культивируя, развивая и поддерживая их внутренний «устав». По своей натуре энергичная, инициативная и активная, она всегда в гуще архивных событий.

Дорогая Тамара Никитична! От всей души коллектив нашего архива поздравляет Вас с юбилеем! Оставайтесь такой, какая Вы есть — веселой, индивидуальной и неповторимой. Здоровья Вам, счастья, благополучия и достатка на долгие годы!

И пыль веков Вас не состарила,
Хоть быстро так бегут года.
Вы и архивная, и дивная —
Вчера, сегодня и всегда!!!

— ◊ —

М. Ф. Шумейка

АД КРАЯЗНАЎСТВА ДА АРХІВАЗНАЎСТВА

(да 60-годдзя з дня нараджэння С. М. Асіноўскага)

Споўнілася 60 гадоў галоўнаму рэдактару часопіса «Архівы і справаводства» Святаславу Маркавічу Асіноўскаму. Ён нарадзіўся 21 верасня

1951 г. у старажытным беларускім мястэчку Смаляны Коханаўскага (цяпер Аршанскага) раёна Віцебскай вобласці ў сям'і вясковых настаўнікаў.

Падчас школьнай вучобы, дзякуючы класнаму кіраўніку і адначасова настаўніцы геаграфіі З. І. Шафранскай будучы галоўны рэдактар асноўнага архіўна-архівазнаўчага перыядычнага выдання Беларусі далучыўся да краязнаўчай працы, удзельнічаючы ў даследаванні малавядомай на той час дзейнасці Асінторфскага камсамольска-маладзёжнага падполля і стварэнні школьнага музея. У школе ж стаў друкавацца ў мясцовым і рэспубліканскім друку. Быў лаўрэатам рэспубліканскага літаратурнага конкурсу на Беларускім радыё. Пасля заканчэння сярэдняй школы № 4 г. Оршы стаў студэнтам факультэта журналістыкі БДУ. Пасля вучобы ў 1973 г. быў прызваны на службу ў армію, стаў прафесійным ваенным, служыў на розных пасадах у аддаленых гарнізонах Беларусі, у Германіі.

З 1984 па 1994 г. — карэспандэнт, загадчык аддзела баявой падрыхтоўкі і жыцця войск, адказны сакратар газеты БВА (потым Міністэрства абароны Рэспублікі Беларусь) «Во Славу Родины». У 1986 г. стаў членам Саюза журналістаў Рэспублікі Беларусь. У 1990 г. завочна скончыў рэдактарскае аддзяленне Ваенна-гуманітарнай акадэміі ў Маскве.

Працуючы ў ваеннай газеце, актыўна займаўся папулярызацыяй беларускай гісторыі сярод чытачоў выдання. Стаў ініцыятарам адкрыцця і аўтарам рубрык «Беларусь: архівы часу», «Паходня». Пасля гэтыя публікацыі ляглі ў аснову яго першай кнігі гісторыка-крыніцазнаўчых нарысаў «Там, дзе была Неўрыда» («Полымя», 1996 г.).

З 1994 г. яго лёс звязаны з архіўнай справай Беларусі: пасля звальнення ў гэтым годзе ў запас (у званні падпалкоўніка) С. М. Асіноўскі заняў пасаду намесніка галоўнага рэдактара часопіса «Беларуская мінуўшчына». Гэтае гісторыка-публіцыстычнае ілюстраванае выданне ўзнікла ў 1993 г. Яго заснавальнікамі былі Камітэт па архівах і справаводству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь, БелНДІДАС і некаторыя іншыя ўстановы. Выходзіў часопіс 4—6 разоў у год на беларускай мове. Тут змяшчаліся не толькі навукова-папулярныя матэрыялы і дакументальныя падборкі па айчыннай гісторыі, але і праблемныя, дыскусійныя артыкулы, рэцэнзіі на разнапланавыя даследаванні па гісторыі Беларусі і г. д. Актыўны ўдзел у падрыхтоўцы гэтых публікацый прымаў і намеснік галоўнага рэдактара, выконваючы пры гэтым, між іншым, і асноўную працу па часопісе: пошук аўтараў, вядзенне перамоў з імі, выезды ў службовыя камандзіроўкі і шмат іншага, што непазбежна ў працэсе працы часопіса. А ўлічваючы тое, што галоўным рэдактарам «Беларускай мінуўшчыны» не заўсёды хапала часу (ды і калі-нікалі і жадання таксама!), каб дайсці да ўсялякіх «дробязей», апошнімі прыходзілася займацца намесніку, што патрабавала шмат часу, у тым ліку і свайго асабістага. І тым не менш Святаслаў Маркавіч заўсёды з прыемнасцю ўспамінае «Беларускую мінуўшчыну», як

свайго роду папярэдні этап падыходу да асноўнага перыядычнага выдання, якім стаў часопіс «Архівы і справаводства».

Першы нумар гэтага часопіса пабачыў свет у красавіку 1999 г. тыражом у 1100 экз. Ён адкрываўся «Словам да чытача» галоўнага рэдактара, у якім, у прыватнасці, гаварылася: «Ідэя яго стварэння ўзнікла ў заснавальнікаў даўно, яна выспявала паступова і вось на сходзе, які адбыўся 7 красавіка 1998 г., было вырашана: часопісу быць! Амаль дзевяць месяцаў ішла напружаная праца, якая патрабавала ад яе ўдзельнікаў і настойлівасці, і цярпення, і нерваў, і пэўных дыпламатычных здольнасцей!».

Сёння можна з упэўненасцю сцвярджаць, што часопіс адбыўся дзякуючы перш за ўсё яго галоўнаму рэдактару, які здолеў пераадолець усе цяжкасці перыяду станаўлення новага выдання, змог сабраць «каманду аднадумцаў» і, абапіраючыся на кадры прафесіяналаў, якія працуюць у архіўнай сістэме рэспублікі, зрабіць часопіс запатрабаваным сярод шматлікіх устаноў Беларусі.

Гаворачы аб археаграфічным накірунку дзейнасці юбіляра, адзначым, што ён вельмі актыўна ўдзельнічае ў так званых «малых формах публікацыі», выкарыстоўваючы старонкі часопіса для публікацыі арыгінальных дакументаў і матэрыялаў па айчыннай гісторыі, аналізуючы дакументальныя публікацыі, якія былі змешчаны ў «Архівах і справаводстве». Дзякуючы галоўнаму рэдактару, часопіс аператыўна адгукаецца на найважнейшыя дакументальныя публікацыі, якія рыхтуюцца і выдаюцца архіўнымі ўстановамі Беларусі.

Здаецца, што творчы патэнцыял С. М. Асіноўскага не мае межаў: ён з'яўляецца аўтарам каля дзясятка кніг гісторыка-краязнаўчага накірунку, яго нарысы і эсэ рэгулярна з'яўляюцца на старонках рэдагуемага ім часопіса.

У свой час вядомы расійскі гісторык В. В. Ключэўскі гаварыў, што «воздух для историка — факты, его жизненные вехи — книги» . Гэтае выказванне цалкам можна распаўсюдзіць і на нашага юбіляра і пажадаць, каб ён яшчэ доўга радаваў чытача новымі цікавымі выданнямі.

— ◊ —

А. С. Забялінская

ДА 80-ГОДДЗЯ ДЗМІТРЫЯ ПЯТРОВІЧА НАРАНОВІЧА

(03.10.1931—12.12.2003)

У 2011 г. споўнілася б 80 гадоў аднаму са старэйшых архівістаў Гродзеншчыны — Дзмітрыю Пятровічу Нарановічу.

Нарадзіўся Дзмітрый Пятровіч 3 кастрычніка 1931 г. у вёсцы Паплаво Навагрудскага раёна. Амаль уся яго працоўная дзейнасць была звязана з архівам у Навагрудку.

Філіял Дзяржаўнага архіва Гродзенскай вобласці ў г. Навагрудку быў створаны згодна з пастановай Савета Міністраў БССР «Аб мерах па ўдасканаленню архіўнай справы ў БССР» ад 11 лістапада 1963 г., якая ўнесла важныя змены ў структуру архіўнай службы ў Беларусі.

Ужо 18 лістапада 1963 г. быў зацверджаны штат архіва, які ўключаў пасады начальніка (пазней — дырэктара), інспектара, старшага архіварыуса і кур'ера-прыбіральшчыцу.

Для размяшчэння філіяла, які ўвабраў дакументы ліквідаваных Навагрудскага і Слонімскага раённых архіваў, быў выдзелены будынак у той час не дзеючай царквы Святых Барыса і Глеба. Пакуль доўжыліся рамонтныя работы, філіял займаў памяшканні былога раённага архіва: 1 працоўны і 3 пакоі для фондасховішчаў. Уся плошча складала ўсяго 96 м кв. Таму за архівам было замацавана памяшканне былога Слонімскага раённага архіва, паколькі адразу прывезці і размясціць справы ў Навагрудку не выдавалася магчымым.

На 1 студзеня 1965 г. архіў налічваў ужо 658 фондаў, якія змяшчалі 40 475 спраў. У пачатку года пашырыўся штат супрацоўнікаў архіва, дабавіліся яшчэ пасады архіварыуса і інспектара. 8 лютага 1965 г. інспектарам быў прыняты Нарановіч Дзмітрый Пятровіч, а ўжо ў наступным годзе ён узначаліў архіў і займаў гэтую пасаду на працягу 33 гадоў.

Прынцыповы і адказны за справу, Нарановіч патрабаваў дысцыпліны і строгага выканання планавых паказчыкаў. У той жа час, справядлівыя і роўныя адносіны да ўсіх супрацоўнікаў спрыялі таму высокаму аўтарытэту, якім ён карыстаўся сярод падначаленых і калег па працы.

Будынак, выдзелены пад архіў, патрабаваў сур'ёзных рамонтных работ. Праводзіў іх Гродзенскі аблрэмбудтрэст. Аднак выдзеленыя грашовыя сродкі асвойваліся не ў поўным аб'ёме, парушаліся тэрміны, рамонт зацягваўся.

Дзякуючы нястомным намаганням новага дырэктара, у 1967 г. архіў перабраўся ў будынак царквы па вул. Паштовая. Праблем было шмат і вырашаць іх даводзілася ў сціслыя тэрміны. Найперш трэба было ўправіцца з размяшчэннем фондаў і брацца за прыём новых спраў. Паралельна праводзілася работа па стварэнні навукова-даведачнага апарату, ажыццяўляўся прыём грамадзян, выдаваліся даведкі.

Вялікая ўвага надавалася аказанню метадычнай і практычнай дапамогі арганізацыям і прадпрыемствам па пытаннях справаводства, упарадкаванню ведамасных архіваў. Удакладняліся спісы арганізацый — крыніц камплектавання. А гэта ўстановы, арганізацыі, прадпрыемствы Навагрудскага, Карэліцкага, Дзятлаўскага і Слонімскага раёнаў. Частымі былі камандзіроўкі, даводзілася выязджаць на месцы, праводзіць экспертызу каштоўнасці дакументаў і навукова-тэхнічную апрацоўку спраў.

Каб справіцца з пастаўленымі задачамі, аднаго жадання ды працавітасці было недастаткова. Патрэбны былі веды і спецыяльная прафесійная падрыхтоўка. Вырашэнне кадравага пытання моцна хвалявала дырэктара архіва, які часта ўзнімаў яго на сходах працоўнага калектыву. Штат работнікаў заўсёды быў невялікі, а прафесія, бадай, ніколі не была папулярнай. Нізкія заробкі не спрыялі таму, каб надоўга затрымліваліся супрацоўнікі.

Кадры архівістаў у той час рыхтаваў Маскоўскі дзяржаўны гісторыка-архіўны інстытут. Дзмітрый Пятровіч Нарановіч закончыў інстытут завочна ў 1974 г. і на працягу свайго працоўнага жыцця спрыяў усім работнікам у набыцці адукацыі, павышэнні кваліфікацыі і прафесійнага майстэрства, часта прымаў на практыку будучых архівістаў, гісторыкаў. Паступова фарміраваўся зладжаны калектыў. Сёння можна смела сказаць, што за час існавання архіва тут была створана сапраўдная «школа архівістаў», якая выхавала цэлае пакаленне архіўных работнікаў. Стваральнікам гэтай школы быў Дзмітрый Пятровіч Нарановіч.

Пачатак 90-х гг. мінулага стагоддзя прынёс новыя неадкладныя праблемы. Будынак царквы ўжо не мог змясціць фонды архіва, што пашыраліся з года ў год. Да таго ж пачаліся перабоі з атапленнем памяшканняў, што выклікала пагаршэнне ўмоў захавання дакументаў, не гаворачы ўжо аб супрацоўніках, якія ў халодных памяшканнях працягвалі займацца абранаю справай.

Так востра наспела пытанне будаўніцтва новага архіва. Час спрыяў яго вырашэнню: веруючыя ўсё актыўней патрабавалі вярнуць храм. Давялося вызваліць з-пад дакументаў алтарную частку царквы — тут пачаліся набажэнствы.

Для будаўніцтва архіва быў выдзелены ўчастак па вул. Высокая. У 1995 г. тут паўстаў прыгожы пяціпавярховы будынак, які адпавядаў усім нормам і патрабаванням забеспячэння захаванасці дакументаў. Гэта была вялікая радасць і падзея для дырэктара архіва і ўсяго калектыву — утульныя кабінеты, прасторныя фондасховішчы.

У 1996 г. рашэннем Гродзенскага абласнога выканаўчага камітэта Філіял Дзяржаўнага архіва Гродзенскай вобласці ў г. Навагрудку перайменаваны ў Занальны дзяржаўны архіў у г. Навагрудку.

У 1999 г. Дзмітрый Пятровіч Нарановіч адправіўся на заслужаны адпачынак. За вялікі ўклад у развіццё архіўнай справы ў рэгіёне, добрасумленную працу ён не раз атрымліваў узнагароды, сярод іх — Ганаровая грамата Вярхоўнага Савета БССР, Гродзенскага аблвыканкама, медалі «За доблестный труд», «Ветеран труда».

11 лістапада 2003 г. архіў адзначыў 40-гадовы юбілей. Са шчырай цеплынёй сустракалі архівісты свайго былога дырэктара.

12 снежня 2003 г. Нарановіч Дзмітрый Пятровіч пайшоў з жыцця, захаваўшы па сабе вялікую павагу і памяць.

— ◊ —

Т. М. Свистунова, В. П. Коханко

АННА ВАСИЛЬЕВНА СЫРЦОВА (ХОДУСЕВА)

(27.11.1931—04.12.2005)

В этом году исполнилось бы 80 лет со дня рождения Анны Васильевны Сырцовой. Анна Васильевна — одна из плеяды витебских архивистов, окончивших Московский историко-архивный институт в 1950-е гг., внесших значительный вклад в развитие архивного дела на Витебщине и поднявших работу витебского областного архива на новый, более высокий уровень. Однажды выбрав профессию, они никогда ее не меняли, посвятив свою жизнь архивному делу.

Родилась Анна Васильевна 27 ноября 1931 г. в совхозе «Потемкино» Починковского района Смоленской области в семье рабочего. В 1950 г. окончила Бахотскую среднюю школу Смоленской области и поступила в Московский историко-архивный институт. После окончания института в 1955 г. назначена на должность заместителя начальника Государственного архива Витебской области. После упразднения данной должности работала старшим научным сотрудником-археографом. С 1964 г. начальник отдела фондов Октябрьской революции и социалистического строительства, с апреля 1965 г. — начальник отдела фондов, учета и научно-справочного аппарата, а с апреля 1978 г. и до ухода на пенсию в 1987 г. — директор Государственного архива Витебской области.

О личностных качествах Анны Васильевны свидетельствуют документы из ее личного дела. К слову, оно совсем небольшое по объему — всего на 20 листах. В представлении к награждению Почетной грамотой Верховного Совета БССР от 19 апреля 1972 г. отмечено: «тов. Сырцова Анна Васильевна … — хороший специалист в области архивоведения и вспомогательных исторических дисциплин. Являясь составителем и членом редакционной коллегии путеводителя по Госархиву и его филиалу в г. Полоцке, проделала значительную работу по редактированию и своевременной подготовке путеводителя к изданию. Систематически повышает свою производственную квалификацию и идейно-политический уровень. Передает знания и опыт работы сотрудникам архива и его филиалов. Принимает активное участие в общественной жизни коллектива, являясь народным контролером, членом местного комитета профсоюза, редактором стенной газеты архива. Избиралась председателем местного комитета и членом обкома профсоюза работников государственных учреждений» [1].

Из более позднего документа, а именно ходатайства о награждении медалью «Ветеран труда» (1986), узнаем, что А. В. Сырцова являлась членом коллегии Архивного отдела Витебского облисполкома, областного совета общества «Охраны памятников истории и культуры» и областного общества «Знание» [2].

Кроме указанной медали, Анна Васильевна награждена юбилейной медалью «За доблестный труд. В ознаменование 100-летия со дня рождения В. И. Ленина», Почетными грамотами Верховного Совета БССР, Главархива при Совете Министров СССР, Главархива при Совете Министров БССР.

А. В. Сырцова оставила значительный след в истории архивного дела на Витебщине. Помимо участия в подготовке путеводителя «Государственный архив Витебской области и его филиал в Полоцке (1917—1941 гг.)», проводи-

ла большую работу по обеспечению сохранности документов, усовершенствованию научно-справочного аппарата архива, составила инструкции по переработке описей и каталогизации документов, проведению экспертизы ценности объединенных архивных фондов районного подчинения. Участвовала в работе по выявлению и археографической обработке документов для сборников «Индустриализация Белорусской ССР» (1975), «Коллективизация сельского хозяйства Белорусской ССР» (1973, 1976, 1980, 1985), «Развитие социалистического соревнования в БССР (1919—1941)» (1980), «Народное образование в БССР» (1979, 1980). На основе выявленных документов ею подготовлены статьи, 40 радио- и телепередач, в том числе «К 120-летию Витебского архива древних актов», «Первомай 1920-го», «Первые демонстрации на Витебщине», «Из истории пионерского движения на Витебщине», «Из героического прошлого советской милиции», «О зверствах немецких оккупантов» и др.

А. В. Сырцова заботилась о подготовке молодого поколения историков-архивистов и закреплении их для дальнейшей работы в Государственном архиве Витебской области. В период времени, когда Анна Васильевна являлась директором архива, в Московском государственном историко-архивном институте в разное время заочно обучалось 7 человек. Она доверяла молодым специалистам ответственные участки работы, что способствовало совершенствованию их профессиональных навыков. Желание оправдать оказанное директором доверие развивало высокий уровень ответственности за порученное дело.

Ветеран архивного дела Зинаида Андреевна Журавлева, с 1974 по 1983 г. работавшая в должности заведующего архивным отделом Витебского облисполкома, поделилась своими воспоминаниями об Анне Васильевне: «Мы познакомились в Витебске, Анна приехала сюда по распределению. Так всю жизнь здесь и проработали вместе. Работали очень дружно, без недоразумений, архив и архивный отдел были как один коллектив, делали общее дело. Все делалось с любовью и интересом, честно и добросовестно. В областном архиве был очень хороший коллектив, и его работу всегда отмечали на республиканских совещаниях. Это было приятно, и в этом, конечно же, большая личная заслуга Анны Васильевны Сырцовой как руководителя. Она, в том числе и своим примером, показывала, как надо относиться к делу. Человека нужно оценивать не искусственно, а по-деловому, и, говоря об Анне Васильевне, хочется отметить, что это была настоящая жизнь, честно прожитая жизнь».

Источники
1. ГАВО. — Ф. 289. — Оп. 9. — Д. 151. — Л. 14об.
2. Там же. — Л. 18.

— ◊ —

А. М. Грыневіч

ПАМЯЦІ С. І. МУРМЫЛЫ

(да 70-годдзя з дня нараджэння)

17 кастрычніка 2001 г. у Мінску пасля цяжкай хваробы пайшоў з жыцця былы дырэктар БДАКФФД Станіслаў Іванавіч Мурмыла.

Станіслаў Іванавіч нарадзіўся 5 красавіка 1941 г. у сям'і служачых у г. Кагул (Малдавія). Пасля заканчэння сярэдняй школы працаваў рознарабочым, з 1958 па 1963 г. — лабарантам у Цірaспальскім педінстытуце, школах г. Цірaспаля. У 1968 г. С. І. Мурмыла скончыў Ленінградскі інстытут кінаінжынераў. Працаваў на кінастудыі МА СССР у Маскве майстрам змены ў цэху апрацоўкі плёнкі, старшым інжынерам-тэхнолагам. З чэрвеня 1972 па кастрычнік 1973 г. быў інжынерам-даследчыкам у НДІ аўтаматычнай апаратуры ў г. Маскве, з лістапада 1973 па ліпень 1974 г. — інжынерам у НДІ «Усход», з лістапада 1974 па лістапад 1985 г. — старшым навуковым супрацоўнікам, загадчыкам аддзела НДЦТД СССР.

У 1983 г. С. І. Мурмыла атрымаў аўтарскае пасведчанне на вынаходніцтва «Дзігідрахларыд гексаметыленбігуанідзін у якасці сродку барацьбы з біяабрастаннем кінафотадакументаў». У 1985 г. пераехаў у Мінск і са снежня 1985 г. працаваў дырэктарам ЦДАКФФД БССР (цяпер БДАКФФД). З верасня 1999 па сакавік 2001 г. быў галоўным захавальнікам фондаў у Цэнтральнай лабараторыі мікрафотакапіравання і рэстаўрацыі дакументаў.

Пад кіраўніцтвам С. І. Мурмылы БДАКФФД пераехаў у новы будынак у г. Дзяржынск, былі распрацаваны метадычныя рэкамендацыі па вырабе страхавых копій асабліва каштоўных кінадакументаў на відэафанаграмах і інш.

За добрасумленную працу Станіслаў Іванавіч неаднаразова быў узнагароджаны Граматамі Камітэта па архівах і справаводству Рэспублікі Беларусь.

Чалавек высокай культуры, выдатны арганізатар, высокакваліфікаваны спецыяліст, С. І. Мурмыла ўнёс значны ўклад у развіццё архіўнай справы ў рэспубліцы.

— ◊ —

ПАМЯТИ ВАЛЕНТИНЫ АРКАДЬЕВНЫ ДАНИЛЬЧЕНКО

17 марта 2010 г. преждевременно на 55 году ушла из жизни заведующая отделом ведомственных архивов, комплектования и экспертизы ценности документов Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов (БГАКФФД) Валентина Аркадьевна Данильченко.

Валентина Аркадьевна родилась 19 июня 1955 г. в г. Дзержинске Минской области в семье рабочих. В 1971 г. окончила с золотой медалью СШ № 1 г. Дзержинска, в 1978 г. — с отличием Минский государственный педагогический институт иностранных языков по специальности французский и немецкий языки. С августа 1978 г. по август 1981 г. работала в Волмянской СШ

Дзержинского р-на учителем французского языка, с октября 1981 г. по май 1986 г. — лаборантом физического факультета БГУ им. В. И. Ленина.

5 мая 1986 г. Валентина Аркадьевна начала свою трудовую деятельность в архивной отрасли в качестве архивиста 1 категории отдела ведомственных архивов, комплектования и экспертизы ценности документов Центрального государственного архива кинофотофонодокументов БССР (сейчас БГАКФФД). 4 января 1987 г. переведена на должность старшего научного сотрудника этого же отдела, а 30 января 1989 г. утверждена на должность заведующей отделом комплектования. За годы работы в БГАКФФД В. А. Данильченко в совершенстве освоила архивное дело. Она хорошо разбиралась во всех направлениях деятельности архива, обладала глубоким знанием состава и содержания документов.

Валентина Аркадьевна была ярким, всесторонне образованным человеком, прекрасным собеседником, талантливым организатором. Ее личные качества в сочетании с высоким профессионализмом и большим опытом работы позволяли умело осуществлять руководство отделом. Работники отдела комплектования в ее лице всегда находили квалифицированную помощь и поддержку. Под руководством Валентины Аркадьевны коллектив отдела выполнял и перевыполнял плановые задания по комплектованию архива кино-, фото-, фоно-, видеодокументами. Валентина Аркадьевна налаживала контакты и постоянно вела работу с владельцами частных коллекций. Через руки В. А. Данильченко прошла не одна коллекция документов; в частности, она разобрала и описала коллекции фотодокументов В. И. Аркашева, А. М. Богомолова, А. И. Васечко, В. А. Василенко, К. Е. Нетылева и многие другие.

Валентина Аркадьевна уделяла большое внимание работе ведомственных архивов. Она побывала практически во всех организациях г. Минска — источниках комплектования БГАКФФД, оказывая методическую помощь работникам кино-, фото-, фоно-, видеотек или проводя инспекторские проверки. Благодаря постоянной работе с учреждениями и организациями совершенствовался контроль за обеспечением сохранности документов на стадии ведомственного хранения, за своевременной передачей их на государственное хранение. Комплектование архива приобрело четкий и ритмичный характер.

В. А. Данильченко всегда шла в ногу со временем, быстро реагировала на все изменения, связанные с достижениями научно-технического прогресса. Начиная с 2000 г. редакции журналов и газет — источников комплектования архива фотодокументами стали переходить на съемку цифровыми фотокамерами. Отдел комплектования БГАКФФД быстро перестроил свою работу и уже в 2002 г. принял на государственное хранение 655 фотодокументов в цифровом формате.

Валентина Аркадьевна принимала участие в различных международных научно-практических конференциях, семинарах, проходивших в Минске,

Москве и других городах, проводила обучающие занятия и семинары со специалистами архивных отделов облисполкомов по вопросам комплектования.

В 2000 г. Валентина Аркадьевна проходила стажировку в Париже в рамках программы «Потоки-2000», организованной Министерством культуры Республики Беларусь. Она посетила архивные учреждения Франции, хранящие аудиовизуальные документы, ознакомилась с их работой. Были выявлены документы по истории Беларуси, приобретена методическая литература. Но главный результат поездки — обмен опытом и установление связей с архивными учреждениями других стран.

Профессионал высокого уровня, В. А. Данильченко внесла большой вклад в развитие БГАКФФД, пополнение его фондов аудиовизуальными документами. За многолетний и добросовестный труд она неоднократно была отмечена Почетными грамотами и благодарностями Департамента по архивам и делопроизводству, благодарностью Министерства юстиции Республики Беларусь.

Валентина Аркадьевна была очень общительным, открытым, доброжелательным человеком, пользовалась уважением коллег. Она ушла, оставив о себе добрую и светлую память.

Коллектив отдела
ведомственных архивов, комплектования
и экспертизы ценности документов
БГАКФФД

РЭЗЮМЭ

В. А. Ледаўская. О Государственной программе «Архивы Беларуси» на 2011—2015 гг.

У артыкуле разгледжаны пытанні павышэння эфектыўнасці работы дзяржаўных архіўных устаноў на аснове выканання мерапрыемстваў Дзяржаўнай праграмы «Архівы Беларусі» на 2011—2015 гг., зацверджанай пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 15 верасня 2010 г. № 1322.

Адзначана, што выкананне мерапрыемстваў Дзяржаўнай праграмы дасць магчымасць забяспечыць новы якасны ўзровень развіцця архіўнай справы ў Рэспубліцы Беларусь.

А. Я. Рыбакоў. «Прыняць прапанову працоўнага калектыву…» *(да 20-годдзя Беларускага навукова-даследчага інстытута дакументазнаўства і архіўнай справы)*.

Артыкул прысвечаны гісторыі ўтварэння і развіцця Беларускага навукова-даследчага інстытута дакументазнаўства і архіўнай справы. Аналізуюцца прычыны ўтварэння інстытута, фактары, якія паўплывалі на змест навуковых даследаванняў, якія выконваліся ў ім у розныя перыяды. Раскрываюцца асноўныя дасягненні інстытута за 20-гадовую гісторыю, складанасці і супярэчнасці на розных этапах яго дзейнасці, сучасныя праблемы. Праз прызму асноўных напрамкаў дзейнасці інстытута ў артыкуле разглядаюцца агульныя тэндэнцыі ў развіцці архіўнай навукі ў Беларусі, праблемы навукова-метадычнага забеспячэння ўстаноў архіўнай галіны.

А. М. Сарокін. Уклад БелНДІДАС у распрацоўку гісторыі дзяржаўнасці Беларусі (з 1919 г. — па цяперашні час).

Выяўлена роля супрацоўнікаў БелНДІДАС у даследаванні гісторыі беларускай дзяржаўнасці (з 1919 г. — па цяперашні час). Зроблена выснова: калектыў інстытута ў супрацоўніцтве з іншымі ўстановамі сказаў сваё важкае слова ў распрацоўцы пазначанай тэмы. Праведзеная ім рэканструкцыя гісторыі дзяржаўных устаноў і дзейнасці грамадска-палітычных і культурных сфер спрыяюць вырашэнню пытання далейшага развіцця дзяржавы.

В. В. Баландзін, **А. І. Трацціяк**. 70 лет Белорусскому государственному архиву кинофотофонодокументов.

Беларускі дзяржаўны архіў кінафотафонадакументаў мае шматгадовую гісторыю. Пачатак яго дзейнасці быў пакладзены ў сакавіку 1941 г., але рэальна ён змог функцыянаваць з ліпеня 1944 г. У дадзеным артыкуле разглядаюцца першыя два дзесяцігоддзі станаўлення архіва і напаўняльнасць яго фондаў кіна-, фота- і фонадакументамі. Трэба адзначыць, што за гады дзейнасці ў сховішчах БДАКФФД супрацоўнікамі архіва быў сабраны ўнікальны матэрыял аўдыявізуальнага летапісу Рэспублікі Беларусь. Гэтыя дакументы не проста захоўваюць і адлюстроўваюць наша мінулае, яны па-сапраўднаму дазваляюць прадэманстраваць яго будучым пакаленням.

У. В. Фядосаў. К вопросу о внутридисциплинарных связях теории архивоведения.

У артыкуле высвятляюцца ўзаемасувязь агульнай тэорыі архівазнаўства з прыватнай тэорыяй экспертызы каштоўнасці дакументаў, якая накіравана на рэалізацыю канкрэтнай функцыі архіўнай справы, валодае спецыяльным паняційным апаратам, навуковымі метадамі ў выкананні вырашаемых задач і адначасова вызначаецца ўстаноўкамі агульнай тэорыі.

Тэарэтычна-метадалагічны паняційны апарат агульнай тэорыі архівазнаўства, які ўключае ў сябе паняцці аб'екта, прадмета, прынцыпаў, метадаў, навуковых падыходаў у даследаванні архіўных дакументаў, дазваляе выявіць узаемасувязь тэорыі экспертызы каштоўнасці дакументаў з агульнай тэорыяй і прадставіць яе як пераадоленне процілегласці паміж агульным у яго рэальным адзінкавым увасабленні, а адзінкавае — у яго адзінстве з агульным.

А. М. Сукач. Критерии выделения из массива электронной переписки документов, подлежащих включению в документную систему организации.

У артыкуле закранаецца праблема ўдасканалення фарміравання дакументальных фондаў арганізацый ва ўмовах выкарыстання тэхналогіі электроннай пошты. Вызначаецца пералік змястоўных і фармальных крытэрыяў вылучэння з масіву электроннай перапіскі дакументаў, якія падлягаюць уключэнню ў дакументную сістэму арганізацыі. Аналізуюцца падыходы да вызначэння падобных крытэрыяў, замацаваныя ў нарматыўных і метадычных дакументах міжнародных арганізацый і развітых замежных краін.

Я. С. Мальчэўскі. Станаўленне і развіццё дзяржаўнай патэнтавай службы ў Рэспубліцы Беларусь.

Артыкул прысвечаны даследаванню працэсаў станаўлення і развіцця дзяржаўнай патэнтавай службы Рэспублікі Беларусь. На аснове аналізу крыніц па гісторыі дзяржаўнай патэнтавай службы ў працы разглядаюцца змяненні статусу і кампетэнцыі беларускага патэнтавага органа, развіццё міжнароднага супрацоўніцтва ў сферы прамысловай уласнасці, фарміраванне нацыянальнага патэнтавага заканадаўства. Даследаванне гісторыі патэнтавага органа дазволіла аўтару не толькі вылучыць асноўныя этапы развіцця дзяржаўнай патэнтавай службы Рэспублікі Беларусь, але і вызначыць асаблівасці яе функцыянавання на дадзеных этапах.

А. М. Таратута. Органы мясцовага кіравання і самакіравання на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 1919—1939 гг.

Артыкул прысвечаны выяўленню асноўных накірункаў дзейнасці дзяржаўных устаноў Польшчы на тэрыторыі Заходняй Беларусі, а таксама абгрунтаванню ўзаемасувязі справаводства і архіўнага захавання дакументаў з вывучэннем гісторыі дзяржаўных устаноў.

Месца, якое займае азначаная тэма ў агульнагістарычным працэсе, з'яўляецца неадназначным, а таму вельмі важным з пункту погляду аўтара. Вызначэнне і выяўленне асаблівасцей гістарычнага развіцця дзяржаўных устаноў, што дзейнічалі на тэрыторыі Заходняй Беларусі падчас польскай акупацыі, з'яўляецца неад'емнай часткай гісторыі станаўлення дзяржавы і права ў Беларусі, гісторыі дзяржаўных устаноў XX ст.

А. І. Буча. Матэрыялы аб грамадска-палітычнай дзейнасці беларускай дыяспары ў Чэхаславакіі (1921—1935 гг.) у фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь.

У артыкуле разглядаюцца чатыры групы крыніц, якія характарызуюць грамадска-палітычную дзейнасць беларусаў у міжваеннай Чэхаславакіі: матэрыялы справаводства (арганізацыйна-распарадчая, улікова-кантрольная і справаздачная дакументацыя), эпісталярныя крыніцы, публіцыстычныя творы, перыядычны друк. Найбольш прадстаўлены ў фондах дадзенага архіва наступныя аспекты праблемы: фарміраванне беларускай дыяспары, грамадска-палітычная дзейнасць беларусаў у Чэхаславакіі ў 1920-я гг., функцыянаванне Аб'яднання беларускіх студэнцкіх арганізацый у першай палове 1930-х гг.

А. В. Бурачонак. Фарміраванне слоя прадпрымальнікаў у фабрычна-заводскай сферы вытворчасці Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.: аналіз крыніц.

У артыкуле аналізуюцца крыніцы па праблеме фарміравання слоя прадпрымальнікаў у фабрычна-заводскай сферы вытворчасці Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст. Аўтар вылучае тры віды крыніц, якія неабходны для даследавання пастаўленай праблемы: матэрыялы справаводства, статыстычныя матэрыялы, даведачна-інфармацыйныя выданні. Сістэмны аналіз усіх гэтых крыніц дазваляе даследчыку з высокай ступенню верагоднасці вызначыць сацыяльны склад прамысловых прадпрымальнікаў і характар іх удзелу ў эканамічным жыцці Беларусі ў другой палове XIX — пачатку XX ст.

П. А. Некрашэвіч. Источники по истории Отдельного Литовского корпуса (1817—1831 гг.).

У артыкуле аналізуюцца апублікаваныя і архіўныя крыніцы па гісторыі стварэння і дзейнасці Асобнага Літоўскага корпуса, што існаваў на працягу 1817—1831 гг. і ўкамплектаванага рэкрутамі з заходніх губерняў. Вылучаюцца 3 групы крыніц — заканадаўчыя і нарматыўныя акты, дакументы справаводства, а таксама дакументы асабістага паходжання, якія падрабязна раскрываюць арганізацыйную структуру корпуса, механізм яго камплектавання, узаемаадносіны з насельніцтвам заходніх губерняў. У меншай ступені ў крыніцах адлюстраваны падзеі, звязаныя са стварэннем Асобнага Літоўскага корпуса, а таксама дзейнасці тайных таварыстваў. Захаваныя дакументы сведчаць аб тым, што стварэнне Асобнага Літоўскага корпуса разглядалася насельніцтвам заходніх губерняў як важны крок на шляху набыцця аўтаноміі тэрыторыі былога ВКЛ.

А. М. Лукашэвіч. Источники о «Польском вопросе» во внешнеполитической доктрине Российской империи (март 1801 г. — июнь 1812 г.).

Аналізуюцца дыпламатычныя дакументы (актавыя і матэрыялы справаводства) і крыніцы асабістага паходжання (мемуары, перапіска), прысвечаныя «польскаму пытанню» ў расійскай знешнепалітычнай дактрыне. Аўтар прыходзіць да высновы, што ў цэлым яны дазваляюць прасачыць дынаміку выпрацоўкі расійскім урадам пэўнай стратэгіі і розных тактычных прыёмаў пры вырашэнні «польскай праблемы» ў 1801—1812 гг.

В. В. Урублеўскі. Даследаванне інвентароў XVI—XVIII стст. у беларускай гістарыяграфіі і перспектывы іх разгляду з пазіцый гісторыі штодзённасці.

У артыкуле ў кантэксце гісторыі штодзённасці звяртаецца ўвага на вызначэнне навуковага патэнцыялу інвентароў як крыніцы для вывучэння гаспадарчых і антрапанімічных працэсаў у асяроддзі сялянскага насельніцтва Беларусі. Характарызуюцца працы айчыннай і замежнай гістарыяграфіі, у якіх закранаецца згаданая праблематыка. Адзначаецца, што перспектывы даследавання інвентароў з пазіцый штодзённасці грунтуюцца на магчымасці рэканструкцыі гаспадарчага побыту, перасяленчых працэсаў, царкоўных і сямейных норм сялянскіх паводзін, этнаканфесійнай прыналежнасці і сакральных уяўленняў.

Ю. У. Несцяровіч. Заголовок к историческому документу (терминологический аспект).

Аналізуюцца паняцці, якія выкарыстоўваюцца для апісання і тлумачэння кампанента археаграфічнага афармлення, а менавіта загалоўка да публікуемага гістарычнага дакумента і яго структуры. Прадпрымаецца спроба ўніфікацыі тэрмінаў, якія абазначаюць гэтыя паняцці.

І. П. Клімаў. Скарочаныя напісанні ў старажытным пісьменстве.

У артыкуле робіцца тэарэтычнае асэнсаванне скарачэнняў як адметнай рысы даўняга пісьменства. У сувязі з гэтым даецца тыпалогія пісьмовых скарачэнняў, іх суаднесіны з тахіграфіяй. Разглядаюцца асноўныя этапы развіцця пісьмовых скарачэнняў у антычным і сярэднявечным пісьменстве (на матэрыяле грэчаскай і лацінскай моў), а таксама навацыі, прынесеныя хрысціянствам. Нададзена таксама ўвага развіццю практыкі скарачэнняў у кірылічным пісьме — царкоўнаславянскім і старабеларускім пісьменствах.

І. А. Сынкова. Аповед пра Сарматыю 1493 г.

Дадзеная публікацыя прысвечана невялікаму гісторыка-геаграфічнаму нарысу «Пра еўрапейскі край Сарматыю», які быў выдадзены ў 1493 г. у якасці дадатку да «Кнігі хронік» нюрнбергскага гуманіста Гартмана Шэдэля. Гэты твор невядомага аўтара ўключае некалькі раздзелаў: «Пра кіруючы дом Польшчы і яго пачатак», у якім згадваюцца Літва і Русь, «Пра святога Станіслава, біскупа кракаўскага, патрона Сарматыі», «Пра Кракаў — сталіцу Сарматыі», «Любек» і «Ніса Сілезская». Першы раздзел, тэкст якога тут прыводзіцца, змяшчае гістарычныя звесткі пра ўсталяванне каралеўства ў Польшчы і пра прадстаўнікоў Ягелонаўскай дынастыі, а таксама геаграфічнае апісанне усходнееўрапейскага рэгіёна.

В. Б. Келер. Интересные сведения по истории Беларуси, зафиксированные в старопечатных немецкоязычных «летучих листках» XVI в.

У цэнтральнай і ўніверсітэцкай бібліятэцы зямлі Заксэн-Ангальт у г. Гале (Германія) захоўваюцца ўнікальныя выданні, з якіх магчыма пачарпнуць інфармацыю пра гісторыю самых розных гарадоў і населеных пунктаў, размешчаных на гістарычнай тэрыторыі сучаснай Беларусі. Гэта нямецкамоўны «лятучы лісток» 1563 г., які апісвае гвалтоўны ваенны паход маскавітаў на Полацк 31 студзеня 1563 г.; і «лятучы лісток» 1571 г., у якім апісаны паход маскавітаў на чале з Іванам Грозным у студзені 1570 г. на Ноўгарад, а на зваротным шляху зноў на Полацк. Аўтарам артыкула прадстаўлены дакладныя факты, літаральна перакладзеныя і ўзятыя з другой нямецкамоўнай крыніцы, г. зн. з «лятучага лістка» 1571 г. Апавядаецца пра зверствы, якія ў 1570 г. рабіў Іван Грозны на гістарычных землях Расіі і Беларусі. Вяртаючыся з Полацка ў Маскву пасля прароцтва жыхара Полацка Мікулы вясной 1571 г., ён знішчыў усе без выключэння населеныя пункты на шляху з Полацка ў Маскву.

Я. К. Анішчанка. Малавядомыя крыніцы пра «Віленскую асацыяцыю» 1797 года.

Публікацыя змяшчае тэксты пракламацый, якія патаемна рыхтаваліся для арганізацыі паўстання на тэрыторыі былога ВКЛ.

І. М. Шпілеўская. О подготовке сельских писарей из детей казенных крестьян.

Публікуюцца два дакументы аб падрыхтоўцы з 1838 г. сельскіх пісараў з дзяцей казённых сялян для валасных праўленняў Віцебскай губерні.

В. В. Гарбачова. Ігнацій Клюкоўскі і Іаахім Лялевель (1822—1830 гг.).

У артыкуле на падставе эпістальярнай спадчыны са збораў Ягелонскай бібліятэкі (Кракаў), адрасаванай І. Лялевелю ад І. Клюкоўскага і Л. Рагальскага, разглядаецца мастацкі праект былых выпускнікоў Віленскага ўніверсітэта на чале з І. Клюкоўскім, распрацаваны ў сярэдзіне 20-х гг. XIX ст.

РЕЗЮМЕ

О. А. Ледовская. О Государственной программе «Архивы Беларуси» на 2011—2015 гг.

В статье рассмотрены вопросы повышения эффективности работы государственных архивных учреждений на основе выполнения мероприятий Государственной программы «Архивы Беларуси» на 2011—2015 гг., утвержденной постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 15 сентября 2010 г. № 1322.

Отмечено, что выполнение мероприятий Государственной программы позволит обеспечить новый качественный уровень развития архивного дела в Республике Беларусь.

А. Е. Рыбаков. «Принять предложение трудового коллектива…» *(к 20-летию Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела).*

Статья посвящена истории создания и развития Белорусского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела. Анализируются причины создания института, факторы, оказавшие влияние на содержание выполнявшихся в нем научных исследований в разные периоды. Раскрываются основные достижения института за 20-летнюю историю, сложности и противоречия на различных этапах его деятельности, современные проблемы. Сквозь призму основных направлений деятельности института в статье рассматриваются общие тенденции в развитии архивной науки в Беларуси, проблемы научно-методического обеспечения учреждений архивной отрасли.

А. Н. Сорокин. Уклад БелНДІДАС у распрацоўку гісторыі дзяржаўнасці Беларусі (з 1919 г. — па цяперашні час).

Определена роль сотрудников БелНИИДАД в исследовании истории белорусской государственности (с 1919 г. — по настоящее время). Сделан вывод: коллектив института в сотрудничестве с другими учреждениями сказал свое весомое слово в разработке обозначенной темы. Проведенная им реконструкция истории государственных учреждений и деятельности общественно-политической и культурной сфер способствуют решению вопроса дальнейшего развития государства.

В. В. Баландин, **Е. И. Третьяк**. 70 лет Белорусскому государственному архиву кинофотофонодокументов.

Белорусский государственный архив кинофотофонодокументов имеет многолетнюю историю. Начало его деятельности было положено в марте 1941 г., но реально функционировать он смог только с июля 1944 г. В данной статье рассматриваются первые два десятилетия становления архива и наполняемости его фондов кино-, фото- и фонодокументами. Следует отметить, что за годы деятельности в хранилищах БГАКФФД сотрудниками архива был собран уникальный материал аудиовизуальной летописи Республики Беларусь. Эти документы не просто сохраняют и отражают наше прошлое, они по-настоящему позволяют продемонстрировать его будущим поколениям.

В. В. Федосов. К вопросу о внутридисциплинарных связях теории архивоведения.

В статье выясняется взаимосвязь общей теории архивоведения с частной теорией экспертизы ценности документов, которая направлена на реализацию конкретной

функции архивного дела, обладает специфическим понятийным аппаратом, научными методами в выполнении решаемых задач и одновременно определяется установками общей теории.

Теоретико-методологический понятийный аппарат общей теории архивоведения, включающий понятия объекта, предмета, принципов, методов, научных подходов в исследовании архивных документов, позволяет выявить взаимосвязь теории экспертизы ценности документов с общей теорией и представить ее как преодоление противоположности между общим в его реальном единичном воплощении, а единичное — в его единстве с общим.

А. Н. Сукач. Критерии выделения из массива электронной переписки документов, подлежащих включению в документную систему организации.

В статье затрагивается проблема совершенствования формирования документальных фондов организаций в условиях использования технологии электронной почты. Определяется перечень содержательных и формальных критериев выделения из массива электронной переписки документов, подлежащих включению в документную систему организации. Анализируются подходы к определению подобных критериев, закрепленные в нормативных и методических документах международных организаций и развитых зарубежных стран.

Е. С. Мальчевский. Станаўленне і развіццё дзяржаўнай патэнтавай службы ў Рэспубліцы Беларусь.

Статья посвящена исследованию процессов становления и развития государственной патентной службы Республики Беларусь. На основе анализа источников по истории государственной патентной службы в работе рассматриваются изменения статуса и компетенции белорусского патентного органа, развитие международного сотрудничества в сфере промышленной собственности, формирование национального патентного законодательства. Исследование истории патентного органа позволило автору не только выделить основные этапы развития государственной патентной службы Республики Беларусь, но и определить особенности ее функционирования на данных этапах.

А. Н.Таратута. Органы мясцовага кіравання і самакіравання на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 1919—1939 гг.

Статья посвящена выявлению основных направлений деятельности государственных учреждений Польши на территории Западной Беларуси, а также обоснованию взаимосвязи делопроизводства и архивного хранения документов с изучением истории государственных учреждений.

Место, которое занимает указанная тема в общеисторическом процессе, является неоднозначным, а потому очень важным с точки зрения автора. Определение и выявление особенностей исторического развития государственных учреждений, действовавших на территории Западной Беларуси во время польской оккупации, является неотъемлемой частью истории становления государства и права в Беларуси, истории государственных учреждений XX в.

А. И. Буча. Матэрыялы аб грамадска-палітычнай дзейнасці беларускай дыяспары ў Чэхаславакіі (1921—1935 гг.) у фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь.

В статье рассматривается четыре группы источников, которые характеризуют общественно-политическую деятельность белорусов в межвоенной Чехословакии: материалы делопроизводства (организационно-распорядительная, учетно-контрольная и отчетная документация), эпистолярные источники, публицистические произведения,

периодическая печать. Наиболее представлены в фондах данного архива следующие аспекты изучаемой проблемы: формирование белорусской диаспоры, общественно-политическая деятельность белорусов в Чехословакии в 1920-е гг., функционирование Объединения белорусских студенческих организаций в первой половине 1930-х гг.

А. В. Бураченок. Формирование слоя предпринимателей в фабрично-заводской сфере производства Беларуси во второй половине XIX — начале XX в.: анализ источников.

В статье анализируются источники по проблеме формирования слоя предпринимателей в фабрично-заводской сфере производства Беларуси во второй половине XIX — начале XX в. Автор выделяет три вида источников, необходимых для исследования поставленной проблемы: материалы делопроизводства, статистические материалы, справочно-информационные издания. Системный анализ всех этих источников дает возможность исследователю определить социальный состав промышленных предпринимателей и характер их участия в экономической жизни Беларуси во второй половине XIX — начале XX в.

Ф. А. Некрашевич. Источники по истории Отдельного Литовского корпуса (1817—1831 гг.).

Анализируются опубликованные и архивные источники по истории создания и деятельности Отдельного Литовского корпуса, существовавшего в 1817—1831 гг. и укомплектованного уроженцами западных губерний. Выделяются три группы источников: законодательные материалы, делопроизводственные документы, мемуарная литература. Они достаточно подробно раскрывают организационную структуру корпуса, механизм его комплектования, взаимоотношение с населением западных губерний. В меньшей степени в источниках отражены события, связанные с созданием Отдельного Литовского корпуса, а также деятельности тайных обществ. Сохранившиеся документы свидетельствуют о том, что создание Отдельного Литовского корпуса рассматривалось населением западных губерний как важная реформа на пути к автономии территории бывшего ВКЛ.

А. М. Лукашевич. Источники о «Польском вопросе» во внешнеполитической доктрине Российской империи (март 1801 г. — июнь 1812 г.).

Анализируются дипломатические документы (актового и делопроизводственного характера) и источники личного происхождения (мемуаристика, эпистолярные), посвященные «польскому вопросу» в российской внешнеполитической доктрине. Автор приходит к выводу, что в целом они позволяют проследить динамику выработки российским правительством определенной стратегии и различных тактических приемов при решении «польской проблемы» в 1801—1812 гг.

В. В. Врублевский. Даследаванне інвентароў XVI—XVIII стст. у беларускай гістарыяграфіі і перспектывы іх разгляду з пазіцый гісторыі штодзённасці.

В статье в контексте истории повседневности делается акцент на определение научного потенциала инвентарей как источника для изучения хозяйственных и антропонимических процессов среди крестьянского населения Беларуси. Характеризуются работы отечественной и зарубежной историографии, в которых затрагивается указанная проблематика. Отмечается, что перспективы исследования инвентарей с позиций повседневности опираются на возможности реконструкции хозяйственного быта, переселенческих процессов, церковных и семейных норм поведения крестьян, этноконфессиональной принадлежности и сакральных воззрений.

Ю. В. Нестерович. Заголовок к историческому документу (терминологический аспект).

Анализируются понятия, используемые для описания и объяснения компонента археографического оформления — заголовка к публикуемому историческому документу и его структуры. Предпринимается попытка унификации терминов, обозначающих данные понятия.

И. П. Климов. Скарочаныя напісанні ў старажытным пісьменстве.

В статье сделано теоретическое осмысление сокращений как отличительной черты древней письменности. В связи с этим дается типология сокращений, их соотношение с тахиграфией. Рассматриваются основные этапы развития письменных сокращений в античной и средневековой письменности (на материале греческого и латинского языков), а также новации, принесенные христианством. Придано также внимание развитию практики сокращений в кириллическом письме — церковнославянской и старобелорусской письменностях.

И. А. Сынкова. Аповед пра Сарматыю 1493 г.

Представленная публикация посвящена небольшому историко-географическому очерку «О европейском крае Сарматии», который был издан в 1493 г. в качестве приложения к «Книге хроник» нюрнбергского гуманиста Гартмана Шеделя. Это произведение неизвестного автора включает несколько глав: «О правящем доме Польшы и его начале», в котором упоминаются Литва и Русь, «О святом Станиславе, епископе краковском, патроне Сарматии», «О Кракове — столице Сарматии», «Любек» и «Ниса Силезская». Первая глава, текст которой тут приводится, содержит исторические сведения об установлении королевства в Польше и о представителях Ягеллоновской династии, а также географическое описание восточноевропейского региона.

О. Б. Келлер. Интересные сведения по истории Беларуси, зафиксированные в старопечатных немецкоязычных «летучих листках» XVI в.

В центральной и университетской библиотеке земли Саксен-Ангальт в г. Галле (Германия) хранятся уникальные издания, из которых можно почерпнуть информацию об истории самых разных городов и населенных пунктов, расположенных на исторической территории современной Беларуси. Это немецкоязычный «летучий листок» 1563 г., описывающий насильственный военный поход московитян на Полоцк 31 января 1563 г.; и «летучий листок» 1571 г., в котором описан поход московитян во главе с Иваном Грозным в январе 1570 г. на Новгород, а на обратном пути снова на Полоцк. Представлены достоверные факты, дословно переведенные и взятые автором статьи из второго немецкоязычного источника, т. е. «летучего листка» 1571 г. Повествуется о зверствах, которые в 1570 г. творил Иван Грозный на исторических землях России и Беларуси. Возвращаясь из Полоцка в Москву после пророчества жителя Полоцка Микулы весной 1571 г., он уничтожил все без исключения населенные пункты на пути из Полоцка в Москву.

Е. К. Онищенко. Малавядомыя крыніцы пра «Віленскую асацыяцыю» 1797 года.

Публикация содержит тексты прокламаций, которые тайно готовились для организации восстания на территории бывшего ВКЛ.

И. Н. Шпилевская. О подготовке сельских писарей из детей казенных крестьян.

Публикуются два документа о подготовке с 1838 г. сельских писарей из детей казенных крестьян для волостных правлений Витебской губернии.

Горбачева О. В. Ігнацій Клюкоўскі і Іаахім Лялевель (1822—1830 гг.).

В статье на основе эпистолярного наследия из собраний Ягеллонской библиотеки (Краков), адресованного И. Лелевелю от И. Клюковского и Л. Рогальского, рассматривается художественный проект бывших выпускников Виленского университета во главе с И. Клюковским, разработанный в середине 20-х гг. XIX в.

SUMMARY

The article of **Volha Ledauskaya** considers the questions of increase the efficiency of the state archival institutions through the implementation of the State Program «Archives of Belarus» for 2011—2015 approved by the resolution of the Council of Ministers on September 15, 2010 № 1322. It is noted that the implementation of the State Program will provide a new level of development of archives in Republic of Belarus.

The **Andrei Rybakou**'s article is devoted to the history of creation and development of the Belarusian Research Institute for Documentation Science and Archival Affairs. The author analyses the reasons for establishing the institute, the factors that influenced the content of scientific research carried out in the Institute in different periods. Revealed the main achievements of the institute over a 20-years history, the complexities and contradictions in the various stages of its activity, the modern problems. Through the prism of the main activities of the Institute the article deals with the general trends in the development of archival science in Belarus, the problems of scientific and methodological support of the institutions of the archival sector.

A.M.Sarokin defines the role of employees of the Belarusian Research Institute for Documentation Science and Archival Affairs in the study of history of Belarusian statehood (from 1919 to the present). Concluded that the Institute, in collaboration with other institutions, said its weighty word in the development of the designated topics. The reconstruction of public institutions and their activities in social, political and cultural spheres contribute to solve the problem of further development of the state.

In their article **Viktar Balandzin** and **Alena Tratstsyak** considers only two first decades of the formation of the Archives, when it was filled with film-, photo-, record documents. They want to draw attention that our scientific workers could collect unique material of audio and photo chronicles of the Republic of Belarus. All these documents not only preserve and reflect our past, but they also can display the past to the next generations. BSAFPRD may really be proud of its repositories.

In the article of **Uladzimir Fiadosau** the relationship of the general theory of archival theory and theory of examination of documents value is discussed, which aims to implement a specific feature of archives, has a specific conceptual apparatus, scientific methods in carrying out the task and at the same time is determined by attitudes of the general theory. Theoretical and methodological conceptual apparatus of the general theory of archival science, which includes the concept of object, subject, principles, methods, research approaches in the study of archival documents, reveals the relationship of the theory of examination of documents value to the general theory and presents it as overcoming the antithesis between the common unit in its real incarnation, and identity – in its unity with the general.

The article of **Andrei Sukach** is devoted to the problem of identification of e-mail records. The author analyzes Belarusian and international legislation and other sources on the subject, defines the formal and context-based criteria of e-mail records identification.

The **Yauhen Malcheuski**'s article is dedicated to the study of the formation and development of the state patent service of the Republic of Belarus. Within the framework of the work the main sources on the history of the Belarusian state patent service are analyzed. The author considers changes of the Belarusian patent office status, development of international co-operation and formation of the national patent legislation. The main stages of the state patent service development are determined on the basis of the study of history of the patent office. The author also describes peculiarities of the state patent service functioning on different stages.

In his arcicle **Alyaksey Taratuta** reveals the basic directions of Poland's official establishments activity in territory of the Western Belarus, and to a substantiation of interrelation of office-work and archival storage of documents with studying of history of official establishments. The place which is occupied this theme in general historical process, is ambiguous, that is very important from the point of view of the author. Definition and revealing of features of historical development of the official establishments operating in territory of the Western Belarus during the Polish occupation, is an integral part of history of the state's formation and the right in Belarus, history of official establishments of the 20th century.

In the article of **Andrey Bucha** four groups of sources concerning with the social-political activity of the belarusians in interwar Czechoslovakia are described. These groups are: materials of the office work (organizational-administrative, accounting-control and reporting documentation), epistolary sources, journalistic works and periodicals. The most represented in the collections of this archive the following aspects of the studied problem: the formation of the belarusian diaspora, the social-political activity of belarusians in Czechoslovakia in 1920th, the operation of the Belarusian association of student organizations in the first half of 1930th.

In the article of **Alyaksandr Burachonak** the sources on the problem of formation of a stratum of entrepreneurs in the factory sphere of industry in Belarus in the second half of 19th — early 20th century are analyzed. The author outlines three types of sources required for the study of the problem: materials of records management, statistical materials, reference publications. System analysis of these sources allows the researcher to determine the social composition of the industrial entrepreneurs and the nature of their participation in the economy of Belarus in the second half of 9th — early 20th century.

In his article **Philip Nekrashevich** analyzes published and archive sources of the history of the Separate Lithuanian corps (1817—1831), which was consisted of soldiers and officers from western gyberniyas. Stand out 3 groups documents — legislative and normative acts, the do¬cuments paperwork, material of the personal origin. These documents help to describe organization of the Separate Lithuanian corps, mechanism of its recruitment, mutual relations between soldiers and inhabitants of the western gyberniyas. But the sources reveal the problems of the foundation of the Separate Lithuanian corps and of the activity of the secret societies not so complete. Examined documents show us, that the foundation of the Separate Lithuanian corps was taken up by the inhabitants of the western gyberniyas as an important step on the path to the autonomy on the territory of the former Grand Duke of Lithuania.

In article of **Adrej Lukashevich** diplomatic documents (assembly and paperwork) and the sources of the personal origin (memory, epistolary) that denoted «polish question» in Russian diplomatic doctrine are analysed. Author comes to conclusion that, as a whole, they allow to track speaker of the production by Russian government determined strategies and different tactical acceptance at decision «polish problem» in 1801—1812.

The article of **Wadzim Urublewski** covers the definition of scientific potential of inventories as a source of studying economic and anthroponomical processes taking place among peasant population of Belarus in the context of the history of daily routine. The article analyzes Belarusian and foreign historiography research works dealing with the topic. It's noted, that prospects of research of inventories from the position of daily routine are based on the opportunity of reconstruction of economic everyday life, emigration processes, religious and family behavioral norms of peasants, ethno-confessional characteristics as well as sacral imaginations.

In his article **Youri Nesterouich** prouides a foundation of the notion to head-line of historical document (aspect of terminology).

In his article **Ihar Klimau** makes a theoretical interpretation of the abbreviation as a distinguishing feature of old writing. In this connection, a typology of the writing abbreviation as well its relation to tachigraphy is specified. The principal stages of writing abbreviation development are examined on the material of the Antiquity and Middle Ages scripts (the Latin and Greek ones) as well the innovations brought by Christianity. The attention for writing abbreviation development in Cyrillic writing, Old Church Slavic and Old Belarusian, is given.

The publication of **Iryna Synkova** is dedicated to the small historical-geographic essay «About the European Sarmatia» that was issued in 1493 as an attachment to «The book of the chronics» of the Nuremberg's humanist Hartman Schedel. This work of the famous author consists of several chapters: «About the ruling home of Poland and his beginning' in which Lithuania and Rus' is mentioned, «About the holy Stanislaw, the bishop of Kraków and patron of Sarmatia», «About Kraków — the capital of Sarmatia» «Lübeck» and «Silesian Nysa». The first chapter which text is published here has historical information about the installing of the kingdom in Poland and about the Jagiellon dynasty and also the geographical description of the Eastern European region.

The central and the university libraries of the Sachsen-Angalt in Halle (Germany) stores the unique editions containing the historical facts, which enable us to draw the picture of different historical regions including cities, settlements and the villages located on the territory of modern Belarus, as well as events occurred in them. Specifically, «the flying leaf» 1563 describes a violent military campaign of 'moskovityan' to Polotsk started on January, 31st, 1563; whereas «a flying leaf» 1571 describes a campaign of 'moskovityan' led by Ivan Grozny ('Terrible') to Novgorod in January, and on a return way once again to Polotsk.

Everyone who posses interest in old printed texts, could gather the established facts literally translated and taken by me from the second German-speaking source made by **Volha Keler**, that is the «flying leaf» 1571. This source reports about those atrocities, which did the Ivan the Terrible in 1570 on the historical territories of the Russia and Belarus, as he tortured people, ordered to burn and destroy settlements and villages across his way. Coming back from Polotsk to Moscow after a prophecy of a resident of Polotsk Mikula in the spring of 1571, he destroyed all villages on a way from Polotsk to Moscow.

Yauhen Anisczanka publushes the text that presents a original and secret leaflets of revolt on the territory of Great Duche of Lithuania.

Iryna Shpilevskaya publushes two documents on the preparation of rural clerks from the children of state peasants to volost administration of Vitebsk guberniya from 1838 are published.

An art project developed in the middle of 1820-s by the group of Vilno University graduates headed by I. Klukovsky is presented in the article of **Volha Garbacheva** which been written on basis of letters of I. Klukovsky and L. Rogalski to J. Lelevel present kept in Jagiellon Library (Krakow).

ПРАВІЛЫ ДЛЯ АЎТАРАЎ
«БЕЛАРУСКАГА АРХЕАГРАФІЧНАГА ШТОГОДНІКА»

1. «Беларускі археаграфічны штогоднік» публікуе навуковыя даследаванні па розных галінах тэарэтычнай і практычнай археаграфіі, архівазнаўства, дакументалістыкі і сумежных спецыяльных гістарычных дысцыплін, а таксама інфармацыйныя матэрыялы і рэцэнзіі на апублікаваныя працы.
2. Рэдакцыйная калегія прымае да разгляду матэрыялы, якія адпавядаюць патрабаванням, што прад'яўляе Вышэйшая атэстацыйная камісія Рэспублікі Беларусь да навуковых артыкулаў.
3. Рэдакцыйная калегія публікуе ў першую чаргу артыкулы, прадстаўленыя асобамі апошняга года паслявузаўскага навучання (аспірантура, дактарантура, саіскальніцтва).
4. Аўтары нясуць персанальную адказнасць за прадстаўленне ў рэдакцыю ўжо раней апублікаваных артыкулаў або артыкулаў, прынятых да друку іншымі выданнямі.
5. Аўтары разам з рукапісам навуковага артыкула прадстаўляюць выпіску з пратакола пасяджэння вучонай рады, аддзела, кафедры з месца працы з рэкамендацыяй артыкула да друку.
6. Дапускаецца замест выпіскі з пратакола прадставіць дзве рэцэнзіі — доктара і кандыдата навук, якія з'яўляюцца спецыялістамі ў той галіне ведаў, па якой зроблена даследаванне. Рэцэнзіі павінны ўтрымліваць рэкамендацыі артыкула да друку.
7. Рэкамендацыі да друку навуковых артыкулаў, падрыхтаваных супрацоўнікамі органаў і ўстаноў Дзяржаўнай архіўнай службы Рэспублікі Беларусь, ажыццяўляюць Вучоныя рады БелНДІДАС, БелНДЦЭД, дзяржаўных архіваў.
8. Для публікацый дакументальных крыніц, матэрыялаў інфармацыйнага характару, рэцэнзій рэкамендацыі да друку не патрабуюцца.
9. Рукапіс завяраецца подпісам аўтара з прастаўленнем даты, а таксама ўказваюцца прозвішча, імя і імя па бацьку, месца працы, займаемая пасада, вучоная ступень, званне, кантактныя тэлефоны (e-mail) для сувязі рэдакцыі з аўтарам (не публікуюцца) і кантактныя тэлефоны (e-mail) для зваротнай сувязі чытачоў з аўтарам (публікуюцца). Разам з раздрукоўкай прадстаўляецца ідэнтычны электронны варыянт артыкула.
10. Артыкул забяспечваецца анатацыяй на беларускай (рэзюмэ), рускай (резюме) і англійскай (summary) мовах памерам 100—150 слоў.
11. Аб'ём навуковага артыкула — не менш за 14 тыс. і не больш за 20 тыс. знакаў, аб'ём публікацыі дакументальных крыніц — да 40 тыс. знакаў. Раздрукоўка выконваецца шрыфтам Times New Roman, кегль 14 пунктаў, праз 1,5 інтэрвала, палі верхняе і ніжняе па 2 см, левае 3 см, правае 1,5 см.
12. Бібліяграфічныя спасылкі афармляюцца згодна з главой 5 Інструкцыі па афармленні дысертацыі і аўтарэферата (пастанова ВАК Рэспублікі Беларусь ад 22.02.2006 № 2, апублікавана ў Нацыянальным рэестры прававых актаў Рэспублікі Беларусь 20 сакавіка 2006 г., № 41, 7/603).

13. Тэрмін падачы артыкулаў — да 1 сакавіка бягучага года. Пасля 1 сакавіка матэрыялы прымаюцца для публікацыі ў штогодніку ў наступным годзе.
14. Рэдакцыйная калегія не бярэ платы за апублікаванне навуковых артыкулаў.

Рэдакцыйная калегія
«Беларускага археаграфічнага штогодніка»
вул. Крапоткіна, 55, 220002, г. Мінск,
arheograph@belniidad.by

ЗМЕСТ

Адказнасць за дакладнасць перадачы тэксту дакументаў, цытат і спасылак нясуць аўтары артыкулаў і публікацый дакументаў.

CONTENTS

Навуковае выданне

Беларускі археаграфічны штогоднік

Заснаваны ў 2000 годзе

Выпуск 12

Рэдактары *Т. М. Мальцава*, *Т. С. Трыгубовіч*
Карэктары *Т. В. Салавей*, *А. У. Хмялеўская*
Камп'ютарная вёрстка *П. А. Рэзванава*
Тэхнічны рэдактар *Л. Д. Ламзіна*

Падпісана да друку 24.11.2011. Фармат 60×84 $^1/_{16}$. Папера афс.
Рызаграфія. Ум. друк. арк. 17,32.Ул.-выд. арк. 17,75. Тыраж 100 экз. Заказ 9.

Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы (БелНДІДАС).
ЛИ № 02330/0494378 ад 16.03.2009.
Вул. Крапоткіна, 55, 220002, г. Мінск.